

Тіні в раю

Еріх Марія Ремарк

Е. М. Ремарк

ТІНІ В РАЮ

ПРОЛОГ

Наприкінці останньої війни я опинився у Нью-Йорку. Околиці П'ятдесят сьомої вулиці стали для мене, вигнанця з поганеньким знанням тутешньої мови, майже новою батьківщиною.

Позаду залишився довгий, небезпечний шлях, Via Dolorosa усіх тих, хто був змушений утікати від гітлерівського режиму. Хресна дорога пролягала через Голландію, Бельгію та Північну Францію до Парижа, а там розділялася: один шлях вів через Ліон до узбережжя Середземного моря, а інший — через Бордо і Піренеї до Іспанії, Португалії та лісабонського порту.

Я так само пройшов цією дорогою, як і багато інших, кому вдалося втекти від гестапо. Але в країнах, крізь які пролягав шлях, ми не почувалися в безпеці, бо мало хто з нас мали дійсне посвідчення чи візу. Щойно жандарми нас ловили — відразу кидали за ґрати, засуджували чи висилали. Щоправда, у деяких країнах виявляли крихту людяності — принаймні не повертали до Німеччини, де ми неодмінно б загинули в концентраційних таборах.

Тільки в поодиноких випадках біженцям вдавалося роздобути чинні паспорти, тому втікали ми практично весь час. Без документів ми не могли знайти й легальної роботи. Більшість із нас голодували, ледь животіли і були самотні. Тому ми й назвали шлях наших поневірянь Via Dolorosa.

Проміжними станціями нам слугували поштові відділення у маленьких містечках і білі мури вздовж вулиць. У поштових відділеннях ми намагалися відшукати повідомлення до запитання від наших рідних та друзів, а мури і будинки вздовж шосе були нам за газети. Крейдою і вугіллям писали там загублені, які розшукували одне одного, — адреси, попередження, вказівки, — крику порожнечу в період загального збайдужіння, за яким настала епоха нелюдськості: війна, коли і гестапо, і поліцію, а часто й жандармів об'єднувала спільна справа — полювання на нас, безталанних вигнанців.

1

Кілька місяців тому я прибув вантажним пароплавом із Лісабона до Америки, англійською майже не говорив — це було так, наче мене, напівнімого і напівглухого, висадили сюди з іншої планети. Зрештою, це й була інша планета, бо в Європі тривала війна.

До того ж не все було гаразд і з моїми документами. Звісно, якимсь дивом я таки отримав дійсну американську візу, яка давала мені право на в'їзд, але у паспорті значилося чуже прізвище. Міграційна служба засумнівалася в мені і послала на Елліс

Айленд. Через шість тижнів мені дали дозвіл на тримісячне перебування. За цей час я мав отримати дозвіл на в'їзду якусь іншу країну. Цю процедуру я знав іще з Європи. Там я роками так існував — і деколи мій час вимірювався навіть не місяцями, а днями. Так чи так, а ще з 1933 року мене, як німецького емігранта, офіційно оголошено мертвим. А зараз я міг цілих три місяці нікуди не втікати. Вже тільки це здавалося мені здійсненням усіх мрій.

До того ж життя під чужим іменем і з паспортом небіжчика давно мене не дивувало — ба навпаки, здавалося абсолютно нормальним. Цей паспорт я успадкував у Франкфурті. Чоловік, який подарував його точно удень своєї смерті, називав себе Россом. Отож, відтоді мене звать так само — Роберт Росс. Справжня ім'я я вже майже забув. Забути можна багато чого, коли на кону стоїть виживання.

В Елліс Айленді я познайомився з одним турком, який десять років тому вже приїжджав до Америки. Я не знав, чому йому і цього разу просто не дали дозволу на в'їзд, бо, зрештою, і не запитував. Занадто часто я бачив, як людей висилали тільки тому, що вони не пасували до жодної граfi анкети.

Той турок дав мені адресу одного росіянина з Нью-Йорка, з яким був познайомився вже дуже давно. Щоправда, він не знав, чи той досі живий. З Елліс Айленду я відразу пішов саме до нього. Мій учинок був логічний і зрозумілий, я роками так жив. Утікачі весь час перебивалися від однієї okazji до іншої, і що неймовірніша вона була, то буденнішою здавалася. Такі нагоди ставали сучасними казками — не надто веселі, але, хоч як це дивно, часто закінчувалися краще, ніж можна було сподіватися.

Росіянин працював у маленькому занедбаному готелі поблизу Бродвею. Називав себе Меліковим, розмовляв німецькою і відразу взяв мене до себе. Старий емігрант умить зрозумів, що мені потрібно, — дах над головою і робота. Дах над головою знайшовся легко: у нього було ще одне ліжко, яке він відразу поставив у свою кімнату.

Щодо роботи було важче — з туристичною візою я не мав права працювати. Для цього потрібен був інший запис — дозвіл на в'їзд із номером імміграційної квоти. Отже, працювати я міг лише нелегально. Цей клопіт я мав іще в Європі, тому не надто переймався. До того ж у мене ще було трохи грошей.

— А ви вже думали, як зароблятимете собі на хліб? — запитав Меліков.

— Перед самим від'їздом із Франції я працював торговим агентом, продавав сумнівні картини та фальшивий антикваріат.

— Ви на цьому знаєтеся?

— Не надто, але трохи все-таки вивчив.

— Де саме?

— Я два роки пробув у брюссельському музеї.

— Працювали? — здивувався Меліков.

— Переховувався, — відповів я.

— Від німців?

— Від німців, які окупували Бельгію.

— Аж два роки? — перепитав Меліков. — І вас не знайшли?

— Мене — ні. Але схопили чоловіка, який мене переховував.

Меліков глянув на мене.

— А ви втекли?

— Так.

— Ви знаєте, що сталося з тим чоловіком?

— Те, що завжди стається. Його кинули до концтабору.

— То був німець?

— Бельгієць. Директор музею.

Меліков кивнув.

— І як вам тільки вдалося так довго переховуватися? — поцікавився невдовзі. — Невже у той музей взагалі ніхто не заходив?

— Чого ж, заходили. Вдень я сидів замкнутий у підвалі, в одному з приміщень складу. А ввечері приходив директор, приносив мені їжу і відчиняв на ніч мою схованку. Отже, я був у музеї, але міг покидати підвал. Світла, звісно, ніколи не вмикав.

— А решта службовців про вас знали?

— Ні. Там не було вікон. Коли хтось заходив до підвалу, я сидів тихо, як миша. І найбільше переживав, щоб раптом не чхнути.

— То вас тому й знайшли?

— Ні. Хтось зауважив, що директор занадто часто залишається ввечері у музеї або ж навіть іще раз повертається туди після роботи.

— Розумію, — промовив Меліков. — Ви там могли читати?

— Тільки влітку вночі, або коли був яскравий місяць.

— Але ж ви могли щоночі гуляти музеєм і роздивлятися картини?

— Так, поки їх було видно.

Меліков усміхнувся.

— Як я втікав із Росії, то на фінському кордоні пролежав під стосом дров цілісіньких шість днів. Коли звідти виповз, то думав, що минуло набагато більше часу. Щонайменше тижнів зо два. Але тоді я ще був молодий, а для молодих час завжди йде повільніше. Ви голодний? — запитав несподівано.

— Так, — відповів я, — навіть дуже.

— Так я і думав. Коли когось відпускають на свободу, він голодний завжди. Ходімо в аптеку, поїмо.

— В аптеку?

— В аптеку з закусками. Це одна з характерних особливостей цієї країни. Там можна і аспірин купити, і поїсти.

— І що ж ви робили у музеї цілими днями, щоб не збожеволіти? — спитав Меліков.

Я глянув на людей, які рядочком сиділи за довгим прилавком, — вони похапцем їли, дивлячись на рекламні плакати та пляшечки з різними ліками.

— А що ми тут їстимемо? — запитав у відповідь.

— Гамбургер. Він тут головна народна страва, на кшталт віденських ковбасок. Стейки простолюдю не по кишені.

— Так от, у музеї я завжди чекав вечора. І, звісно ж, намагався зробити все, тільки б не думати про небезпеку, що нависла наді мною. Інакше би я просто здурів. Зрештою, я вже мав певний досвід: кілька років як був утікачем. Цілий рік переховувався навіть у самій Німеччині. Не допускав навіть думки, що роблю щось неправильно. Каяття роз'їдає душу сильніше за соляну кислоту. Я весь час учив французьку, був сам собі репетитором. Потім тинявся залами нічного музею, роздивлявся і запам'ятовував картини. Зрештою вивчив їх усі. А потім сидів у сутінках своєї комірчини й уявляв їх — систематично, картину за картиною, по порядку. Інколи я витрачав багато днів на одне-єдине полотно. Деколи занепадав духом і починав усе спочатку. Якби я просто роздивлявся картини, то впадав би у відчай значно частіше. Це тренування пам'яті давало мені шанс на вдосконалення. Я більше не бився головою об стіну, а ніби йшов сходами вгору. Розумієте?

— Ви щось робили, діяли, — сказав Меліков. — І у вас була мета. Це допомагає.

— Одне літо я провів із Сезанном та кількома Дега. Звісно, ці картини, як і спроби їх оцінити, були лиш плодом моєї уяви. Та хоч як крути, а я все одно їх оцінював, і вже тільки це ставало мені викликом. Я запам'ятовував кольори та композиції, хоча ніколи не бачив їх за денного світла. Це був місячний Сезанн та нічний Дега, саме їх я і запам'ятовував, оцінював у грі тіней. Згодом я знайшов у бібліотеці книжки про мистецтво і, присівши навпочіпки під підвіконником, вивчав їх. Хоч це і був світ привидів, але, принаймні, хоч якийсь світ.

— А хіба музей не охороняли?

— Тільки вдень. А ввечері його просто замикали. На моє щастя.

— І на нещастя чоловіка, який приносив вам їсти.

Я поглянув на Мелікова.

— І на нещастя чоловіка, який мене переховував, — відповів спокійно. Я розумів, що він не має нічого поганого на думці, не докоряє мені. Просто констатує факти, нічого більше.

— Нелегально миючи посуд, ви на життя не заробите, — сказав він. — Це просто романтичні дурниці. А відколи виникли профспілки, з цим узагалі покінчено. Скільки ви протримаєтеся, щоб не вмерти з голоду?

— Недовго. Скільки це коштує?

— Півтора долара. Через війну тут усе подорожчало.

— Через війну? — перепитав я. — Але ж тут немає війни!

— Тут теж війна! — заперечив Меліков. — Знову ж таки, на ваше щастя. Тут потрібні люди. Безробітних уже не залишилося. Ви запросто щось знайдете.

— Через два місяці мені знову доведеться втікати.

Примруживши маленькі очі, Меліков розсміявся:

— Америка — дуже велика. А зараз війна. Знову ж таки, на ваше щастя. Де ви народилися?

— За моїм паспортом — у Гамбурзі, а насправді — в Ганновері.

— Ні те, ні те не стане причиною вашої депортації. Але ви можете потрапити у

табір для інтернованих.

Я стелю плечима. Вже бував у такому, у Франції.

— Втекли?

— Якщо точніше, то просто одного дня пішов звідти. Скористався загальним сум'яттям поразки.

Меліков кивнув:

— Я теж був у Франції. У загальному сум'ятті перемоги, щоправда тільки теоретичної. Тисяча дев'ятсот вісімнадцятого. Приїхав із Росії — через Фінляндію і Німеччину. Належав до першої хвилі малого переселення народів. Може б, нам зараз перехилити чарочку-другу, що скажете?

— Я навчився не довіряти шнапсу, — пояснив я. — Через нього я кілька разів переоцінював свої сили. І двічі все закінчувалося досить-таки паскудно — у вошивих тюремних камерах.

— В Іспанії?

— У Північній Африці.

— Ризикнімо втретє, що скажете? Тюрми тут чисті. Горілку я маю в готелі. Тут нам все одно нічого не наллють. Ви романтик? — спитав за кілька хвилин.

— Не часто. Поліція переважно саме романтиків і ловить.

— Але тепер ви можете кілька місяців про це не думати.

— Так, справді. Я ще до цього не звик.

Ми пішли до Мелікова в готель, але я там довго не витримав. Не хотілося нічого пити, не хотілося сидіти серед того потертого плюшу, а його кімнатка відразу почала тиснути мені на голову. Захотілося знову йти гуляти. У замкнутих приміщеннях я насидівся вже вдосталь. Навіть Елліс Айленд був тюрмою, хай навіть і комфортною, але тюрмою. Мене не покидала думка Мелікова, що наступні два місяці я можу не боятися поліції. Цілих два місяці — просто неймовірно довго.

— Скільки часу я ще маю для прогулянки? — запитав я.

— Та скільки захочете.

— А коли ви лягаєте спати?

Меліков тільки недбало махнув рукою:

— Десять аж під ранок. У мене зараз купа роботи. Хочете знайти собі когось? Якусь жінку? У Нью-Йорку це не так просто, як у Парижі. Навіть трохи небезпечно.

— Ні. Я просто хочу ще трохи прогулятися.

— Жінку легше буде знайти тут, у готелі.

— Мені не треба жінки.

— Жінка потрібна завжди.

— Не сьогодні.

— Ви все-таки справжній романтик, — сказав Меліков. — Запам'ятайте номер вулиці й назву готелю — "Ройбен". У Нью-Йорку легко зорієнтуватися — тут майже всі вулиці пронумеровані, тільки деякі мають назви.

Так само як і я — номер із випадковим іменем. Приємна анонімність — імена лише

створювали мені проблеми.

Я йшов чужим містом куди ноги вели. У небо здіймався білий дим від заводських труб — похмурий вогняний стовп уночі і хмаристий стовп удень. Хіба не так само Бог указував шлях крізь пустелю ще першим емігрантам? Я йшов крізь дощ слів, шуму, сміху, крику, що глухо бився об мої барабанні перетинки. Чув тільки перегуд, не вловлюючи його змісту. Після похмурих років у Європі тут кожен здався мені Прометеем — оточений електричним світлом спітнілий чоловіча простягав із дверей магазину обвішані рушниками руки з соусами, пропонуючи мені щось купити, кухар пік піцу на великій пательні, навколо нього сипалися іскри, наче він був якийсь неаполітанський бог. Жодного з них я не розумів, тому не вловлював і суто символічного значення їхніх дій. Було відчуття, наче всі вони перебувають на сцені, наче це не тільки офіціанти, кухарі, вуличні крикуни та торговці, а й маріонетки, що грають у якусь незрозумілу гру. Мені ж туди дорогу заказано, я можу тільки спостерігати збоку. Я був у вирі подій, але не належав до них, щось невидиме відділяло мене від інших — не скляна стіна і не дистанція, не ворожість і не відчуженість, а дещо таке, що стосувалося тільки мене і лише у мені чаїлося. На підсвідомому рівні я збагнув неповторність моменту — вже завтра він почне втрачати свої обриси. Не тому, що цей світ стане мені рідніший, навпаки, може, вже завтра почнеться боротьба за існування — то сидітиму тихо, то домовлятимуся, стану лицеміром чи брехуном, — усім тим, з чого складаються наші будні. Але сьогодні вночі місто повернулося до мене своїм незбагненим обличчям.

Раптом зрозумів, що тепер, коли я дістався чужих країв, небезпека нікуди не зникла, навпаки, вона по-справжньому нависла наді мною. Небезпека не ззовні, а зсередини. Я дуже довго просто намагався вижити, і саме це було моїм порятунком. Це був просто примітивний закон самозбереження, що виникає, коли корабель іде на дно, а люди впадають у паніку і будь-що хочуть вижити. Але тепер, уже від завтра чи навіть з цього дивовижного моменту, життя знову віялом розстелиться переді мною, я знову матиму майбутнє, а отже, й минуле, минуле, яке легко вб'є мене, якщо я його не забуду чи не здолаю. Раптом зрозумів, що свіжозамерзлий лід іще довго буде затонкий, щоб я зміг по ньому ходити. Я провалююся крізь нього. А цього треба уникнути. Чи зможу я прожити спочатку ще одне життя так само, як і вивчити цю мову, нову, незнайому, яка тільки й чекає, щоб я її осягнув, і чи не буде це зрадою, злочином, подвійним убивством померлих, яких я любив?

Швидко розвернувся і пішов назад, збентежений і схвилюваний, більше ні на що не дивився, і мені аж перехопило подих, коли побачив перед собою готель, не високий і широкий, як решта готелів, що кожному впадали у вічі, а маленький і непомітний.

Відчинивши двері, спотворені фальшивими мармуровими планками, я зайшов усередину і побачив Мелікова, який у кріслі-гойдалці дрімав за стійкою. Він розплющився — здалося, що очі без повік, як у старого папуги, — вони поступово посиніли і посвітліли.

— Граєте в шахи? — запитав він, підводячись.

— Як і кожен емігрант.

— Добре. Зараз принесу горілку.

Він пішов нагору. Я роззирнувся. Здалося, що опинився вдома. Тому, хто не має власного дому, легко таке відчувати.

2

Я швидко опановував англійську і за два тижні вже володів нею, як п'ятнадцятирічний підліток. Щоранку по кілька годин сидів серед червоного плюшу в готелі "Ройбен" і вивчав граматику, а по обіді шукав будь-якої нагоди попрактикуватися. Я діяв без жодного сорому. Зауваживши, що через десять днів, проведених із Меліковим, у мене з'явився російський акцент, кинувся спілкуватися з гостями і службовцями готелю. І щоразу переймав різноманітні акценти — німецький, єврейський, французький і насамкінець, коли вирішив, що тутешні прибиральниці та покоївки — чистокровні американки, — ще й бруклінський.

— Тобі треба закрутити роман із молодю американкою, — сказав Меліков, з яким ми вже перейшли на "ти".

— Із Брукліну? — запитав я.

— Ліпше з Бостона. Там найкраще розмовляють.

— А чому б не знайти якусь вчительку з Бостона? Так було б економічно вигідніше.

— Цей готель, на жаль, — типовий караван-сарай. Акценти тут літають у повітрі, мов тифозні бактерії, а ти маєш хороший слух на все нетипове і геть не чуєш всього нормального. Можливо, тут би зарадили почуття.

— Владіміре, — відказав я, — світ і так доволі швидко мене змінює. З кожним днем моє англійське "я" на рік дорослішає, і, на превеликий жаль, свої чари втрачає і світ цього "я". Що більше я розумію, то стрімкіше зникає таємничість. Ще кілька тижнів, і мої обидва "я" зрівноважаться. Американське стане таким же тверезим, як і європейське. Тому дай мені трохи часу! З акцентами теж. Я не хочу занадто швидко втратити своє друге дитинство.

— Цього не станеться. Поки що у тебе розумовий обрій меланхолійного торговця овочами. Того, що на розі, Аннібале Більбо. Ти вже навіть використовуєш його італійські слівця, вони плавають у твоєму англійському овочевому супі, мов шматки м'яса.

— А нормальні, справжні американці взагалі існують?

— Авжеж. Але Нью-Йорк — це великий порт, крізь який суне маса емігрантів, — ірландці, італійці, німці, євреї, вірмени, росіяни і ще з десятків інших. Як там у вас кажуть: тут ти людина, тут ти маєш право бути людиною. Тут ти емігрант, тут ти маєш право ним бути. Цю країну заснували емігранти. Тому відкинь свої європейські комплекси неповноцінності. Тут ти знову людина, а не замучений шматок плоті, приліплений до власного паспорта.

Я підвів погляд із шахівниці.

— Це правда, Владіміре, — промовив повільно. — Побачимо, скільки це все триватиме.

- Ти не віриш, що це все надовго?
- Як би я зміг у таке повірити?
- У що ти взагалі віриш?
- Що все тільки гіршатиме, — відповів я.

Накульгуючи, хтось ішов вестибюлем. Ми сиділи у напівтемряві, і я бачив лише розмиту постать, проте зауважив оте дивне накульгування, у розмірі три чверті, що невиразно нагадало мені про одного знайомого.

- Лягманн, — стиха видихнув я.
- Чоловік зупинився і глянув на мене.
- Лягманн, — повторив я.
- Мене звати Мертон, — сказав чоловік.

Я увімкнув світло, що похмуро стікало жовтими і синіми променями з миршавої люстри у стилі поганенького модерну.

— О, Боже, Роберт! — вигукнув він здивовано. — Ти досі живий? Я думав, ти вже давно на тому світі!

- Про тебе я теж так думав! Упізнав тебе по ході.
- По кульганню у ритмі хорей?
- По кроках у темпі вальсу, Курте. Ти знайомий із Меліковим?
- Звісно, знайомий.
- Може, ти ще й живеш тут?
- Ні, але деколи приходжу.
- І тепер твоє прізвище Мертон?
- Так. А твоє?
- Росс. А ім'я те, що й було.
- Отак люди і зустрічаються знову, — ледь усміхнувшись, мовив Лягманн.

На якусь мить ми замовкли. Звична зніяковіла пауза між емігрантами. Жоден не знає, про що можна запитувати. Жоден не знає, хто саме вже покинув цей світ.

- Ти щось про Кона чув? — спитав я перегодом.

Це теж був давній прийом. Спершу обережно запитували про людей, які не надто багато важили для співрозмовника.

- Він у Нью-Йорку, — відповів Лягманн.
- Він теж? Як він тут опинився?

— А як ми всі тут опинилися? Завдяки сотням випадковостей. Жодного з нас не було у складеному американцями списку світочів науки і культури, яких треба врятувати.

Меліков знову вимкнув світло і витягнув із-під стійки пляшку.

— Американська горілка, — сказав. — Схожа на каліфорнійське бордо чи бургундське з Сан-Франциско. Чи рейнське вино з Чилі. Будьмо! Одна з переваг еміграції полягає в тому, що люди змушені часто прощатися, а потім можуть святкувати нові зустрічі. Це створює ілюзію тривалого життя.

Ні я, ні Лягманн нічого не відповіли. Меліков належав до іншого покоління —

покоління 1917 року. Те, що нас досі спалювало, для нього перетворилося на спогад.

— Будьмо, Владіміре, — сказав я врешті. — І чому ми тільки не народилися йогами?

— З мене було б навіть досить не народитися євреєм у Німеччині, — відказав Лягманн-Мертон.

— Ви — авангард перших громадян світу, — незворушно відповів Меліков. — Принаймні поведіть, як першопрохідці. Колись на вашу честь ставитимуть пам'ятники.

— Коли? — спитав Лягманн.

— Де? — поцікавився я. — У Росії?

— На місяці, — сказав Меліков і пішов до стійки реєстрації.

— От дотепник, — зауважив Лягманн, проводячи його поглядом. — Ти на нього працюєш?

— Тобто?

— Дівчата. Як треба, то й морфій і таке інше. Думаю, він іще й букмекером підробляє.

— То ти тому прийшов?

— Ні. Я пропадаю тільки за однією жінкою. Уяви собі: їй п'ятдесят, вона з Пуерто-Рико, однонога католичка. Другу ногу їй ампутували.

Крутить роман із якимось мексиканцем. Він сутенер. За п'ять доларів згоден навіть сам постелити нам постіль. Але вона не хоче. Категорично проти. Вона вірить, що з-за хмар на нас дивиться Бог. Навіть уночі. Я сказав їй, що у Бога короткозорість; уже давно. Нічого не вдієш. Але гроші вона бере. І обіцяє. Тоді сміється. І знову обіцяє. Що на це скажеш? Хіба я тому приїхав до Америки? Це безнадійно!

Лягманн комплексував через свою кульгавість. За його словами, раніше він був справжнім ловеласом. Якийсь есесівець почув про це і затягнув бідолаху в солдатський ресторанчик у районі Берліна — Вільмерсдорфі, щоб каструвати, але йому — це було 1934 року — завадила поліція. Лягманн відбувся кількома шрамами і чотирма переломами ноги, що як слід так і не зрослися. Відтоді він накульгував і полюбляв жінок із незначними фізичними вадами. Якщо в них був товстий і міцний задок, решта його не обходило. Навіть у Франції, за найскладніших життєвих обставин, він задовольняв свої потреби, полюючи на спідниці. Запевняв, що якимось був познайомився у Руані з жінкою з трьома цицями, до того ж — на спині, і що народжена з морської піни Венера здалась би поруч із нею сумною потворою, оскільки у дамі з Руана він мав усе наготові, навіть не розвертаючи її до себе лицем.

— Зате задок у неї був міцний, мов камінь! — додав мрійливо. — Гарячий мармур!

— Ти, Курте, анітрохи не змінився, — зауважив я.

— Та ніхто не змінюється. Кожен тисячі разів божить, що зміниться. Декому навіть це вдається, коли його вже притисло до стіни. Але щойно знову ковтне повітря, відразу все забуває. — Лягманн перевів подих. — Як думаєш, це героїчно чи ідіотично?

На його сірому зморшкуватому чолі проступили великі краплі поту.

— Героїчно, — відповів я. — За нашої ситуації себе треба прикрашати лише

найкращими означеннями. Хто занадто глибоко зазирає собі вдушу, той скоро наштовхнеться на фільтр, крізь який стічні води потрапляють у канаву.

— Ти теж зовсім не змінився. — Лягманн-Мертон зіжмаканою хустинкою витер із чола піт. — Любиш пофілософствувати, правда?

— Атож, люблю. Це мене заспокоює.

Лягманн несподівано всміхнувся:

— Це дає тобі відчуття нікчемної переваги над іншими, ось у чому річ.

— Перевага ніколи не буває аж такою нікчемною.

Лягманн трохи помовчав.

— Я маю її вмовити. — І зітхнувши, витягнув із кишені куртки якийсь пакуночок, загорнутий у тонкий папір.

— Вервиця, — пояснив. — Сам Папа освятив. Зі справжнього срібла і слонової кістки. Як думаєш, це справить на неї враження?

— Який Папа?

— Та ж Пій! Хто ж іще?

— Бенедикт XV пасував би краще!

— Що? — Він збентежено подивився на мене. — Але ж той давно вже помер. Чому саме він?

— У нього було б більше переваги. У мертвих її завжди більше. І не такої нікчемної.

— Он воно що! Іще один дотепник! Я вже й забув. Останнього разу, коли я тебе...

— Годі! — вигукнув я.

— Що?

— Годі, Курте. Далі не треба!

— Як хочеш. — Лягманн якось мить повагався. Але бажання вилити душу перемогло. Він знову розпакував тонкий світло-голубий папір. — Шматок оливкового дерева з гори Єлеонської, з самісінького Гетсиманського саду. Оригінал зі штампом та письмово завіреним документом про автентичність. Але якщо й це на неї не вплине, що тоді?

Він втупився на мене благальним поглядом.

— Точно подіє. А може, ти ще й пляшку йорданської води маєш?

— Ні, не маю.

— То налий у пляшку.

— Що?

— Налий у якусь пляшку води. Надворі є кран. Додай іще трохи пороку, щоб виглядала, як справжня. Ніхто ж не перевірятиме. Ти вже маєш письмово завірених вервицю та шматки оливкового дерева, ще тільки йорданської води бракує.

— Але ж не наливатиму я її у пляшку з-під горілки!

— Чому ні? Змий етикетку. Пляшка має дуже навіть східний вигляд. Твоя пуерториканка горілки ж, мабуть, не п'є. Щонайбільше ром.

— Віскі. Це трохи дивно, правда?

— Ні.

Лягманн замислився.

— Пляшку варто було б закоркувати, так правдоподібніше. Сургуч маєш?

— А ще чого? Візи і паспортів? Звідки у мене сургуч?

— Деколи люди носять при собі найдивовижніші речі. От я, наприклад, роками ходив із кролячою лапкою і...

— Може, у Мелікова є.

— Точно. Він же весь час запечатує пакунки. І як я відразу не додумався!

Накульгуючи, Лягманн вийшов.

Я відкинувся на спинку крісла. Вже геть стемніло. Крізь освітлені двері на вечірню вулицю кинулися тіні і примари. Навпроти мене у дзеркалі зачайлася тьмава сіризна, що марно силкувалася набути сріблястого відтінку. Плюшеві крісла пофіолетовіли, і якоїсь миті мені здалося, наче на них засохла кров. Дуже багато крові. І де я таке вже бачив? Кров на трупах у маленькій сірій кімнаті, а за вікнами сяє розкішний захід сонця, через який усе в кімнаті здається напрочуд безбарвним і вибляклим — суміш сіро-чорного та цього багряно-червоного і фіолетового, усе, крім лиця перед вікном, воно раптово обертається, і останні промені вмираючого сонця падають на нього — пів-обличчя палахкотить червоним полум'ям, а другу половину — сховано в тіні, аж раптом тишу пронизує високий писклявий голос із саксонським відтінком: "Не зупинятися! Наступні!"

Я обернувся і знову ввімкнув світло. Минули роки, перш ніж я зміг спати без світла, але, навіть коли засинав, моторошні сни змушували мене зриватися на рівні ноги. Й досі щоночі неохоче вимикаю лампу і не люблю спати сам.

Я піднявся і вийшов надвір. За стійкою біля входу стояли Лягманн і Меліков.

— Усе гаразд, — тріумфально повідомив Лягманн. — Ти тільки поглянь! У Владіміра є російська монета, ми нею поставимо печатку. Тут навіть кирилицею написано! Щоб я здох, якщо хтось засумнівається, що то не грецькі ченці наповнювали її в монастирі біля Йордану!

Я глянув, як по корку стікає сургуч, у жовтогарячому сяйві свічки, що стояла поруч, на дерев'яній стійці. "І що це зі мною? — думав я. — Та ж усе вже позаду. Мене врятовано! Там, надворі, вирує життя! Врятовано! Але чи це справді так? Чи мені дійсно вдалося втекти? І від тіней теж?"

— Піду трохи прогулятися, — сказав я. — Голова вже тріщить від англійських слів! Мушу трохи провітритися. Бувайте!

Коли я повернувся, Меліков уже взявся до роботи. Він одночасно працював ким завгодно — деколи швейцаром удень, деколи вночі,

крім того, виконував іще й сотні інших дрібних завдань. Зараз був швейцаром — щоночі протягом усього тижня.

— Де Лягманн? — запитав я.

— Нагорі, в коханої.

— Думаєш, йому сьогодні пощастить?

— Ні. Вона піде з ним і мексиканцем вечеряти. За все платитиме Лягманн. Він

завади був такий?

— Так. Тільки раніше йому щастило більше. Пристрасть до калік і потвор виникла через кульгавість, принаймні так він стверджує. Раніше він був нормальний. Можливо, душа його така ніжна, що він соромиться гарних жінок. Хтозна...

Я побачив, як крізь двері прослизнула чиясь тінь. Худорлява, досить висока жінка з дрібним обличчям. Бліда, сіроока, з темно-русявим волоссям, що здалося мені пофарбованим. Меліков підвівся.

— Наташа Петровна, — промовив він. — Коли ви повернулися?

— Два тижні тому.

Я теж підвівся. Жінка була майже одного зі мною зросту. У вузькому приталеному костюмі вона здавалась аж занадто худорлявою. Говорила швидко, дуже високим і трохи прокуреним голосом.

— Чарку горілки? — запитав Меліков. — Чи віскі?

— Горілки. Але тільки ковточок. Маю знову йти. На фотосесію.

— Так пізно?

— Цілий вечір. Фотограф вільний тільки ввечері. Сукні і капелюхи. Капелюшки. Геть мініатюрні.

Аж тепер я побачив, що Наташа Петровна теж була в капелюсі: округлої форми і без крис, чорне ніщо, яке косо сиділо в її волоссі.

Меліков пішов по пляшку.

— Ви не американець? — поцікавилася дівчина.

— Ні. Я німець.

— Ненавиджу німців!

— Я теж, — відповів я.

Вона здивовано глянула на мене:

— Не сприймайте це особисто.

— Ви теж.

— Я французка. Ви повинні це зрозуміти. Війна.

— Я розумію, — спокійно погодився я.

На мене вже не вперше звалювали відповідальність за гріхи фашистського режиму в Німеччині. Зрештою я збайдужів до цього. Я ж натомість сидів у таборі для інтернованих у Франції, але французів так і не спромігся зненавидіти. Але навряд чи це варто було пояснювати. Примітивній здатності так просто ненавидіти чи любити можна хіба що позаздрити.

Меліков прийшов з пляшкою і трьома маленькими чарочками, які він наповнив по самі вінця.

— Я не хочу, — відмовився.

— Ви образилися? — запитала дівчина.

— Ні. Просто зараз не хочеться пити.

Меліков усміхнувся.

— На здоров'я, — виголосив, піднявши келишок.

— Дар богів, — швидким ковтком дівчина вихилила чарку.

Це був геть ідіотичний вибрик — я відмовився, а тепер відступити вже не було як.

Меліков підняв пляшку:

— Ще по одній, Наташо Петровно?

— Мерсі, Владіміре Івановічу. Досить! Мушу йти. Au revoir. — Вона подала мені руку. — Au revoir, мосьє.

Я відчув її міцний потиск.

— Au revoir, мадам.

Провівши її, Меліков повернувся:

— Вона тебе розізлила?

— Ні.

— Не зважай. Вона всіх дратує. Хоч і не навмисно.

— Вона не росіянка?

— Росіянка. Але народилась у Франції. Чому запитуєш?

— Певний час я жив серед росіян. Зауважив, що для їхніх жінок ганити чоловіків — це як вид спорту. Їм це подобалося навіть більше, ніж іншим.

Меліков вишкірився:

— Ну, ну! І що поганого в тому, щоб трохи вивести чоловіка з рівноваги? Це точно краще, ніж щоранку гордо натирати гудзики на його уніформі і чистити йому чоботи, а він потім топтатиметься ними по руках маленьких єврейських дітей.

Я підняв руки вгору:

— Здаюсь! Сьогодні поганий день для німецьких емігрантів. Краще дай мені горілки, від якої я щойно відмовився.

— Добре. — Меліков прислухався. — А ось і вони.

Сходами хтось спускався. Тепер і я почув неймовірно приємний глибокий жіночий голос. То були пуерториканка і Лягманн. Вона ступала попереду і не звертала уваги, іде він за нею чи ні. Не кульгала, ніщо не видавало, що в неї штучна нога.

— Ідуть по мексиканця, — прошепотів Меліков.

— Бідний Лягманн, — промовив я.

— Бідний? — зреагував Меліков. — Та він просто хоче те, чого не має!

Я засміявся:

— Хіба це не єдине, що назавжди закарбовується у пам'яті?

— Бідний ти тоді, коли більше нічого не хочеш.

— А я вважав, що тоді ти стаєш мудрий.

— Сумніваюся. І взагалі, що це з тобою сьогодні? Тобі треба жінку?

— Ні. Загальна втома після небезпеки, що вже минулася, — вискалився я. — Ти мав би таке ще з молодості знати.

— Нам завжди хотілося посидіти разом. А тебе решта емігрантів зовсім не цікавлять.

— Я не хочу згадувати.

— То річ у цьому?

— І я не хочу опинитися в невидимій тюремній атмосфері емігрантів. Я надто добре її знаю.

— Отже, хочеш стати американцем.

— Я ніким не хочу ставати, я хочу врешті-решт кимось бути. Якщо мені дозволять.

— Видатні слова.

— У себе завжди треба вселяти мужність, — мовив я. — Тут ніхто не допоможе.

Ми зіграли партію в шахи. Я програв. Поступово сходилися пожильці, Меліков видавав їм ключі і розносив по номерах пляшки та цигарки. А я сидів собі далі. Справді, що зі мною сталося? Збирався був сказати Мелікову, що хочу винаймати власну кімнату. Навіть не знав, чому в мене виникла ця ідея, — ми не заважали один одному, а Мелікову було байдуже, житиму я в нього чи ні. Мені раптом здалося важливим знову спати самому. На Елліс Айленді я лежав у залі з багатьма іншими, у французькому таборі для інтернованих було так само. Я знав, що, коли опинюся в кімнаті сам, знову почну згадувати про ті часи, що їх краще було б забути. Але нічого не вдієш, не можу ж я все життя уникати цих спогадів.

3

З братами Льові я познайомився, коли косі промені світла зачарували антикварні магазинчики по правий бік вулиці, заливши їх медово-золотистою барвою, а вікна по інший бік уже обплітало павутиння сутінків. Це був момент, що вдихнув у будівлі життя, — мить віддзеркалення буття завдяки позиченому світлу, оманлива ява, подібна на ту, якою живе намальований над дверима оптики годинник, — він щодня відроджується тієї секунди, коли фальшивий і справжній час збігаються. Я відчинив двері магазину. Один із рудоволосих братів Льові вийшов зі свого акваріума, трохи покліпав очима, чхнув, глянув на ніжні промені сонця, чхнув іще раз, а потім зауважив мене: я саме спостерігав, як антикварний магазинчик перетворюється на печеру Аладіна.

— Красивий вечір, правда? — сказав він у порожнечу.

Я кивнув.

— У вас тут добра бронза.

— Підробка, — відповів Льові.

— То, мабуть, не ваша?

— Чому?

— Бо ви кажете, що це підробка.

— Кажу, що підробка, бо підробка.

— Мужньо, — здивувався я. — як на торговця.

Льові знову чхнув і ще трохи покліпав очима.

— Я купував її як фальшивку. Ми тут завжди чесні!

Коли ще й заяскріли дзеркала, то моєму захопленню від комбінації фальшивого та чесного не було меж.

— Ви не думаєте, що вона все одно могла б бути справжньою? — не вгавав я.

Льові відійшов від дверей і подивився на бронзу, що лежала на американському

кріслі-гойдалці.

— Я продам її вам за тридцять доларів, — виголосив він. — У подарунок отримаєте ще й підставку з тикового дерева. Різьблену!

У мене залишилося ще приблизно вісімдесят доларів.

— Можна взяти її на кілька днів? — запитав я.

— Та хоч на все життя беріть, якщо заплатите.

— А на пробу? На два дні.

Льові обернувся.

— Я ж вас не знаю. Якось дав одній жінці дві фігурки з мейсенської порцеляни, мені здалося, що можу їй цілком довіряти. На пробу.

— А її з ними немов вода змила?

— Та ні, повернулася. З розбитими фігурками. У переповненому автобусі якийсь чоловік вибив їх коробкою для інструментів з її рук.

— От лихо!

— Вона плакала так, наче дитину втратила. Або й двох, двійнят. То ж була порцелянова парочка. І що ми могли вдіяти? В неї не було грошей, щоб за них заплатити. Хотіла тільки на кілька днів взяти, щоб помилуватися. І позлити кількох подруг, граючи в бридж. Усе так по-людському, правда? І що ми могли зробити? Пиши пропало. От бачите, чому...

— Бронза так легко не розіб'ється. Особливо якщо вона підробна.

Льові уважно глянув на мене:

— Ви в це не вірите?

Я не відповів.

— Залиште мені тридцять доларів, — запропонував він. — Можете взяти її на тиждень, а потім повернете. Якщо надумаєте її залишити собі і захочете продати, то прибуток поділимо навпіл. Що скажете?

— Просто вбивча пропозиція. Але я пристаю на неї.

Я не був цілком переконаний, що не помиляюся, тому погодився. Бронзову штукенцію поставив у готельному номері. Льові-старший іще встиг мені сказати, що ця річ — із нью-йоркського музею і її там визнали фальшивкою.

Того вечора я залишився вдома. Не засвітив лампу, навіть коли стемніло. Я лежав на ліжку і дивився на бронзу біля вікна. За час перебування у брюссельському музеї я вивчив одне: речі починають говорити лише тоді, коли на них довго дивитися; ті, які говорять відразу, ніколи не бувають найкращими. Прогулюючись нічним музеєм, я деколи брав у свою темну комірчину маленькі речі, щоб краще їх відчувати. Серед них часто траплялися бронзові вироби, адже в музеї зберігалася велика колекція древнього китайського спису, і з дозволу мого рятівника я брав деякі екземпляри до камери своєї самотини. Я мав змогу це робити, бо і сам директор часто брав ці вироби додому, щоб краще їх вивчити, тому, коли якийсь тимчасово зникав, чоловік завжди міг сказати, що він у нього вдома. Так я навчився розрізняти патину, а оскільки щонаочі ще й годинами сидів перед музейними вітринами, то ще й трохи опанував фактуру, хоча ніколи й не

бачив її кольору за денного світла. Але у мене, мов у сліпого з досконало розвиненими тактильними відчуттями, з часом виробилося щось подібне. Хоч я їм і не довіряв цілком, деколи вони мене не підводили.

Ще в магазині ця бронза видалася мені справжньою на дотик; контури та рельєфи, хоч і надто чітко виділялися, що в очах музейних експертів свідчило не на її користь, на нові, одначе, не скидалися. Лінії були чіткі, і, коли я заплющував очі та довго й дуже повільно їх обмацував, відчуття їхньої автентичності лише посилювалося. Схожу бронзу я знав іще з Брюсселя, там серйозно припускали, що то копія епохи Тан або Мін. Зрештою, китайці вже в епоху Хань, тобто приблизно з початку нашого літочислення, почали копіювати і закопувати бронзові речі епохи Шан і Чжоу. Тому перевірити патину не було складно, якщо на орнаментах чи на відливку не траплялося маленьких дефектів.

Я поставив бронзу назад на підвіконня. Знадвору долинали металеві голоси помічників кухаря, брязкіт сміттєвих баків і м'який гортанний бас негра, який їх виносив. Раптом навстіж розчахнулися двері. В освітленому чотирикутнику я впізнав обриси покоївки і побачив, як вона відсахнулася.

— Покійник!

— Дурниці, — мовив я. — Я сплю. Зачиніть двері. Я вже розстелив собі ліжко.

— Але ви ж не спите! Що це таке? — Вона помітила бронзу.

— Зелена нічна ваза, — відрубав я. — Хіба не бачите?

— Байдуже, що то! Одне я вам скажу точно: цього я вранці не виноситиму! Точно не я! Самі винесете! Тут туалетів не бракує!

— Добре.

Я знову лігу ліжко і заснув, хоч спати і не хотілося. Коли прокинувся, стояла глупа ніч. Лише через кілька хвилин зрозумів, де я. Потім побачив бронзовий виріб, і на якусь мить мені здалося, що я знову в музеї. Сів і глибоко вдихнув повітря. "Я вже більше не там, — подумки сказав собі, — мені вдалося втекти, я вільний, вільний, вільний".

Слово "вільний" повторював у ритмі Еміля Кує, повторював і повторював його, тепер уже вголос, але тихо, наполегливо і так довго, аж поки заспокоївся. Відколи я став утікачем, часто прокидався у холодному поті, відтоді мусив так себе заспокоювати. Подивився на бронзу, що останнім відблиском кольору ловила нічне світло, і раптом відчув, що вона жива. Не так, власне, форма, як патина. Сама патина не була мертва, ніхто її не наносив, не створював штучно на шорсткій поверхні за допомогою кислот; вона наростала сама, дуже повільно, століттями, народилася з води, в якій лежала, з надр землі, з якими взаємодіяла, і, можливо, чіткі сині смуги при її основі вказували на фосфорні сполуки, що виникли сотні років тому через контакт із мертвим тілом. Патина слабко поблискувала, так само як і неpolірована бронза епохи Чжоу в музеї, — її шпарувата поверхня не поглинала світла, як це буває зі штучно обробленими спижевими виробами, а, навпаки, надавала ніжності шовку-сирцю. Я піднявся і сів до вікна. Майже не дихаючи, сидів так дуже довго, цілком віддавшись

самому лише спогляданню, що поступово витіснило з моєї голови решту думок.

Я протримав бронзу ще два дні, а потім знову пішов на Третю авеню. Цього разу я застав там іншого брата Льові, схожого на першого, але елегантнішого і сентиментальнішого — наскільки це взагалі можливо для торговця антикваріатом.

— Ви принесли бронзу назад? — запитав він і відразу ж витягнув гаманець, щоб повернути мені тридцять доларів.

— Вона справжня, — відповів я.

Він весело і добродушно глипнув на мене:

— Але з музею її викинули.

— Я переконаний, що вона справжня. Я повертаю, щоб ви її продали.

— А ваші гроші?

— Віддасте їх разом із половиною прибутку. Як і домовлялися.

Льові встромив руку в праву кишеню, витяг звідти десятидоларову купюру, поцілував її і переклав у ліву.

— Можна вас чимсь пригостити? Що б ви хотіли?

— Чому? Ви мені вірите? — Я був приємно вражений, бо вже давно звик, що мені ніхто ніколи не вірив — ні полісмени, ні жінки, ні інспектори з питань імміграції.

— Ні, — радісно відповів Льові-молодший. — Просто я побився об заклад із братом: якщо ви вертаєте бронзу, бо вона фальшива, то п'ять доларів отримує він, а якщо ви її вертаєте, навіть коли вона справжня, то десять виграю я.

— Отже, оптиміст у сім'ї саме ви.

— Фаховий оптиміст. А мій брат — фаховий песиміст. У ці важкі часи ми таким чином розділяємо на двох імовірні ризики. Тепер більше ніхто не може поєднувати у собі і те, й те. Як щодо чорної кави?

— Ви — віденець?

— Так. Віденський американець. А ви?

— Віденець за покликом серця і громадянин світу.

— Добре. Тоді ходімо на каву до Емми, це навпроти. Щодо кави американці — справжні спартанці. Вони або заварюють її на похорон, або готують рано-вранці і на весь день. Для них не проблема по кілька разів підігрівати її на плиті, замість того щоб просто зварити свіжої. Емма такого не розуміє. Вона — чешка.

Ми перейшли через гамірну вулицю. Поливальна машина розхлюпувала навсібіч струмені води. Нас ледь не переїхала фіолетова машина, що розвозила дитячі підгузки. Льові врятувався граційним стрибком. Я побачив, що на ньому були лаковані черевики.

— Ви з братом не однолітки? — запитав я.

— Близнюки. Та для клієнтів ми Льові-старший і Льові-молод-ший. Мій брат на три години старший. Тому астрологічно він теж Близнюк. А я народився під знаком Рака.

Через тиждень із відрядження вернувся власник фірми "Льо&Ко", експерт із китайського мистецтва. Він ніяк не міг уторопати, чому музей вирішив, що ця бронза — фальшивка.

— Це, звісно, не шедевр мистецтва, — пояснив він. — Але, безсумнівно, це

бронзовий виріб епохи Чжоу. Пізнього Чжоу. Якщо точніше, то — перехідного періоду з Чжоу до Хань.

— І скільки вона коштує? — запитав Льові-старший.

— В аукціонному домі Парк-Бернет за неї дали б від чотирьохсот до п'ятисот доларів, але не більше. Китайська бронза нині знецінилася.

— Чому?

— Бо зараз усе знецінилося. Війна. Мало колекціонерів китайської бронзи. Я можу викупити її у вас за триста доларів.

Льові похитав головою:

— Думаю, спершу її треба запропонувати музею.

— Чого це? — здивувався я. — Вона наполовину моя. Чи, може, ще й віддасте її за ті ж п'ятнадцять доларів, за які купили? Це ж глупство!

— Хіба у вас є розписка?

Я спантеличено вирячився на нього. Він підняв руку:

— Зачекайте секундочку, не кричіть. Хай це буде вам наукою. Завжди і на все вимагайте розписку. Колись і зі мною таке сталося.

Я й далі невідривно дивився на нього.

— Я піду до музею і поясню, що вже майже продав бронзу. Тобто розповім усе яке. І знову запропоную її музею, бо Нью-Йорк — це велике село. Принаймні, для торговців антикваріатом. Через кілька тижнів усі вже знатимуть, що сталося. А музей нам завжди потрібний. Саме тому. А вашу частку я вимагатиму відшкодувати.

— Скільки?

— Сто доларів.

— А скільки отримаєте ви?

— Половину того, що заплатять згори. Домовилися?

— Для вас це все просто розвага, я ж ризикнув майже половиною моїх статків заради цієї бронзи.

Льові-старший розсміявся. В його роті було повно золота:

— Крім того, саме ви докопалися до суті. Тепер я вже навіть знаю, як усе сталося. Вони взяли на роботу нового молодого куратора. Той хотів усім показати, що старий нічого не петрав і купував фальшиві речі. Маю до вас пропозицію: у нашому підвалі багато речей, про які ми майже нічого не знаємо. Врешті-решт, усе знати неможливо. Може б, ви їх передивилися? За десять доларів на день. А якщо вам пощастить, то матимете ще й премії за успішні знахідки.

— То це така моя премія за бронзу?

— Лише частково. Звісно, це тільки тимчасова робота. Ми з братом і самі зможемо керувати бізнесом. То як, домовилися?

— Домовилися, — погодився я, глянувши крізь вітрину на вулицю, де вирував транспортний рух. "Деколи навіть зі страху є користь, — подумав я без зайвих емоцій. — Головне — розслабитися. Якщо надто сильно чіплятися за щось, тебе неодмінно скривдять. Бо життя — мов м'яч. Хоч куди б він скочив, завжди тримає рівновагу".

— П'ятдесят мільйонів вбитих, — мовив Льові-старший. — Сто. Найбільший успіх людство мало саме у масових вбивствах.

У нападі люті він відкусив шматок цигарки:

— Розумієте?

— У Німеччині люди дешеві, — відповів я. — У концтаборах підраховували, що єврей, працездатний і молодий, коштує лише тисячу шістсот двадцять марок. За шість марок вдень його, як трудового раба, дають напрокат німецькій індустрії; прохарчувати його концтабору коштує шістдесят пфенігів. Ще десять пфенігів іде на поступове погашення боргу за одяг. Середня тривалість життя — дев'ять місяців. Прибуток становить понад тисячу чотириста марок. Крім того, раціонально утилізують труп: золоті коронки, колишній одяг, цінні речі, гроші, що він їх брав із собою, волосся. Відраховують лише вартість спалення трупа — дві марки. Загалом близько тисячі шестисот двадцяти марок чистого прибутку. Ще треба вирахувати гроші за нічого не вартих жінок і дітей; отруєння газом і кремація коштують приблизно шість марок. Те ж стосується літніх людей, хворих і таке інше. Отже, якщо заокруглити, все одно залишається щонайменше тисяча двісті марок.

Обличчя Льові стало біле мов крейда.

— Це правда?

— Так підраховували. Офіційні німецькі установи. Але ці суми ще можуть трохи коливатися. Людей убити — не проблема. Хоч як це дивно, найважче позбуватися мертвих. Потрібен час, щоб труп згорів. Закопати десятки тисяч тіл теж нелегко, якщо робити це ретельно. Крематоріїв надто мало. І вночі вони теж не завжди можуть добре працювати. Через ворожі літаки. Бідним фашистам важко доводиться. Вони ж просто хотіли миру, більш нічого.

— Що?

— Саме так. Якби увесь світ робив так, як хотів Гітлер, то ніякої війни б не було.

— Дотепник, — пробурчав Льові. — Дотепник чортів. Шановний, тут не варто дотепами сипати!

Він схилив руду голову.

— І як це все можливо? Ви щось розумієте?

— Ні. Але наказ сам по собі майже завжди безкровний. Саме з цього все й починається. Хто сидить за письмовим столом, той сокири до рук не бере. — Я майже співчутливо глянув на цього приземкуватого чоловіка. — Але завжди є люди, котрі виконують накази, особливо в Німеччині.

— Навіть криваві накази?

— Насамперед криваві, оскільки наказ звільняє від відповідальності. Тоді й можна по-справжньому дати волю своїй люті.

Він провів рукою по голові:

— Ви це все пережили?

— Так, — відповів я. — Хотілося, щоб це було не так.

— Але зараз ми стоїмо тут, у магазині на Третій авеню, у мирній післяобідній

атмосфері. Як ви це все сприймаєте?

— Не як війну.

— Я не про це. Я про те, що коли таке стається, а люди спостерігають за всім і поводяться так, ніби нічого не сталося.

— Люди так не роблять. Іде війна. Принаймні, для мене — дивна і несправжня. Справжня війна відбувається лише у власній країні. Все решта — несправжнє.

— Але вбивають людей.

— Людська фантазія так далеко не заходить. Вона рахує тільки до одного. Тобто тільки тих, хто поруч.

Задзеленчав дзвоник на входних дверях. Жінка у червоній сукні хотіла купити срібний перський келих:

— А чи можна використовувати його і як попільничку?

Я скористався з нагоди і прослизнув до підвалу, що тягнувся навіть і під проїжджою частиною вулиці. Ненавидів такі розмови. Вони здавалися мені наївними і позбавленими сенсу. Це були розмови людей, які не зазнали війни і які думали, що, трохи похвилювавшись, вони вже чимсь допомогли. Це були розмови людей, які ніколи не зазнавали небезпеки.

Підвал віддавав прохолодою, як бомбосховище з усіма вигодами. Бомбосховище якогось колекціонера. Згори долинали приглушений

шум легковиків і гуркіт вантажівок, нагадуючи гул літаків. А картини на стінах зависли, як мовчазний докір з минулого.

До готелю я повернувся пізно ввечері. У великодушному сердечному пориві Льові-старший дав мені п'ятдесят доларів завдатку. Щоправда, за мить він пошкодував про свій вчинок, і я це зауважив. Але через серйозність нашої попередньої розмови він не наважився їх відібрати. Несподівано вигідний для мене поворот подій.

Мелікова в готелі не застав, натомість прийшов Лягманн. Він був, як завжди, схвилюваний і рясно пітнів.

— То як, усе вдалося? — запитав я в нього.

— Що?

— З лурдською водою?

— З лурдською водою? Ти про йорданську воду! І що означає оце твоє "вдалося"? Тут усе не так просто. Але я просуваюся вперед. Хоча ця жінка скоро мене з розуму зведе. Я весь час плаваю між Сциллою і Харибдою! Це все страшенно виснажує!

— Між Сциллою і Харибдою?

— Та ти ж, мабуть, знаєш. Це з грецької міфології. Відома скеляста пастка для моряків. І мені постійно треба уникати й уникати перешкод, інакше я труп! — Він зацьковано подивився на мене. — Якщо ця жінка якнайшвидше мені не віддасться, я стану імпотентом. Ти ж знаєш, як сильно я комплексую. Нічні жахіття знову переслідують мене. Я прокидаюся від власного крику, мокрий від поту. Ти ж знаєш, що ці бандити хотіли мене каструвати. Ножицями, не ножем. І всі аж падали зо сміху! Якщо я найближчим часом не пересплю з якоюсь жінкою, мені снитиметься, що їм це

вдалося. Це жахливі сні! Там усе мов насправді! Навіть коли я зриваюся з ліжка, їхній регіт і далі дзвенить у моїх вухах.

— То переспи з повією.

— Я так не можу. Тим більше що я вже майже імпотент. З жодною нормальною жінкою у мене нічого не виходить. Це тим бандитам уже вдалося.

Лягманн прислухався.

— Вона вже йде. Ми вечерятимемо у "Блу Риббон", їй подобається печеня з яловичини. Ходімо з нами! Можливо, ти вплинеш на неї. Ти ж красномовний.

Зі сходів долинув приємний жіночий голос.

— Мені ніколи, — відмовився я. — Але, можливо, ця жінка комплексує через ампутовану ногу так само, як ти через свої шрами.

— Ти так думаєш? — Лягманн випростався. — Ти справді так думаєш?

Звісно ж, я нічого не думав, а просто собі пасталакав, щоб його потішити. Але, побачивши, як він розхвилювався, прокляв свій дурний язик, я ж бо знав від Мелікова, що вона спить із мексиканцем. Але додати я вже не міг нічого. Лягманн накульгував у протилежному напрямку, нічого не чуючи.

Я пішов у свій номер, але світла не вмикав. У кількох вікнах навпроти світилося, в одному з них я побачив чоловіка. Голий і волосатий, він стояв перед дзеркалом і наносив макіяж. А потім надягнув світло-блакитне трико, згори — бюстгальтер, у який напхав туалетного паперу. Він так захопився, що забув засунути штори. Я вже кілька разів спостерігав за ним, це був дуже сором'язливий дядько, проте у жіночому одязі він перетворювався на зухвальця. Часто вбирався у вечірні сукні та надягав м'які капелюхи. Поліція знала про нього, його зареєстрували як невиліковного. Я спостерігав за ним, аж поки мене охопила меланхолія; вона накопилася би на кожного, хто побачив би такий спектакль. Тому я пішов униз, щоб дочекатися Мелікова.

4

Лягманн дав мені адресу Гаррі Кана. Про його легендарні подвиги я чув іще у Франції. Він був іспанським консулом у Провансі саме тоді, коли формально закінчилася німецька окупація цього регіону, а поставлене Гітлером французьке правління у Віші чинило щоразу менший спротив щоденним нападам німців. Одного дня у Провансі під іменем Рауля Теньє з'явився Кан з іспанським дипломатичним паспортом у кишені. Ніхто не знав, звідки в нього взявся той паспорт. Одні казали, що то — французький документ, зареєстрований в Іспанії, а Кан — віце-консул у Бордо; інші стверджували, що на власні очі бачили, що той паспорт — справжній, та ще й іспанський. Кан не казав нічого, він просто діяв. Їздив машиною з дипломатичним прапорцем на радіаторі, носив елегантні костюми і був безсоромно холонокровний. Він поводився так блискуче, що навіть емігранти повірили в його справдешність. Хоча, коли подумати, справжнього в ньому не було нічого.

Кан вільно пересувався всією країною. Найпікантніше було те, що він їздив як представник іншого диктатора, який не чув про нього ні сном, ні духом. Так він перетворився на легендарного добродійника. Оскільки на його автомобілі майорів

дипломатичний прапорець, то він, принаймні на той час, мав певний захист. Питомо єврейську зовнішність

він гордовито списував на свою іспанську кров, а, щойно його зупиняли — чи есесівські патрулі, чи німецькі солдати, — він одразу атакував, і ті швидко втрачали впевненість і відступали, щоб не заробити прочухана від начальства. Кан швидко второпав, як сподобатися німцеві: гаркнути на нього добряче, і він уже твій навіки. Фашистську Іспанію на чолі з Франко вважали дружньою до Гітлера. Оскільки кожна диктатура породжує страх та вагання також і у власних, насамперед залежних, лавах, бо трактує поняття права суб'єктивно, роблячи його небезпечним навіть для особистих учинків, якщо ці вчинки не збігаються з певними перепадистими поглядами, то Кан зумів це боягузтво, яке разом із брутальністю є логічним наслідком будь-якої тиранії, використати на власну користь.

Кан був учасником руху Опору. Цілком імовірно, що гроші брав саме звідти, як і автівку, а головне — бензин, що його завжди мав удосталь, незважаючи на дефіцит. Кан перевозив агітки, перші підпільні газети, маленькі двосторонні памфлети. Я навіть знав випадок, коли німецький патруль зупинив його, збираючись обшукати машину, в якій він саме перевозив стоси нелегальної літератури. Кан зчинив такий гвалт, що патрульні відступили так швидко, наче побачили гадюку. Втім, Канові цього було вочевидь замало. Він погнався за есесівцями і поскаржився на них на найближчому посту — звісно ж, попередньо позбувшись усіх нелегальних пакунків. Він навіть домігся, щоб німецький офіцер перепросив у нього за своїх нетямущих солдат. Угамувавшись, Кант урешті-решт покинув пост — віддав честь, як і годилося фалангісту, і почув у відповідь бадьоре "Гайль Гітлер!" Уже згодом він зауважив, що в машині лишилося ще два пакунки.

Час від часу в Кана з'являлися і незаповнені іспанські паспорти. Він урятував життя багатьом емігрантам, яких розшукувало гестапо, допомігши їм перейти кордон у Піренеях: примудрявся переховувати цих людей у французьких монастирях, аж поки траплялася нагода їх евакуювати. Я знав два випадки, коли Канові вдалося запобігти насильному поверненню емігрантів до Німеччини. У першому випадку він переконав фельдфебеля, що Іспанія дуже зацікавлена в полоненому, бо той прекрасно володіє мовами і його хочуть вишколити на агента-розвідника та послати в Англію; в другому діяв за допомогою коньяку і рому, а потім пригрозив охоронцям доносом, оскільки вони погодилися на підкуп.

Коли Кан раптово зник, плітки, наче зграв ворон, рознеслися серед емігрантів; Кожен знав, що ця кампанія однієї людини може закінчитися лише смертю. А Кан дедалі сміливішав і сміливішав, немов кидаючи виклик самій долі. Але враз усе стихло. Я припускав, що в якомусь концтаборі фашисти давно вже забили його до смерті чи, мов оббіловану тушу, повісили на гак для м'яса, — поки не почув від Лягманна, що Кан утік.

Я зустрів його в магазині, де по радіо саме транслювали промову президента Рузвельта. Неймовірний гамір долинав крізь відчинені двері аж надвір. Перед вікном

стояли люди і слухали. Я спробував поговорити з Каном, але зрозумів, що це неможливо, — хіба що кричати. Ми порозумілися жестами. Він скрушно стелував плечима, вказав на радіо, на юрбу й усміхнувся. Я збагнув: для нього важливо, щоб люди слухали промову Рузвельта, та й сам він не хотів пропустити її через мене. Я сів біля вікна, дістав цигарку і почав слухати політика, який подбав про те, щоб ми змогли приїхати до Америки.

Кан був худорлявий, чорноволосий, із великими чорними блискучими очима. Ще молодий, не більше тридцяти. Обличчя не видавало сміливих життєвих учинків; у його рисах проступала така задума і щирість, що він радше скидався на поета. Рембо і Війон теж були поетами; тільки поетові могло спасти на думку все те, що він витворяв.

Гучномовець раптово замовк.

— Даруйте, — вибачився Кан, — я мав дослухати промову до кінця. Бачили тих людей на вулиці? Частина з них ладна його просто вбити, у нього багато ворогів. Дехто вважає, що він втягнув Америку у війну, і докоряє йому за американські втрати.

— За ті, що в Європі?

— Ще й за ті, що в Тихому океані. Щоправда, японці вже зняли з нього всю відповідальність. — Кан поглянув на мене уважніше. — А хіба ми вже колись не бачилися? Можливо, у Франції?

Я пояснив йому мою проблему.

— І коли ви мусите виїхати? — запитав він.

— За два тижні.

— Куди?

— Гадки не маю.

— До Мексики, — сказав він. — Або до Канади. З Мексикою простіше, уряд там чуліший, вони прихистили вже іспанських вигнанців. Треба буде довідатися в посольстві. А які у вас документи?

Я розповів. Усмішка осяяла його лице.

— Завжди одне й те ж, — пробурмотів він. — Хочете зберегти свій паспорт?

— Я змушений. Це єдиний мій документ. Якщо зізнаюся, що він несправжній, мене кинуть за ґрати.

— Можливо, вже й не кинуть. Але вам від цього не полегшає. Маєте якісь плани на сьогоднішній вечір?

— Ні, жодних.

— Тоді зайдіть по мене о дев'ятій. Нам потрібна допомога. І є місце, де її можна знайти.

Кругле червонощоче обличчя з великими очима і дико скуйовдженим волоссям світилося добродушно, мов місяць.

— Роберте, — видихнула Бетті Штайн. — О, Боже, звідкіля ви тут узялися? Відколи ви тут? Чому я про вас нічого не чула? Ви ж могли бодай звісточку якусь надіслати! Але, звісно, у вас купа важливіших справ, ніж думати про мене. Типово як на...

— То ви знайомі? — зацікавився Кан.

Складно уявити, щоб хтось із учасників цього великого переселення народів не знав Бетті Штайн. Вона була матір'ю емігрантів, так само як раніше, у Берліні, — опікункою невідомих акторів, художників і письменників. Мала м'яке серце, прихильне до всіх і до кожного, хто цього потребував. Її милосердя вистачало на всіх; всеосяжність її натури межувала з тиранією. Або ти їй належав цілком, або ставав ворогом.

— Ви ж бачите, що знайомі, — звернувся я до Кана. — Кілька років ми не бачилися, і вже з порога вона мені докоряє. Тут нічого не вдієш, це у неї в крові. Російська кров.

— Майже. Я народилася у Бреслау, — пояснила Бетті Штайн. — І досі цим пишаюся.

— Це ж треба, які доісторичні заботи існують, — спокійно відказав Кан. — От і добре, що знайомі. Нашому другові Россу треба допомогти.

— Россу?

— Так, Бетті, Россу, — відповів я.

— Він помер?

— Так, Бетті, а я успадкував його ім'я.

— Розумію.

Я пояснив їй ситуацію. Вона відразу погодилася мені допомогти і завзято заходила обговорювати різні варіанти з Каном, якого тут як героя руху Опору й досі глибоко поважали. А я тим часом роззирнувся довкола. Кімната була невелика, але цілком відповідала характеру Бетті. На стінах висіли прикріплені кнопками фотографії, що рясніли надмірно екзальтованими присвятами. Я прочитав імена, багато хто з цих людей уже помер. Шестеро так і не виїхали з Німеччини, а один навіть туди повернувся.

— Чому фотографія Форстера тежу чорній рамці? — запитав я. — Він живий.

— Бо Форстер повернувся до Німеччини. — Бетті обернулася до мене. — Ви знаєте, чому він повернувся?

— Бо він не єврей, тужив за батьківщиною, — мовив Кан. — Ще й англійської не знав.

— Ні, причина інша. Просто в Америці не роблять його улюбленого зеленого салату, — тріумфально оголосила Бетті. — Тому він впадав у меланхолію.

У кімнаті почувся приглушений сміх. Ці емігрантські жарти я вже давно знав — поєднання іронії з розпачем. Такі існували і про Геринґа, Геббельса та Гітлера.

— То чому ви просто не зняли його фото? — запитав я.

— Бо я його попри все люблю, до того ж він — великий актор.

Кан засміявся.

— Бетті, як завжди, об'єктивна, — сказав він. — Коли це все нарешті скінчиться, вона перша скаже про наших колишніх друзів, які зараз саме пишуть антисемітські книжки й отримують ранги обер-штурмфюрерів, мовляв, вони так чинили, щоб урятувати євреїв чи щоб запобігти чомусь іще гіршому! — Він потріпав її скуйовджене волосся. — Бетті, хіба не так?

— Коли хтось перетворюється на свиней, це не означає, що й ми маємо поводитися

по-свинському, — різко відповіла Бетті.

— Це саме те, на що вони розраховують, — спокійно зауважив Кан. — А також на те, що по закінченні війни, після останнього ж пострілу, американці пришлють поїзди з салом, маслом і м'ясом для бідних німців, які всього лише хотіли їх знищити.

— А як ви думаєте, що робитимуть німці, якщо виграють війну? Теж роздаватимуть сало? — запитав хтось і закашлявся.

Я промовчав, бо вже по зав'язку наївся таких розмов. Тому взявся знову роздивлятися фотографії.

— Перелік покійників Бетті, — мовила тендітна, дуже бліда жінка, яка сиділа на лавці під фотографіями. — Ось це фото Гаштенекера.

Я пригадав. Французи кинули його в табір для інтернованих разом із рештою емігрантів, яких їм вдалося схопити. Гаштенекер був письменником і знав, що, потрапивши до рук фашистів, загине. Він знав і те, що табори для інтернованих обшукують гестапівці. І коли німці були за кілька годин ходи від табору, наклав на себе руки.

— Стара французька недбалість, — гірко зронив Кан і додав: — Начебто і не бажають тобі зла, але зрештою можеш врізати дуба.

Я пригадав, як в одному таборі Кан змусив коменданта звільнити п'ятьох емігрантів: так на нього напосів, що той, хто усе життя прикривав власну нерішучість щитом офіцерської честі, врешті-решт поступився і вночі відпустив на волю біженців, яким загрожувала певна смерть. Ситуацію ускладнювало ще й те, що в таборі перебувало кілька нацистів. Кан переконав коменданта відпустити спершу їх, інакше гестапівці заарештують його, перевіряючи табір. А потім використав це звільнення нацистів як спосіб тиску на коменданта, пригрозивши, що донесе на нього керівництву у Віші. Він назвав це поетапним моральним шантажем. Це подіяло.

— Як ви вибралися з Франції? — запитав я Кана.

— Цілком спокійно, як на ті часи. А як на теперішні, то просто дивовижно. Поступово гестапо почало щось пронюхувати. Якимось моє нахабство перестало діяти, так само як сумнівний титул віце-консула. Мене заарештували і наказали роздягтися. У такий давній спосіб вони хотіли визначити, чи я єврей, чи обрізаний. Я відмовлявся, скільки міг, пояснюючи, що тисячі християн теж обрізані, що в Америці — це практично всі чоловіки. Що більше відмовок я знаходив, то задоволеніше вишкірювалися мисливці. Вони викрили єврея! Їм подобалося спостерігати, як судомно здригається моє тіло. Врешті-решт я в розпачі замовк, і тоді командир, на вигляд — старий учитель в окулярах, цинічно сказав: "А тепер, єврейська наволоч, спускай свої штани, по-кажуй своє обрізане причандалля! Тоді ми його відчикрижимо і запхаємо до твого юдейського рота!" Його підлеглі, вродливі чоловіки з білявим волоссям, утішено зареготали. Я роздягнувся, і їм аж заціпило: я не був обрізаний! Мій батько був прогресивний єврей і вважав, що в помірному кліматі це не обов'язково.

Кан усміхнувся.

— Розумієте, в чому трюк? Якби я роздягнувся відразу, це не справило б такого

враження. А так — вони були просто ошелешені і навіть знічені. "Чому ви не сказали відразу?" — запитав "старий учитель". "Що саме?" — "Що ви не єврей".

На щастя, через той пост до Німеччини їхали ще й двоє нацистів, яких відпустили з моєї ініціативи. Знову ж таки, ще один дивовижний збіг обставин, без якого я б уже давно загинув. Вони поклялися всіма святими, що я — друг фашистів: колись же їх відпустив. Це й мало ви-рішальну роль. Я ж намагався бути мовчазним і похмурим, а потім іще й зронив кілька імен, тому вони, на щастя, не зробили того, чого я остерігався: не відправили мене далі, у вищі інстанції. Вони боялися, що за це непорозуміння отримають на горіхи. І були майже вдячні, коли я пообіцяв про все забути, — тому з полегкістю мене відпустили. Я ж утік дуже далеко, аж до Лісабона. Важливо зрозуміти, коли далі ризикувати вже не варто. Це відчуття схоже на перший легкий напад стенокардії, Angina pectoris латинською. Спершу в тебе виникає легеньке поколювання, неприємні відчуття, але це — щось інше, до цього треба прислухатися. Наступний напад може бути смертельний.

Ми сиділи в напівтемряві його магазину.

— Це ваша крамниця?

— Ні. Я тут працюю. З мене вийшов хороший продавець.

— Вірю на слово.

За вікном пливла ніч великого міста, з освітленими вулицями і по-токами людей. Здавалося, невидима шибка захищає нас не тільки від шуму — виникало відчуття, що ми сидимо в печері.

— Поночі навіть цигарки не смакують, — сказав Кан. — Хіба не було б чудово, якби у темряві людина не відчувала і болю?

— Навпаки, тоді біль дужчає, бо боїшся більше. От тільки кого?

— Себе. Власних вигадок. Але боятися треба не себе, а інших.

— Це теж вигадка.

— Ні, — спокійно сказав Кан. — У це вірили до 1918 року. З 1933 року знають, що це не так. Культура — тонкий шар, його може змити навіть дощ. Цього нас навчив народ поетів і мислителів. Народ той вважався високоцивілізованим. Перевершив Аттилу і Чингісхана. Аж раптом його люди з радісними вигуками на вустах перетворилися на варварів.

— Можна ввімкнути світло? — запитав я.

— Звісно.

Линули потоки немилосердного електричного світла, мружачись, ми глянули один на одного.

— Дивовижно, де тільки можуть опинитися люди, — сказав Кан, витягуючи маленького гребінця, щоб розчесати волосся по обидва боки проділу. — Але найголовніше, що кожен урешті-решт десь опи-няється і може все почати спочатку. Головне — не чекати. Решта... — він повів рукою, — чекають. Чого? Що заради них час повернеться назад? Бідолахи! А ви що робите? Вже знайшли щось?

— Допомагаю сортувати речі в антикварній крамничці.

— Де? На Другій авеню?

— На Третій.

— Не має значення. Це безперспективно. Спробуйте почати власну справу. Навіть якщо ви просто продаватимете каміння. Чи шпильки для волосся. Я теж працюю у вільний час. Але тільки на себе.

— Хочете стати американцем?

— Я хотів стати австрійцем, потім чехом. Але, на жаль, німці захопили обидві ці країни. Далі я хотів стати французом — із тим же успіхом. Тепер мені цікаво, чи доберуться німці ще й до Америки.

— А мені цікаво, через який кордон мене змусять виїхати через десять днів.

Кан похитав головою.

— Поки що невідомо. Бетті роздобуде для вас рекомендації від трьох відомих емігрантів. Фойгтванґер міг би вам теж таку написати, але вона тут нічого не вартуватиме. Він належить до надто лівих сил. Америка хоч і уклала союз із Росією, але не аж так, щоб схвалювати комунізм. Генриха і Томаса Манна цінують тут найбільше, але найцінніші рекомендації — від корінних американців. Знаю одного видавця, який хоче опублікувати мої спогади. Я ніколи їх не записуватиму, але він може дізнатися про це і через два роки. Він цікавиться емігрантами. Можливо, відчуває, що матиме з них зиск. Зиску поєднанні з ідеалізмом — безпрограшна комбінація. Я завтра йому подзвоню. Скажу, що ви один із тих людей, яких я витягнув із Гюрсу.

— Я був у таборі Гюрс, — сказав я.

— Справді? Втекли?

Я кивнув:

— Підкупив охорону.

Кан пожвавішав.

— Це добре! Ми знайдемо для вас кілька свідків. Бетті знає купу людей. Пригадуєте когось, хто теж виїхав до Америки?

— Містере Кан, — відповів я, — Америка була для нас землею обітованою. Тоді наші думки так далеко за межі Гюрсу не виходили. І я не привіз із собою жодних документів.

— Нічого. Ми щось для вас знайдемо. Головне — продовжити ваше перебування тут. Скажімо, на кілька тижнів. Чи місяців. Оскільки часу обмаль, нам потрібен адвокат. Ми знаємо досить багато емігрантів, колишніх адвокатів. Бетті б це легко владнала. Але часу зовсім мало, тому нам потрібен американський адвокат. Бетті і з цим дасть раду. А гроші у вас є?

— На десять днів.

— Це гроші на життя. А гроші на адвоката ще треба буде десь дістати. То не мала би бути дуже велика сума. — Кан усміхнувся. — Емігранти поки що тримаються купи. Біда згуртовує людей краще, ніж щастя.

Я подивився на Кана. Його бліде, змарніле обличчя якимось аж по-темніло.

— Порівняно зі мною у вас є перевага, — сказав я. — Ви — єврей. І за нікчемною програмою тих нелюдів не належите до їхньої нації. Я ж не удостоївся такої честі. Я —

частина того народу.

Кан обернувся до мене.

— Ви належите до їхньої нації? — запитав іронічно. — Впевнені?

— А ви ні?

Кан мовчки розглядав мене. Стало незатишно.

— Я мелю дурниці, — врешті-решт озвався я, щоб перервати ти-шу. — Сподіваюся, що одне з одним немає нічого спільного.

Кан далі розглядав мене.

— Мій народ... — почав було, але похопився. — Я теж починаю говорити дурниці. Ходімо! Зробімо не по-єврейському, випиймо разом пляшку шнапсу.

Я не хотів пити, але й відмовитися не міг. Кан здавався зосеред-женим і спокійним, таке ж враження на мене справив колись Йозеф Бер у Парижі, коли я був надто змучений, щоб цілу ніч із ним пиячити, натомість уранці знайшов його, повішеного, у жалюгідному готельному номері. Люди без коріння дуже нестабільні, кожен випадок має для них вирішальну роль. Якби того вечора у Бразилії, коли Ште-фан Цвейг і його дружина вкоротили собі віку, вони могли з кимось поговорити, бодай по телефону, то, можливо, нічого б не сталося. Але він опинився на чужині серед незнайомих людей, до того ж припустився фатальної помилки — записував спогади, замість того щоб уникати їх, як чуми. Вони затопили, аж захлеснули його. Тому я теж страшенно боявся спогадів, особливо коли не мав роботи. Я знав, що потрібно щось робити, я хотів за щось узятися, і усвідомлення цього тиснуло на мене тяжким каменем. Але насамперед мала закінчитися війна, щоб я повернувся до Європи.

Я повернувся до готелю, він здався мені ще похмурішим, ніж завжди. Вмостившись у старомодному вестибюлі, вирішив чекати на Мелікова. Спершу не зауважив нікого, аж раптом почув чийсь приглушені ридання. У кутку, біля підставки з квітами, сиділа жінка. У тьмяному світлі я ледь упізнав Наташу Петровну.

Мабуть, вона теж чекала на Мелікова. Її плач нервував мене. Від алкоголю паморочилося в голові, тому я ще трохи почекав, а потім підійшов до неї:

— Чи можу я вам допомогти?

Вона не відповіла.

— Щось сталося? — запитав я.

Вона похитала головою.

— Чому мало щось статися?

— Ви плачете.

— І тому щось сталося?

Я глянув на неї.

— Але ж має бути якась причина, через яку ви плачете?

— Справді? — зронила вона з несподіваною ноткою ворожості.

Я б залюбки пішов геть, але моя захмеліла голова не дозволила цього зробити.

— Завжди існує якась причина, — сказав я врешті-решт.

— Невже? А хіба не можна плакати просто так? Хіба все завжди повинно мати якусь причину?

Я б не здивувався, якби вона сказала, що тільки для дурних німців на все завжди має бути якась причина. Навіть чекав цих слів.

— Аз вами такого не буває? — спитала вона натомість.

— Я припускаю, що таке трапляється.

— Отже, з вами такого не буває?

Я міг би їй пояснити, що, на жаль, причин у мене завжди було аж занадто багато. А гадка про те, що можна плакати просто так, без жодної причини, тільки через світову скорботу чи меланхолійний настрій, вочевидь могла виникнути лише в іншому, ніжнішому столітті.

— Мені не випадало такої нагоди, — відповів я.

— Атож. Чого б то вам плакати.

"Починається, — подумав я. — Білорусія іде в наступ".

— Перепрошую, — пробурмотів і вже хотів помалу втікати. Причіпки заплаканої жінки — це останнє, чого мені зараз хотілося.

— Знаю, — промовила вона гірко. — Війна. Смішно плакати просто так. Але я плачу. Плачу навіть, коли навколо гримлять сотні битв.

Я зупинився.

— Розумію вас. І до чого тут війна? Якщо поріжеш палець, то він не болітиме менше від усвідомлення, що десь вбивають сотні тисяч людей.

"І чого я мелю такі дурниці? — подумав я. — Чого не дам спокій цій істеричці — нехай собі плаче, скільки заманеться? Чому я нікуди не йду?" Але так і стояв мов укопаний, наче вона — остання людина на цій планеті. Аж раптом зрозумів: я не хотів залишатися сам.

— Усе марно, — сказала вона. — Усе, буквально все, що ми робимо! Всі ми помremo, ніхто не уникне смерті!

О, Господи! Тільки цього ще їй бракувало! Мовив:

— Тут є багато варіантів. Усе залежить від того, як довго її вдається уникнути.

Вона не відповіла.

— Хочете щось випити?

— Ненавиджу цю кока-колу, — відповіла Наташа. — І що тут за гидоту п'ють!

— А як щодо горілки?

Вона підняла голову.

— Горілка? А де ви знайдете тут горілку, якщо Мелікова нема в готелі? І де це він подівся? Чому досі не прийшов?

— Не знаю. Але горілка є в моєму номері. Можу принести.

— Прекрасна ідея, — сказала Наташа Петровна і потім додала фразу, що нагадала мені відразу про всіх росіян, яких я зустрічав у житті: — І чому вона не виникла у вас раніше?

Я взяв у себе залишки горілки і нехотя пішов назад. Можливо, невдовзі прийде

Меліков і я зможу з ним грати в шахи, аж поки заспо-коюся. Від Наташі Петровни я не чекав нічого виняткового.

Коли підійшов до столика, мені здалося, що переді мною геть інша людина. Сльози висохли, обличчя напудрене і усмінене.

— Чому ви п'єте горілку? — запитала вона. — Хіба на вашій батьківщині її п'ють?

— Ні, — відповів я. — У Німеччині п'ють пиво та шнапс. Але я стер із пам'яті свою батьківщину і не п'ю ні пива, ні шнапсу. Та й горілки п'ю не так уже й багато.

— Що ж ви тоді п'єте?

"І що за безглузда розмова?" — подумав я і сказав:

— Те, що є. У Франції я пив вино.

— Франція, — мовила Наташа Петровна. — І що тільки німці з неї зробили!

— Мене там не було. Тоді я саме сидів у французькому таборі для інтернованих.

— Звісно! Як ворог!

— А перед тим я сидів у німецькому концтаборі. І теж як ворог.

— Не розумію.

— Я теж не розумію, — відповів я роздратовано.

Якийсь нещасливий випав день. Я весь час крутився у замкнутому колі й ніяк не міг із нього вирватися.

— Хочете ще чарку? — запитав я. Нам справді не було про що говорити.

— Дякую. Більше не треба. Я сьогодні вже досить багато випила.

Я мовчав. Почувався жалюгідно. Здавалося, що я скрізь і водночас ніде.

— Ви тут живете? — спитала Наташа Петровна.

— Так. Тимчасово.

— Тут усі тимчасово. Але дехто залишається назавжди.

— Можливо. Ви теж тут жили?

— Так. Але потім переїхала. Краще б я ніколи звідси не вибира-лася. Але ще краще, аби ніколи сюди не приїздила, до цього Нью-Йорка.

Я був надто втомлений, щоб підтримувати розмову. До того ж чув уже занадто багато історій про видатні й звичайні життя, щоб це мене могло зацікавити. Геть нецікаво було слухати жінку, яка бідкалася, що опинилася в Нью-Йорку. Така людина належала до іншого світу, світу тіней.

Наташа Петровна підвелася.

— Мені пора.

На якусь мить я запанікував.

— Ви не дочекаєтеся Мелікова? Він уже зовсім скоро прийде.

— Я так не думаю. Прийшов Фелікс, який його заміняє.

Аж тепер я побачив маленького лисого чоловіка. Він стояв перед дверима і курив.

— Дякую за горілку, — сказала Наташа, глянувши на мене сірими, майже прозорими очима, а потім додала: — Дивовижно, як мало часом потрібно, щоб допомогти комусь. Достатньо буває навіть геть незнайомої людини.

Кивнула мені і пішла. Наташа була навіть вища, ніж я думав. Її кроки лунали на

дерев'яній підлозі лунко і завзято, наче вона чавила щось ногами. Вони не пасували до гнучкої худорлявої постаті, яка легенько похитувалася під час ходи.

Я закоркував пляшку і підійшов до дверей, де стояв заступник Ме — лікова, Фелікс.

— Феліксе, як справи? — запитав я.

— Та так, як завжди, — відповів він не зовсім привітно і глянув на вулицю. — Хіба буває інакше?

Я подивився, як мирно та спокійно він курить, і мене охопила не-самовита хвиля заздрості. Його запалена цигарка раптом стала для мене символом усього миру в світі.

— На добраніч, Феліксе, — попрощався я.

— На добраніч. Може, чогось бажаєте? Води, цигарок?

— Ні, Феліксе, дякую.

Я відчинив двері свого номера. Потужною хвилею мене захлиснув потік минулого, наче тільки й чекав, коли я повернуся. Я впав на ліжку і втупився у сірий прямокутник вікна. Не мав на це ради: переді мною виникало безліч облич, деяких уже не було серед живих, я беззвучно волав про помсту і знав, що все намарно, я хотів когось задушити, але не знав кого. Єдине, що я міг, — це чекати, а потім зауважив, що мої долоні мокрі, я плакав.

5

На адвоката я чекав цілу годину. Припускаю, це давня тактика, щоб клієнти ставали поступливіші. Але моя поступливість була йому ні до чого. Я гаяв час, роздивляючись двох клієнтів у передпокої. Один ремигав жуйку, інший намагався звабити секретарку, запрошуючи її під час обідньої перерви на каву. Дівчина ж тільки хихотіла. І правильно. У чоловіка були вставні зуби, а на короткому грубому мізинці з обгризеним нігтем вилискував маленький діамантовий перстень. Навпроти секретарчиного столу, між двох кольорових гравюр зі сценами нью-йоркського вуличного життя, у рамці висів плакат із одним-єдиним словом: Think! Цю виразну коротку вимогу — думати — я бачив уже не раз, а в коридорі готелю "Ройбен" навіть у геть неочікуваному місці: перед туалетом. Це було найбільш пруським серед усього, що я встиг побачити в Америці.

Адвокат був кремезним чолов'ягою з широким плескатим обличчям, на носі — окуляри в золотій оправі. Мав на диво різкий голос

і, вочевидь, чудово це усвідомлював, тому намагався надати йому глибини і в результаті майже шепотів.

— Ви емігрант? — прошепотів він і втупився в лист, що його вочевидь написала Бетті.

— Так.

— І, звісно ж, єврей.

Я мовчав, тому він підвів голову.

— Єврей? — повторив він нетерпляче.

— Ні.

— Як? Ви — не єврей?

— Ні, — відповів я здивовано. — А чому ви запитуєте?

— Я не працюю на німців, які хочуть в Америку, але не є євреями.

— А чому ні?

— Не думаю, що вам це треба пояснювати, містере.

— Пояснювати не треба. Але й не треба було змушувати мене чекати цілу годину, щоб це повідомити.

— Пані Штайн не написала мені, що ви — не єврей.

— Схоже, німецькі євреї толерантніші за американських, — кинув я роздратовано.

— Дозвольте і мені поставити запитання: а ви єврей?

— Я — американець, — відповів адвокат голосніше і на вищому регістрі. — Я не захищаю нацистів.

Я розсміявся:

— То для вас кожен німець — нацист?

Голос його ставав дедалі голосніший і вищий.

— Хай там як, кожен німець — це потенційний нацист.

Я знову розсміявся.

— А кожен єврей — це потенційний убивця.

— Що? — адвокат перейшов на пронизливий фальцет.

Я показав на плакат, такий же як і в передпокої, тільки з золотими літерами: Think!

— Як і кожен велосипедист, — пояснив я. — Власне кажучи, це старий жарт 1919 року. Коли одні казали, що євреї винні у війні, їм відповідали: "Велосипедисти теж". — "А чому велосипедисти?" — дивувалися перші. "А чому євреї?" Але так було 1919-го. Тоді у Німеччині ще можна було думати, хоча це вже й ставало небезпечно.

Я чекав, що адвокат мене зараз вижене. Натомість на його обличчі засяяла широка усмішка і воно ще дужче поширало.

— Непогано, — зауважив він глибоким голосом. — Такого жарту я ще не чув.

— Жарт старий, — відповів я. — Тепер у Німеччині не жартують, а стріляють.

Адвокат знову посерйознішав:

— У нас фатальна слабкість на анекдоти. І все одно я наполягаю на своєму.

— Я теж.

— Ви можете це довести?

— Навіть краще за вас. Євреї покинули Німеччину, бо не мали іншого вибору — інакше б їх переслідували. Але це ще не доводить, що вони б виїхали, якби їх не переслідували. А неєвреї, які покинули Німеччину, зробили це тільки тому, що ненавиділи режим.

— За винятком шпигунів і провокаторів, — зазначив адвокат сухо.

— У шпигунів і провокаторів завжди першокласні посвідчення.

Адвокат почухався під столом.

— Хіба теза про те, що не всі євреї були б проти нацистського режиму, не доводить ваших антисемітських поглядів? — запитав він.

— Можливо. Але тільки не в середовищі євреїв. І ці погляди навіть не мої, а моїх

єврейських друзів.

Я підвівся. Обридло це дурнувате жонгливання словами. Ніщо не виснажує більше, ніж коли хтось хоче продемонструвати тобі свій розум, надто якщо демонструвати нема чого.

— У вас є тисяча доларів? — спитало широке обличчя.

— Ні, — відповів я різко. — У мене й сотні зараз немає.

Він дав дійти мені майже до дверей, а потім поцікавився:

— А як ви збиралися платити?

— Мої знайомі хотіли мені допомогти. Але краще я знову сяду в табір для інтернованих, ніж проситиму в них таку суму.

— Ви вже сиділи в такому?

— Так, — відказав я роздратовано. — Навіть у Німеччині. І там вони називаються інакше.

Я вже чекав, як цей усезнайко візьметься розповідати, що в концтаборах сидять кримінальні авторитети і справжні злочинці, — загалом, це так і було. Тоді б я вже не зміг стриматися. Але до цього не дійшло. За його спиною щось рипнуло, і залунало меланхолійне: куку, ку-ку — дванадцять разів. Це був шварцвальдський годинник із зозулею; мелодія, якої я не чув з дитинства.

— Як мило, — вирвалося у мене саркастично.

— Подарунок моєї дружини, — збентежено поквапився відповісти адвокат. — Весільний подарунок.

Я ледь стримався, щоб не спитати, чи й цей годинник — антисемітський. Але схоже, що ця зозуля раптом стала моїм союзником. Несподівано адвокат майже лагідно промовив:

— Я зроблю для вас усе, що зможу. Зателефонуйте сюди післязавтра вранці.

— А що з гонораром?

— Я обговорю його з пані Штайн.

— Було б краще, якби і я знав.

— П'ятсот доларів, — сказав він. — Якщо схочете, заплатите частинами.

— Думаєте, ви зможете чогось домогтися?

— Продовжити термін вашого перебування майже напевно вдасться. А потім знову доведеться йти в суд.

— Дякую, — сказав я. — Я зателефоную.

— От фігляр, — не стримався я вже в ліфті цього вузькогрудого будинку. На мене обурено подивилася жінка, яка стояла поруч, — її зачіска нагадувала ластівчине гніздо, а зі щік, коли ліфт рвучко зупинявся, аж сипалася пудра. Глянув повз неї так байдуже, як тільки міг. Уже знав, що жінки в Америці за першої-ліпшої нагоди викликають поліцію. Think! — було написано на дощечці з червоного дерева у ліфті, що висіла над головою з жовтими тремтливими кучерями під непорушним ластівчином гніздом.

Кабіни ліфтів мене завжди нервували. Там не було запасного виходу, а тому —

жодної можливості втекти.

Замолоду я любив самотність. За роки переслідувань і поневірянь навчився її боятися. Не тільки тому, що тоді всілякі думки лізуть у голову і ти впадаєш у меланхолію, а й тому, що самотність небезпечна. Хто завжди змушений переховуватися, той любить натовп. Там ти стаєш безіменним.

Я ступив на вулицю, мені здалося, що це — обійми тисяч безіменних друзів. Вулиця була відкрита навстіжень, з безліччю дверей, виходів, кутків та розгалужень, і насамперед — з людським натовпом, у якому можна цілком розчинитися.

— Проти власної волі, суто з необхідності, нам довелося перейняти ментальність злочинців, — сказав я Канові, коли ми обідали з ним у піцерії. — Можливо, ви перейняли її менше, бо діяли агресивно і відбивали напади, а нас — тільки гнобили і били. Думаєте, цього колись вдасться позбутися?

— Страху перед поліцією — мабуть, ні. Він — природний. Кожна порядна людина відчуває його. Цей страх виникає через недоліки нашого громадського порядку. А решта? Решта залежить від кожної окремої людини. Якщо десь існує місце, де можна було б його позбутися, то воно тут. Цю країну заснували емігранти. І тут щороку тисячі емігрантів отримують громадянство. — Кан розсміявся. — І що то за країна! Ви маєте ствердно відповісти лише на два запитання, і кожен вважатиме вас славним хлопцем. "Чи любите ви Америку?" — "Так, це найкраща країна у світі". — "Чи хочете стати американцем?" — "Звісно!" І вас одразу поплескають по спині і вважатимуть своїм.

Я згадав про адвоката, від якого саме повернувся.

— Не кажіть, тут теж бувають свої зозулі! — відповів я.

— Що?

Я розповів про останній епізод свого перебування в адвокатській конторі..

— Цей грубіян із замашками Іегови й нацистського штурмовика повадився зі мною, як із прокаженим, — пояснив я.

Кан іще дужче розвеселився.

— Зозуля! — повторив він. — Але ж адвокат спустив гонорар аж до п'ятисот доларів. Це він так вибачився! Як піца?

— Смачна. Як в Італії.

— Навіть смачніша, ніж в Італії. Нью-Йорк — італійське місто. А ще іспанське, єврейське, угорське, китайське, африканське і суто німецьке.

— Німецьке?

— Ще б пак! Поїдьте на Вісімдесят шосту вулицю — там аж кишить гейдельберзькими пивничками, кав'ярнями "Г'бург", нацистами, німецько-американськими та гімнастичними клубами, співочими хорами з їхнім "Радуйся, ти в короні переможця" та столиками для постійних клієнтів із — увага! — чорно-біло-червоними, а не з чорно-червоно-золотими прапорами.

— Без свастики?

— Її публічно не показують. Але загалом тут німці поведуться навіть гірше, ніж у Німеччині. Живучи на чужині, вони обплітають кохану далеку батьківщину золотим

сентиментальним плетивом, хоч колись і покинули її, бо ніжною матір'ю вона аж ніяк не була, — іронічно мовив Кан. — Ви б тільки послушали їхні теревені про патріотизм, пиво, рейнські пісні та сентиментальність фюрера.

Я глипнув на нього.

— Щось сталося?

— Ні, нічого, — насилу вичавив я. — І це все існує тут і досі?

— Американці — великодушні. Вони не сприймають усе занадто серйозно. Навіть підчас війни.

— Під час війни, — повторив я. Це теж належало до тих речей, яких я не міг збагнути. Цю країну від її воєн завжди відділяли океани і півсвіту. Її кордони не межували з ворожими територіями. Її ніколи не бомбардували. Ніхто не стріляв.

— Суть війни в тому, щоб перейти кордон і захопити ворожу територію, — сказав я. — Але тут таких кордонів немає. Де вони? У Японії і в Німеччині. Тому війна тут здається несправжньою. Тут є солдати, але немає поранених. Можливо, їх кидають там. Чи таких взагалі немає?

— Є. І поранені, і загиблі.

— І все-таки війна тут несправжня, якась брехлива.

— Та ні, справжня. І навіть дуже!

Я глянув на вулицю. Кан простежив за моїм поглядом:

— То як, місто змінилося? Після того як ви краще вивчили мову?

— Раніше місто було для мене картинкою, пантомімою, а тепер воно набуло рельєфу. З'явилися височини і низини. Воно вже промовляє до мене, і дещо я навіть розумію. Ще небагато, тому виникає відчуття нереальності ситуації. Раніше кожен таксист здавався мені сфінксом, а кожен продавець газет — світовою загадкою. Ще й досі кожен офіціант справляє на мене враження Ейнштейна, але Ейнштейна, якого я вже розумію, — якщо він не говорить про фізику чи математику. Чари діють доти, поки ти нічого не хочеш. А коли виникають бажання, відразу з'являються і проблеми, і з філософських мрій ти спускаєшся на грішну землю — на рівень відсталого десятирічного хлопчика.

Кан замовив подвійну порцію морозива.

— Фісташкове і лаймове, — гукнув він навздогін офіціантці.

Морозиво він уже замовляв удруге.

— Тут є сімдесят два різні сорти морозива, — мрійливо сказав він. — Звісно ж, не у цій забігайлівці, а в кав'ярнях Джонсона та в аптеках. Я перепробував уже майже сорок сортів! Ця країна — просто рай для любителів морозива. На щастя, я один із тих ненаситних дурнів. Уявіть собі, в цій розумній країні навіть солдатам, котрі на якомусь кораловому острові воюють із японцями, посилають кораблі, вщент забиті морозивом і стейками.

Він так подивився на офіціантку, наче вона несла чашу зі Святим Граалем.

— Фісташкового у нас нема, — сказала вона. — Я принесла вам м'ятне і лимонне. О'кей?

— О'кей.

Офіціантка всміхнулася.

— Які ж тут апетитні жінки, — зауважив він. — Такі ж апетитні, як сімдесят два сорти морозива. Третину своїх доходів вони витрачають на косметику. Інакше б їх не взяли на жодну роботу. Вульгарні закони людського ества тут просто ігнорують. Кожен повинен бути вічно молодим, а якщо молодість зникла, її повертають штучно. Це теж можна внести до одного з розділів про ваш нереальний світ.

Я спокійно і розслаблено слухав Кана. Розмова текла, мов тихий струмок.

— Ви ж знаєте *Après-midi d'un Faune*, тобто Післяполуденний відпочинок фавна Дебюссі? — запитав Кан. — Тут є інший різновид Дебюссі: Післяполуденний відпочинок любителя морозива. Такого відпочинку не буває забагато. Після нього наша зіщулена душа знову розправляє крила. Як вважаєте?

— В антикварному магазині у мене інше. Післяполуденний відпочинок китайського мандарина перед відрубанням голови.

— Ви б ліпше проводили той час із якоюсь американкою. Оскільки ви зрозумієте її балачки лише половину, то, не напружуючи надто фантазії, повернетеся у загадковий час вашої розхристаної юності. Все, чого не розумієш, оповите таємницею. Досвід не розсіє цих чар, але оскільки вам бракує слів, то вдасться здійснити маленьку людську мрію: прожити ще раз якийсь відтинок життя, але з життєвою мудрістю і віднайденою чарівністю молодості. — Кан розсміявся. — Не прогавте цей шанс! Щодня ви щось втрачаєте. Ви зрозумієте дедалі більше і більше, і захоплення минає. Жінки для вас досі екзотичні красуні, оповиті загадковістю і таємницею, але з кожним новим вивченим словом вони поступово набуватимуть рис домогосподарок, відьом із мітлами чи кокеток з журнальних обкладинок. Збережіть, як подарунок долі, свою дитинність десятирічного хлопчика. Ви знову швидко постарієте, за якийсь рік вам знову стукне тридцять чотири!

Кан поглянув на годинник і кивнув офіціантці в синьому смугастому фартуху:

— Останню порцію! Ванільного!

— У нас є ще мигдальне.

— Тоді мигдального! І трохи малинового! — Кан подивився на мене. — Я теж здійснюю мрію молодості, хоч вона й простіша, ніж у вас: їсти стільки морозива, скільки схочу. Саме тут я вперше можу це робити. Для мене це символ свободи і безтурботності, те, у що ми вже не вірили на батьківщині. А як саме ми здобули все це — не суттєво.

Примружившись, я поглянув на заповнене світло вулиці з нескінченним потоком машин. Дзижчання моторів і шурхіт шин створювали монотонний шум, що заколисував.

— Що ви збираєтеся тепер робити? — запитав Кан згодом.

— Хочу ні про що не думати, — відповів я. — Стільки, скільки зможу.

Льові-старший спустився до мене в підвал, що проходив аж під вулицею, із бронзовим виробом у руках.

— Як думаєте, що це таке?

— А що це має бути?

— Бронза епохи Чжоу. Або Шан. Пати́на, здається, нічогенька. Як думаєте?

— Ви купили цю річ?

Льові усміхнувся.

— Ще ні, спершу хочу порадитися з вами. Її приніс якийсь чоловік. Він чекає нагорі в магазині. Хоче за неї сто доларів. Тобто віддасть і за вісімдесят. Як на мене, дешево.

— Занадто дешево, — сказав я, роздивляючись бронзу. — Той чоловік — торговець?

— Не схоже. Стверджує, що успадкував її, а зараз йому потрібні гроші. То як, вона справжня?

— Це — китайська бронза. Але не епохи Чжоу. І не Хань. Скоріш за все, епохи Тан, або й ще пізніше — Сун або Мін. Копія епохи Мін, створена за зразком давніших фігур. До того ж копіювали не надто старанно. Маски Таоте виконані неточно, спіралі сюди теж не пасують, так їх використовували аж після епохи Хань. Водночас декор копіює фігури епохи Шан: стислий, простий і потужний. Але маска росомахи й основний орнамент мали б бути чіткіші й сильніші, щоб належати до тієї самої епохи. Крім того, тут трапляються маленькі завитки, яких не буває на справді старих бронзових фігурах.

— Але гляньте на патину! Вона ж справді дуже красива!

— Містере Льові, — сказав я, — це таки досить стара патина. Але на ній немає малахітової шкуринки. Пригадайте, китайці вже в епоху Хань копіювали і закопували бронзові фігури епохи Шан — так виникала хороша патина, навіть якщо її й не було створено в епоху Чжоу.

— Скільки коштує така бронза?

— Двадцять або тридцять доларів; але тут ви кращий експерт, ніж я.

— Може, піднінемося нагору? — запропонував Льові, у його блакитних очах блиснув мисливський азарт.

— Це необхідно?

— Хіба вам це не подобається?

— Спіймати на гарячому дрібного шахрая? Нащо? Крім того, може, він і не шахрай. І хто взагалі тепер розуміється на архаїчній китайській бронзі?

Льові кинув на мене швидкий погляд.

— Містере Росс, не треба натяків!

Малий товстун помарширував сходами догори, енергійний і кривоногий. Сходи здригалися, з них летіла пилюка. За мить я вже бачив самі лише його штани, що розвівалися від вітру, та черевики — верхня частина тіла вже була в крамниці. Мені здалося, наче це не Льові-старший, а крижі театрального коня у вар'єте.

Через кілька хвилин ноги з'явилися знову. Потім я побачив і бронзову фігуру.

— Я купив її, — оголосив Льові. — За двадцять доларів. Зрештою, Мін — це теж непогано.

— Аж ніяк не погано, — відповів я.

Я знав, Льові купив бронзу, тільки щоб довести мені, наче й він у чомусь тямить.

Якщо не у фігурах, то, принаймні, у своїй справі. Тепер він спостерігав за мною.

— Скільки часу ви ще плануєте тут працювати?

— Загалом?

— Так.

— Це залежить від вас. Хочете, щоб я пішов?

— Ні, ні. Але ми теж не можемо тримати вас тут вічно. Ви ж скоро закінчите роботу? Ким ви працювали раніше?

— Журналістом.

— Хіба знову не можете до цього повернутися?

— З моєю англійською?

— Ви вже досить непогано розмовляєте.

— Але, містере Льові! Я навіть листа не можу написати без помилок.

Льові почував лисину бронзовою фігуркою. Якби вона була епохи Чжоу, він би, напевно, так не повадився.

— А на картинах ви розумієтеся?

— Трохи. Так само як і на бронзі.

Він усміхнувся.

— Це краще, ніж нічого. Я порозпитую. Можливо, комусь із моїх колег потрібна допомога. Щоправда, бізнес зараз трохи занепав, ви й самі це бачите по нашому прикладі. Але з картинами все інакше. Особливо з імпресіоністами. А старі полотна зараз узагалі нічого не варті. Одним словом, побачимо.

Льові знову потупцював сходами вгору. "Au revoir, підвале, — подумав я. — На певний час ти був моєю темною батьківщиною. Прощайте, золоті лампи кінця дев'ятнадцятого століття, прощайте, золоті аплікації 1890 року, прощайте, меблі епохи "короля-громадянина" Луї-Філіпа, прощайте, перські вази і струнконогі танцівниці з гробниць династії Тан, прощайте, теракотові коні й решта мовчазних свідків давно відшумілих епох! Я вас щиро любив і провів із вами мою американську юність — від десятого по п'ятнадцятий рік життя. Ahoi та evoe! Репрезентуючи проти своєї волі одне з найгірших століть, я вітаю вас! Я, запізнений і беззбройний гладіатор, вітаю вас на арені, на якій майже не залишилося левів, натомість кишить гієнами та шакалами. Вітаю вас як той, хто прагне насолоджуватись життям, аж поки його не зжеруть живцем".

Я поклонився на всі сторони світу, поблагословив антикваріат праворуч і ліворуч, а потім глянув на годинник. Мій робочий день уже закінчився. Над дахами будинків жеврів вечір, і де-не-де вже блідо підсвічувалися неонові реклами. З ресторанів домашньому запахло жиром і цибулею.

— Що тут сталося? — запитав я Мелікова у готелі.

— Рауль. Хоче вкоротити собі віку.

— Відколи?

— Від полудня. Він втратив Кікі, який чотири роки був йому вірним другом.

— У цьому готелі багато плачуть, — сказав я, прислухаючись до приглушених

ридань, що долинали до плюшевої стійки з кутка, де стояла підставка з рослинами. — І завжди серед пальм.

— У кожному готелі багато плачуть, — зауважив Меліков.

— У готелі "Ритц" теж?

— У "Ритці" плачуть, коли падає курс акцій на біржі. А в нас — коли людина раптово усвідомлює, що вона безнадійно самотня і що вже немає сенсу себе дурити.

— Кікі потрапив під машину?

— Гірше. Він заручився. З жінкою. Це трагедія для Рауля. Якби він утік з іншим геєм, то однак би залишився серед своїх. Але жінка! Це споконвічний ворог. Зрада. Гріх проти Святого Духа! Навіть гірше за смерть!

— Бідні гомосексуалісти! Їм доводиться боротися відразу на два фронти! Проти конкуренції і серед жінок, і серед чоловіків!

Меліков усміхнувся.

— Щойно Рауль висловив низку яскравих думок про жінок. Найневинніша: "Жінки — це оббіловані тюлені". Про окрасу кожної жінки — великі груди, — які так цінуються в Америці, він теж не надто приємної думки. "Обвисле коров'яче вим'я для виродків-смок-тунів" — його найлагідніший вираз. Щоразу, уявляючи, як Кікі висне на якійсь дамі, він починає вовком вити. Добре, що ти прийшов. Треба затягти його в номер. Тут внизу він залишатися не може. Допоможи мені. Хлопець двісті фунтів важить.

Ми наблизилися до пальм.

— Раулю, він повернеться до тебе, — прошепотів Меліков. — Кожен може помилитися. Кікі повернеться. Опануйте себе.

Спробували його підняти. Рауль оперся на мармуровий стіл і зарюмсав. Меліков умовляв його далі:

— Тобі потрібно поспати. Тоді полегшає. Він повернеться, Раулю. Я таке часто бачив. Він точно повернеться!

— Навіки зганьблений, — процідив Рауль.

Поки ми з ним морочилися, він наступив мені на ногу. Двохсот-фунтова туша!

— Та обережніше, триклята стара баберо! — вилаявся я.

— Що?

— Ви поводитесь, як сентиментальна стара баба!

— Це я — стара баба? — обурився Рауль майже нормальним тоном.

— Пан Росс зовсім не те мав на думці, — заспокоював Меліков.

— Та ні, я мав на думці саме те, що сказав!

Рауль провів рукою по очах. Ми дивилися на нього і чекали якогось істеричного зриву.

— Я — баба! — стиха промовив він. У голосі бриніла смертельна образа. — Я — баба!

— Та він такого не казав, — збрехав Меліков. — Він сказав: як баба.

— От тому людей і покидають, — пояснив Рауль і піднявся без нашої допомоги.

Ми без проблем довели його до сходів.

— Кілька годин сну, — закликав Меліков. — Одна-дві таблетки секоналу і сон для відновлення організму. Потім — чашечку міцної кави. І все здасться значно простішим!

Рауль не відповів.

— От і ми його покинули. Як і весь світ.

— Чого ти морочиш собі голову з цим брутальним нікчемою? — поцікавився я.

— Він наш найкращий мешканець. Знімає двокімнатний номер із ванною.

6

Я безцільно бродив вулицями, боячись повертатися до готелю.

Вночі мені снилися жахіття і я прокидався від власного крику. Вже й раніше час від часу марилося, що мене переслідує поліція. А ще мучив споконвічний кошмар усіх емігрантів: я опиняюся по той бік німецького кордону і потрапляю до лап есесівців. Але ці сни приходили тільки в години відчаю. Я думав: і як це через власну дурість знову примудрився потрапити до їхніх рук? Прокидався з криком на вустах, але усвідомлював, що — в Нью-Йорку, дивився через вікно на залите червоними барвами нічне небо і знову обережно випростовувався: врятований!

Та останній сон був інакший — невиразний, зіплений зі шматків, темний, липкий, як смола, і нескінченний. Там була жінка, розгублена і дуже бліда, вона беззвучно просила про допомогу, якої я не міг їй надати, і вона повільно вгрузала у трясовину зі смоли, болота й загуслої крові; її застигли очі зі страхом втупилися в мене, беззвучно волаючи про поміч, до чорної вирви її широко відкритого рота підповзала чорна клейка маса; командири, спалахи автоматних черг, різкий голос із саксонським акцентом, уніформи і жахливий запах смерті, гниття та вогню; навстіжень розчахнуті двері печі з яскравими язиками полум'я всередині, людина, яка щойно рухалася, ворушила вже тільки рукою, потім самим лише одним-єдиним пальцем, що повільно скарлючився, і хтось, хто наступив на нього, а потім крик, раптовий, зусібіч, із гулким відлунням...

Я зупинився перед вітриною, але нічого не бачив. Тільки через певний час зрозумів, що стою на П'ятій авеню, перед ювелірним магазином фірми "Ван Кліф і Арпельс". Я легковажно втік із антикварного магазину Льові. Вперше той підвал здався мені тюремною камерою. Я тягнувся до людей, прагнув широких вулиць і опинився на П'ятій авеню.

Невідривно дивився на діадему, що колись належала французькій імператриці Євгенії. Діадему штучно освітлювали, на чорному оксамиті діамантові квіти виблискували всіма барвами веселки. Зліва від неї лежав браслет із рубінами, смарагдами та сапфірами, справа — персні та солітери.

— Що б ти тут хотіла? — спитала жінка в червоному строю свою співрозмовницю.

— Зараз носять перли, — відповіла вона. — Вищий клас носить тільки перли.

— Штучні чи справжні?

— І штучні, і справжні. Перли і чорна сукня. Саме таке поєднання є ознакою вишуканого смаку у вищому світі.

— Думаєш, Євгенія не належала до вищого класу?

— Тоді було інакше.

— А я б хотіла мати такий браслет, — сказала жінка в червоному.

— Занадто яскравий, — відповіла інша.

Я пішов далі. Зупинявся перед тютюновими крамницями та взуттєвими магазинами, перед крамничками з порцеляною та велетенськими вітринами з дизайнерським одягом, перед якими юрмилися купи роззяв, вражені красою кольорів та переливами шовку. Я теж пропихався туди і витріщався на все, прислухався і жадібно ловив уривки розмов; наче викинута на берег риба, яка жадібно хапає краплі води, я йшов крізь вечірню метушню життя і хотів бути її частиною, плавати в ній, як усі, але мене несло далі й далі, вперед, оточеного смугами блідої темряви, що гналися за мною з пронизливим криком, наче фурії за Орестом.

Спершу думав був розшукати Кана, але не хотілося говорити ні з ким, хто нагадував би про минуле. Навіть із Меліковим. Такого жахіття позбутися важко. Здебільшого за день сні розсіювалися, через кілька годин від них залишався тільки слабкий, схожий на хмаринку, спогад, який урешті зовсім щезав. Але цей сон засів глибоко. Я виштовхував його, але він не зникав. У мені засіло відчуття загрози, похмурої, готової будь-коли знову нависнути.

У Європі я рідко бачив сні — був надто заклопотаний власним виживанням, а тут повірив, що мені нарешті вдалося втекти. Море, його шумовиння, відділяло мене від минулого тисячею кілометрів, тому надіявся, що затемнений корабель — привид із тінями на борту — пробрався крізь підводні човни, зумів утекти і від решти тіней. Але тепер я знав, що тіні з минулого йшли за мною назирці. Вони проповзли туди, де я не міг їх контролювати: у царство сну та привидів, які щонаочі зводять без фундаменту і цегли дивні світи, що на ранок цілком розсіюються. Але цього разу той примарний світ не зник — він окутав мене липким, мокрим туманом — аж мороз поза шкірою, — як гідкий, солодкавий дим. Дим із крематоріїв.

Я роззирнувся. Ніхто на мене не зважав. Незатьмарена втома красивого вечора клубочилася між кам'яних фронтонів, що виблискували тисячами очей освітлених вікон. На два, три поверхи простягалися золоті вітрини — з вазами, картинами, хутром та кімнатами зі старовинними полірованими брунатними меблями і шовковими абажурами.

Несамовите міщанське самовдоволення аж фонтанувало зусібіч; ілюстрована книга щедрого добродушного марнотратного бога, який, здавалося, шепоче: "Беріть! Беріть! Тут вистачить на всіх!"

Який спокій! То була вечірня прогулянка заново розквітлих ілюзій, зів'ялого вже кохання, яке раптом знову розправило крила; надії, що буяла зеленню під ніжним дощем милосердної брехні; найвищий час манії величі та бажань; час, коли змовкав голос розчарування і песимізму; той час, коли навіть генерали і політики не тільки вірили, а й на коротку мить могли відчутти, що вони теж люди і житимуть не ВІЧНО. Як же я хотів поєднатися з цією країною, що розмальовує мертвих, боготворить молодість і посилає на смерть солдатів у країни, яких вони ніколи досі не бачили й навіть не знали, де ті землі розташовані, а також — за що вони там готові померти. Перші громадяни

світу в одностроях.

І чому я не міг стати частиною цього? Чому я мав вічно належати до людей без роду і племені, які, затинаючись, вичавлюють із себе найпростіші фрази англійською, в яких шалено стугонить серце, коли вони піднімаються сходами чи в ліфтах до кабінетів, а там переходять із однієї кімнати в іншу, де їх терплять, але не люблять, і які полюбили цю країну тільки тому, що їх тут так довго терпіли? Я стояв перед тютюновою крамницею фірми "Дангілл". Люльки з коричневого дерева — символи респектабельного міщанства та надійності — матово виблискували на вітрині, обіцяючи вишуканий спокій і сповнені неквапних розмов вечори, ночі, коли від чоловічого волосся пахне медом, ромом та дорогим тютюном, а поряд, у ванній кімнаті, тихо плюскається пухка жінка, готуючи себе до ночі на просторому ліжку. Як це все не схоже на цигарки в Європі, що їх докурювали мало не до кінця і швидко гасили, ці французькі "Голуаз" із запахом страху, а не спокою та затишку.

"Перетворююся на огидного сентиментального бовдура, — подумав я. — Як же це жалюгідно! Чи я став одним із незчисленних Агасферів, які тужать за домашнім вогнищем та вишитими капцями? За спертими, обридлими і безрадісними буднями й заялуженим відчуттям нудьги міщанського життя?"

Я рішуче розвернувся і пішов геть від магазинів на П'ятій авеню. Простував на захід і, пройшовши алею з шахраями та бурлескними театрами, опинився на вулицях, де люди мовчки сиділи на високих сходах перед своїми будинками, діти пурхали, як брудні білі метелики, перед вузькими будинками з коричневого каменю, дорослі здавалися змученими, але не надто заклопотаними, якщо, звісно ж, можна довіряти всеохопним захисним сутінкам.

"Мені потрібна жінка, — думав я, наближаючись до готелю "Ройбен". — Жінка, дурна сміхотлива самка з фарбованим жовтим волоссям та пружними сідницями; жінка, яка нічого не тямить і яку цікавить лише, чи достатньо в мене з собою грошей, а потім — пляшка каліфорнійського бургундського, змішаного з дешевим ромом, і ніч у її квартирі, щоб тільки не повертатися у цей готель, хоча б не сьогодні, хоча б не цієї ночі". Але де мені знайти таку жінку, дівчину, повію? Це тобі не Париж, і я вже знав, яка тут високоморальна нью-йоркська поліція, надто щодо бідних людей, — повії тут не прогулюються вулицями, не мають особливих прикмет — парасольок чи велетенських сумок, — тут є лише телефонні номери, але їх потрібно знати, до того ж це забирає час.

— Феліксе, добрий вечір, — привітався я. — А Мелікова ще нема?

— Сьогодні субота, — відповів Фелікс. — Моя зміна.

Правильно. Субота, тільки її ще бракувало. Я геть про це забув.

А завтра настане ще й беззмістовна довга неділя — мені стало страшно. У номері ще було трохи горілки. Можливо, ще й кілька таблеток снодійного. Мимоволі я згадав товстого Рауля. Ще вчора ввечері я насміхався з нього. Тепер я почувався так само.

— Міс Петровна теж запитувала щойно про пана Мелікова, — недбало зронив Фелікс.

— Вона вже пішла?

— Не думаю. Вона ще хотіла трохи почекати.

Наташа Петровна йшла мені назустріч тьмяно освітленим плюшевим вестибюлем. "Сподіваюся, вона не плакатиме", — подумав я і знову здивувався, яка ж вона висока.

— Ви знову до фотографа? — запитав я.

Вона кивнула:

— Хотіла випити чарку горілки, але Владіміра Івановіча сьогодні нема. Забула, що в нього вихідний.

— У мене є горілка, — швидко сказав я, — можу принести пляшку.

— Та не варто. У фотографа повно випивки. Я тільки хотіла тут трохи посидіти.

— Я принесу. За хвилину буду.

Побіг сходами, відчинив двері номера. Пляшка вилискувала на підвіконні. Не роззираючись, ухопив пляшку і дві чарки. Вже біля дверей окинув поглядом кімнату. Нічого й нікого не було. Ні привидів, ні духів. Ліжко блідо світилося в темряві. Я струснув головою і пішов униз.

Наташа Петровна була якась інакша, ніж завше: спокійніша і більш схожа, на американку. У її хрипкому голосі вчувався акцент, але радше французький, ніж російський, — наскільки я міг про це судити. Голову вона обмотала фіолетовою шовковою шаллю у вигляді тюрбана. Пояснила:

— Заради зачіски. Сьогодні ми фотографуємо вечірні сукні.

— Чому вам подобається тут бувати? — запитав я.

— Бо люблю готелі. Тут не нудно. Люди приходять і йдуть. Вітаються і прощаються. Це найкращі моменти в житті.

— Ви так вважаєте?

— Принаймні, не найнудніші. А все, що відбувається між ними... — Вона нетерпляче махнула рукою. — Щоправда, всі великі готелі — справді нуднезні. Там кожен щосили приховує свої емоції. Здається, що в повітрі витає дух пригод, але по-справжньому його не видно.

— А тут видно?

— Так, більше. Тут люди дають волю своїм почуттям. Я теж. — Вона розсміялася. — Та ви й самі бачили. До того ж мені подобається Владімір Івановіч. Він схожий на росіян.

— Хіба він не росіянин?

— Чех. Але він уже змінив купу національностей. Селище, де він народився, спершу було російське, а після 1919 року — чеське. Потім його окупували нацисти і воно стало німецьке. Тепер скидається на те, що знову буде або російське, або чеське. Чи, може, американське? — Вона засміялася і підвелася. — Мені треба йти.

Якусь мить провагавшись, запропонувала:

— А чому б вам не скласти мені компанію? Ви вже маєте якісь плани на вечір?

— Та ні. А хіба мене фотограф не витурить?

— Нікі? Дивна думка! Там купа народу. Одним більше, одним менше — нічого не змінить. Там завжди є кілька росіян. І всі вони — трохи богема.

Я зрозумів, чому вона мене запросила. Хотіла спокутувати свою поведінку в перші хвилини знайомства. Та й не було в мене великого бажання туди йти — що я там забув? Але сьогодні ввечері я б погодився на будь-що, тільки щоб не залишатися у готелі. На відміну від Наташі Петровни, я не вважав готель місцем для пригод. Особливо цієї ночі.

— Поїдемо на таксі? — спитав я перед виходом.

Вона засміялася.

— У готелі "Ройбен" не беруть таксі. Це я ще пам'ятаю. До того ж тут недалеко. І такий прекрасний вечір! Нью-йоркські ночі! Ні, я не змогла б жити за містом. А ви?

— Я цього не знаю.

— Ніколи про це не думали?

— Ні, ніколи, — зізнався я. — Хіба мав час на такі розкішні думки? Я завжди радів, що досі живий.

— Тоді на вас чекає ще багато цікавого, — відповіла Наташа Петровна.

Вона йшла проти людського потоку, схожа на вузький вітрильник; її профіль під фіолетовим тюрбаном нагадував ростру на носі корабля, яка долає морські хвилі та спокійно височіє над водяними просторами; оббризкана піною фігура, що самовіддано торує свій шлях. Ішла швидко, широкими кроками, аж спідниця здавалася їй завузька. Не дріботіла і дихала на повні груди. Мені спало на думку, що в Америці я вперше йду поруч із жінкою. І усвідомлюю це.

Її зустріли, як дитя, яке довго десь пропадало. Півдюжини людей в освітленій софітами велетенській голій кімнаті, обставленій білими пересувними ширмами. Фотограф і ще двоє чоловіків обійняли і поцілували Наташу, клаптики розмов перетворилися на жваве базікання, час від часу відрекомендовували й мене, хтось роздавав горілку, віскі та цигарки, а потім я раптом опинився в якомусь кріслі, осторонь від усієї метушні — про мене забули.

Зате переді мною розгорнулася не бачена досі картинка. Розпаковували велетенські картонні коробки з сукнями, несли їх за ширми, а тоді приносили назад. Почалися палкі суперечки, з чого починати фотосесію. Крім Наташі Петровни там були ще дві манекенниці, блондинка і брюнетка, дуже вродливі, у сріблястих черевичках на високих підборах.

— Спершу пальта, — заявила енергійна дама.

— Ні, спочатку вечірні сукні, — запротестував фотограф, світловолосий худорлявий чоловік із золотим ланцюжком на зап'ясті. — Інакше вони зімнуться.

— Та їх же не потрібно вдягати під пальта. А плащі маємо повернути якнайшвидше. Особливо — хутрянні манто. Фірма вже чекає на них.

— Добре! Почнемо з хутра!

Потім розгорілася чергова дискусія, як саме потрібно фотографувати. Я вслухався, але нічого не міг уторопати. Радісне збудження та запал, із яким кожен наполягав на своєму, нагадували сценічну постановку. Я так само уявляв собі "Сон літньої ночі" чи музичну комедію у стилі рококо, скажімо "Кавалер троянд" або фарс Нестроя. Але тут усі все сприймали серйозно. Говорили схвильовано та пристрасно, тому все, що

відбувалося, дивовижним чином нагадувало балет і здавалося цілком нереальним. Здавалося, будь-якої миті під звук валторни сюди ввірветься Оберон! Раптом хтось скерував усі прожектори на білу ширму, до неї притягли і велетенську вазу зі штучними дельфініями. Вийшла манекенниця у сріблястих черевичках на високих підборах і в хутряному бежевому манто. Директриса модного ательє кинулася обсмикувати й розгладжувати її; два софіти, що мали підсвічувати знизу, теж спалахнули, а жінка застигла на місці, немов під прицілом.

— Добре! — крикнув Нікі. — Ще раз, darling.

Я відкинувся на спинку крісла. Як же добре, що прийшов сюди. Кращого годі було й придумати.

— А тепер — Наташа, — пролунав чийсь голос. — У каракулевій шубі.

Вона виникла там геть несподівано, закутана в чорну блискучу шубку і міцно стоячи на ногах; волосся прикрашало щось на кшталт берета з такого самого тонкого лисучого хутра.

— Ідеально! — крикнув Нікі. — Стій, як стоїш!

Він прогнав директрису, яка хотіла щось поправити:

— Не треба. Потім ми зробимо ще кілька фотографій. А зараз уникнемо штучних поз.

Бічні софіти відшукали маленьке обличчя. Очі світилися небесною блакиттю і в яскравому світлі, що лилося зусібіч, сяяли, наче зорі.

— Увага! — вигукнув Нікі.

Наташа Петровна не завмерла, як дві її попередниці. Вона просто стояла, не рухаючись, як і до того, начебто це був її природний стан.

— Добре, — сказав Нікі. — А тепер розкрий поли!

Вона розгорнула шубу, наче метелик крила. Мить тому вдяганка здавалася дуже вузькою, насправді ж поли з величезним запасом находили одна на одну. Під ними я побачив біло-сіру картату підкладку.

— Так і тримай! — гукнув Нікі. — Ти схожа на метелика "Павичеве око". Молодець!

— Вам тут подобається? — спитав хтось поруч.

Це був блідий темноволосий чоловік із темними, немов вишні, очима, які дивно поблискували.

— Страшенно, — відповів я щиро.

— У нас тепер, звісно, немає моделей від Баленсьяги та решти славетних французьких кутюр'є. На жаль, триває війна, — тихо зітхнув чоловік. — Але Майнбогер і Валентин теж нічогенькі. Як вважаєте?

— Чистісінька правда, — погодився я, не маючи зеленої гадки, про що йдеться.

— Сподіваюся, скоро все закінчиться і ми знову матимемо першокласні матеріали. Цей ліонський шовк...

Його хтось покликав, і він пішов. Причина, що змушувала його нарікати на війну, мені зовсім не видалася смішною, навпаки: тут вона була добре вмотивована і логічна.

Тепер фотографували вечірні сукні. Переді мною раптом виникла Наташа

Петровна. На ній була біла довга і вузька сукня з глибоким викотом.

— Знудьгувалися?

— Ні, навпаки, — збентежено відповів я і пильно глянув на неї. — У мене вже навіть починаються невинні галюцинації. От, наприклад, здається, що я сьогодні вже бачив діадему, яка прикрашає зараз вашу голову: на вітрині ювелірної крамнички "Ван Кліф і Арпельс". Це ж просто неможливо.

Наташа розсміялася:

— А ви спостережливий!

— То це справді та діадема?

— Так. Її взяв напрокат журнал, для якого ми робимо фотографії. Ви ж не подумали, що я її купила?

— Та Бог його знає! Сьогодні вночі мені здається можливим усе. Я зроду-віку не бачив стільки суконь та шуб.

— Що вам сподобалося найбільше?

— Багато. Можливо, широка довга накидка з чорного оксамиту, яку ви демонстрували. То могла б бути модель від Баленсьяги!

Наташа обернулася і пильно глянула на мене:

— Вона і є від Баленсьяги! Ви що, шпигун?

— Шпигун? Так мене ще ніхто не називав. І на яку країну я працюю?

— На іншу фірму. На наших конкурентів. Ви теж спеціалізуєтесь на моді? Інакше як би дізналися, що дизайнер накидки — Баленсьяга?

— Наташо Петровно, — урочисто промовив я. — Присягаюся вам, що десять хвилин тому я нічогосінько не знав про Баленсьягу. Я міг би навіть подумати, що це — марка автомобіля. Але той блідий чоловік вперше назвав мені це ім'я. Щоправда, він сказав, що моделі від Баленсьяги більше сюди не потрапляють. Тому я й пожартував.

— І влучили просто в яблучко! Накидка справді від Баленсьяги. Перевезена на бомбардувальнику. На "фортеці з крилами". Контрабандою.

— Прекрасне використання бомбардувальників. Якщо це увійде в звичку, настане золотий вік.

— То ви таки не шпигун! Навіть шкода. Але з вами треба пильнувати. Ви все швидко схоплюєте. Випивки достатньо?

— Так, дякую.

Хтось її покликав.

— Після фотосесії поїдемо розважатися. В "Ель Марокко". Така традиція, — на ходу сказала вона. — Поїдете з нами?

Я не міг їй відповісти. Звісно, поїхати з ними я не міг. Для таких розваг у мене не було грошей. Пізніше доведеться їй пояснити. Не надто приємно. Але в мене ще було трохи часу. А поки — я плив за течією. Я не хотів думати ні про завтра, ні про наступну мить. Смаглява манекенниця, яку щойно фотографували у довгому суконному пальті кольору зеленої пляшки, скинула його, щоб надягнути інше. Під пальтом була сама лише білизна. Нікого це не дивувало — всі бачать тут таке день у день, до того ж серед

чоловіків тут були гомосексуалісти. Смаглявка була дуже вродлива, поводитися невимушено, з неквапливою впевненістю жінки, яка знає про свої майбутні перемоги і які для неї нічого не означають. Я бачив, як переодягалася Наташа Петровна. Світла, висока і струнка; її шкіра нагадувала місячне сяйво і переливалася перламутром. Вона не належала до типу жінок, які мені подобалися. Моїм типом була радше смаглява манекенниця на ім'я Соня... Я не надто усвідомлював свої думки, вони розпливалися, і я геть не хотів, щоб вони перетворювалися на бажання та асоціації. Але найбільше радів із того, що я не в готелі. Щоправда, трохи дивувало, що я бачив цих незнайомих жінок у найрізноманітніших позах; складалося враження, наче ми вже давно знайомі. Усе здавалося картинкою, на якій багатьма шарами оліфи покрито основний колір, який, хоч його вже майже не видно, все одно слабко відсвічує і поширює навколо тепло.

Коли одяг знову запакували в картон, я сказав Наташі Петровні, що не можу піти з нею в "Ель Марокко", бо чув, що це найкращий нічний клуб Нью-Йорка.

— То чому ж тоді не можете? — здивувалася вона.

— Бо не маю грошей.

— От дурник! Та нас же всіх запрошено! Думаєте, я б змусила вас платити?

Вона хрипко, як завжди, засміялася. Хоч той сміх і нагадав мені сміх жиголо, раптом виникло приємне відчуття, що я перебуваю серед спільників.

— А хіба вам не потрібно спершу повернути прикраси?

— Завтра. Про це подбає журнал. А тепер ходімо пити шампанське.

Я більше не протестував. Несподівано мені вдалося прожити цей день у всій його багатогранності — починаючи від іронії та закінчуючи простою вдячністю. Я навіть не здивувався, коли ми опинилися в одному з окремих залів "Ель Марокко", де якийсь віденець співав німецьких пісень, не зважаючи на те, що Америка і Німеччина перебували у стані війни. Я розумів, що у Німеччині це було б неможливо. У тому клубі сиділи навіть американські офіцери. Здавалося, що я натрапив на оазу серед безмежної пустелі. Час до часу перераховував п'ятдесят доларів у своїй кишені і готувався за необхідності їх віддати, але ніхто про це й не згадував. Я думав, що саме таке і має бути мирне життя, життя, якого я ніколи не знав, безтурботність, якої я ніколи досі не відчував; я розмірковував про це без заздрості. Просто радів, що це існує. Я сидів серед чужих людей, які були мені ближчі й приємніші за тих, кого я чудово знав; біля мене була вродлива жінка, її взята напрокат діадема виблискувала у світлі свічок, а я був, мов жалюгідний паразит із келихом чужого шампанського, і мені здавалося, що це я на один вечір узяв напрокат чуже життя, яке завтра доведеться повернути.

7

— Вас нескладно буде влаштувати в якийсь художній салон, — сказав Льові-старший. — У цьому сенсі війна вам на руку. Зараз бракує робочої сили.

— У мене таке враження, що я вже переміг у цій війні, — відповів я сердито. — Звідусіль тільки й чую, скільки вона дає мені переваг.

— А хіба ні? — Мечем підробленої статуетки святого Міхаеля Льові почухав лисину.

— Якби не війна, ви б тут не опинилися.

— Ваша правда. Але якби не було війни, німці не окупували б Францію.

— Невже вам не подобається тут більше, ніж у Франції?

— Містере Льові, ці запитання не мають сенсу. В обох країнах я почуваюся паразитом.

Обличчя Льові засяяло.

— Ось воно! Паразит! Дуже влучно! Саме це я і хотів вам пояснити. З вашим статусом вас неможливо влаштувати на постійне місце роботи у жодну галерею. Маєте знайти роботу, схожу до тієї, що ви її мали в нас. Словом, працювати нелегально. І я вже говорив із людиною, яка могла б вам допомогти. Але він — паразит. Багатий паразит. А ще антиквар. Продає картини. Але все одно паразит!

— Він торгує фальшивими картинами?

— Боронь Боже! — Льові відклав несправжнього святого Міхаеля і вмовстився у відреставрований флорентійський фотель часів Саванароли, автентичною там залишилася тільки верхня частина.

— Торгівля витворами мистецтва — це ремесло для людей із нечистим сумлінням, — почав він свою лекцію. — Ми заробляємо гроші, що їх би мав заробити сам митець. До того ж отримуємо завжди набагато більше, ніж колись заплатили йому. Коли йдеться про антикваріат чи предмети ужиткового мистецтва, все не так іще погано. Гірше, коли перед нами постає "чисте мистецтво". От тільки пригадайте Ван Ґоґа. За все життя йому не вдалося продати жодної картини, і він завжди жив у голоді та холоді, а тепер торговці наживають на його полотнах цілі статки. І так було завжди. Митець голодує, а торговець купує палаци.

— Думаєте, гендлярів гризе сумління?

Льові підморгнув мені:

— Тільки доти, поки прибуток не стане достатньо апетитний. Торговці антикваріатом — народ дивний. Вони не лише збагачуються на витворах мистецтва, а й самі хочуть піднятися до їхнього рівня, бо митець, який хоче їм щось продати, — здебільшого просто вбогий сіромаха, який навіть не має за що повечеряти. Тому торговець відчуває свою перевагу, адже саме з його ласки митець отримує кусень хліба. Розумієте?

— Прекрасно розумію. Хоч митцем я не був ніколи. Але на таких справах добре знаюся.

— Отже, ви знаєте. Митців використовують завжди. І щоб справити враження великої любові до мистецтва, на якому вони наживаються, і до творців, яких вони використовують, торговці створюють художні галереї. Іншими словами, час від часу організовують виставки. Чинять вони це з двох причин — щоб заробити на митцеві, якого вони зв'язали угодою по руках і ногах, щонайбільше грошей і, звісно ж, щоб він здобув популярність і став знаменитий. У цьому полягає їхнє жалюгідне алібі — так вони хочуть заслужити звання покровителя.

— Отже, це вони — паразити мистецтва? — перепитав я вже навіть весело.

— Ні, вони — ні! — сказав Льові-старший, закуривши цигарку. — Вони роблять для мистецтва бодай щось. Паразити ті, хто продає витвори мистецтва без будь-яких магазинів чи галерей. Вони використовують ту зацікавленість, яку інші викликають своїми виставками, самі ж узагалі не витрачають грошей. Вони торгують у себе вдома. У них немає жодних видатків, окрім хіба що зарплатні секретарці. Вони навіть не платять за оренду, записуючи її до торгових видатків, — бо це ж у них у кімнатах картини висять! І вся сім'я живе собі там радісно і безкоштовно. Поки ми важко працюємо, сваримося з працівниками й витрачаємо на них свої кривні гроші, паразит спить до дев'ятої, тоді диктує секретарці листи і, як павук, чекає на покупців.

— А хіба ви не чекаєте на покупців?

— Не у такій розкоші, як ті глитаї. А як звичайний працівник. Не як пірат!

— Містере Льові, а чому б і вам не стати паразитом?

Він зиркнув на мене спідлоба.

Я зрозумів, що питання недоречне.

— З етичних міркувань? — запитав я.

— Гірше. З фінансових. Чинити, як пірат, можна тоді, коли ти й багатий, як пірат. І коли маєш якісний товар. Інакше тебе пошиють у дурні. Просто прекрасний товар.

— А хіба пірат не продає товарів дешевше? У нього ж видатків менше.

Льові засунув цигарку в ступку епохи Відродження, але відразу ж витягнув її звідти, розгладив і знову закурив.

— Та ж ні, дорожче! — заволав він. — У тому-то й річ! А багаті дурні дозволяють себе ошукати і свято вірять у те, що купили дешевше. Люди, які заробили мільйони своїм потом і кров'ю, потрапляють на гачок тих гендлярів, які, на жаль, користуються їхнім снобізмом та суспільним статусом, і ті летять у пастку, як мухи на клейку стрічку! — З його цигарки сипалися іскри, як із бенгальського вогню.

— Усе залежить від обгортки! — бідкався він. — Скажіть новоспеченому мільйонерові, що йому треба купити Ренуара, — і він візьме вас на кпини, бо не знатиме — картина це чи велосипед! Але натякніть лишень, що Ренуар підвищить його соціальний статус, і він відразу купить кілька полотен! Розумієте?

Я слухав із задоволенням. Час від часу Льові давав мені уроки практичного життя, здебільшого після обіду, коли було небагато клієнтів, або ввечері, перш ніж я закінчував роботу в підвалі. Сьогодні це було саме після обіду.

— Знаєте, чому я читаю вам курс лекцій з торгівлі картинами на найвищому рівні? — запитав Льові-старший.

— Щоб підготувати мене до війни у світі бізнесу. Бо іншу війну я вже знаю.

— Ви познайомилися з першою у світі тотальною війною і думаєте, що вона — це щось новеньке. Але у світі бізнесу така війна триває, відколи Земля крутиться навколо Сонця. Тотальна. — Льові потягнувся. — Зокрема і в сімейному житті.

— Ви одружений? — запитав я, щоб перевести мову в інший бік. Не любив, коли війну з чимсь безглуздо порівнювали. Війна була для мене поза межами будь-яких порівнянь, навіть, можливо, і слухних.

— Я — ні! — вмить насупившись, відповів Льові. — Але у мого брата рояться такі думки. Ви тільки уявіть собі! Та це ж трагедія! Він хоче одружитися з якоюсь американською дівулею! Це буде початком нашого кінця.

— З дівулею?

— Так, з такою собі Христиною, з вибіленим пергідродем і начесаним над вухами волоссям, з виряченими, як у скумбрії, очима, і з писком, із якого стирчать аж сорок вісім зубів, щоб жадібно вгризтися в наші тяжко зароблені грошенята. Себто в наші зелені американські долари! Фарбована гієна з кривими ногами, до того ж — обидві праві!

Якусь мить я намагався уявити собі цю картинку.

— Бідна моя матуся! Добре, що вона не дожила до такого, — вів своєї Льові. — Якби вісім років тому її тіло не кремували, зараз би вона у труні перевернулася.

Мене не вистачало, щоб уявити собі ще й цю заплутану балаканину. Але дещо примусило мене стрепенутися, мов сигнал сирени.

— Кремували?

— Ну так, у крематорії. Вона була побожна єврейка, народилася в Польщі. Померла тут. Знаєте...

— Знаю, — квапливо відповів я. — А ваш брат? Чому йому не можна одружуватися?

— Але ж не з американською дівулею! — обурився Льові. — У Нью-Йорку порядних єврейських дівчат більше, ніж будь-де у світі. То чому б і йому такої не знайти? Цілі міські квартали аж кишать ними! Але ж ні, йому треба домогтися свого. Це однаково, що в Єрусалимі одружитися з дівчиною на ім'я Брунгільда.

Я мовчки слухав цей вибух емоцій. Не наважився закинути Льові його антисемітизм навиворіт. Тут було так само, як і на війні: будь-які жарти — недоречні, іронічні порівняння — неприпустимі.

Льові заспокоївся.

— Даруйте, — вибачився він. — Деколи в людини просто уривається терпець. Але з вами я хотів поговорити на зовсім іншу тему. Про паразитів. Учора я спілкувався з одним таким щодо вас. Йому потрібен хтось, хто знається на картинах. Але не так добре, щоб розгледіти якийсь шедевр, а потім продати його конкурентам. Тобто хтось такий, як ви, — який багато не розпатякує, а сидить тихше води, ніжче трави. Було б добре, якби ви поговорили з ним. Скажімо, сьогодні годині о шостій вечора. Я вже домовився про зустріч. То як, підете?

— Дуже дякую, — сказав я здивовано. — Я вам справді неймовірно вдячний!

— Зароблятимете ви не дуже багато. "Річ не в тому, як починаєш, а в тому, щоб не втратити свого шансу", — казав мій батько. А тут... — Льові обвів рукою свою крамницю, — тут у вас немає жодних шансів.

— Я вдячний, що мав змогу у вас працювати. І вдячний, що ви й далі мені допомагаєте. А чому ви це робите?

— Ніколи не запитуйте чому. — Льові розглядав мене. — І справді, чому? Філантропами нас навряд чи назвеш. Але знаєте чому? Бо ви справляєте враження геть

безпорадного.

— Що? — здивувався я.

— Напевно, саме в цьому річ, — відповів Льові і наче й сам здивувався. — Хоч насправді з вашого вигляду цього не скажеш. Але враження саме таке. У мого брата виникла така думка, коли ми про вас говорили. Він вважає, що ви б мали користуватися успіхом у жінок.

— Навіть так? — майже обурено сказав я.

— Не беріть близько до серця. Я вже вам пояснив, що у цьому плані мій брат гірший за носорога. Але до пірата вам точно варто піти. Його прізвище Сильверс. Сьогодні ввечері.

На дверях у Сильверса не було ніякої таблички. Він жив у звичайному приватному будинку. Я очікував, що зустрінуся з якоюсь двоногою акулою. Натомість побачив милого, худорлявого і навіть сором'язливого чоловіка, добре вбраного і стриманого. Наливши мені віскі з содовою, він почав обережно розпитувати. А потім приніс із сусідньої кімнати дві картини і поставив їх на мольберт.

— Яка картина подобається вам більше?

Я показав на праву.

— Чому? — запитав Сильверс.

— Невже обов'язково має бути якась причина?

— Так. І вона мене цікавить. Знаєте, хто художник?

— Це полотна Дега. Це побачив би кожен.

— Не кожен, — заперечив Сильверс із дивною сором'язливою усмішкою. — Далеко не кожен мій клієнт.

— Чому ж вони їх купують?

— Щоб вдома висіла картина Дега, — меланхолійно відповів Сильверс.

Я пригадав лекцію Льові-старшого. Отже, він не брехав. Ясна річ, Льові я повірив тільки наполовину, бо він був схильний перебільшувати, надто коли у чомусь невпевнений.

— Ці картини — теж емігранти, так само як і ви, — пояснив Сильверс. — І вони часто опиняються у найдивовижніших місцях. Чи добре вони там почуваються — хтозна.

Він приніс із сусідньої кімнати дві акварелі.

— Знаєте, чиї вони?

— Сезанна.

Сильверс здивувався.

— А можете сказати, яка з них краща?

— У Сезанна всі акварелі хороші, — відповів я. — Дорожча мала би бути та, що ліворуч.

— Чому? Бо вона більшого розміру?

— Ні, не тому. Це його пізня робота, виконана майже у стилі кубізму. Дуже красивий пейзаж Провансу з вершиною Сент-Віктуар. У брюссельському музеї висить

схожа.

Сильверс змінився на лиці. Він підвівся.

— Де ви раніше працювали? — спитав він різко.

Я пригадав Наташу Петровну.

— Я ніде не працював, — відповів я спокійно. — І на конкурентів теж ні. Я не шпигун. Просто провів якийсь час у брюссельському музеї.

— Коли?

— Підчас окупації. Я там переховувався, потім утік, перетнувши кордон. Саме там і набув своїх скромних знань.

Сильверс знову сів.

— У нашій професії обережність надмірною не буває, — пробурмотів він.

— Чому? — запитав я, радий, що більше не треба нічого пояснювати.

Якусь мить Сильверс вагався.

— Картини — як істоти. Як жінки. Їх не можна показувати направо й наліво, щоб вони не втратили чарівності. І вартості.

— Але ж їх саме для цього і створено?

— Можливо. Але я в цьому не зовсім переконаний. Для торговця важливо, щоб не кожен міг їх розпізнати.

— Дивно. Я думав, що саме це й підвищує ціну.

— Не завжди. Картини, що їх надто часто виставляють на показ, фахівці називають згорілими. Натомість картини, які завжди належали до приватної колекції і яких майже ніхто не бачив, називають цнотливими. Саме за останні платять більше. Не тому, що вони кращі, а тому, що у знавця чи колекціонера прокидається бажання пізнати щось нове.

— І він готовий за це платити?

Сильверс кивнув.

— На жаль, зараз удесятеро більше колекціонерів, ніж знавців. Епоха справжніх знавців-колекціонерів закінчилася після Першої світової війни, 1918 року. За кожним політичним і економічним переворотом наступає фінансовий. І змінюються власники нерухомості. Одні все втрачають, інші багатіють. Старі колекціонери продають, нові приходять, часто вони мають гроші, але не знання. Щоб стати знавцем, потрібен час, терпіння і любов.

Я його уважно слухав. Здавалося, в цій оббитій сірим оксамитом кімнаті з двома мольбертами сховалася загублена тиша мирного часу. На один мольберт Сильверс поставив іще одну картину.

— А цю знаєте?

— Моне. "Макове поле".

— Вона вам подобається?

— Просто неймовірно. Такий спокій! Сонце! Французьке сонце.

— Ми могли б спробувати, — сказав він урешті-решт. — Аж надто багато тут знати не треба. Потрібна надійна людина, яка вміє тримати язик за зубами. Як щодо шести

доларів на день?

Я стрепенувся:

— Коли? До обіду чи після?

— Весь день. Але деколи у вас буде вільний час.

— Це приблизно стільки, скільки заробляє хлопчик на побігеньках.

Я вже уявляв, як Сильверс каже, що саме в цьому і полягатиме моя робота. Але він повівся делікатніше: підрахував, скільки заробляють найкращі хлопчики на побігеньках. Сума вийшла менша.

— Я не можу заробляти менше, ніж десять доларів, — сказав я. — У мене борги, які я мушу віддати.

— Вже?

— Так, я винен адвокатові, який вибиває для мене дозвіл на перебування.

Я знав, що Льові розповів про це Сильверсу, але той поведився так, наче відсутність дозволу безчестить мене і йому знову треба подумати. Нарешті хижак вишкірився.

Ми зійшлися на восьми доларах після того, як Сильверс, сором'язливо усміхаючись, повідомив мені, що оскільки я нелегал, то й податків сплачувати не доведеться. Крім того, я не розмовляю вільно англійською. Тут я його і підловив.

— Зате я розмовляю французькою, — зауважив я. — А це у вашому бізнесі важливіше.

Тоді він таки погодився на вісім доларів, пообіцявши, що, коли я впораюся з роботою, ми повернемося до цієї теми.

Повернувшись до готелю, побачив незвичайне видовище. У старомодному вестибюлі горіли всі лампи. Навіть ті, які економна адміністрація вимикала завжди. Навколо столу всередині вестибюля зібралася цікава різношерста компанія. На чолі з Раулем. Він сидів на розі стола у бежевому велетенському костюмі, схожий на гігантську спітнілу жабу, сам стіл, на мій подив, було накрите білою скатертиною, а гостей обслуговував офіціант. Поруч із Раулем сидів Меліков. Крім того, там був Лягманн із пуерториканкою, мексиканець у рожевій краватці, з кам'яним обличчям та неспокійними очима, дуже молодий блондин, який говорив басом, а не високим сопрано, як можна було припустити, дві смоляні брюнетки невизначеного віку — від тридцяти до сорока, — бистроокі, темпераментні та привабливі. А по інший бік від Мелікова — Наташа Петровна.

— Містере Росс! — гукнув Рауль. — Зробіть нам честь!

— Що сталося? — запитав я. — Колективний день народження? Чи хтось виграв у лотерею?

— Сідайте до нас, містере Росс, — відповів Рауль, ледве повертаючи язиком, і пояснив молодому басовитому блондинові: — Один із моїх рятівників. Поручкайтеся! Це — Джон Болтон.

Мені здалося, наче на моїй руці повисла дохла риба. Через його грубий голос я очікував і міцного потиску.

— Що б ви хотіли випити? — запитав Рауль. — Тут є все, чого душа забажає, —

кока-кола, лимонад, данське пиво, бурбонський коньяк, американське віскі. Якщо забажаєте, навіть шампанське. Як ви тоді сказали, коли моє серце краялося від горя? "Минає все", — сказали ви. Мабуть, процитували якогось древньогрецького філософа? Геракліта, Демокрита чи Демократа? На Сьомій авеню цей вислів перефразовують: "Ніщо не вічне, тлінний навіть Вічний Жид". Це правда. Але підростають нові, молоді покоління. Тому що б ви хотіли випити? Альфонсе! — Він покликав офіціанта жестом, достойним римського імператора.

— Що ви п'єте? — запитав я Наташу Петровну.

— Горілку, як завжди! — відповіла вона весело.

— Горілки, — замовив я Альфонсові.

— Подвійну порцію! — поправив мене Рауль, кліпаючи посоловілими очима.

— Чи кохання — це містерія людського серця? — запитав я Мелікова.

— Це містерія людських ілюзій, коли кожен вірить, що інший — його полонений.

— Le coup de foudre, — сказала Наташа Петровна. — Кохання з першого погляду.

Нерозділене!

— Як ви опинилися в такій компанії?

— Випадково. —

Вона розсміялася.

— Прекрасна випадковість! Я хотіла вирватися зі стерильної монотонності в "Колоні Клаб". Але аж такого не очікувала!

— Ви знову йдете до фотографа?

— Ні, сьогодні ні. Чому запитуєте? Пішли б зі мною?

Спершу я не хотів відповідати прямо, та зрештою таки сказав:

— Так.

— Нарешті чую щось розумне, — відповіла Наташа Петровна.

— Будьмо!

— Будьмо!

— Будьмо! Salut, Salve, Salute! — вигукнув Рауль і цокнувся з усіма. Він навіть спробував підвестися, але знову впав у схоже на трон крісло, що аж затріщало під ним. Для цілковитої гармонії цей готель було ще й обставлено псевдоготичними грубо тесаними меблями.

Поки ми цокалися, до мене підійшов Лягманн.

— Сьогодні ввечері, — прошепотів він до мене, — я спою мексиканця.

— А сам не нап'єшся?

— Я підкупив Альфонса. Він приносить мені звичайну воду. А мексиканець думає, що п'є зі мною текілу. В обох однаковий колір, тобто його взагалі немає.

— Я б краще spoїв жінку, — сказав я, — мексиканець і так не заперечує. Тут саме жінка не хоче.

На якусь мить Лягманн завагався.

— Нічого, — мовив уперто. — Цього разу вийде. Мусить вийти. Точно мусить. Розумієш?

— Краще пий із обома — і з собою теж. Можливо, на п'яну голову ти придумаєш щось таке, що ніколи б тобі не спало на тверезу. Деякі люди напідпитку просто неймовірні.

— Але тоді я нічого не відчуватиму. Ні про що не пам'ятатиму. Житиму так, ніби нічого й не сталося.

— Шкода, що ти не можеш уявити собі все навпаки. Наче все вже сталося, а ти про все забув.

Що ти кажеш, та це ж справжнє шахрайство! — запротестував Лягманн схвилювано. — Треба бути чесним!

А з текілою ти хіба чесний?

— Я чесний з самим собою. — Лягманн нахилився до мого вуха. Хоч він і пив тільки воду, подих мав гарячий і вологий. — Я дізнався, що в Інес нога не ампутована, вона просто не згинається. Хромовану пластинку вона носить з марнославства!

— Але ж, Лягманне!

— Я це точно знаю. А ти жінок не розумієш. Можливо, вона саме тому й відмовляє мені? Щоб я про це не взнав.

На кілька секунд мені відібрало мову. "Amore, amour, удар блискавки серед тисяч оман, джерело надії у безодні відчаю, безтурботне чудо білої й чорної магії, — думав я. — О, кохання, будь благословенне!" Я урочисто вклонився:

— Дорогий Лягманне, я вітаю твій зоряний сон кохання!

Вічно ти зі своїми жартами! Я — дуже серйозно.

Громохко підвівся Рауль.

— Шановні леді та джентльмени, — почав він, стікаючи потом, — хай живе життя. Себто добре, що всі ми живі-здорові. Як згадаю, що геть недавно хотів накласти на себе руки, то готовий зацідити собі ляпаса. Які ж ми ідіоти, коли думаємо, що поведимося благородно.

Раптом пуерториканка заспівала. Іспанською. Мабуть, мексиканську пісню. У неї був розкішний голос, глибокий і сильний, співаючи, вона невідривно дивилася на мексиканця. То була пісня про сильну, природну пристрасть, переплетену з тугою, далекою від будь-яких роздумів і будь-якої цивілізації, з тих часів, коли людство ще не мало своєї характерної риси — почуття гумору; пісня відверта, хтива і водночас цнотлива. Жоден м'яз не ворухнувся на обличчі мексиканця. Жінка теж не рухалася — промовляли тільки її обличчя та уста. Вони обоє невідривно дивилися одне на одного, а пісня лилася і лилася. Це було єднання без жодного дотику, і кожен відчував його своєю душею. Всі замовкли, я дивився на них, поки повільно лилася пісня, — на Рауля і Джона, Лягманна і Мелікова, Наташу Петровну, — вони серйозно слухали жінку, яка зуміла відірвати їх від буденності і яка не бачила нікого й нічого, крім свого мексиканця, і в ньому, в його жалюгідному обличчі утриманця, бачила саме життя — і це не було ні дивно, ні смішно.

Перш ніж взятися до нової роботи, я влаштував триденну відпустку. Першого дня

пішов гуляти по Третій авеню — після обіду, своєї улюбленої пори: коли заходить сонце, а в антикварних крамничках зупиняється час, синіють тіні й оживають дзеркала. З ресторанів точиться перший несміливий запах смаженої цибулі та картоплі, офіціанти накривають столи, а омари, виставлені у великих вітринах рибного магазину "Короля морів", намагаються втекти з крижаного ложа тортур на скалічених дерев'яними цвяхами клешнях. Щоразу, як я дивився на їхні круглі вигнуті тіла, мені мороз йшов поза шкірою — вони нагадували про камери тортур у концтаборах народу поетів і мислителів.

— Імперський єгермейстер Герман Геринг такого б ніколи не допустив, — зауважив Кан, я зустрів його перед вітриною з велетенськими крабами.

— Ви про омарів? Бо крабів уже давно четвертували!

Він кивнув:

— Третій рейх любить тварин. Вівчарку фюрера звати Блонді, і він плекає її, мов дитину. Імперський єгермейстер, міністр-президент Пруссії, з блондинкою Еммі Зоннеманн утримує у своїй Вальгаллі молодого лева, і Герман у древньогерманських строях, із валторною за поясом, приходить до нього, як до друга. А шеф усіх концтаборів, Генрих Гімmlер, полюбляє ніжних ангорських кроликів.

— Зате четвертовані краби можуть окрилити черговою ідеєю Фрика, міністра внутрішніх справ Третього рейху. Хоча ні, він уже й так, як людина культурна і навіть доктор, скасував гільйотину, оскільки вона занадто гуманна, і замінив її на стару добру сокиру. Можливо, його наступною ідеєю буде четвертувати євреїв, як велетенських крабів.

— Все ж таки ми — народ, визначальною рисою якого колись була прямодушність — це слово перекладеш не кожною мовою, — похмуро зронив Кан.

— Існує ще одне питомо тевтонське слово — зловтіха.

— Може, досить? — запитав Кан. — Наш гумор уже напружує.

Ми глянули один на одного, як школярі, впіймані на гарячому.

— Як же важко цього позбутися, — пробурмотів Кан.

— Тільки нам так зле?

— Усім. Спершу охоплює поверхове почуття безпеки і всі, мов страуси, ховають голови в пісок, а потім приходить небезпека. Що більша загроза, то безпечніше почувається людина. Найкраще тим, хто, мов невтомні мурашки після грози, усе будує наново — мостить гніздо, створює бізнес, заводить сім'ю, творить майбутнє. Найбільше загрожені ті, хто чекає.

— Ви теж чекаєте?

Кан іронічно глянув на мене.

— А ви, Россе, хіба не чекаєте?

— Чекаю, — визнав я, трохи помовчавши.

— Я теж. А чому?

— Не знаю чому.

— У кожного причини свої. От тільки боюся — щойно все минеться, всі вони підуть,

як вода у суху землю. І тоді ми знову втратимо кілька років і знову починатимемо все спочатку. А решта отримають за цей час кілька років фори.

— То й що? — здивувався я. — Життя — це ж не скачки з перешкодами.

— Та невже? — перепитав Кан.

— Ми ж не змагаємося одне з одним. Хіба більшість емігрантів не хоче повернутися?

— Думаю, ніхто не знає цього напевно. Деякі змушені повертатися. Наприклад, актори, бо вони нічого тут не досягнуть, бо ніколи не опанують англійської досконало. Чи письменники, бо їхніх творів тут не читатимуть. Але в більшості причина зовсім інша. Непереборна, дурнувата туга за батьківщиною. Попри все! Аж блювати хочеться! Знаєте, хто були найкращі патріоти Німеччини? Євреї! Вони любили ту країну з якоюсь собачою, сентиментальною відданістю.

Я промовчав. Подумав, що євреї, мабуть, безмежно любили цю країну саме тому, що їм так і не дозволили почуватися там як удома. Відчуття непевності ніколи не давало їхній любові заспокоїтися. Щоправда, в епоху Німецької імперії їх навіть захищали, потім — перестали. Але антисемітизм до 1933 року був зовсім не поширеним явищем, темою для балачок тільки вульгарних, спітнілих, немитих невротиків.

— Таку любов до Німеччини я відчув на власній шкурі, — сказав я. — У Швейцарії. В особі єврейського комерційного радника, в якого я хотів позичити грошей. Він їх мені не позичив. Зате дав цінну пораду — повертатися до Німеччини. На його думку, газети брехали. А коли щось і не так, то тільки тимчасово, просто вимушені суворі заходи. Де борошно, там і порошно. Євреї й самі багато в чому винні. Коли я йому сказав, що і сам сидів у концтаборі, він пояснив мені, що на те мала бути причина, а те, що мене відпустили, свідчить на користь німецької справедливості.

— А й справді, чому вас відпустили? — перебив мене Кан.

— Бо я не єврей, — відповів я, розізлившись, бо колись уже про це згадував. — На комерційного радника я гаркнув. Він розкричався у відповідь і назвав мене антисемітом.

— Такий тип людей я знаю! — похмуро сказав Кан. — Таких небагато, але вони є.

— Навіть в Америці. — Я згадав свого адвоката й уточнив: — Зозулі.

Кан розсміявся і повторив:

— Зозулі! Скільки ж розвелось тих ідіотів на білому світі!

— Особливо наших власних.

— Надто їх. Можливо, ми все ж таки з'їмо кількох крабів?

Я кивнув.

— Дозвольте вас запросити. Це просто прекрасно, коли ти знову можеш когось запросити. Тоді в тебе зникає комплекс вічного жебрака. Чи, якщо хоче, шляхетного паразита.

— Ніщо не позбавить нас комплексу провини за те, що ми живі; комплексу, який нам прищепила наша люба вітчизна. Я приймаю ваше запрошення. Дозвольте мені натомість купити пляшку нью-йоркського рислінгу, щоб ми хоч на кілька годин знову

відчули себе людьми.

— То ми тут не люди?

— На дев'ять десятих. — Кан витягнув із кишені рожевий папір.

— Паспорт! — благоговійно мовив я.

— Посвідчення для громадян ворожої країни, — виправив мене Кан. — Ось хто ми тут.

— То ми й далі неповноцінні люди, — відповів я, розгорнувши велетенське меню. — А повноцінними коли-небудь станемо?

Ввечері ми пішли до Бетті Штайн. Вона навіть тут дотримувалася одного берлінського звичаю — щочетверга до неї на вечерю сходилися гості. Прийти міг кожен. Хто мав гроші, той щось приносив — пляшку вина, цигарки чи банку консервованих сосисок. У Бетті був грамофон зі старими платівками, лунали пісні Рихарда Таубера чи старі оперети Кальмана, Легара чи Вальтера Колло. Час до часу хтось із поетів читав свої вірші, здебільшого просто дискутували.

— У неї благородні наміри, — сказав Кан. — Але все одно — це трупарня, тут ходять живі мерці, які досі, щоправда, не усвідомили, що вони — небіжчики.

На Бетті була стара шовкова сукня, пошита ще в догітлерівську епоху. Фіолетова, в рюшах, вона шелестіла і пахла лавандою. З сукнею контрастували рум'яні щоки, сталевो-сіре волосся і блискучі темні очі. Вона зустріла нас щирими обіймами. У цій пухкенькій жіночці було стільки душевності, що залишалося тільки безпорадно всміхнутися. Бетті була зворушлива і смішна, але не любити її було неможливо. Вона поводитися так, наче після 1933 року час зупинився. Реальність існувала у всі дні тижня, крім четвергів, коли всі знову начебто опинялися в Берліні і починала діяти Веймарська конституція. У великій кімнаті з портретами покійників була купа народу. Ми побачили актора Отто Вілера, оточеного шанувальниками.

Він підкорив Голлівуд! — гордо повідомила Бетті. — Він пробився!

Вілер вочевидь насолоджувався славою.

— Яку роль він отримав? — запитав я Бетті. — Отелло? Братів Карамазових?

— Просто грандіозну! Хоча я точно не знаю, яку саме. Але він точно всіх заткне за пояс! Майбутній Кларк Гейбл.

— Чарльз Лотон, — сказала племінниця Бетті, зморщена стара діва, яка розливала каву. — Швидше Чарльз Лотон. Адже він характерний актор.

Кан в'їдливо посміхнувся:

— Навряд чи роль така вже й грандіозна. Вілер і в Європі не був аж таким геніальним актором. Знаєте історію чоловіка, який у Парижі пішов у нічний клуб російських емігрантів? Власник хотів його вразити, тому сказав: "Наш швейцар раніше був генералом, кельнер — графом, співак — великим князем" і таке інше. Гість мовчить. Зрештою, власник показав на маленьку таксу, яку відвідувач приніс із собою. "Скажіть, будь ласка, якої породи цей собака?" — запитав увічливо. "Раніше, у Берліні, мій собака був великим сенбернаром". — Кан меланхолійно усміхнувся. — Вілерові справді дали зовсім маленьку роль. Він грає нациста в якомусь другорядному фільмі.

Есесівця.

— Що? Але ж він єврей.

— Це нічого не означає. Шляхи Голлівуду несповідимі. Напевно, для них есесівці та євреї — однакові. Вже вчетверте роль есесівця отримує єврей. — Кан засміявся. — Своєрідна мистецька справедливість. Гестапо опосередковано допомагає обдарованим євреям не вмерти з голоду.

Бетті оголосила, що сьогодні у Нью-Йорку проїздом буде доктор Гrefенгайм. Багато хто його знав: це був відомий берлінський гінеколог. Деякі протизаплідні засоби назвали на його честь. Незабаром приїхав і він сам. Кан теж його знав. Це був скромний худорлявий чоловік із чорною борідкою.

— Де ви працюєте? — запитав Кан. — Де практикуєте?

— Практикую? — здивувався Гrefенгайм. — Я ще не склав екзаменів. Це важко. От ви змогли б без підготовки знову скласти іспити на атестат зрілості?

— А від вас вимагають?

— Так. Усе з самого початку. Ще й англійською.

— Але ж ви — відомий лікар. Вас би мали тут знати! До того ж, якщо екзамен таки треба скласти, для вас би це мала бути проста формальність.

Гrefенгайм стенув плечима:

— Тут — це не формальність. Навпаки, якщо порівнювати з американцями, то нас ставлять у значно тяжчі умови. Знаєте, як це буває. Лікарі — філантропи тільки за своїм фахом. Потім вони вступають у спілки і товариства й обороняють свою територію. Сторонніх туди не пускають. Тому нам і потрібно повторно складати екзамени. А іноземною мовою це ой як нелегко. Крім того, мені вже за шістдесят. — Гrefенгайм винувато всміхнувся. — Раніше треба було вчити іноземні мови. Але нам усім нелегко. Мені доведеться ще цілий рік працювати асистентом лікаря. Принаймні, тоді я зможу безкоштовно харчуватися в лікарні, та й матиму, де жити.

— Та скажіть правду! — рішуче перебила його Бетті. — Кан і Росс зрозуміють вас. Річ у тім, що його обікрали. Якось емігрантська падлюка.

— Але ж, Бетті...

— Кажу як є: його просто підло обікрали. У Гrefенгайма була цінна колекція марок. Частину цієї колекції він віддав зберігати другові, коли той покидав Німеччину. Але коли Гrefенгайм приїхав, той пройдисвіт другом уже не був. Він стверджував, що Гrefенгайм ніколи нічого йому не давав.

— Давня історія, — мовив Кан. — Щоправда, зазвичай брешуть, що речі конфіскували ще на кордоні.

— Той був розумніший. Якби він визнав, що колись цю колекцію отримав, то Гrefенгайм мав би хоч якісь підстави, щоб відшкодувати збитки.

— Ні, Бетті, — сказав Кан. — Жодних підстав. Ви ж не взяли розписки чи квитанції? — запитав він Гrefенгайма.

— Звісно, ні. Про таке взагалі не йшлося. Все було винятково на довірі.

— Зате ця паскуда живе зараз просто розкішно, — чмихнула Бетті. — А Гrefенгайм

голодує.

— Не скажу, що голодую. Але я сподівався, що на ті гроші оплачу навчання.

— А зараз скажіть, на скільки вас обскубли? — безжально зажадала Бетті.

— Ну, — збентежено всміхнувся Гrefенгайм, — то були мої найрідкісніші марки.

Будь-який торговець дав би за них щонайменше шість-сім тисяч доларів.

Бетті, хоч і давно знала цю історію, широко відкрила свої вишневі очі.

— Це ж цілий статок! Скільки доброго можна було зробити за ті гроші!

— Все одно краще, ніж якби вони дісталися нацистам, — винувато виправдовувався Гrefенгайм.

Бетті обурено глянула на нього:

— Вічно одне й те ж: все одно краще! Ця емігрантська покірність! Чому ви не проклинаєте життя усіма фібрами своєї душі?

— Бетті, а яка з цього користь? Деколи я сам перетворююся на антисеміта.

— Це вічне розуміння і прощення майже всіх гріхів! Думаєте, нацист би теж так повадився? Та він би забив ошуканця до смерті!

Кан весело і ніжно поглянув на Бетті, яка у всіх своїх фіолетових рюшиках достоту скидалася на задерикуватого папугу.

— Серденько, ти наче остання представниця роду Макавеїв.

— Не іронізуй. Ти, принаймні, показав цим варварам, де раки зимують. І маєш мене зрозуміти. Деколи я просто задихаюся. Ця вічна покора! Ця вічна здатність усе витерпіти! — Бетті люто глипнула на мене. — А ви що скажете? Ви теж здатні все стерпіти?

Я промовчав. Та й що я міг відповісти? Бетті струснула головою, посміялася сама над собою і пішла до іншого гурту.

Хтось увімкнув грамофон. Залунав голос Рихарда Таубера. Він співав пісню з "Країни усмішок".

— А зараз усі тужитимуть за Курфюрстендамом, — сказав Кан. Він обернувся до Гrefенгайма. — А де ви зараз живете?

— У Філадельфії. Колега дозволив погостювати. Можливо, ви його знаєте: Равік.

— Равік? З Парижа? Авжеж, я його знаю. Проте я не думав, що йому вдалося втекти. Що він робить?

— Те, що і я. Тільки не бере так близько до серця. У Парижі неможливо було скласти екзамен. А те, що тут це можливо, він сприймає як прогрес. А мені важче. На жаль, я розмовляю тільки цією триклятою німецькою, не враховуючи латини та грецької, ними я теж досить вільно володію. Але кому ці мови зараз потрібні?

— А чому ви не можете почекати, поки закінчиться війна? Німеччина війни не виграє, тепер це знає кожен. А потім ви зможете повернутися.

Гrefенгайм повільно похитав головою.

— Це — наша остання ілюзія, яка розлетиться, мов дим. Ми не зможемо повернутися.

— Чому? А коли з нацистами буде покінчено?

— З німцями, може, й буде покінчено, але з нацистами — ні. Нацисти не впали з Марса і не згвалтували Німеччину, — сказав він. — Можливо, у таке вірили ті, хто покинув Німеччину у 1933 році. А я ще роками жив там. Я слухав їхнє гавкання по радіо, грубе кровожерне гарчання на зібраннях. Це вже не була якась одна партія. То була Німеччина.

Він прислухався до звуків грамофона, з якого лунала пісня "Берлін залишається Берліном"; співали ті, хто вже давно опинився чи в еміграції, чи в концтаборах. Декілька людей, включно з Бетті Штайн, уважно слухали — захоплено, скептично і тужливо водночас.

— Там ніхто не хоче, щоб ми повернулися, — мовив Гrefенгайм. — Ніхто. Ніхто.

Я повертався до готелю. Після вечора у Бетті Штайн на мене спала меланхолія. Думав про Гrefенгайма, який намагався заново побудувати своє життя. Нащо? Його дружина залишилася у Німеччині. Німкеня. П'ять років вона витримувала тиск гестапо і не розлучалася з ним. За ці п'ять років із квітучої жінки перетворилася на зів'ялий згусток нервів. Мало не щотижня Гrefенгайма тягали на допити. Щоранку, з четвертої до сьомої, вони з дружиною тремтіли, як осикові листки, — саме тоді його зазвичай і забирали. Сам допит відбувався тільки наступного дня чи навіть за кільканадцять днів. Гrefенгайма кидали в камеру до решти євреїв. Усі сиділи навпочіпки, обливаючись холодним потом і божеволіючи зі смертельної туги. За ці години їх об'єднувало якесь дивне братерство. Вони перешіптувалися, не чуючи одне одного. Вони вслухалися в кроки наглядців за стінами своєї камери. То було братерство, яке допомагало, як могло, але водночас кожного з них охоплювала жахлива суміш любові та ненависті; їм здавалося, наче існує тільки певна кількість шансів на порятунок, а тому кожен новий в'язень зменшує шанс вижити іншому. Гордість німецької нації час до часу витягала котрогось із камери — його штурхали, били й обливали брудною лайкою, — саме так двадцятирічні герої уявляли собі, як треба поводитися зі старими, хворими людьми. Тоді на камеру спадала тиша.

Іноді минало чимало годин, коли після допиту до них закидали скривавлений кусень м'яса, і всі мовчки бралися до роботи. Гrefенгайм так часто бачив такі сцени, що, коли його вкотре забирали, просив дружину запихати до його кишень багато носовичків — він міг використовувати їх для перев'язки. Самі ж бинти він брати не наважувався. Бо навіть перев'язати рани у камері — це була неабияка мужність. Траплялося, що людей, які на це наважувалися, просто забивали до смерті як саботажників. Гrefенгайм пригадував жертв, яких приволікали назад у камеру. Вони були майже нерухомі, дивилися гарячими і блискучими очима з застиглим виразом тихого божевілля, дехто ще міг шепотіти хриплим від криків голосом: "Мені пощастило, вони мене відпустили!" "Відпустили" означало, що їх не заволокли в підвал, де до смерті затоптали б ногами, або не кинули в концтабір, де катували б доти, доки вони з розпачу не кинулись би на колючий електричний дріт.

Одного разу Гrefенгайм знову повернувся. Свій кабінет він уже давно передав іншому лікареві. Його наступник запропонував заплатити йому тридцять тисяч марок,

врешті заплатив тільки тисячу, хоч сам кабінет був вартий трьохсот. А все було так: одного прекрасного дня з'явився унтерштурмфюрер, родич наступника, і поставив Гrefенгайма перед вибором — або через нелегальне лікування пацієнтів він кине лікаря до концтабору, або той візьме тисячу марок і напише розписку на тридцять. Гrefенгайм знав, що обрати. Зрештою, його дружина вже і так дозріла до будинку для божевільних. Але все одно не хотіла розлучатися. Жінка свято вірила, що саме вона — останній порятунок Гrefенгайма, саме через неї його ще не кинули до концтабору. Вона погоджувалася розлучитися тільки за умови, що Гrefенгайму дозволять покинути країну. Вона хотіла знати, що він у безпеці. Тоді Гrefенгайму нарешті трохи поталанило. Однієї ночі до нього завітав унтерштурмфюрер, який на той час уже здобув звання обер-штурмфюрера. Він був у цивільному і, трохи провагавшись, попросив Гrefенгайма зробити аборт його коханці. Він був одружений, а його дружина не поділяла націонал-соціалістичних ідей, що треба народжувати якнайбільше дітей, навіть якщо в процесі продукування потомства братимуть участь кілька кровних ліній. Вона вважала, що її кровної лінії цілком достатньо. Гrefенгайм спершу відмовлявся. Думав, що це — пастка. Він обачно пояснив, що його наступник — теж лікар і оберштурмфюрер може звернутися до нього, крім того, він навіть його родич і завдячує йому — Гrefенгайм натякнув на це дуже обережно — велетенським статком. Оберштурмфюрер цілком відкинув цю ідею. "Та падлюка не хоче, — пояснив він. — Я здалека заговорив про це. А ця сволота прочитала мені цілу лекцію про спадкові риси, генофонд нації та іншу маячню. От бачите, яка буває вдячність! А без мене він вашого кабінету не отримав би ніколи!" В очах добре вгодованого оберштурмфюрера Гrefенгайм не побачив і тіні іронії. "А ви — інша річ, — пояснив чоловік. — Усе залишиться між нами. Мій швагер, паскуда така, рано чи пізно все вибовкає. Або шантажуватиме мене все життя". — "Ви б теж змогли його шантажувати: через заборонене хірургічне втручання", — наважився відповісти Гrefенгайм. "Я простий солдат, — відповів оберштурмфюрер. — Я на такому не знаюся. А з вами, дорогий, усе простіше. З вами ми точно домовимося. Бо вам заборонено працювати, а мені заборонено допускати аборт; отож ми обидва нічим не ризикуємо. Вона прийде до вас сьогодні вночі, а вранці піде додому. Домовилися?" — "Ні!" — з-за дверей відповіла пані Гrefенгайм.

Вона підслухала всю розмову, хоч страх і роздирав її душу. Наче привид, стояла вона, тримаючись за двері. Гrefенгайм скочив на рівні ноги.

"Дайте мені спокій! — сказала жінка. — Я чула все. Ти нічого не робитимеш! Нічого, аж поки не отримаєш дозвіл на виїзд. Це — ціна за роботу. Подбайте про дозвіл", — обернулася вона до оберштурмфюрера.

Той намагався пояснити їй, що це не він вирішує. Але жінка була вперта. Він збирався вже був піти. Але дружина Гrefенгайма вдалася до погроз — вона донесе на нього керівництву. Хто їй повірить? Одне свідчення проти іншого, її слова проти його. Одначе він кинувся обіцяти їй золоті гори, вона не повелася. Спершу дозвіл на виїзд, тоді — аборт.

Зрештою сталося неможливе. У хащах цього бюрократичного царства жахів деколи траплялися і такі оази. Коханка оберштурмфюрера прийшла приблизно через два тижні, вночі. Коли все було зроблено, нацист пояснив Гrefенгайму, що він мав ще й третю причину звернутися саме до нього: єврейському лікареві він довіряв більше, ніж дурневі шваґру. Гrefенгайм до останнього чекав на пастку. Оберштурмфюрер дав йому двісті марок гонорару. Гrefенгайм відмовився. Тоді оберштурмфюрер насильно запхав йому гроші у кишеню: "Дорогенький, вам вони точно не завадять!" Він справді любив коханку. Гrefенгайм до кінця не вірив у своє щастя, тому навіть не попрощався з дружиною. Він сподівався, що таким чином підкупить долю. Міркував так: якщо прощається, то його завернуть. Але вдалося втекти. І ось він сидів у Філадельфії і шкодував, що не поцілував на прощання дружину. Ці думки не давали йому спокою. Відтоді він нічого про неї не чув. Зрештою, невдовзі почалася війна і щось довідатися стало геть неможливо.

Перед готелем "Ройбен" стояв "ролс-ройс" із водієм за кермом. Авто скидалося на золотий зливok серед купи попелу.

— А ось нарешті і кавалер, достойний вас супроводжувати, — сказав Меліков з глибини ллюшевого вестибюля. — Бо в мене, на жаль, зовсім немає часу.

У кутку я побачив Наташу Петровну.

— То ваш імпозантний "ролс-ройс" надворі? — запитав я.

— Взяла напрокат! — відповіла вона. — Так само як і сукні та прикраси, в яких мене фотографують. У мене немає нічого власного, справжнього.

— Голос — ваш власний, а "ролс-ройс" справжній.

— Добре. Але мені все одно ніщо не належить. Отже, я дурисвітка з купою справжніх речей. Так краще?

— Так значно небезпечніше, — відповів я.

— Наташі потрібен кавалер, — пояснив Меліков. — "Ролс-ройс" у неї тільки на сьогоднішній вечір. Завтра його треба буде віддати. Не хочеш на один вечір перетворитися на авантюриста і насолодитися життям?

Я засміявся.

— Уже багато років я живу, як авантюрист. Але без автомобіля. Це щось новеньке.

— У нас ще й водій є, — сказала Наташа Петровна. — Навіть в уніформі. Англійській.

— Мені потрібно перевдягнутися?

— Ні, звісно. Гляньте на мене!

Хоч перевдягатися мені не було в що. Я мав лише два костюми, і кращий із них був на мені.

— Поїдете зі мною? — запитала Наташа Петровна.

— Залюбки!

Це була чудова нагода позбутися думок про Гrefенгайма.

— Сьогодні в мене буде ще один щасливий день, — сказав я. — Влаштував собі триденну відпустку, але про таку несподіванку не міг і мріяти.

— Ви можете самі собі давати відпустку? Я так не можу.

— Я теж не можу, але я змінюю місце роботи. Через три дні матиму досить вузьке коло обов'язків: заманюватиму клієнтів, вставлятиму картини в рами і працюватиму звичайним слугою в одного торговця картинами.

— А продавати картини теж ви будете?

— Боронь Боже! Сильверс сам продаватиме.

Наташа Петровна якусь мить вивчала мене.

— А чому ви не можете?

— Я кепсько на цьому розуміюся.

— Найкраще зовсім не розумітися на тому, що продаєш. Тоді торгівля краща. Якщо не знаєш дефектів, маєш більшу свободу.

Я розсміявся:

— Звідкіля ви про таке знаєте?

— Іноді я теж продаю. Сукні й капелюшки. — Вона знову мене вивчала. — Але тоді я отримую комісійні. Вам теж їх мали б виплачувати!

— Я ще взагалі нічого не знаю. Може, мені не доведеться підмітати будинок і приносити клієнтам каву. Чи коктейлі.

Ми повільно їхали вулицею, перед нами бовваніли широка, вбрана в кордовий піджак водієва спина і його бежева кепка. Наташа натиснула на кнопку, і з обшитої червоним деревом стінки повільно висунувся складаний столик.

— Коктейлі, — сказала вона і засунула руку в нішу під столом, де стояли склянки й кілька пляшок. — Холодні, мов лід, — пояснила вона. — Останній писк моди. Маленький вбудований холодильник. Що б ви хотіли випити? Горілки, віскі чи мінералки? Горілки. Правда ж?

— Авжеж. — Я глянув на пляшку. — Але ж це справжня російська горілка. Як вона тут опинилася?

— Трунок богів! Навіть краще — нектар! Один із небагатьох приємних наслідків війни. Власник цього автомобіля якось пов'язаний із зовнішньою політикою. Він часто літає до Росії і до Вашингтона. —

Вона засміялася. — Але годі дивуватися, краще насолоджуватися. Мені дозволили її пити.

— А мені — ні.

— Власник автомобіля знає, що я не їздитиму на ньому сама.

Горілка була просто прекрасна. Усе, що я досі пив, здавалося тепер занадто міцним і огидним, наче звичайний спирт.

— Ще по одній? — запитала вона.

— А чом би й ні? Очевидно, така моя доля — наживатися на війні. Мені дозволили приїхати до Америки, бо війна; я знайшов роботу, бо війна; а тепер я п'ю російську горілку, бо знову ж таки — війна. Мимоволі я став паразитом.

Наташа Петровна підморгнула.

— А чому б не стати ним із власної волі? Так значно приємніше.

Ми їхали вгору по П'ятій авеню, вздовж Центрального парку.

— Тут починається ваша територія, — сказала Наташа Петровна.

Невдовзі ми звернули на Вісімдесят шосту вулицю. То була типова широка американська вулиця, втім, вона відразу нагадала мені маленькі німецькі містечка. По обидва боки тулилися цукерні, пивнички, будки з гарячими сосисками.

— А тут іще розмовляють німецькою? — запитав я.

— Та скільки завгодно. Американці великодушні. За таке вони нікого не посадять. Це вам не німці.

— І не росіяни, — відповів я.

Наташа Петровна засміялася.

— Американці теж кидають людей за ґрати, — зауважила вона. — Наприклад, японців, які тут живуть.

— А ще французів та емігрантів із Європи.

— Думаю, всюди ув'язнюють невинних. Правда ж?

— Можливо. Хай там як, але нацисти, які мешкають на цій вулиці, досі на волі. Чи могли б ми поїхати деінде?

Наташа Петровна якусь мить мовчки дивилася на мене.

— Зазвичай я не така, — мовила задумливо. — У вас є дещо таке, що мене дратує.

— Цікаво. І зі мною це відбувається.

Вона не звернула уваги на мої слова.

— Оце "дещо" — це прихована самовдоволеність, — пояснила вона. — Вона схована так далеко" що годі знайти. І все одно вона злить. Розумієте?

— Звісно. Я і сам злюся, коли відчуваю таке в інших. Але чому ви мені це розказуєте?

— Щоб вас подратувати, — відповіла Наташа Петровна. — Саме тому. А я? Що вас у мені роздражнює?

— Нічого, — відповів я, розсміявшись.

Вона спаленіла. Я відразу пошкодував, але було вже надто пізно.

— Клятий німець, — сказала тоді.

Вона зблідла і почала уникати мого погляду.

— Можливо, вам буде цікаво знати, що Німеччина позбавила мене громадянства, — відповів я і відразу розлютився, що таке бовкнув.

— Це й не дивно! — Наташа Петровна постукала по шибці. — їдьте до готелю "Ройбен".

— Перепрошую, мадам, а на якій він вулиці? — запитав водій.

— Це там, де ви мене чекали.

— Добре, мадам.

— Вам не потрібно відвозити мене назад до готелю, — сказав я. — Я можу вийти і тут. Скрізь повно автобусів.

— Як хочете. Ви тут удома.

— Зупиніть, будь ласка! — попросив я водія, а потім вийшов. — Наташо, дуже вам

дякую.

Вона не відповіла. Я стояв у Нью-Йорку на Вісімдесят шостій вулиці і дивився на кафе "Гінденбург", звідки лунала духовна музика. На вітрині кафе "Гайґер" лежав домашній німецький крендель. У крамниці поруч висіла кров'янка. Навколо мене лунала німецька мова. За всі ці роки я часто уявляв, як добре було б повернутися, але саме про таке повернення не мислив ніколи.

9

Найперше, що я мав зробити у Сильверса, — це скласти каталог усього, що він коли-небудь продав, і на фотографіях кожної картини позначити її колишніх власників.

— Найскладніше — встановити автентичність старих картин, — пояснив Сильверс. — Ніколи точно не знаєш, звідки вони і чи справжні. Картини — як аристократи, потрібно простежити їхню генеалогію аж до художника, який їх створив. І цей родовід має бути безперервний, від церкви А до кардинала Б, від колекції князя Х до каучукового магната Рабиновича чи до автомобільного короля Форда. Прогалини тут неприпустимі.

— Але ж ідеться про відомі картини?

— Картини, може, і відомі, але фотографія виникла лиш наприкінці дев'ятнадцятого століття. І далеко не кожну стару картину копіювали, щоб потім мати зразок для порівняння. Часто треба покладатися тільки на припущення. — Сильверс підступно всміхнувся. — Або на мистецтвознавців.

Я рівно склав чергову пачку фотографій. Згори лежали кольорові світлини Мане. То були невеликі картини з квітами — півонії у склянці води. Квіти й вода здавалися справжніми. Від них віяло дивовижним спокоєм і живою енергією — то були зразки чистого мистецтва: наче художник уперше створив ці квіти, а раніше їх навіть і не існувало.

— Подобаються? — запитав Сильверс.

— Вони прекрасні.

— Кращі, ніж троянди Ренуара там, на стіні?

— Інакші, — відповів я. — І як їх узагалі можна порівнювати?!

— Можна. Якщо ти антиквар.

— Картина Мане — це мить творіння, а Ренуар — сам цвіт життя.

Сильверс похитав головою.

— Непогано. Ви були письменником?

— Поганеньким журналістом.

— У вас талант описувати картини.

— Я занадто мало на цьому розуміюся.

На обличчі Сильверса знову з'явилася іронічна посмішка.

— Думаєте, люди, які пишуть про картини, розуміються на них? Розкрию вам таємницю: про картини взагалі не можна писати. Як і про мистецтво загалом. Пишуть лише задля однієї мети — просвітити невігласів. Про мистецтво не можна писати. Його можна тільки відчувати.

Я нічого не відповів.

— І продавати, — додав Сильверс. — Ви ж про це подумали?

— Ні, — відповів чесно. — Але чому ви тоді думаєте, що у мене талант описувати картини? Бо про них і так нема що писати?

— Можливо, це краще, ніж бути нікчемним журналістом.

— А може, й ні. Може, краще бути нікчемним, але чесним журналістом, ніж заливатися соловейком про витвори мистецтва.

Сильверс засміявся.

— Вам притаманна характерна риса більшості європейців — впадати в крайнощі. Чи це ознака молодості? Але ви не такий уже й молодий. Між цими двома крайнощами є тисячі варіантів і нюансів. Крім того, ваші гіпотези неправильні. От погляньте: я хотів стати художником. І став ним. Попри весь свій ентузіазм, я все одно був нікчемним художником. Тепер я торгую картинами й антикваріатом. З усім цинізмом, властивим цьому ремеслу. Щось змінилося? Чи зрадив я мистецтво, переставши малювати погані картини, чи я його зрадив, бо продаю їх? Думки у літнє нью-йоркське надвечір'я, — мовив перегодя і запропонував мені сигару. — Скуштуйте. Це найлегша з усіх гаванських. Вам подобаються сигари?

— Я їх взагалі не розрізняю. Завжди курих те, що траплялося під руку.

— От щасливець!

Я здивовано глянув на нього:

— Це щось новеньке. Не знав, що такому можна заздрити.

— У вас усе ще попереду — вибір, насолода і втома. Наприкінці залишається тільки втома. Що нижчий рівень, з якого починаєш, то довший шлях до втоми.

— Отже, починати слід із варварства?

— Якщо є така можливість.

Раптом я розізлився. Варварства я бачив уже більш ніж досить. Ця естетична салонна концепція тільки дратувала мене — так можна міркувати в мирний час. А ці напарфумлені балачки я слухати не збирався — навіть за вісім доларів на день. Я показав на стопку фотографій.

— Мабуть, підтвердити автентичність цих картин легше, ніж творів епохи Ренесансу, — сказав я. — Між ними пролягло кілька століть. Дега і Ренуар дожили до Першої світової війни, а Ренуар навіть пережив її.

— Одначе є вже багато підробних картин обох художників.

— Тобто єдина гарантія — це ретельна експертиза?

Сильверс усміхнувся.

— Або це, або чуття. Треба передивитися сотні картин. Знову і знову. Роками. Дивитися, вивчати, порівнювати. І знову передивлятися.

— Безумовно, — відповів я. — Але як так виходить, що багато директорів музеїв надають помилкові експертизи?

— Дехто робить це навмисно. Але їх швидко викривають. А дехто просто помиляється. Чому? Ось тут і видно різницю між директором музею і торговцем.

Директор музею купує вряди-годи — але за гроші музею. А торговець купує часто — і завжди за власні кошти. Відчуваєте різницю? Якщо помиляється торговець, він втрачає власні гроші. А якщо помиляється директор музею, з його зарплати не вираховують жодного цента. Його зацікавленість у картині — академічна, торговця — фінансова. Оскільки торговець ризикує більше, то й око в нього гостріше.

Я роздивлявся цього вишукано вбраного чоловіка. Взуття і костюм він мав англійські, сорочку — з шикарного паризького магазину.

Доглянутий, з запахом французького одеколону. Я дивився на нього, наче крізь скло; чув його, наче він десь далеко. Здавалося, наче він живе в якомусь темному світі, світі горлорізів та грабіжників, але я був упевнений, що це — світ елегантних і в міру небезпечних негідників. Усе, що він казав, було правда, і водночас правдивого там не було нічого. Усе — нереально викривлене. Сильверс здавався спокійним і цілком упевненим у своїх словах, але мене не покидало відчуття, що будь-якої миті він може перетворитися на безжалісного ділка, який завиграшки піде по трупах. Його світ здавався мені примарним. Він складався з мильних бульбашок милозвучних фраз, наближеності до мистецтва, хоча по-справжньому Сильверс знався тільки на цінах, бо щиро щось люблячи, ти цього не продаватимеш, міркував я.

Сильверс глянув на годинник.

— На сьогодні досить. Мені треба до клубу.

Мене це геть не здивувало. Це повністю збігалося з моїм уявленням про його нереальне існування за склом.

— Ми порозуміємося, — мовив він, розгладжуючи напрасовані стрілки на штанах.

Я глянув на його взуття. Увесь його одяг був аж занадто елегантний. Черевики — з гострішими, ніж зазвичай, носачами, проте ледь світлішого кольору. Візерунок на костюмі виділявся занадто різко, краватка — дуже пістрява і виключно шикарна. Він теж глянув на мене.

— А вам не жарко у цьому костюмі?

— Коли жарко, я скидаю піджак.

— Так не годиться. Купіть собі літній костюм. Американський готовий одяг дуже якісний. Навіть мільйонери майже не шують на замовлення. Купіть щось у "Брукс Бразерс". Якщо хочете купити щось дешевше, йдіть у "Браунінг і Кінг". За шістдесят доларів можна знайти щось цілком пристойне.

Сильверс витягнув з кишені брюк пачку купюр. Я вже зауважив, що гаманця у нього взагалі не було.

— Нате, — мовив він, простягнувши стодоларову купюру. — Сприймайте це як аванс.

Сто доларів пропікали мою кишеню, наче гарячий камінь. Я ще встигав зайти у "Браунінг і Кінг". Ішов по П'ятій авеню, вихваляючи Сильверса в мовчазній молитві. Я б охоче залишив гроші собі і ходив би далі в старому костюмі, але це було неможливо. За кілька днів Сильверс почне цікавитися. Після всіх цих лекцій про картини як найкраще капіталовкладення я сьогодні подвоїв свій статок, навіть не купивши Мане.

Я звернув на П'ятдесят четверту вулицю. Неподалік був маленький квітковий магазин, де продавали дуже дешеві орхідеї, можливо, вони були не найсвіжіші, але це не впадало в око. Напередодні Меліков дав мені адресу фірми, в якій працювала Наташа Петровна, — у моїх думках панував цілковитий хаос, і я ніяк не міг визначитися. Я то вважав Наташу дурною шовіністичною вітрогонкою, то себе — неотесаним грубіяном. А тепер здавалося, що втрутився сам Бог, і доказом цьому був стодоларовий папірець у мене в кишені. Я купив дві орхідеї й надіслав їх Наташі. Вони коштували лише п'ять доларів, хоч на вигляд здавалися дорожчими — це теж було цілком доречно.

У "Браунінг і Кінг" я вибрав собі легкий сірий костюм, треба було тільки підігнати штани.

— Приходьте завтра ввечері, — сказав продавець.

— А чи не можна забрати його сьогодні?

— Уже пізно.

— Але він потрібен мені саме сьогодні ввечері, — я не здавався. — Терміново.

Мені не було аж так уже спішно, але раптом запраглося отримати його якнайшвидше. Я вже й забув, коли купував собі новий костюм, до того ж в голову стрільнула дурнувата ідея, що ця обновка символізує завершення моїх емігрантських поневірянь на чужині і відтепер я зможу почати тихе осіле життя звичайного обивателя.

— Спробуйте щось зробити, — попросив я.

— Піду в майстерню, запитаю.

Я стояв між довгих рядів розвішаних строїв і чекав. Здавалося, костюми зусібіч марширують на мене, як армія автоматів, що їм вдалося досягти вершини досконалості, цілком усунувши зі свого шляху людину. Між них прошмигнув продавець, який здався мені пережитком історії.

— Усе добре. Приходьте перед сьомою.

— Дуже вам дякую.

Я вийшов на розпечену сонцем запилужену вулицю.

Увечері пішов на Третю авеню. Льові-старший саме прикрашав вітрину. Я зупинився перед ним у своєму розкішному костюмі. Він вирячив очі, наче пугач уночі, і махнув свічником, щоб я заходив.

— Прекрасно, — сказав він. — То це перші плоди у ролі фахового шахрая?

— Це лише аванс від людини, якій ви мене самі порекомендували, містере Льові.

Льові всміхнувся.

— Цілий костюм. Tiens.

— Ще й навіть гроші залишилися. Сильверс порекомендував мені "Брукс Бразерс". Я обрав дешевший варіант.

— У вас вигляд справжнього авантюриста.

— Щиро дякую. Це саме про мене.

— Схоже, ви чудово порозумілися, — пробурчав Льові, прикріплюючи до

генуезького оксамиту прекрасного, нещодавно пофарбованого ангела вісімнадцятого століття. — Дивно, що ви взагалі завітали до нас, якихось дрібних пінчерів.

Я мовчки дивився на нього. Маленький товстун ревнував, хоч саме він і порекомендував мене Сильверсу.

— Вам би сподобалося більше, якби я його пограбував? — запитав я.

— Є різниця — грабувати його чи лизати йому зад! — Льові поставив на місце французький стілець, у якого оригінальною залишилася тільки половина ніжки.

Мене огорнула тепла хвиля. Давно вже я не відчував чиєїсь безкорисливої симпатії. А замислився я про це не так уже й давно. Світ не без добрих людей: це зауважуєш лише тоді, коли опиняєшся на самому дні, а потім з'являється своєрідна компенсація за всі погані дні твого життя. Дивовижний баланс, що змушує в моменти відчаю повірити навіть у дуже далекого, безликого, автоматичного Бога перед пультом керування. Щоправда, тільки у такі хвилини і ніколи більше.

— Чому ви на мене витріщилися? — запитав Льові.

— Ви дуже добра людина, — відповів я. — Як батько рідний!

— Що?

— Я так думаю. У невизначеному комічному сенсі.

— Що?! — знову вигукнув Льові. — Отже, у вас усе добре. Бо ви мелете якісь дурниці. Справжні дурниці! Вам аж так подобається жити в того паразита?

Він стер з рук порох.

— Такого ви там не робите, правда ж? — Він кинув брудний рушник за штору з купою японських офортів у рамах. — Там вам точно краще, ніж було тут. Еге ж?

— Ні, — сказав я.

— Несусвітня маячня!

— Інакше, містере Льові, інакше. Картини там — просто прекрасні, а все решта просто відступає на задній план! Картини ж не паразити!

— Ні, вони — жертви, — раптом спокійно відповів Льові.

— Уявіть собі, як би вони почувалися, якби мали свідомість. Якби розуміли, що їх продають, наче рабів. Торговцям зброєю, виробникам автоматів, комерсантам, які перепродують бомби! За облиті кров'ю гроші ці людці купують картини, сповнені небесного спокою.

Я глянув на Льові.

— Ну, добре, — мовив він, — ця війна інакша, але чи інакша вона для цих дармоїдів? Вони просто хочуть заробити, а де і коли — для них не суттєво. Все саме так, а ви собі кажіть, що хочете. Вони продали б душу самому дияволу, якби... — Він затнувся. — Юліус іде, — прошепотів він. — Боже милий, у смокінгу! Все пропало.

Льові-молодший був не у смокінгу. Він раптом постав перед нами, освітлений останніми брудно-медовими променями сонця, весь пропахлий бензином та вихлопними газами, вбраний у парадний костюм — темний піджак кольору маренго, смугасті штани, котелок і, на мій подив, світло-сірі старомодні гетри. Я розчулено дивився на них, таких не бачив іще з догітлерівських часів.

— Юліусе! — вигукнув Льові-старший. — Заходь до нас, не йди туди. Востаннє кажу тобі: подумай про нашу побожну матір!

Юліус повільно переступив поріг.

— Про матір я вже подумав, — мовив він. — А тобі не вдасться збити мене з пантелику. Фашист єврейський!

— Юліусе, не кажи такого! Хіба ж я не хотів для тебе тільки добра? Дбав про тебе, як тільки здатен піклуватися старший брат, доглядав, коли ти хворів, ти...

— Ми ж близнюки, — звернувся Юліус до мене. — Як я вам уже розповідав, мій брат лише на три години за мене старший.

— Деколи три години означають більше, ніж усе життя. Ти був завжди відірваний від світу, мрійник, я вічно мусив піклуватися про тебе. Юліусе, ти ж знаєш, я хочу тобі тільки добра, а ти ставишся до мене, як до заклятого ворога.

— Бо я хочу одружитися.

— Бо ти хочеш одружитися невідь із ким! Ви тільки гляньте на нього, містере Росс! Мене аж жалість бере: стоїть тут, як гой, який іде на іподром. Юліусе, Юліусе, отямся! Схаменися! Він хоче зробити їй пропозицію, як справжній комерційний радник. Тобі підлили любовного трунку, згадай про Тристана та Ізольду, про їхню нещасливу долю! Ти вже навіть рідного брата називаєш фашистом, а я ж просто хочу вберегти тебе від помилкового кроку! Юліусе, та знайди собі порядну єврейку!

— Мені не потрібна порядна єврейка. Мені потрібна жінка, яку я кохаю!

— Маєш тобі, кохання, з вечора і до рання. Та ти тільки поглянь на себе! До шлюбу він хоче! Ви тільки подивіться на нього, містере Росс!

— Тут я не можу нічого сказати, — відповів я. — Я теж у новому костюмі. У костюмі для авантюристів, пригадуєте?

— Та я ж просто пожартував!

Незабаром розмова увійшла в спокійне русло. Юліус відмовився від своїх слів про єврейського фашиста, потім назвав брата сіоністом і врешті зупинився на "сімейному фанатику". У розпалі дискусії Льові-старший зробив тактичну помилку. Він сказав, що мені теж зовсім не обов'язково одружуватися з єврейкою.

— А чом би й ні? — відповів я. — У шістнадцять років мій батько порадив мені одружитися саме з єврейкою. Інакше, вважав він, з мене людей не буде.

— От бачиш! — вигукнув Юліус.

Знову спалахнула суперечка. Але завдяки своїй наполегливості Льові-старший переміг лірика і мрійника Юліуса. Я іншого й не очікував. Якби Юліус твердо вирішив одружитися, він би не прийшов у парадному костюмі на Третю авеню, а відразу помарширував би в будинок своєї богині — зі скуйовдженим і, на думку Льові-старшого, висвітленим пергідродем волоссям. Переконати його було не так уже й складно.

— Ти нічого не втрачаєш, — закликав його Льові. — Ти просто все іще раз обміркуєш.

— А якщо вона знайде собі іншого?

— Та не знайде, Юліусе. Не дурно ти вже тридцять років крутишся в цьому бізнесі?

Хіба ми не казали тисячу разів нашим клієнтам, що предмет, який їм сподобався, цікавить іще когось, — і щоразу це був лише вдалий трюк? Облиш, Юліусе, йди сюди і зніми свій дурнуватий піджак!

— Не зніму! — несподівано різко відрубав Юліус. — Я вже вбрав його і саме так іду розважатися.

Льові-старший злякався нових проблем.

— Добре, ходімо розважатися, — погодився квапливо. — Куди підемо? У кіно? Там саме показують фільм із Полетт Годдар.

— У кіно? — Юліус ображено глянув на свій піджак кольору маренго. — У кіно його ніхто не побачить, там темно.

— Добре, Юліусе. Тоді в ресторан. У дуже хороший, першокласний ресторан! Замоємо смачний гарнір і січену курячу печінку, а на десерт — пломбір із персиками. Куди підемо?

— У "Воазан", — рішуче мовив Юліус.

Льові-старший аж язика прикусив, але таки погодився.

— Добре, нехай буде "Воазан". — Він обернувся до мене. — Містере Росс, ходімо з нами. Ви вже й так святково вбрані. Що у вас у пакеті?

— Мій старий костюм.

— Залиште його тут. Потім заберете.

До готелю я повернувся близько десятої.

— Тобі прислали пакет, — сказав Меліков. — Здається, там пляшка.

Я розпакував його.

— О Господи! — вигукнув Меліков. — Справжня російська горілка!

Я оглянув весь пакет. Ніде жодного слова. Тільки пляшка.

— Бачиш, що вона вже надпита? — запитав Меліков. — То не я. Таку прислали.

— Знаю, — відповів я. — Хтось випив дві подвійні чарки. То як, почаркуємося і ми?

Що за день сьогодні!

10

Я зайшов по Кана. Нас запросили в гості до Фризлендерів.

— Це приблизно те ж, що й бар-міцва у євреїв чи конфірмація у протестантів, — пояснив Кан. — Позавчора Фризлендери отримали американське громадянство.

— Так швидко? Хіба не п'ять років треба чекати?

— Вони й чекали п'ять років. Належать до "розумної" хвилі тих, хто емігрував до Америки ще до війни.

— Це справді мудро, — визнав я. — А чому це не спало на думку нам?

Фризлендери були пестунчики долі. Частину грошей вони перевели до Америки ще до приходу нацистів. Старий Фризлендер не довіряв ні німцям, ні решті європейців. Усі свої заощадження вклав в американські акції, здебільшого в телеграфно-телефонну компанію "Американ Тель і Тель". Її акції з часом добряче подорожчали. Єдине, в чому Фризлендер помилився, — це у часових рамках. Частину грошей він перевів до Америки, але тільки ту частину, що він її не використовував у бізнесі. Фризлендер

торгував шовком та хутрами і свято вірив, що, коли запахне смаленим, йому вдасться все швидко продати. А смаленим запахло ще за два роки до приходу нацистів. Дармштадтський національний банк, один із найбільших німецьких фінансових установ, раптом похитнувся. Каси почали масово штурмувати. Люди ще не забули жажливої інфляції, що охопила Німеччину десять років тому. Тоді трильйон знецінився фактично до чотирьох марок. Щоб уникнути повного банкрутства, уряд зачинив усі каси і заблокував будь-які перекази за кордон. Так вони хотіли запобігти обміну усіх марок на стабільнішу валюту. Тоді при владі ще був демократичний уряд — але цим кроком вони винесли смертний вирок численним євреям і ворогам нацистської партії. Заблоковані капітали 1931 року так і не розморозили. Тому, коли до влади прийшли нацисти, майже ніхто не зміг урятувати своїх грошей, перевівши їх за кордон. Варіантів було два: або все кинути, або чатувати на гроші, очікуючи власної погибелі. Серед членів націонал-соціалістичної партії це вважалося одним із найкращих у світі жартів.

Фризлендер тоді ще зволікав. Він не хотів усе просто так покинути. Крім того, його, як і багатьох інших євреїв, охопила тоді дивна ейфорія — вони вважали все лише тимчасовим явищем. Гарячі голови вгамуються, щойно досягнуть мети — отримають владу, а потім вони все одно сформуєть мудрий уряд. Тоді доведеться перечекати кілька місяців, як і за будь-якого перевороту, і врешті-решт усе затихне. Обережність Фризлендера щодо ведення бізнесу не заважала його полум'яному патріотизму. Нацистам він недовіряв, але ж при владі ще був шанований райхспрезидент фон Гінденбург, фельдмаршал і стовп прусського права та добродетеля.

Фризлендер не відразу прокинувся зі свого сну — вже аж коли суд висунув йому обвинувачення в усіх можливих злочинах: від шахрайства до зґвалтування неповнолітньої школярки, якої він в очі не бачив. Мати і донька божилися всіма святыми, що обвинувачення правдиві, особливо після того, як дурний Фризлендер, надіючись на оспівану справедливість німецької юстиції, обурено відхилив шантаж матері "постраждалої" дівчинки: вона вимагала п'ятдесят тисяч марок. Проте Фризлендер вчився швидко, тому на другу пропозицію він пристав. Одного вечора до нього навідався секретар кримінального відділу, якого послав хтось із партійної чолівки. Сума зросла, натомість Фризлендеру з сім'єю пообіцяли допомогти покинути Німеччину. На одному з постів на голландському кордоні мали попередити вартових. Фризлендер не повірив жодному слову. Щовечора він проклинав себе. Щоночі його проклинала дружина. Він підписав усе, що від нього вимагали. І тоді сталося просто неймовірно. Фризлендера з сім'єю переправили через кордон. Спершу — дружину і доньку. Коли він отримав листівку з Арнема, то віддав нацистам і решту акцій. Через три дні він теж уже був у Голландії. Тоді почався другий акт трагікомедії. Термін дії Фризлендерового паспорта закінчився, перш ніж він встиг подати заявку на американську візу. Спробував дістати інші документи. Марно. Тоді йому вдалося отримати певну суму з Америки. Потім і це стало неможливим. Решту грошей — а це була найбільша частина — він вклав так, що видати їх могли тільки особисто йому в руки. Звісно ж, він сподівався, що на той час уже буде в Нью-Йорку. Але без паспорта

Фризлендер перетворився на мільйонера без жодної копійки за душею. Він поїхав у Францію, але знервовані чиновники побачили в ньому тільки одного з багатьох біженців, які зі страху за життя і щоб отримати дозвіл на перебування готові намолоти сім мішків гречаної вовни. Врешті Фризлендер отримав візу на свій недійсний паспорт, бо в Америці мав родичів, які за нього поручилися.

Коли він витягнув із сейфа стос акцій, то поцілував верхню і вирішив змінити ім'я.

Це був останній день Фризлендера і перший день життя Даніела Варвіка. Він використав свій шанс і, отримуючи громадянство, змінив ім'я.

Ми зайшли у простору, яскраво освітлену вітальню. Відразу впадало в око, що в Америці Фризлендер часу не гаяв. Усе навколо свідчило про статки. У їдальні було накрито розкішний "шведський стіл", що вгинався від усякої всячини, зокрема різноманітних тістечок, між якими височіли два круглі глазуровані торти з написом "Фризлендер" на одному і "Варвік" на другому. На "Фризлендері" була шоколадна облямівка, що її, увімкнувши фантазію, можна було б сприймати за траурну. А на "Варвіку" красувався віночок із рожевих марципанових трояндочок.

— Ідея моєї кухарки, — гордо промовив Фризлендер. — Подобається?

Його червоне широке обличчя аж сяяло з утіхи.

— Сьогодні ми розріжемо і з'їмо торт "Фризлендер", — пояснив він. — До іншого — не торкнемося. Це своєрідна символіка.

— А чому ви обрали саме це ім'я? — запитав Кан. — Хіба це не відомий англійський рід?

Фризлендер кивнув:

— Саме тому! Якщо вже змінювати ім'я, то на щось пристойне. Містере Кан, що б ви хотіли випити?

Кан здивовано глянув на нього:

— Шампанського, звісно! "Дом Периньйон". До вашого імені пасує саме такий напій!

Фризлендер на мить збентежився.

— На жаль, містере Кан, у нас такого немає. Зате є чудове американське шампанське.

— Американське? В такому разі налийте мені ліпше склянку бордо.

— Каліфорнійського. У нас чудове бордо з Каліфорнії.

— Містере Фризлендер, — терпляче пояснив Кан. — Хоч Бордо зараз і під німецькою окупацією, але ж не в Каліфорнії. Не варто поширювати ваші нові національні почуття аж так далеко.

— Не в тому річ. — Фризлендер випнув груди. Крізь смокінг зблиснули сапфірові гудзики на сорочці. — Сьогодні ми не хочемо згадувати минуле. Ми могли купити і голландський джин, і німецьке вино. Але відмовилися від них — і в Голландії, і в Німеччині ми пережили занадто багато. У Франції теж, тому ми не замовляли і французьких вин. Крім того, не сказав би, що вони кращі. Це все реклама! А от змішане чилійське вино — справді розкішне!

— Виливаєте помсту на напоях?

— Кому що. Леді та джентльмени, прошу до столу.

Ми пішли за ним.

— Як бачите, бувають і багаті емігранти, — сказав Кан, — щоправда, їх зовсім мало. Навіть Фризлендер втратив у Німеччині все, що мав. Решта емігрантів "розумної" хвили відразу взялися до роботи і вже багато чого досягли. Але більшість — "нерішучі". Вони тупцюють на місці, не знаючи, хочеться їм повертатися чи ні. Крім того, є ще й ті, хто мусить повертатися, бо так і не знайшли роботи, — зимувальники.

— А до якої хвили ви зараховуєте мене? — спитав я, надкушуючи курячу ніжку у винному желе.

— До пізньої. До тих, хто перетинається з першою хвилею емігрантів, яка вже повертається назад. Тут готують просто чудово, правда?

— То все це приготовано тут, удома?

— Усе. Фризлендерові пощастило, що в Європі кухаркою у нього була угорка. Жінка його не зрадила, і за кілька років через Швейцарію поїхала за ним до Франції — з прикрасами фрау Фризлендер у шлунку: декількома розкішними неоправленими камінцями. Перед самим кордоном Розі проковтнула їх разом зі здобною булкою. Щоправда, це було зайве, адже вона угорка, тому ніхто її не перевіряв. Тепер вона знову в них куховарить. Справжній скарб!

Я озирнувся. Біля "шведського столу" стояло багато людей.

— Усі вони — емігранти? — спитав я.

— Ні, не всі. Фрау Фризлендер любить американців. Ви ж чуєте, вся сім'я розмовляє винятково англійською. Хоч і з німецьким акцентом, але англійською.

— Мудро. Як же інакше їм вивчити мову?

Кан засміявся. На його тарілці лежав великий шматок смаженої свинини.

— Я — вільнодумець, — пояснив він, перехопивши мій погляд, — а червона капуста — це одна з моїх...

— Знаю, — перебив я. — Одна з ваших численних слабкостей.

— Їх не буває забагато. Надто якщо життя супроводжують суцільні небезпеки. Тоді не думаєш про самогубство.

— А у вас колись виникали такі думки?

— Так. Було якось. Мене врятував запах смаженої печінки з цибулею. Я був у розпачі. Ви знаєте, життя минає у різних пластах і кожен має власну цезуру. Здебільшого ці цезури не збігаються, і тоді один пласт підтримує інший — той, де життя тимчасово згасло. Але якщо збігаються всі цезури на всіх пластах, на людину чекає найбільша небезпека. Це час для самогубств без видимих причин. Тоді мене врятував запах смаженої печінки з цибулею. Я вирішив перед смертю поїсти. Довелося трохи почекати, я випив бокал пива, почав з кимось спілкуватися. Слово за слова, і я знову ожив. Вірите мені? Це не анекдот. Розповім вам історію, яка завжди спадає мені на думку, коли чую жалюгідне англійське квакання наших емігрантів. Це зворушлива історія про одну стару емігрантку — бідну, хвору і безпорадну. Вона хотіла вкоротити

собі віку і вже майже ввімкнула газ на плиті, аж раптом пригадала, як важко їй було вчити англійську і що за останній місяць вона врешті відчула, що почала краще її розуміти. Раптом їй стало шкода ось так просто здатися. Її мізерні знання англійської було єдиним, що вона мала, та вона вчепилася за них і вижила. Я часто думаю про неї, коли чую, як початківці вимовляють англійські слова — старанно моторошно. Таке мовлення зворушує мене. Навіть Фризлендєрове. Проте комізм не рятує від трагізму, а трагізм від комізму. Погляньте на ту прекрасну дівчину, яка їсть яблучний пиріг із вершками. Чи ж вона не вродлива?

Я подивився.

— Вона не просто вродлива, — сказав я захоплено. — Вона трагічно вродлива.

Я ще раз глянув на дівчину.

— Божественна. Якби вона так апетитно не поглинала той пиріг, то була б однією з рідкісних жінок, перед якими, не замислюючись, падаєш на коліна. Яке прекрасне обличчя! Може, в неї горб? Або слонова хвороба? З цією богинею мусить бути щось не так, якщо вона заблукала до Фризлендерів.

— Заждіть, ось нехай вона підведеться, — захоплено прошепотів Кан. — Вона — суцільна досконалість. Щиколотки, яку газелі. Коліна, мов у Діани. Струнка. Налиті пружні груди. Ідеальна шкіра. Бездоганні ніжки. Жодного натяку на мозолі.

Я метнув на нього погляд.

— Ви мені не вірите? — запитав він. — Я це точно знаю. Крім того, її звати Кармен. Це — Грета Ґарбо і Долорес дель Ріо в одній особі!

— І?.. — нетерпляче озвався я.

Кан потягнувся.

— Вона — дурна, — пояснив він. — Не просто дурна, а дурна, мов чіп. Те, що вона витворює зараз із яблучним пирогом, — для неї вже непомірне розумове напруження. Її це вже виснажило. Після цього їй слід було б добре відпочити. Бодай трохи подрімати.

— Шкода, — мовив я невпевнено.

— Але ж вона чудова!

— Як можна захоплюватися такою нечуваною дурістю?

— Бо вона несподівана.

— Статуї — ще дурніші.

— Статуї німі. А ця — балакуча.

— І про що ж вона балакає?

— Про найнесосвітенніші дурниці, які лишень можна собі уявити. До простої міщанки чи звичайної домогосподарки їй дуже далеко. Вона — просто ідеально, тваринно дурна. Час від часу я бачив її у Франції. Її дурість така легендарна, що навіть захищає її, як чарівний плащ. Але одного разу вона опинилася в небезпеці. Їй треба було негайно втікати. Я хотів узяти її з собою. Вона відмовилася. Бо спершу вирішила покупатися й одягнутися. Потім вона мала спакувати одяг, бо їхати без нього теж не хотіла. А гестапівці були вже ледь не на порозі. Я б не здивувався, якби вона ще й вирішила піти до перукаря. На щастя, там не було жодного. Насамкінець їй захотілося

поснідати. Я мало не запустив тими булочками в її прекрасні вушка. Вона снідала, а мене аж тіпало. Потім вона вирішила спакувати недоїдені булочки і мармелад. Вона так довго шукала чистий папір, що ми вже майже чули, як риплять чоботи гестапівців. Зрештою вона неквапливо сіла до мене в машину. Того ранку я в неї й закохався.

— Відразу?

— Коли загроза вже минула. Але Кармен нічого не помітила. Боюся, вона і для кохання занадто дурна.

— Оце так заява, — зауважив я.

— Деколи мені про неї розповідали. Вона пропливла крізь усі небезпеки, мов прекрасний зачарований вітрильник. Опинялася просто у неймовірних ситуаціях. І хоч би тобі що. Її нечувана безпосередність обеззброювала навіть убивць. Думаю, її навіть жодного разу не зґвалтували. Звісно ж, вона прибула сюди на одному з останніх літаків. Коли в Лісабоні сідала в літак, то спокійно звернулася до натовпу біженців, які аж тремтіли від страху: "Хіба не було б кумедно, якби літак упав у море?" І ніхто її не лінчував. Її досі звать Кармен. Не Бертою, Рут чи Елізабет — ні, Кармен!

— А що вона тепер робить?

— Маючи щастя священної корови, вона відразу отримала роботу манекенниці у "Сакс" на П'ятій авеню. Вона навіть не шукала цієї роботи, це її б занадто напружило. Їй подали все готовеньке.

— А чому вона не знімається в кіно?

— Вона занадто дурна навіть для кіно.

— Це неможливо! Аж така глупота просто немислима!

— Вона не лише дурна, а ще й інертна. Без жодних амбіцій. Без жодних комплексів. Розкішна жінка!

Я взяв шматок торту "Фризлендер". На той час "Варвіка" вже давно віднесли в безпечне місце. "Фризлендер" був просто неймовірний — гіркий шоколад, прикрашений мигдалем, можливо, теж щось символізував. Я міг зрозуміти, чому Кан так захоплювався Кармен. Природа подарувала їй незворушність і зневагу до смерті, що Кан виховував їх у собі роками. Саме це його і вабило.

— Я вас розумію, але скільки можна таке витерпіти?

— Та хоч усе життя! Це була б найбільша пригода з усіх можливих, — замріяно відповів Кан.

— Що?

— Найбільша, — повторив він.

— Така дурість? Чистісінька глупота? А не знудьгуєтеся?

— Ніколи. — Кан теж вирішив скуштувати "Фризлендера". Він відрізав шматок з написом "Фриз". — І чому б йому було не назвати себе просто "Лендером"?

— Він хотів почати спочатку все, — відповів я. — Навряд чи його влаштував хвостик старого прізвища. Це цілком зрозуміло.

— А як ви назвете себе, коли отримаєте громадянство?

— Я вчиню геть несерйозно, взявши за псевдонім своє попереднє ім'я. Справжнє

ім'я. Це було б щось новеньке.

— У Франції я познайомився з одним старим лікарем. За день до виїзду з Німеччини, коли він уже отримав усі дозволи, його ще раз терміново викликали до гестапо. Він попрощався з ріднею. Усі думали, що старого кинуть у концтабір. Натомість йому вчинили допит тільки щодо імені. Сказали, що оскільки він — єврей, то з таким іменем йому не можна виїжджати за межі країни. А звали його Адольф Дойчлянд. І відпустили його тільки тоді, коли він погодився виїхати під іменем Лянд. А у французькому таборі для інтернованих він запевняв, що міг би виїхати і з геть іншим прізвищем.

Нарешті подали каву. Ми почувалися, мов ненажери на картині Брейгеля Старшого.

— Як думаєте, Фризлендерові принципи поширюються і на французький коньяк?

— У нього є бренді "Фундадор". Португальське чи іспанське. Трохи солодке, але непогане.

До кімнати увійшла фрау Фризлендер.

— Шановні, почалися танці. Через війну це не зовсім доречно, але таке свято буває тільки раз у житті. Нікому не зашкодить трохи потанцювати на честь такої. А ось і наші солдати вже прийшли.

Ми побачили кілька американських солдатів. Нові знайомі Фризлендерів. У вітальні скрутили килим, і фройляйн Фризлендер у яскраво-червоній сукні обрала собі за жертву молодого лейтенанта. Той неохоче покинув приятелів, які й далі їли морозиво. Але і тих відразу запросили дівчата, схожі, мов дві краплі води. Обидві вродливі та жваві.

— Це двійнята Коллер, — пояснив Кан. — Угорки. Одна з них прибула сюди два роки тому і просто з пароплава поїхала на таксі до знаменитого пластичного хірурга. Через півтора місяці вона з'явилася знову: пофарбована, з прямим, удвічі меншим носом і з розкішним бюстом. Адресу лікаря вона довідалася в дорозі й відразу почала діяти. Згодом приїхала її сестра, яку теж просто з пароплава відправили до того ж лікаря. Злі язики кажуть: під вуаллю. Хай там як, вона теж з'явилася аж за два місяці з покращеною зовнішністю. Тоді почалася її кар'єра. Подейкують, щойно приїхала ще й третя сестра, але вона відмовляється від операції. Ті ж таки злі язики рознесли, що двійнята замкнули сестру на ключ і чекають, коли вона нарешті погодиться.

— А ці винахідливі двійнята прооперували ще й свої імена? — поцікавився я.

— Ні. Вони стверджують, що в Будапешті були кінозірками. А тут вони маленькі зірочки для маленьких ролей. Але підуть вони далеко. Дотепні і розумні. Крім того, ще й угорки — з перцем у крові.

— Це — прекрасно. Прекрасно, що кожен може все почати спочатку, змінити все, що колись здобув без власної згоди: обличчя, груди і родовід, як це називає Сильверс. Навіть ім'я. Здається, тут воєдино злилися маскарад і фонтан молодості. Гидке каченя заходить у воду і виходить з неї красунею. Я — за Коллерів, Варвіків і пригоди в паралельній реальності.

До нас підійшов Фризлендер.

— Пізніше буде гуляш, Розі зараз готує. Приблизно об одинадцятій. А чому ви не танцюєте?

— Замість танго та імператорського вальсу ми віддали перевагу смачнезній їжі.

— Вам смакувало?

— Неймовірно.

— Я дуже радий. — Фризлендер нахилив до нас спітніле червоне обличчя. — Нині важко радіти бодай чомусь. Розумієте?

— Але ж, містере Фризлендер!

— На жаль, так і є. Завжди залишається якесь темне відчуття тривоги, що його неможливо позбутися. Ніколи. Містере Кан, думаєте, я правильно вчинив, взявши чуже ім'я? Деколи переживаю навіть через це.

— Але ж це стосується лише вас, містере Фризлендер, — щиро відповів Кан. Він ненавидів чванливих людей і, щойно зауважував бодай натяк на пиху, відразу ж перетворювався на циніка. Та якщо співрозмовник почувався невпевнено і чогось боявся, його відразу охоплювали жалість і співчуття. — Крім того, якщо ім'я вам не подобається, можете змінити його ще раз.

— А хіба так можна?

— У цій благословенній країні це легше, ніж будь-де. Тут ставляться до цього майже так, як на острові Ява. Якщо там комусь обридне чи спротивиться власне ім'я, він просто обирає інше. Всі вважають, що це правильно, і змінюють імена по кілька разів за життя. Нащо носитися з минулим, як із писаною торбою, якщо ти вже давно його переріс? Лікарі й так вважають, що людина має оновлюватися що сім років.

Фризлендер уже спокійно всміхнувся:

— Містере Кан, ви просто скарб!

І пошкандибав далі.

— Там танцює Кармен, — промовив Кан.

Я поглянув на неї. Вона майже не рухалася. Спокійно, як справжній символ усіх мрій, з меланхолійно-тужливим виразом обличчя танцювала в обіймах високого рудоволосого сержанта. Всі невідривно й захоплено дивилися на Кармен, а вона, якщо вірити Канові, думала про рецепт яблучного пирога.

— Обожду цю телицю, — хрипло промовив Кан.

Я промовчав. Дивився на Кармен, на фрау Фризлендер, на двійнят Коллерів з їхніми новими бюстами, на Фризлендера-Варвіка в куцях штанях, і мені було так легко, як я вже давно не почувався. "Можливо, це й справді земля обітована, — думав я, — можливо, Кан правду каже і тут таки можна народитися знову і не тільки змінити ім'я та обличчя, а й здійснити те, що здавалося неможливим: нічого не забувши, все почати знову, сублімувати минуле, аж поки не вщухне біль, усе переплавити, без жодних втрат, зрад чи дезертирства".

продовжено на півроку. Здавалося, наче я гойдаюся на гойдалці: то мене підносило вгору, то знову опускало донизу. Я вже навіть звик. Адвокат написав мені, щоб наступного ранку я йому зателефонував. Я навіть здогадувався чому.

Коли я повернувся у свій убогий готель, то побачив там Наташу Петровну.

— Чекаєте на Мелікова? — запитав я трохи розгублено.

— Ні, я чекаю на вас. — Вона розсміялася. — Ми знайомі зовсім трохи, а пробачити одне одному треба вже так багато. Аж не віриться. Які у нас стосунки?

— Чудові, — відповів я. — Принаймні нам разом не нудно.

— Ви вже вечеряли?

Я подумки швидко порахував гроші:

— Ні, ще ні. Підемо в ресторан "Лонгчемпс"?

Вона оглянула мене з ніг до голови. На мені був новий костюм:

— Новенький!

А я, простеживши за її поглядом, ще й підняв ногу, показуючи черевики:

— Теж нові. Вважаєте, я вже можу йти в ресторан "Лонгчемпс"?

— Я була там учора ввечері, у самому павільйоні. Там досить нудно. Влітку треба сидіти просто неба. Але в Америці про таке ще взагалі не знають. Тут і немає справжніх кав'ярень.

— Тільки кондитерські.

— Так, для старих бабів, від яких уже пахне зів'ялим листям.

— У мене в номері є казанок гуляшу по-сегедському — сказав я. — Його б вистачило для шести здорових череванів. Той гуляш приготувала угорська кухарка, і він ще вчора мені смакував, а сьогодні ще кращий. Гуляш по-сегедському з кмином і зеленню підігрітий смакує ще краще, ніж свіжий.

— А звідки у вас узявся гуляш по-сегедському?

— Я вчора ввечері де в кого гостював.

— Я ще ніколи не бачила, щоб з гостини додому приносили гуляш на шістьох осіб. Де ж ви були? У?..

Я кинув на неї застережний погляд.

— Ні, я не був у жодній німецькій пивниці. Гуляш — це угорська страва, а не німецька. Мене запросили в гості в один особняк. З танцями! — додав я, щоб помститися за її підозри.

— Нічого собі, навіть з танцями! Хороші у вас знайомі!

Я геть не хотів, щоб мене і далі допитували.

— У них такий звичай, — пояснив я. — Самотні парубки, які мешкають у похмурих готельних норах, отримують від гуманної господині казанок гуляшу. Там би вистачило і на роту солдат. Крім того, моєму приятелеві і мені дали ще й маринованих огірків та струдель із вишнями. Їжа богів. На жаль, усе вже вистигло.

— А підігріти те все можна?

— Де? — запитав я. — У моєму номері є тільки маленька електрична кавоварка. Більше нічого.

Наташа Петровна розсміялася:

— Сподіваюся, у вашому номері є ще й кілька офортів, які ви показуєте своїм відвідувачкам!

— Ні, я про це ще не подбав. То ми йдемо в "Лонгчемпс" чи ні?

— Ні. Ви дуже привабливо описали свій гуляш... Незабаром має прийти Меліков, — додала Наташа Петровна. — Він нам точно допоможе. А тепер ходімо півгодини прогуляємося. Я ще сьогодні взагалі нікуди не виходила. А для вашого гуляшу треба нагуляти добрячий апетит.

— Добре.

Ми йшли разом вулицями міста. Будинки пливли в червоному сяєві. У магазинах блимали лампочки. Наташа Петровна пояснила, що в неї "комплекс взуття". Вона не могла просто так пройти повз жоден взуттєвий магазин. Навіть якщо годину тому вона вже там побувала, повертаючись, знову заходила: перевірити, чи нічого не змінилося.

— Божевілля? Правда?

— Чому?

— Бо там за такий короткий час нічого не могло змінитися. Я ж зовсім недавно там була.

— Ви могли щось недобачити. Крім того, у власника могла виникнути ідея оформити все по-новому.

— Після закриття магазину?

— А коли ж іще? Поки він відчинений, продавець мусить продавати.

Вона швидко глянула на мене.

— Ви трохи... — Вона постукала себе по скроні. — Стривайте. Декілька разів я і справді бачила, як заново декорували вітрину. Ви ж знаєте, як це буває: усі беззвучно шастають за склом у колготках і поводяться так, наче не бачать перехожих, які стовбичать надворі. — Вона зіграла всю сценку.

— А як щодо магазинів із модним одягом? — запитав я.

— Це мій фах. До вечора вони мені у печінках сидять.

Ми вже були поблизу Канового магазину. І тоді я вирішив позичити у нього електроплиту. На моє здивування, він досі був у магазині.

— Хвилинку, — сказав я Наташі Петровні. — Тут ми можемо залагодити нашу проблему з вечерею.

Я відчинив двері.

— Ви вчасно, як ніколи! — мовив Кан і подивився повз мене на Наташу Петровну. — Може, запросите даму всередину?

— У жодному разі, — заперечив я. — Хотів позичити у вас електроплиту.

— Зараз?

— Так.

— Нічого не вийде. Вона мені зараз теж потрібна. Сьогодні ввечері по радіо транслюють останній відбірний матч чемпіонату з боксу. А на вечерю має прийти Кармен. Ось-ось. Вона вже й так спізнилася на сорок п'ять хвилин. На щастя, коли

маєш підігрітий гуляш, це не так страшно.

— Кармен? — перепитав я, глянувши на Наташу, яка раптом стала мені така жадана і така чужа по той бік вітрини. Здавалося, вона за сотні кілометрів звідси. — Кармен... — повторив я.

— Так. А чому б вам не залишитися тут? Ми могли б разом повечеряти, а тоді послухати трансляцію матчу.

— Прекрасна ідея, — погодився я. — Їжі тут на всіх вистачить.

— І все вже навіть готове.

— Але де ми будемо їсти? Ваша кімната замала для чотирьох осіб!

— У магазині.

— У магазині?

Я вийшов на вулицю до Наташі Петровни, яка й далі здавалася мені дуже далекою. З вітрини на неї падало світло, тому вона немов мерехтіла срібно-сірими барвами. Коли я опинився біля неї, виникло дивне відчуття, ніби вона стала мені ближча. "Ілюзія світла, тіней та віддзеркалення", — дурнувато подумав я.

— Нас запросили на вечерю, — сказав я. — І на бокс.

— А мій гуляш?

— На гуляш теж, — сказав я.

— Як це?

— Побачите.

— У вас по всьому місту миски з гуляшем?

— Тільки на стратегічних об'єктах.

Я побачив Кармен. Вона була у світлому плащі й без капелюшка. З крамниці вийшов Кан. Я зауважив, як Наташа блискавично окинула Кармен поглядом, але та ніяк не відреагувала. Навіть не здивувалася. Червона заграва вечора, наче хною, пофарбувала її волосся.

— Я трохи запізнилася, — пояснила вона спокійно. — Це нічого? Бачу гуляш. А струдель із вишнями теж є?

— Є аж три струдлі — з вишнями, з домашнім сиром і з яблуками, — оголосив Кан. — Сьогодні вранці прийшов пакет з невичерпної Фризлевдерової кухні.

— Тут навіть є горілка, — зауважила Наташа Петровна. — День із купою несподіванок.

Гуляш був справді смачніший, ніж напередодні. Вже хоча б тому, що ми його їли під звуки органної музики. Кан відразу налаштував радіо, бо ні в якому разі не хотів пропустити боксу, тому ми слухали програму, яка йшла перед ним. Хоч як це дивно, але Йоганн Себастьян Бах добре пасував до гуляшу по-сегедському, хоч я і думав, що Франц Ліст був би кращий. Утім, нормальний гуляш до Баха взагалі б не пасував. Ми пальцями їли мариновані огірки і ложками сьорбали гуляш. Надворі, перед вітриною, зібралися кілька людей, вони теж хотіли послухати трансляцію боксу, а принагідно й нас пороздивлятися. Вони здавалися нам рибками в акваріумі, очевидно, ми їм — так само.

Раптом хтось енергійно постукав у двері. Ми з Каном подумали, що це поліція, але то був тільки офіціант із ресторану навпроти. Він приніс нам чотири подвійні порції спиртного.

— Хто це замовив?

— Якийсь лисий містер. Мабуть, він через вікно побачив, що ви п'єте горілку і що пляшка вже майже порожня.

— Де він?

Офіціант стенив плечима.

— За горілку вже заплатили. Склянки заберу згодом.

— Принесіть тоді ще чотири.

— Добре.

Ми підняли келихи за незнайомих людей на вулиці. У приглушеному відсвіті реклами я нарахував принаймні п'ять лисин. Визначити, хто наш благодійник, було неможливо. Тож ми залюбки вчинили те, що рідко коли вдається, — підняли келихи за людство. Людство ж відповіло барабанним дробом по шибці. Органна музика закінчилася. Кан зробив голосніше і роздав нам шматки різних струдлів. Він вибачився, що не зварив кави — по неї й по кавник треба було бігти нагору, а вже почався перший раунд.

Бій закінчився. Наташа Петровна взяла склянку з горілкою. Кан здавався втомленим — він був занадто палкий уболівальник. Кармен спала — мирно й безтурботно.

— А що я вам казав? — зауважив Кан.

— Нехай спить, — прошепотіла Наташа. — А мені вже пора. Дякую вам за все. На добраніч.

Ми вийшли на вологу вулицю.

— Він точно хоче залишитися з нею на самоті.

— Я в цьому не такий упевнений.

— А чом би й ні? Вона дуже вродлива. — Наташа засміялася. — Аж непристойно вродлива. Така вродлива, що можна заробити комплекс неповноцінності.

— Тому ви пішли?

— Ні. Тому я залишилася. Мені подобаються красиві люди. Хоча деколи вони й навіюють на мене сум.

— Чому?

— Бо їхня краса не вічна. Старість не всім пасує. Мабуть, тому треба мати щось більше, ніж саму лише вроду.

Ми йшли вулицею. Сонні вітрини були вщерть набиті дешевими прикрасами. Кілька крамниць з делікатесами ще були відчинені.

— Дивно. Я ніколи не думав, як воно — бути старим. Мабуть, я так захопився процесом виживання, що про таке навіть подумати ще не встиг.

Наташа засміялася.

— А я ні про що інше й не думаю.

— У мене ще все попереду. Меліков каже, що розумом таке не досягнеш.

— Меліков завжди був старий.

— Завжди?

— Завжди надто старий для жінок. А це і є старість, правда?

— Це спрощений погляд.

— Думаю, все саме так. А решта — просто відмова від життєвих утіх, виправдана красивими назвами. Як вважаєте?

— Можливо. Не знаю. Цієї миті я й уявити собі цього не можу.

Вона окинула мене одним зі своїх швидких поглядів.

— Браво, — сказала усміхнено і взяла мене за руку.

Я вказав ліворуч.

— А ось і взуттєвий магазин. Ще світиться. Зайдемо?

— Неодмінно.

Ми перейшли вулицю.

— Яке ж велике це місто! У вічному русі. Вам подобається Нью-Йорк?

— Дуже.

— Чому?

— Бо мені дозволили тут залишитися. Просто, правда?

Вона замислено подивилася на мене.

— І вам цього досить?

— Для маленького щастя — так. Щастя примітивної людини — дах над головою та їжа.

— І цього достатньо? — повторила вона.

— Спершу достатньо. Пригоди дуже обридають, переростаючи в звичку.

Наташа засміялася.

— Щастя в тихому куточку? Але ж ви й умієте замилювати очі! Я не вірю жодному вашому слову.

— Я собі теж не вірю. Але деколи такі афоризми мене заспокоюють.

Вона знову засміялася.

— Щоб не впасти у розпач? О, таке я добре знаю!

— Куди тепер підемо? — запитав я.

— Найбільша проблема великого міста. З часом усі ресторанчики обридають.

— А як щодо "Ель Марокко"?

Вона ніжно стиснула мою руку.

— Ви сьогодні стільки думаєте про ресторани для мільйонерів, наче багатий власник взуттєвої фабрики.

— Я ж мушу показати всім новий костюм.

— А мене?

— Я краще не відповідатиму на це питання.

Ми зайшли в малий зал "Ель Марокко", а не у великий із зоряною стелею та зі смугастими, мов у зебри, диванами. Карл Інвальд співав там віденських пісень.

— Що вип'єте? — запитав я.

— "Московського мула".

— А що це?

— "Московський мул" — це коктейль. Горілка, імбирне пиво та лаймовий сік. Дуже освіжає.

— Тоді я теж скуштую.

Наташа поклала ноги на диван. Скинула на підлогу черевички.

— Я не надто люблю спорт, — мовила вона. — Не те що американці. Я не вмію ні їздити верхи, ні плавати, ні грати в теніс. Я люблю сидіти в зручних фотельчиках і розмовляти.

— А ще ви яка?

— Сентиментальна, романтична і нестерпна. А ще я просто обожаю дешеву романтику. Що дешевша, то краща. То як, смакує "московський мул"?

— Він неперевіршений.

— А віденські пісні?

— Теж неперевіршені.

— Добре. — Вона задоволено відкинулася на спинку дивана. — Інколи абсолютно необхідно, щоб тебе затопила велетенська хвиля сентиментальності, в якій будь-яка обережність чи хороший смак велично йдуть на дно. Тоді можна обтруситися і посміятися над собою. Спробуймо?

— Я вже пробую.

Вона чимось нагадувала мені кішку, пустотливу, але водночас сумну. Така й була: маленьке обличчя, кучма волосся, сірі очі.

— Ні, почнімо так, — сказала вона. — Я нещасливо закохана, жахливо розчарована, самотня, мене нема кому втішити, я не хочу ні про що більше знати і справді не знаю, навіщо я живу. Цього достатньо?

Вона відпила великий ковток і очікувально глянула на мене.

— Ні, — відповів я. — Це все — тільки непотрібні деталі.

— Навіть те, що я не знаю, навіщо живу?

— А хто це знає? А як хтось і знає, то це перетворює життя на ще одне додаткове завдання. Ви цього хочете?

Наташа уважно глянула на мене:

— Ви справді так думаєте?

— Ні, звісно. Ми ж говоримо дурниці. Хіба ні?

— Не зовсім. Тільки наполовину.

До столу підійшов піаніст і привітався з Наташею.

— Карле, — попросила вона, — зіграйте, будь ласка, арію з "Граф Люксембург".

— Залюбки.

Карл почав грати. Співав він чудово, до того ж був неперевіршений піаніст.

"Мій друже, зірок не шукають, що в далекій туманній імлі..."

Наташа зачаровано його слухала. Мелодія була справді прекрасна. Хоч і банальна.

А слова, як завжди, дурнуваті.

— Вам подобається? — запитала вона.

— Міщанська пісенька.

Вона міркувала хіба що якусь секунду:

— Тоді ви мали б її просто любити. Як щастя в тихому куточку, яке ви так цінуєте.

"Кмітлива бестія", — подумав я.

— І треба вам весь час усе критикувати? — сказала вона раптом ніжно. — Ніяк не можете розслабитися? Ви аж так боїтеся?

Оце так запитаннячко в нічному нью-йоркському клубі! Я розсердився сам на себе, бо вона казала правду. Хоч як це було гидко, але я, як справжній бовдур, відповідав суто по-німецькому. Залишалося ще прочитати їй лекцію про розважальні заклади — від сивої давнини аж до наших днів, особливо детально змалювавши танцмайданчики і нічні клуби часів Першої світової.

— Пісня нагадує мені про давні довоєнні часи, — сказав я тоді. — Вона дуже стара, думаю, її знав іще мій батько. Здається, він її навіть інколи наспівував. Це був худорлявий чоловік, який любив старі речі і старі сади. Я часто чув цю пісню. Звичайна сентиментальна мелодія з оперети, але якщо ти слухаєш її у вкритих сутінками садах віденських передмість і сіл, де при сьйві свічок під високими каштанами та горіховими деревами розливають молоде вино, то вона не здається сентиментальною. Тоді вона меланхолійно-тужлива: свічки, супровід скрипки, гітари і гармоніки, лагідний подих ночі. Вона вже не звучить по-міщанському, я сказав це просто так. Я вже давно її не чув. Тоді співали ще й іншу пісню: "Щойно все закінчиться — і музика, й вино". То була остання пісня, яку я тоді чув.

— Карл точно її знає.

— Я не хотів би чути її ще раз. То була остання пісня перед окупацією Австрії. Потім пішли самі лише марші.

Наташа хвильку помовчала.

— Карл співатиме пісню з "Графа Люксембург" іще кілька разів. Якщо хочете, то скажу йому, щоб більше не співав.

— Він же щойно її виконував.

— Коли я тут, він співає її часто.

— Але одного разу ми вже тут були. І я її не чув.

— Тоді він мав вихідний. Грав хтось інший.

— Я теж із задоволенням слухаю цю пісню, так само як і ви.

— Справді? І у вас не виникає жодних сумних спогадів?

— Усе залежить від сприйняття. Врешті-решт, якщо подумати, всі спогади сумні, бо вони пов'язані з минулим.

Вона знову мене роздивлялася.

— Думаю, пора випити ще одного "Московського мула".

— Обов'язково.

Я теж глянув на неї. Наташі не була притаманна трагічна краса, як у Кармен,

натомість вираз її очей на тоненькому обличчі весь час змінювався, перескакуючи від гострого розуму чи лукавого блискавичного агресивного гумору до раптової неймовірної ніжності.

— Чому ви так на мене дивитеся? — запитала вона водночас бадьоро і недовірливо.
— В мене що, ніс блищить?

— Ні. Я тільки думаю, чому ви така привітна до кельнерів і піаністів і така агресивна до своїх друзів?

— Бо кельнери не можуть захищатися. — Вона глянула на мене. — Я справді така агресивна? Чи це просто ви — надмірно вразливий?

— Думаю, річ саме в мені — я занадто чуйний.

Вона розсміялася.

— Навіть ви сам у це не вірите. Жодна чуйна людина не визнає себе такою. Ви ж теж у це не вірите?

— Чому ж, трохи вірю.

Карл удруге заспівав пісню з "Графа Люксембург".

— Я вас попереджала, — сказала Наташа.

Кілька людей зайшли і кивнули до неї. З нею віталися й інші, трохи раніше. Вона знала тут багатьох — це я вже зауважив. Потім до столу підійшли двоє чоловіків і заговорили до неї. Я стояв поруч, і в мене раптом виникло таке ж відчуття, коли маленький літак потрапляє в повітряну яму. Земля утікала з-під моїх ніг, усе пливло перед очима і руйнувалося просто перед носом, усе хиталося — зелено-блакитні стіни, численні голови, триклята музика — так, наче я цілком і блискавично втратив рівновагу. Справа була не в горілці і не в гуляшці — гуляш був дуже смачний, а горілки я випив надто мало. "Можливо, це спогади про Відень, — подумав я сердито, — про Відень і мого загиблого батька, який не встиг вчасно втекти". Я втупився на рояль і на Карла Інвальда, я бачив, як по клавішах бігають його руки, але не чув нічого. Тоді стіни знову втихомирилися. Глибоко вдихнув, і мені здалося, що я вернувся з далекої мандрівки.

— Тут стає надто велелюдно, — сказала Наташа Петровна. — Зараз саме закінчуються вистави. Ходімо вже?

"Закінчуються вистави, — думав я, — а нічні клуби опівночі наповнюються мільйонерами і жиголо, йде війна, а я загубився десь поміж усім цим". То була сміховинна і несправедлива думка, бо багато чоловіків за столиками були в уніформі й серед них точно не всі були героями "тилу", а багато тих, хто повернувся з фронту у відпустку, — але тієї миті мені було не до справедливості. Мене душила безсила лють.

Сміючись і вітаючись зі знайомими, ми протиснулися крізь вузький прохід до туалетів і гардеробів, а потім вийшли на теплу й мокру вулицю. Перед входом рівною шерогою стояли таксі. Швейцар відчинив перед нами дверцята однієї з машин.

— Нам не треба таксі, — сказала Наташа Петровна. — Я живу близько.

На вулиці потемнішало. Ми підійшли до її будинку. Вона потягнулася, мов кішка.

— Люблю такі нічні розмови про все і ні про що, — сказала Наташа. — Звісно ж,

усе, що я вам казала, — суцільна брехня.

На неї впало світло від вуличного ліхтаря.

— Атож, — відповів я, досі безпорадний і лютий через співчуття до самого себе.

Обняв її і поцілував — я очікував, що вона гнівливо відштовхне мене, ніби якогось вульгарного плебея. Але ні, вона тільки глянула на мене дивним, тихим поглядом, ще хвилю постояла, а потім мовчки пішла до будинку.

12

Я повернувся від адвоката. Бетті Штайн позичила мені сто доларів, щоб я заплатив перший внесок. Я дивився на годинник із зозулею і намагався поторгуватися, але адвокат був твердий, мов криця, і не надавався до жодних сентиментів. Я навіть оповів йому кілька подій з останніх років мого життя. Я знав, що він і так уже багато знає, — це було необхідно, щоб домогтися продовження мого дозволу на перебування, — але подумав, що кілька нюансів не завадять, щоб налаштувати його на м'якшу тональність. П'ятсот доларів — то для мене величезна сума.

— Спробуйте його розчулити, — порадила Бетті Штайн. — Поплачтеся, можливо, це допоможе. До того ж це — чистісінька правда.

Але це геть не допомогло. Адвокат пояснив, що вже й так зробив мені подарунок, оскільки його гонорари зазвичай набагато вищі. Не допомогли й натяки на відсутність засобів до існування бідних емігрантів. Адвокат мене просто висміяв.

— Таких, як ви, до Америки щороку приїздить понад сто п'ятдесят тисяч. Ви тут аж ніяк не зворушливий виняток. І що ви взагалі хочете? Ви здоровий, сильний і молодий. Так починали всі наші мільйонери. А як я знаю, ви оминули стадію посудомийника. У вас геть непогана ситуація. Знаєте, коли справді погано? Коли ти бідний, старий і хворий та ще й єврей, який залишився у Німеччині! Оце — погано! А тепер гудбай! У мене є важливіші справи. Не забудьте вчасно зробити наступний внесок!

Я був вдячний уже хоча б тому, що він не вимагав від мене додаткового гонорару за те, що вислухав мене. Я валандався вулицями міста, огорнутого веселим ранковим туманом. З-за блискучих хмар сміялося сонце. Вилискували свіжовимиті машини, а з Центрального парку долинав дитячий гомін. У Сильверса я бачив фотографії картин Пікассо, що їх прислали з Парижа, — зі схожим пейзажем. Злість на адвоката вивітрилася. Зрештою, це була злість через ту жалюгідну роль, яку мені довелося зіграти. Він бачив мене наскрізь і мав рацію. Я не міг злитися і на Бетті, яка мені це порадила. Врешті-решт, вирішувати мав я сам — дослухатися до цієї поради чи ні.

Я йшов повз басейн із морськими левами, які теж вилискували в теплому сонячному промінні, мов поліровані живі бронзові скульптури. Тигри, леви та горили сиділи в клітках просто неба. Вони прогулювалися нервово, з прозорими берилловими очима, які бачили все і нічого. Горили бавилися, кидаючи одне в одного бананові шкірки. Я не відчув до них жодного сентиментального співчуття. Вони мали вигляд не голодних шукачів поживи, покусаних комахами і виснажених хворобами, а спокійних, ситих пенсіонерів підчас ранкової прогулянки. Звірів позбавили головних рушійних сил природи — страху і голоду, щоправда за це вони заплатили одноманітним існуванням.

Але хто знає, кому і що більше подобається. Звірі, як і люди, теж мають власні усталені звички, а від звички до монотонності — один крок. Революції всюди велика рідкість. Я думав про Наташу Петровну і мою теорію про життя у тихому закутку. Вона й близько не була революціонеркою, а я подумав про щастя у тихому куточку лише задля контрасту. Але насправді ми обоє нікуди не належали. Нас кидало з місця на місце, і ми лише іноді зупинялися, щоб перепочити. Але хіба звірі не поводяться так само — тільки без галасу?

Я сів на терасу і замовив кави. В мене було п'ятсот доларів боргу і сорок доларів статку. Але я був вільний, здоровий і, як мені пояснив адвокат, перебував на першому щаблі перетворення на мільйонера. Я випив іще одну каву, і мені здалося, ніби цього літнього ранку я сиджу в Люксембурзькому саду в Парижі. Тоді я прикидався звичайним пішоходом, щоб поліція не звернула на мене уваги. А сьогодні я попросив одного полісмена прикурити мені цигарку і він не відмовився. Люксембурзький сад нагадував мені арію графа Люксембурга в "Ель Марокко". Але я слухав її там уночі, а зараз був ясний день і сильний вітер. Удень все завжди інакше.

— І де ви пропадаєте? Вас не було вже цілу вічність! — викрикнув Сильверс. — Щоб заплатити адвокату, стільки часу точно не треба!

Я здивувався. Він уже не поводився, як доглянутий світський лев, — зрештою, в цей образ я ніколи по-справжньому і не вірив. Хоч Сильверс і намагався це приховати, але був напружений і знервований, згорбившись, він швидко ходив по кімнатах. Навіть обличчя змінилося. Зникла легка м'якість рис. "Це мисливець, готовий кинутися на жертву", — подумав я. Такий собі ручний леопард, який побачив здобич.

— Якщо не маєш чим заплатити, відразу потребуєш значно більше часу.

Сильверс махнув рукою:

— Ходімо, в нас мало часу. Ще треба перевісити картини.

Ми пішли в приміщення з мольбертами. Сильверс приніс із сусідньої кімнати дві картини і поставив їх переді мною.

— Скажіть, не думаючи, яку б ви купили?

Це знову були дві картини Деґа, обидві з танцюристками. Обидві без рамок.

— Швидше, швидше! — квапив Сильверс.

Я показав на картину ліворуч:

— Оця.

— Чому? Вона ж менше вималювана.

Я стеновав плечима.

— Вона мені більше подобається. А чому саме, не можу відразу отак сказати. Ви розумієте їх значно краще за мене.

— Авжеж. Я розумію їх краще, — нетерпляче відповів Сильверс. — Ходімо, до приходу клієнта маємо обидві вставити в рамки.

Він показав мені рамки в сусідньому приміщенні. Я кілька виніс.

— Вони стандартні, — пробурмотів Сильверс. — Оці мали б підійти. Ми вже не маємо часу, щоб добре їх підігнати.

Картини, коли ми їх обрамили, різночуже змінилися. Полотна, що малюнки на них ніби розпливалися у просторі, раптом стали чіткіші та сконцентрованіші. Картини стали завершені.

— Картини слід показувати тільки в рамах, — пояснив Сильверс. — Лише торговці антикваріатом можуть оцінити їх без рамок. Навіть директори музеїв не завжди на цьому розуміються. Яку рамку ви б обрали?

— Оцю.

Сильверс шанобливо глянув на мене.

— У вас непоганий смак. Але ми візьмемо іншу. Оцю.

Він поставив танцюристок у широку, багато оздоблену рамку.

— Хіба ця рама не занадто розкішна як на незавершену картину? — запитав я.

— Навпаки, вона не може бути надто розкішна саме тому, що картина незвершена. Саме тому.

— Ясно. Рама приховує недоліки.

— Вона їх усуває. Рама ж цілком готова, тому й картина здається завершеною. Рамки взагалі дуже важливі. — Вмостившись зручніше, Сильверс узявся мене повчати. Я часто зауважував, що він полюбляв менторський тон. — Деякі торговці антикваріатом економлять на рамах, вони думають, що клієнт цього не помітить. Якісні рамки тепер дорогі, а гіпсові позолочені рамки на перший погляд здаються багатими, і, зауважте, не лише на перший погляд.

Я обережно вставляв першого Деґа в рамку. Сильверс шукав рамку для іншого.

— Ви справді хочете показати обидві? — запитав я.

Він лукаво посміхнувся.

— Ні. Але другу картину я хочу мати про запас. Ніколи не знаєш, як складеться. Обидві картини — "цнотливі". Їх ще ніхто не бачив. Клієнт, який зараз прийде, мав бути аж післязавтра. Задньої стінки не заклеюйте, в нас уже нема часу. Просто загніть цвяхи, щоб міцно трималося.

Я приніс другу рамку.

— Краса, правда? — сказав Сильверс. — Людовік П'ятнадцятий, багатство і пишність. Лише сама ця рама піднімає вартість картини на п'ять тисяч доларів. Щонайменше! Навіть Ван Ґог хотів, щоб його картини вставляли в першокласні рамки. Хоча Деґа обрамляв їх у пофарбовані білі планки. Але, можливо, він був просто скупий.

"А може, просто не мав грошей", — подумав я. У Ван Ґога точно їх не було, за все життя він не продав жодної картини і жив тільки на мізерну братову допомогу. Обидві картини нарешті були в рамах. Сильверс наказав мені віднести одну з них у сусідню кімнату.

— Другу повісьте в спальні моєї дружини.

Я здивовано поглянув на нього.

— Ви все правильно зрозуміли, — мовив він. — Ходімте.

У пані Сильверс була чарівна, дуже жіночна спальня. Між меблями на стінах висіло декілька рисунків і пастельних робіт. Сильверс окинув їх поглядом полководця.

— Зніміть звідти отого Ренуара і повісьте туди Дега. Ренуара повісимо над туалетним столиком замість малюнка Берти Моризо. Його взагалі заберіть геть. Штору справа трохи засуньте. Ще трохи... отак, тепер тут хороше освітлення.

Він мав рацію. Золотисте світло з напівзасунутої штори надавало картині чарівності та теплоти.

— Стратегія, — пояснив Сильверс, — це половина успішного продажу. Ходімо.

І він почав інструктувати мене щодо своєї стратегії. Твори, що він їх сьогодні хотів показувати, я мав заносити в кімнату з мольбертами. Після четвертої чи п'ятої картини він попросить мене принести з кабінету Дега. Я ж мав нагадати йому, що картина висить у спальні пані Сильверс.

— Якнайбільше розмовляйте французькою, — напучував він мене. — Але коли я вас запитаю про картину, відповідайте англійською, щоб клієнт усе зрозумів.

У двері подзвонили.

— Це він, — сказав Сильверс. — Чекайте тут, нагорі, поки я вас покличу.

Я повернувся до кімнати, де на дерев'яних стелажах одна біля одної стояли картини, і сів на стілець. Сильверс пішов униз зустрічати клієнта. Тут було лише одне віконечко з матовим склом, та й те густо заграбоване. Мені здавалося, ніби я сиджу в тюремній камері, де для різноманітності зберігалися картини за сотні тисяч доларів, — це, звісно ж, суттєво змінювало її вигляд. Молочне світло нагадувало мені каземат, у якому я через нелегальне перебування без документів просидів у Швейцарії два тижні, — типове правопорушення для кожного емігранта. Там було чисто, камеру опалювали і смачно годували — я б охоче просидів там значно довше. Але однієї буремної ночі рівно через два тижні мене відвезли до Аннмасса, що на кордоні з Францією, дали одну цигарку і добрячого копняка: "Марш до Франції! І щоб у Швейцарії ноги твоєї ніколи не було!"

Мабуть, я задрімав. Задзеленчав дзвоник. Водночас я почув, як Сильверс із кимсь розмовляє. Я зайшов усередину. Там сидів огрядний чоловік із великими червоними вухами і маленькими свинячими очима.

— Мсьє Росс, — соловейком проспівав Сильверс. — Принесіть, будь ласка, світлий пейзаж Сислея.

Я приніс картину і поставив її перед ними. Сильверс довго мовчав, спостерігаючи крізь вікно за хмарами.

— Подобається? — запитав спроквола. — Одна з найкращих картин Сислея. "Паводок" — мрія кожного колекціонера.

— Лайно, — зронив клієнт іще знудьгованіше за Сильверса.

Антиквар усміхнувся:

— Та й критика відповідна.

— Мсьє Росс, — звернувся він до мене французькою. — Заберіть, будь ласка, цього розкішного Сислея.

Я ще хвильку почекав, думав, Сильверс загадає ще щось принести. Але оскільки він нічого не сказав, я вийшов з кімнати, встигнувши почути, як Сильверс звернувся до

гостя:

— Ви сьогодні не в настрої, містере Купер. Відкладімо все до наступного разу.

"Але ж і хитро, — думав я у молочному світлі своєї камери, — тепер доведеться Куперу попріти". За деякий час мене знову покликали; я заносив картини одну за одною, а вони курили "Партаґас" — найкращі Сильверсові сигари. Нарешті настав час і моєї репліки.

— Містере Сильверс, цього Дега тут немає, — сказав я.

— Як це немає? Звісно ж, він тут.

Я підійшов ближче, нахилився до його вуха і досить чітко прошепотів:

— Картина нагорі, у спальні місіс Сильверс...

— Де?

Я повторив французькою, що картина висить у спальні пані Сильверс.

Сильверс стукнув себе по чолю.

— Ой, точно, мені це зовсім з голови вилетіло. Тоді нічого не вийде...

Моєму захопленню не було меж. Сильверс знову передав ініціативу Куперу. Він не сказав, щоб я приніс картину, не пояснив, начебто збирається подарувати її дружині чи що робота вже належить їй. Він просто облишив цю тему і вичікував.

Я знову пішов у свою комору і почав чекати. Мені здавалося, що Сильверс тримає на гачку акулу, і я не міг сказати напевне, чи вона його не проковтне. Щоправда, в антиквара позиція була вигідніша. Єдине, що могла зробити акула, це перегризти жилку і втекти. Що Сильверс продасть щось дешевше, було виключено. Хоча акула і вдавалася до вигадливих спроб. Оскільки двері були трохи відчинені, я чув, як розмова перейшла в економічне русло, потім зайшлося і про військовий стан. Акула пророкувала найгірше: банкрутство біржі, борги, нові видатки, нові битви, кризи і навіть загрозу комунізму. Словом, краху зазнає все. Тільки готівка збереже свою вартість. Для переконливості він навіть згадав про важку кризу тридцятих років: хто мав готівку, той почувався, як справжній король, — міг усе купити за півціни, за третину чи й за чверть. Акула замислено зауважила:

— А предмети розкоші, як от меблі, килими чи картини — навіть за десяту частину вартості.

Сильверс незворушно запропонував коньяк.

— А потім ці речі знову подорожчали, — сказав він. — А гроші знецінилися. Ви й самі добре знаєте, що гроші нині на половину дешевші за тодішні. Натомість вартість картин зросла вп'ятеро і навіть більше. — Він засміявся солодкуватим фальшивим сміхом. — Так, так, інфляція! Вона почалася дві тисячі років тому і триває досі. Так уже повелося — цінності зростають, гроші падають.

— Тому не треба ніколи нічого продавати, — з радісним гарчанням відбила удар акула.

— Якби це було можливо, — спокійно відповів Сильверс. — Я й так продаю так мало, що годі й уявити. Але мені необхідний оборотний капітал. Запитайте в моїх клієнтів. Для них я справжній благодійник. Нещодавно за подвійну ціну відкупив у

одного з них полотно Дега з танцівницею, яке продав був йому п'ять років тому.

— У кого? — поцікавилася акула.

— Цього я вам, звісно ж, не скажу. Ви ж не хочете, щоб я на кожному кроці розповідав, за скільки і що саме ви у мене купуєте?

— А чом би й ні? — Акула була сильним суперником.

— Більшість клієнтів цього не люблять. А я мушу на них орієнтуватися. — Сильверс вдавав, ніби хоче вставати. — Шкода, містере Купере, що ви нічого тут не знайшли. Можливо, іншим разом. Але ціни, звісно ж, я не зможу довго тримати на одному рівні, ви ж це розумієте?

Акула теж підвелася.

— Хіба у вас не було ще одного Дега, що ви мені хотіли його показати? — запитав він недбало.

— Ах, ту картину, що у спальні моєї дружини? — Сильверс вичекав кілька секунд. А потім я почув дзвінок. — Моя дружина у своїй кімнаті?

— Ні, вона пішла півгодини тому.

— Тоді принесіть того Дега, який висить поруч із дзеркалом.

— Містере Сильверс, боюся, це так швидко не вийде, — відповів я. — Вчора прибив її до стіни ще однією планкою, бо вона міцно не прилягала. Тепер картина пригвинчена. Потрібно кілька хвилин зачекати.

— Не треба, — відповів Сильверс. — Краще ми піднінемося нагору. Що скажете, містере Купере?

— Як хочете.

Я знову пішов до себе і зачався там, наче дракон, який охороняє рейнське золота. Через деякий час обоє повернулися, а мене послали наверх, щоб я таки зняв картину і приніс її вниз. Оскільки там не було що відкріпляти, то я кілька хвилин просто почекав. Через вікно, що виходило на подвір'я, я побачив пані Сильверс, яка стояла біля вікна кухні. Вона запитально махнула мені. Я рвучко похитав головою: небезпека ще не минула, вона мала залишатися в кухні.

Я заніс картину до велюрово-сірого приміщення з мольбертами і вийшов із кімнати. Розмову я більше не чув, бо Сильверс зачинив двері. Я б охоче дізнався, як хитромудро він натякне, що дружина хотіла б зберегти цю картину для приватної колекції, але був упевнений: він зробить це так, що в акули не виникне щонайменшої підозри. Розмова тривала ще приблизно півгодини, а потім прийшов Сильверс і визволив мене з цього розкішного полону.

— Картину Дега вішати назад не потрібно, — повідомив він. — Маєте відвезти її завтра містеру Куперу.

— Мої вітання.

Він скорчив гримасу:

— І що тільки доводиться робити! І це при тому, що за два роки картини подорожчають, а він собі тихо зловтішатиметься.

Я повторив Куперове запитання:

— А й справді, чому ж ви її продаєте?

— Бо не можу від цього відмовитися. Я азартна людина. Крім того, я й заробляти мушу. До речі, ідея з пригвинченою картиною непогана. Ви прогресуєте.

— Чи не мали б ви тоді мені ще й краще платити?

Сильверс примружився.

— Ви навіть занадто прогресуєте. Не забувайте, я даю вам такі безкоштовні уроки, що позаздрив би не один директор музею.

Увечері я пішов до Бетті Штайн, щоб подякувати їй за позичені гроші. Вона була заплакана і дуже пригнічена. Жінку оточили кілька знайомих, які, вочевидь, втішали її.

— Якщо невчасно, я можу прийти завтра, — мовив я. — Просто хотів подякувати вам.

— За що?

Вона розгублено дивилася на мене.

— За гроші, — сказав я, — які я заплатив адвокатові. Продовжили мій дозвіл на перебування.

Вона зайшлася слізьми.

— Що сталося? — запитав я в актора Рабиновича, який взяв її попід руку і почав утішати.

— Хіба ви не знаєте? Помер Моллер. Позавчора. — Рабинович знаком показав мені більше ні про що не питати. Він провів Бетті до дивану і повернувся до мене. Рабинович грав ролі брутальних нацистів у другорядних фільмах, але у житті був дуже милий чоловік.

— Повісився, — сказав він. — Ліпшютц знайшов його. Це сталося день чи два дні тому. У його власній кімнаті. Висів на люстрі. В усій квартирі горіло світло, зокрема і на тій люстрі. Можливо, він просто не хотів помирати у темряві. Напевно, вішався вночі.

Я хотів уже йти.

— Залишіться, — попросив Рабинович. — Що більше людей поруч із Бетті, то краще вона почувається. Вона не може бути сама.

У кімнаті було задушливо. Бетті не хотіла відчинити жодного вікна. Через якісь загадкові атавістичні забобони вона вірила, що небіжчику

можна зашкодити, якщо скорбота випарується у свіже повітря. Багато років тому я чув інше: якщо в помешканні лежить покійник, вікна відчиняють — так звільняють душу, яка блукає по кімнатах, але ніколи не чув, щоб їх зачиняли, щоб утримати сум за померлим.

— Я — дурна корова! — енергійно шморгнувши носом, промовила Бетті. — Треба себе опанувати.

Вона підвелася:

— Я приготую вам кави. Чи хочете щось інше?

— Нічого не треба, Бетті, зовсім нічого.

— Треба. Я зварю кави.

Шурхочучи зім'ятою сукнею, вона пішла в кухню.

— Хтось знає причини? — запитав я в Рабиновича.

.— А хіба вони взагалі потрібні?

Я згадав теорію Кана про цезури в житті і про те, що небезпека особливо чигає на людей, відірваних від батьківщини.

— Ні, — погодився я.

— Він не був аж такий бідний, тому причина не в цьому. Не хворів, Ліпшютц бачив його приблизно два тижні тому.

— А працював?

— Писав. Але не міг нічого опублікувати. За кілька років йому не вдалося надрукувати жодного рядка, — зауважив Ліпшютц. — Але таке з багатьма буває. Це теж не могло бути причиною.

— Він щось залишив?

— Нічого. Він висів на люстрі, з посинілим обличчям і напухлим язиком, а мухи повзали по його вибалушених очах. Мав просто жахливий вигляд. У такі спекотні дні труп розкладається дуже швидко. Його очі... — Ліпшютц здригнувся. — Найгірше те, що Бетті хоче ще раз його побачити.

— А де він зараз?

— У закладі, що в Америці називають похоронним залом. Себто у похоронному бюро. Там трупів готують до поховання. Ви вже колись були у такому місці? Ніколи туди не ходіть. Американці — народ молодий, смерті вони не визнають взагалі. Померлих там так гримують, що здається, ніби вони просто заснули. Багатьох бальзамують.

— Але якщо його загримують... — почав був я.

— Ми про це теж думали, але з ним нічого не вдієш. Так багато гриму просто не існує. Крім того, він занадто дорогий.

— В Америці вмирати дорого, страшенно дорого.

— Не лише в Америці, — зауважив Рабинович.

— Але не в Німеччині, — докинув я.

— В Америці це дуже дорого. Ми знайшли одне з найдешевших похоронних бюро. І все одно похорон коштуватиме кілька сотень доларів.

— Якби Моллер їх мав, то, можливо, був би іще живий, — зауважив Ліпшютц.

— Можливо.

Я помітив, що серед світлин, що висіли в Бетті, однієї бракує. Фотографії Моллера вже не було серед живих. Її ще не обрамлювала чорна облямівка, як усіх померлих на протилежній стіні, але Бетті вже прикріпила до старої золотої рамки бантик із чорного тюлю. Молодший на п'ятнадцять років Моллер усміхнено дивився на нас. Від фотографії віяло молодістю, і будь-які слова були тут недоречні, як і чорний тюль. "Таку смерть неможливо збагнути", — подумав я раптом.

Увійшла Бетті з тацею і філіжанками й узялася розливати всім каву з розмальованого квіточками кавника.

— Тут цукор і вершки, — сказала вона.

Усі пригубили каву. Я теж.

— Похорон завтра, — звернулась до мене Бетті. — Ви прийдете?

— Якщо зможу. Я сьогодні вже відпрошувався на кілька годин.

— Усі його знайомі мусять прийти, — різко і схвильовано відреагувала Бетті. — Завтра, о пів на першу. Ми спеціально призначили такий час, щоб усі змогли прийти.

— Я теж прийду, неодмінно. Де це?

Ліпшютц сказав мені назву та адресу:

— Похоронне бюро Ешера на Чотирнадцятій вулиці.

— А де його поховують? — запитав Рабинович.

— Його не ховатимуть. Його сплять. Крематорії дешевші.

— Що?

— Його сплять.

— Сплять, — автоматично повторив я.

— Так. Похоронне бюро і таке робить.

До нас підійшла Бетті.

— А зараз він лежить там сам, серед зовсім чужих людей, — затужила вона. — Якби ж труна хоча б стояла тут, серед його друзів, аж до похорону. — Вона обернулася до мене: — Ви хотіли ще щось запитати? Хто позичив вам гроші?

— Фризлендер.

— Фризлендер?

— Так, а хто ж ще? Але завтра ви ж точно прийдете?

— Точно, — запевнив я. Нічого іншого я сказати не міг.

Рабинович провів мене до дверей.

— Ми мусимо втримати Бетті, — прошепотів він. — Вона не повинна побачити Моллера. Тільки не те, що від нього залишилося. Через самогубство йому ще й розтин зробили. Бетті нічого про це не знає. А ви ж знаєте, як наполегливо, всіма правдами й неправдами, вона вміє домагатися свого. На щастя, вона принесла каву, і Ліпшютц підсипав їй у чашечку снодійного. Щоб вона нічого не помітила, ми всі надпили каву і похвалили її. Вона не може встояти перед похвалою — інакше вона б нічого не пила. Ми вже намагалися дати їй заспокійливе. Вона не хоче його пити, вважаючи, що це зрада пам'яті Моллера. Так само як і відчинені вікна. Можливо, ми ще підсунемо їй одну таблетку в їжу. Бо завтра вранці втримати її буде найважче. То ви таки прийдете?

— Так. До похоронного бюро. А Моллера відвезуть до крематорію?

Рабинович кивнув.

— Де він? — запитав я. — У самому похоронному бюро?

— Не думаю. Чому запитуєте?

— Що ви так довго обговорюєте? — з кімнати запитала Бетті.

— Вона недовіряє нам, — прошепотів Рабинович. — На добраніч.

— На добраніч.

По напівтемному коридору, де на стінах висіли фотографії з "Романського кафе" у Берліні, він повернувся до затхлої кімнати.

Тієї ночі я спав погано і швидко вийшов з готелю — занадто швидко, щоб відразу йти до Сильверса. Автобусом проїхав по П'ятій авеню до зупинки на перехресті Вісімдесят третьої вулиці і вийшов біля музею "Метрополітен". Він іще був закритий. За музеєм я пройшов через Центральний парк до пам'ятника Шекспіру. Потім попростував уздовж озера до пам'ятника Шиллеру, якого я теж ледь впізнав. Напевно, його встановив американський німець ще кілька десятиліть тому. А тепер на ньому красувався витвір якогось збоченця. Червоною фарбою було намальовано розкішний жіночий зад, який ззаду гвалтував чоловік в окулярах. То був досить вдалий малюнок, але він аж ніяк не пасував до творця "Орлеанської діви". Я йшов далі і далі, аж поки до мене не звернувся поважний бородань. Спершу я подумав, що це — художник, але, коли він поцікавився, чи я вже поснідав, збагнув, що переді мною просто романтичний гомосексуаліст, і я його відшив. Тим часом музей уже відкрився.

Я був там уже кілька разів. Він нагадував мені про брюссельський музей — і, найдивніше, спогади навіювала саме тиша у його залах.

Безмежна гнітюча нудьга перших місяців життя у музеї, монотонне напруження, постійний страх, що мене викриють, який поступово перетворився на своєрідну фатальну звичку, — врешті-решт, здавалося, що все зникло за обрієм. Зосталася сама лише лиховісна тиша, ця відірваність від будь-якого контексту, це життя у тихому ядрі торнадо, оточений нуртовим бурі, але в уявному прихистку, серед мертвого штилю, де не ворухиться жодне вітрило.

Коли я прийшов до музею вперше, то боявся, що він розбурхає в мені сильні почуття, але сталося навпаки — цей нью-йоркський музей огортав мене знову і знову своєю захисною тишею. Я нерішуче переходив із однієї зали до іншої, але ніщо не бентежило моєї душі. Спокій, яким дихали навіть найпристрасніші сцени боїв на стінах і який мав у собі щось особливе і метафізичне, щось із серії "коли вже все позаду" чи "по всьому", — цей неймовірний спокій минулого, що саме тому і був спокоєм, бо залишився в минулому; спокій, про який згадував пророк, кажучи, що Бог існує не посеред бурі, а в тиші — цей невимовний спокій зберігав усе на своїх місцях і не дозволяв війні виходити за межі полотна і битися у просторі — мені здавалося, цей спокій оберігав і мене. Тут, у цих залах, мене раптово охоплювало безмежне чисте почуття життя, яке індуси називають "самадгі" і яке ніколи не забувається, якщо воно хоча б раз, наче вертикальний фонтан, спалахнуло в твоїх очах і пронизало все твоє тіло, байдуже, чи воно залишилося там чи ні. Що справді залишається — це відблиск оманливої ілюзії світу, мовляв, життя вічне і ми вічні, якщо лише спроможемося скинути з себе зміїну шкіру власного "я" і збагнути, що смерть — це лиш чергове перевтілення. Така ілюзія виникла в мене, коли дивився Толедо, на цей похмурий і величний пейзаж Ель Греко, що сусідував зі значно більшою картиною Великого Інквізитора, цього порівняно добродушного праобразу гестапо і всіх катів світу. Я не знав, чи існує між ними якийсь зв'язок, але в цю мить просвітлення відчув, що ніщо не поєднане і водночас усе взаємозв'язане і що цей зв'язок і є людською патерицею — на

одному кінці в неї брехня, на іншому — незбагненна правда. Але хіба незбагненна правда — це не та ж таки незбагненна брехня?

У музей я прийшов не випадково. Моллерова смерть вразила мене дужче, ніж я очікував. Спершу не надто перейнявся ним, бо за час моїх поневірянь у Франції нерідко таке бачив. Навіть Гаштенекер, який через недбалу французьку бюрократію безпорадно і безглуздо нидів у французькому таборі для інтернованих, дізнавшись, що німці на відстані кількох годин ходи від табору, обрав смерть, аби тільки не потрапити до їхніх закривавлених рук, — але це зрозуміла паніка в час найбільшої загрози. А тут усе було інакше. Тут не хотів жити той, кому вдалось урятуватися, і це не був хтось чужий, незнайомий — його смерть зачіпала всіх нас. Я хотів позбутися думок про нього, вважати, що це звичайна випадковість, але вони переслідували мене і не давали спокою. Саме тому я зараз був тут, переходив від картини до картини, аж поки не опинився у залі з Ель Греко.

Пейзаж Толедо здавався сьогодні похмурим і безрадісним. Можливо, через освітлення, але причиною був також і мій похмурий настрій. Досі я нічого не намагався там знайти, а сьогодні дошуковував якоїсь утіхи — хотів обманути сам себе. Але витвори мистецтва — це не сестри-жалібниці. Хто прагне розради, має молитися. Але й це — самонавіювання. Пейзаж не промовляв до мене й слова. Не говорив ні про вічне, ні про швидкоплинне життя. То була красива, спокійна картина, і саме зараз, коли я, намагаючись втекти від думок про смерть, вишуковував у ній життя, мені здалося, що у творі є щось потойбічне, наче він перебуває по той бік Ахеронту. Натомість велетенський портрет Великого Інквізитора сяяв холодними червоними барвами, як ніколи, а його очі стежили за мною, хоч куди б я пішов, наче він раптом, після стількох століть, знову прокинувся до життя. Від нього віяло могутністю, що заповнювала весь простір. Він не був мертвий. Він не помре ніколи. Муки тривають вічно. Страх нікуди не зникає. Порятунку нема нікому. Раптом я зрозумів, що вбило Моллера. Я не втратив свого першого враження від музею, воно зосталося. Але решта відчуттів теж залишилися, і вони були наймогутніші — у мені жила надія, що я врятований.

Я пішов далі, до зали з китайською бронзою. Мені подобалася синя, яйцеподібна чаша у скляній шафі, і я відразу пішов до неї. Її не полірували, на відміну від зелених, ідеально виглянцюваних статуєток на прекрасному вівтарі епохи Чжоу, що стояв посеред зали, — його спиж сяяв там, як нефрит, вигравав шовковим полиском старовини. Цю чашу я охоче потримав би кілька хвилин у руках, але з вагомих причин — усе було під склом, адже навіть невидимі крапельки поту з рук могли пошкодити ці коштовні експонати. Я постояв іще кілька хвилин, уявляючи, яка вона на дотик. Дивовижно, як це мене заспокоювало. У ясному високому приміщенні з невагомим освітленням було те, що мене в певний магічний час так вабило до антикварних крамничок на Другій і Третій авеню, — тут зупинявся час, якого я змарнував так багато лише задля того, щоб вижити.

Хоч похорон був і не надто дорогий, однаке організовано його з таким фальшивим пафосом, що, здавалося, збита з кількох дощок труна, відвезена звичайним возом на

цвинтар, була б значно вартіснішим ушанування пам'яті небіжчика. Найдужче мені допікало фарисейство: все і всі в чорному, патетичні гримаси, скорботні обличчя, вазони з самшитом при вході та орган, роль якого, як всі прекрасно знали, виконував грамофонний запис. Моїм порятунком стала Бетті, яка раптом відчайдушно й голосно заридала — з червоним спітнілим обличчям, уся в чорних рюшиках.

Я розумів, що не зовсім справедливий. На похоронах важко уникнути як пафосу, так і таємного, глибоко прихованого почуття втіхи: адже не лежиш зараз у тій жахливій відполірованій коробці. Це відчуття, яке ненавидиш, але не можеш позбутися, все трохи викривлює, перебільшує і паплюжить. Крім того, я нервувався.

Болісні думки про крематорій роз'ятрювали мене дедалі більше, поки спокійно наближався до Чотирнадцятої вулиці. Я вже знав, що у похоронних бюро, звісно ж, немає власних крематоріїв — вони є тільки в концтаборах у Німеччині, — але ця думка засіла в моїй голові нав'язливим гедзем, і я не міг її позбутися. Було важко згадувати про це, і я вирішив, що якщо після похорону доведеться ще й їхати на кремацію, як це було раніше узвичаєно в Європі, то я відмовлюся. Ні, навіть не відмовлюся, а просто зникну. Говорив Ліпшютц. Я його не слухав. Мене оглушило від задухи та різкого запаху квітів навколо труни. Я побачив Фризлендера та Рабиновича. Прийшло приблизно двадцяттеро чи тридцяттеро людей. Половини я не знав, але було видно, що це переважно письменники чи актори. Двійнята Коллер теж прийшли: вилискуючи волоссям, вони посідали біля Фризлендера та його дружини. Кан був сам. Кармен примостилася на дві лавки попереду, і в мене склалося враження, що поки Ліпшютц говорив, вона просто спала. Усе відбувалося непослідовно, як і на кожній панахиді. Людей охопило щось, як завади, незрозуміле, і вони намагалися молитвою, органною музикою і промовами надати своїм відчуттям ясності, але тільки жахливо все спотворювали: по-міщанському жалісливо і максимально фальшиво.

Раптом до труни підійшло четверо чоловіків у чорних пальчатках, вони швидко й легко її підхопили — їхні рухи нагадували рухи добре вишколеного ката — і безгучно, на гумових підощвах, винесли небіжчика надвір. Усе закінчилося швидше, ніж я гадав. Коли вони проходили повз мене, здалося, що шлунок почав підійматися, а потім здивовано відчув, як мої очі зайшлися слізьми.

Ми вийшли на вулицю. Я роззирнувся, але труни ніде не побачив. Біля виходу опинився поруч із Фризлендером. Я обдумував, чи в таку мить йому можна подякувати за позику.

— Ходімо, — сказав він. — Я на машині.

— Куди? — панічно запитав я.

— До Бетті. Вона приготувала щось випити і з'їсти.

— У мене обмаль часу.

— Зараз обід. І ви не мусите залишатися надовго. Тільки щоб вона вас побачила. Вона все бере близько до серця. Завжди. Ви ж знаєте, яка вона. Ходімо.

Рабинович, дівчата Коллери, Кан і Кармен поїхали разом із нами.

— Це єдина можливість утримати її прощатися з Моллером, — пояснив Рабинович.

— Ми сказали, що після похорону всі прийдуть до неї. Маєрова ідея. І вона подіяла. У Бетті переміг образ доброї господині, який вона плекає вже десятиліттями. Вона встала о шостій ранку, щоб усе приготувати. Ми сказали, що в таку спеку найкраще готувати салати і закуски. А приготувати їх забирає найбільше часу, адже вони мають добре охолонути. Тому вона поралася майже до самого похорону. Слава Богу! Бо страшно уявити, який у Моллера вигляд за такої спеки!

Бетті вийшла нас зустріти. Двійнята Коллер відразу пішли допомогти їй на кухні. На столі вже стояв порцеляновий посуд. Беттина неймовірна турбота зворушувала і вражала.

— Колись це називалося тризною, — зауважив Рабинович. — До речі, цей прадавній звичай....

Захопившись, він прочитав довгу тираду про походження цього обряду ще на світанку цивілізації.

"Справжній німець", — подумав я, неуважно слухаючи його пояснення і намагаючись не прогавити нагоди вислизнути.

Прийшли двійнята Коллер зі стравами — сардини в олії, куряча печінка і тунець з майонезом. Вони роздали тарілки. Я побачив, як Маєр II, який час від часу приходив до Бетті, нишком ущипнув одну з них за апетитний задок. Життя тривало. Воно було жахливе чи прекрасне, залежно від того, як його сприймати. Простіше вважати його прекрасним.

Решту дня я слухав Сильверсові напучування. Він навчав мене чергового трюку: я мав казати клієнтові, що картини нема, хоча насправді вона висіла у Сильверсовому кабінеті. Я мусив був запевняти клієнта, що її саме надіслали одному з Рокфеллерів, Фордів чи Меллонів на ознайомлення.

— Ви не повірите, як це впливає на клієнта, — пояснив Сильверс. — Снобізм і заздрощі — два безцінні союзники антиквара. Якщо картину бодай раз виставляли у Луврі чи в музеї "Метрополітен", її цінність зростає. Для обивателя робота стає жаданіша і привабливіша, якщо нею цікавиться якийсь мільйонер.

— А як щодо тих, хто справді любить живопис?

— Ви про справжніх колекціонерів? Вони вимирають. Тепер картини купують або щоб вкласти гроші, або щоб похизуватися.

— А раніше було інакше?

Сильверс іронічно глянув на мене.

— За мирних часів ця тенденція не така поширена: тоді розуміння мистецтва формується поступово, протягом одного-двох поколінь. Після кожної війни відбувається перерозподіл майна: одні банкрутують, інші збагачуються. Старі колекції розпродують, багатії-вискокчи стають колекціонерами. І аж ніяк не через нестримну любов до мистецтва. І звідки б вона раптом з'явилася у якогось земельного спекулянта чи фабриканта-зброяра? Ця любов приходить тільки після перших мільйонів. Здебільшого тому, що жінці вривається терпець: чому вона досі не має жодного Моне, коли в Джонсонів їх аж два?! Це як із кадилаками та Лінкольнами. — Сильверс добродушно і

гортанно розсміявся, у нього аж забулькало в грудях. — Бідолашні картини. Їх уже давно перетворили на справжніх рабів.

— А ви продали б картину якомусь бідняку за частину її вартості, якби він любив її більше за життя, але не мав грошей, щоб цілком заплатити за неї? — запитав я.

Сильверс погладив підборіддя.

— Тут легко було б вас надурити, відповівши ствердно. Але — ні, я б так не вчинив. Кожен бідняк може щодня безкоштовно ходити в музей "Метрополітен" і скільки завгодно милуватися картинами Рембрандта, Сезанна, Деґа, Енґра та іншими витворами мистецтва за останні п'ять століть.

Я не здавався:

— А якщо йому цього замало? Може, він хоче мати бодай одну картину, щоб завжди, у будь-коли, навіть уночі, молитися на неї?

— То нехай купить собі репродукції пастелі і рисунків, — незворушно відповів Сильверс. — Репродукції зараз такі якісні, що навіть колекціонери деколи не відрізняють їх від оригіналів.

Його неможливо було збити з пантелику. Зрештою, я цього і не прагнув. Я просто весь час думав про похорон. Уже, коли я йшов від Бетті, Кармен раптом вигукнула:

— Бідний містер Моллер! Його ж зараз спалюють у крематорії!

Який ідіотизм — досі називати його містером! Мене це рознервувало, але водночас і розсмішило — єдине, що в мені залишилося від цього ранку, — це думка про крематорій, наче тупий зубний біль. І це був не просто образ. Я бачив, як усе відбувається. Я знав, що небіжчик піднімається у полум'ї, немов від останнього нестерпного болю, як його обличчя, оточене полум'яним вінком палаючого волосся, спотворює страхітлива гримаса. Я знав, які у полум'ї людські очі.

— У старого Оппенгаймера, — спокійно продовжував Сильверс, — була прекрасна колекція, але він мав із нею багато клопотів. Двічі у нього щось крали. Одного разу картину йому навіть повернули. Тому він для безпеки застрахував колекцію на велику суму і утримання картин для нього подорожчало. До того ж він їх справді любив і жодна страховка не компенсувала б йому їхньої втрати. Боячись нових крадіжок, він перестав виходити з дому. Та зрештою знайшов рішення усіх проблем: продав усі картини одному нью-йоркському музею. Він здобув свободу, зміг подорожувати, куди і коли хотів, мав достатньо грошей на будь-які примхи. А коли хотів подивитися на свої картини, то йшов до музею, де інші люди дбали про страховку і захищали від злодіїв. Тепер він зневажливо дивиться на власників картин та колекціонерів, бо складно сказати, чи це картини — полонені своїх власників, чи навпаки. — Сильверс знову гортанно засміявся. — Але ж це і справді дотепно!

Я дивився на нього і згорав від заздрощів. Яке ж у цього жевжика налагоджене життя! Щоправда, він був трохи цинічний, ставився до всього з іронією прагматичного бізнесмена, і відблиски полум'я, що в ньому в агонії конало мистецтво, було для Сильверса лише затишним палахкотінням вогню в каміні. Такі люди готували їжу та смажили на філе-мінйон на розпеченій магмі чужих пристрастей. Якби ж такого

можна було навчитися! Але чи справді я цього хотів? Я не мав однозначної відповіді, та сьогодні — точно хотів. Я боявся повертатися до свого сірого готельного номера.

Ще з-за рогу побачив перед входом до готелю розкішний "ролс-ройс". Я пішов швидше, щоб застати Наташу Петровну. Коли чогось дуже прагнеш, воно — я це часто відчував на власній шкірі — вислизає від тебе в останній момент.

— Ось і він! — вигукнула Наташа, коли я зайшов у плюшевий вестибюль. — Відразу наллємо йому горілки. Чи зараз занадто спекотно?

— Треба навчитися робити "московський мул", — відповів я. — Літо у Нью-Йорку — це літо у велетенському казані. У Парижі все інакше.

— Сьогодні я знову в ролі авантюристки, — пояснила Наташа Петровна. — "Ролс-ройс" із водієм у моєму розпорядженні до одинадцятої вечора. Ризикнете ще раз виїхати зі мною в люди? — Вона задерикуватو глянула на мене. А я подумав, що вже і так перевищив суму своїх витрат.

— Куди? — запитав я.

Наташа розсміялася.

— Не в "Лонгчемпс". Поїдьмо в Центральний парк та з'їжмо там гамбургер.

— З кока-колою?

— Із пивом, щоб не травмувати ваших європейських почуттів.

— Добре.

— Вона хотіла ще й мене взяти, — сказав Меліков. — Але мене вже запросив Рауль.

— На поминки чи на дружню вечірку? — запитала Наташа.

— На ділову зустріч. Рауль виселяється і хоче винайняти квартиру. І взяти з Джоному громадянський шлюб. Я маю відрадити його. Наказ шефа.

— Якого шефа? — спитав я.

— Власника готелю.

— Звучить так, ніби ми живемо в "Ритці". Хто цей таємничий шеф? Я його вже колись бачив?

— Ні, — коротко відповів Меліков.

— Сімейний гангстер, — кинула Наташа.

Меліков озирнувся.

— Не можна так говорити, Наташо. Так негарно.

— Я знаю його. Я ж тут жила. Він грубий, брезкий, носить завузькі костюми і хотів зі мною переспати.

— Наташо Петровно! — вигукнув Меліков.

— Добре, Владіміре, нехай буде по-вашому. Поговоримо про щось інше. Хоча він справді хотів зі мною переспати.

— А хто цього не хоче? — всміхнувся Меліков.

— Завжди не ті, хто треба. Така моя проклята доля. Налийте мені ще чарку горілки. — Вона обернулася до мене. — Горілка тут така смачна, бо шеф — іще й власник горілчаного заводу. Тому нам її продають зі знижкою. Крім того, він і досі не відмовився від наміру колись зі мною все-таки переспати. Він напрочуд терплячий. Це

його сильна риса характеру.

— Наташа! — застеріг Меліков.

— Добре, ми вже йдемо. Чи ви хочете ще чарку гангстерської горілки? — запитала вона мене.

Я заперечно хитнув головою.

— Він надає перевагу горілці з "ролс-ройса", — зіронізував Меліков.

— Ліпше випийте ще тут чарку, — порадила мені Наташа. — Через якийсь трагічний збіг обставин у "ролс-ройсі" стоїть лише пляшка копенгагенського черрі-бренді. Мабуть, власник автомобіля прогулювався на ньому вчора з дамою.

Ми вийшли надвір. Біля машини стояв водій і кутив.

— Може, хочете сісти за кермо, сер? — спитав він у мене.

— За "ролс-ройс"? Я б не наважився. Крім того, у мене немає водійських прав. А ще — я не вмію їздити.

— Просто чарівно! Нема нічого нуднішого за водія-аматора! — докинула Наташа.

Я глянув на неї. Здавалося, найбільше в житті вона боялася нудьги. Я любив Наташу. Вона випромінювала впевненість. Мабуть, саме тому їй подобалися пригоди, які я ненавидів, — вони задовго були моїм хлібом насущним. Черствим хлібом. Черствим і безжальним, немов кайдани.

— Ви справді хочете поїхати аж у Центральний парк?

— Чом би й ні? Ресторан іще працює. Можна посидіти на свіжому повітрі і подивитись, як бавляться морські леви, як лягають спати тигри, а голуби залітають аж на столи. На терасу приходять навіть білочки. Де ще так близько підходиш до раю?

— Думаєте, що елегантний водій "ролс-ройса" втішиться, якщо ми запропонуємо йому на вечерю гамбургер із мінералкою? Алкоголю ж йому, мабуть, не можна.

— Нічого ви не знаєте! Він п'є, як кінь. Щоправда, не сьогодні. Він іще має забрати з театру свого повелителя. А гамбургери — це його пристрасть. Моя теж.

Там панувала тиша. На терасі було кілька людей. Із дерев звисали сутінки. Бурі ведмеді готувалися спати. Тільки білі невтомно плавали у маленьких басейнах. Водій Джон сів окремо і з апетитом поглинув три великі гамбургери з томатним соусом і квашеними огірками. Усе запив кавою.

— Шкода, що вночі не можна прогулюватися Центральним парком, — сказала Наташа. — Через годину вже буде занадто небезпечно. Чотириногі хижакі тоді засинають, а двоногі прокидаються. Де ви сьогодні були? У вашого хижака-антиквара?

— Так. На прикладі одного Деґа він пояснював мені сенс життя. Свого життя. Не Деґа.

— Аж дивно, скільки порад ми отримуємо на кожному кроці, правда?

— Ви теж?

— Завжди. Всі весь час пнуться мене виховувати. І кожен усе знає краще за мене. І згідно з тими готовими премудростями, щастя сидить у кожній хаті. Але це не так. Люди все знають про чуже життя, але не про власне.

Я глянув на неї.

— Думаю, вам не потрібні поради.

— Мені їх потрібно безмежно багато. Але вони не дають мені жодної користі. Я все роблю навпаки. Я не хочу бути нещасною, але я нещасна. Я не хочу бути самотньою, але я самотня. Тепер ви смієтеся. Думаєте, що у мене багато знайомих. Це правда. Але все, що я сказала, теж правда.

Вона була дуже приваблива, лепечучи у сутінках, під останні крики хижаків ці дитячі дурнички. Я слухав її, і в мене виникло таке ж відчуття, як сьогодні в Сильверса: яке незрозуміле і далеке від мого власного здавалося мені їхнє життя. Ними керували прості емоції і звичайні негаразди, вони ніяк не могли зрозуміти, що щастя — це не стабільний стан, а брижі на воді; на них не чигала у сутінках, як Ореста, жадоба помсти, сумніви у власній невинності, занурення у провину і зграя жахливих ериній, які не дозволяли нічого забути. Можна позаздрити їхньому щастю, успіхам, їхньому втомленому цинізму, красномовству і невинним нещастям, найбільшими з яких було втратити гроші чи кохання. Вони всі нагадували мені прекрасних співочих пташок з іншого епохи. Як би я хотів бути однією з таких райських пташок, усе забути і щебетати разом із ними!

— Часом втрачаєш мужність, — мовила Наташа. — Думаєш, що до розчарувань можна звикнути. Але це брехня. Кожного разу вони дошкуляють дедалі дужче. Завдають моторошного болю. Кожен новий опік здається сильнішим. І щоразу ці рани гояться довше, ніж попередні. — Вона схилила голову на руки. — Я не хочу більше обпікатися.

— І як ви збираєтеся цього уникнути? — запитав я. — Підете в монастир?

Вона нетерпляче махнула рукою:

— Від себе не втечеш.

— Утечеш. Тільки раз у житті. Але назад не повернешся, — сказав я і подумав про Моллера, як він задушливої нью-йоркської ночі самотньо висів на люстрі — у найкращому костюмі та в чистій сорочці без краватки (це розповів мені Ліпшютц). Він думав, що в краватці удушення було б болісніше. Я в це не повірив. Це те саме, коли б хтось їхав поїздом і думав, що приїде швидше, якщо ходитиме туди-сюди коридором. Рабиновича ця тема зацікавила і з холодною цікавістю вченого він вирішив поговорити про неї детальніше. Саме тоді я і пішов.

— Кілька днів тому ви вже казали, яка ви нещасна, — промовив я. — Потім це заперечили. У вас і справді все міняється так швидко? Тоді ви насправді щаслива людина!

— І те, й те — брехня. Ви справді такий наївний? Чи просто кепкуєте з мене?

— І те, й те — брехня? — перепитав я. — Я навчився ні з кого не сміятися. І спершу вірити всьому, що мені кажуть. Так усе набагато простіше.

Наташа з сумнівом глянула на мене.

— Ви — дивний, — мовила. — Говорите, як старець. Ніколи не хотіли стати священиком?

Я розсміявся:

— Ніколи.

— Деколи ви справляєте саме таке враження. Чому б і вам не посміятися над іншими? Ви занадто серйозний, трохи гумору вам би точно не зашкодило! Але ж ті німці....

Я махнув рукою.

— Знаю. У німців немає почуття гумору. Це правда.

— Що ж у них є натомість?

— Зловтіха. Слово, яке існує не в кожній мові. Майже те саме, що ви називаєте гумором: бажання посміятися з інших.

На мить вона аж знітилася:

— В яблучко, професоре! Який ви глибокодумний!

— Як справжній німець! — засміявся я.

— А я нещасна. З пусткою в душі. Чи сентиментальна. І весь час обпікаюся. Розумієте?

— Так.

— Таке буває і з німцями?

— Бувало. Раніше.

— І з вами?

До столу підійшов офіціант.

— Водій запитує, чи можна йому замовити порцію морозива. Ванільного і шоколадного.

— Дві порції, — сказав я.

— З вас усе кліщами треба витягати, — нетерпляче кинула Наташа Петровна. — Чи можемо нарешті поговорити розумно? Ви теж нещасний?

— Не знаю. Нещасний — це ще дуже непевне слово.

Вона вражено глянула на мене. Що більше темніло, то світліші ставали її очі.

— Тоді з нами вже нічого не може статися, — промовила зрештою майже боязко. — Ми обоє в глухому куті.

— З нами справді нічого не може статися, — підтвердив я. — Ми пройшли вже крізь сито й решето, а тому стали страшенно обережні.

Офіціант приніс рахунок.

— Думаю, вони вже зачиняються, — сказала Наташа.

Мене охопила паніка. Сьогодні я не хотів залишатися сам і злякався, що Наташа зараз піде.

— Але ж автомобіль у вашому розпорядженні аж до закінчення вистави?

— Так. Хочете покататися?

— Залюбки.

Ми підвелися. Тераса і звіринець спорожніли. Темрява чорним полотном огорнула дерева. Здавалося, стоїш на сільській площі: у фонтані, немов негрєнята, плюскаються морські леви, а трохи далі у стайнях сплять буйволи та зебри.

— Вже настала та година, коли Центральний парк стає небезпечним?

— Зараз пора патрулів та збоченців. Вони підкрадаються до лавочок, на яких цілуються закохані. Пора кишенькових злодіїв, гвалтівників і вбивць настає пізніше, коли вже геть стемніє. А ще — справжніх бандитів.

— І поліція не може з ними нічого вдіяти?

— Вона об'їжджає всі алеї і розсилає патрулі, але парк — просто велетенський і сховатися можна всюди. Шкода. Було б добре, якби хоч улітку все змінювалося. Але зараз нема чого боятися, ми ж не самі.

Вона взяла мене попід руку. "Зараз нема чого боятися, ми ж не самі", — подумав я і відчув її зовсім поруч. Темрява не приховувала в собі небезпек, вона оберігала нас і наші таємниці, що виблискували, мов перлини розради. Я відчув майже незнайому ніжність, ніжність, яка ще не мала імені і нікого конкретного не стосувалася, — вона вільно витала в повітрі, наче подих пізнього літнього вечора і водночас уже була солодким обманом. Вона не була чистою, а складалася зі суміші почуттів — зі страху і побоювань, що минуле знову наздожене тебе; із боягузтва і бажання вистояти в цей таємничий і підступний проміжний період безпорадності, який опинився десь між порятунком і втечею; зі сліпого бажання вчепитися у будь-що схоже на затишок. Мене узяв сором, але я легковажно втішав себе, що й Наташа не краща за мене і, наче плющ, чіпляється за найближчу опору — без зайвих запитань і без надмірної чесності. Вона не хотіла залишатися сама у важкий період життя, а тепер і я цього вже не хотів. Незважаючи на всі ті приховані причини, навколо нас ширяла ця літепла, легенька ніжність, що здавалася зовсім безпечною, бо не мала поки що імені і не знала болю, який шулікою впливається в тебе кігтями і якому так легко віддатися.

— Я обожнюю тебе, — сказав і сам здивувався, коли ми проходили крізь освітлену жовтими ліхтарями арку до П'ятої авеню, а перед нами бовваніла широка водієва спина. — Я не знаю тебе, Наташо, але обожнюю, — повторив я, зауваживши, що вперше звернувся до неї на "ти".

Вона повернулася до мене.

— Це неправда, — заперечила. — Ти брешеш, це неправда. Але все одно кажи таке, це приємно чути.

Я прокинувся, але минуло ще кілька хвилин, перш ніж зрозумів, що бачив сон. Поступово розпізнав темні контури своєї кімнати, світлі обриси вікна і слабкий відблиск червонястої нью-йоркської ночі. Пробудження було тягуче й повільне, ніби я вилазив із якоїсь трясовини, якою мало не захлинувся.

Прислухався. Мабуть, я кричав. Я кричав щоразу, коли бачив цей сон, і щоразу мені треба було багато часу, щоб отямитися. Мені снилося, що я когось убив і закопав у дикому саду біля струмка і що через певний, досить тривалий, час його знайшли — біда підкрадається до мене, і мене незабаром схоплять. Я ніколи не міг точно сказати: жінку я вбив чи чоловіка. Навіть не знав, чому я таке скоїв, і мені здавалося, що ще уві сні я забував, що зробив це. Тим страшніші були для мене страх і повна розгубленість, що довго переслідували мене після пробудження, наче той сон був правдивий. Ніч і раптовий переляк руйнували всі захисні бар'єри, що я зводив їх довкола себе. Побілені

вапном стіни крематорію з гаками, на яких підвішували людей, і з калюжами під ними, з головами, які конвульсивно здригалися від ударів і оббризкували стіни, — все зринulo переді мною у цю задушливу ніч, а потім я побачив худюшу, мов скелет, руку на підлозі, яка ще тіпалася і почув масний голос, що наказував: "Наступи на неї! Падло ти мерзенне, ти розтопчеш її врешті чи ні? Давай, бо я тебе прикінчу! Ми тебе теж тут підвісимо, наволоче, але повільно, смакуючи!" Я знову почув той голос, побачив холодні глумливі очі й усоте повторив собі, що він би мене вбив, як надокучливу муху, так само як убив десятки інших в'язнів, якби я не виконав того наказу. Він тільки й чекав, щоб я відмовився. І щоразу я відчував, як з-під моїх пахв струмками лився піт, і я щоразу стогнав, безпорадно і ледь стримуючи блювоту. Цей масний голос і ці садистичні очі потрібно знищити. Мерц, думав я. Егон Мерц. Оскільки я не єврей, то мене потім відпустили під час чергового суперечливого пом'якшення режиму, і тоді я втік. Голландський кордон був зовсім близько, я його добре знав, крім того, мені допомогли, але я був переконаний, що це садистське обличчя ще зрине переді мною, перш ніж я помру.

У цю коротку літню ніч я заціпеніло, наче скам'янівши зсередини, сидів на ліжку, підібгавши під себе ноги. Сидів і думав про все, що я хотів зарити глибоко в землю і навіки поховати, а також про те, що це неможливо і що я мушу повернутися, а доти — не маю права здохнути чи з огиди та розпачу вкоротити собі віку, як Моллер. Я мав вижити й урятуватися, а як саме — не мало значення. Я знав, що вночі все здається драматичнішим, збільшуються цінності і змінюються поняття, але я і далі сидів, відчуючи над собою чорні крила каяття, безпорадної люті та суму. Я сидів там, аж поки не засів світанок; я говорив із собою, як із маленькою дитиною; я чекав на день, а коли він настав, я був цілком розбитий, наче цілу ніч із ножем у руках боровся проти нескінченної стіни, набитої чорною ватою, і ніяк не міг її подолати.

14

Сильверс відрядив мене до Купера, чоловіка, який купив картину Деґа з танцівницею. Я мав привезти йому роботу і допомогти її повісити. Купер жив на п'ятому поверсі будинку на Парк-авеню. Я думав, що двері відчинить служниця, але Купер вийшов до мене власною персоною, без піджака.

— Проходьте, — сказав він. — Нам треба трохи часу, щоб знайти належне місце для цієї зелено-синьої дами. Вип'єте віскі? Чи краще каву?

— Дякую, я залюбки випив би кави.

— А я — віскі. У таку спеку — це єдиний людський напій.

Я не заперечував. Завдяки кондиціонерам у квартирі було холодно, мов у склепі. Куперова голова нагадувала стиглий помідор. Це враження посилювалося ще й через французькі меблі у стилі Людовіка XV, вишукані й позолочені, а також через маленькі італійські крісла та невеличкий, розкішний венеційський жовтий комод. На оббитих тканиною стінах висіли картини французьких імпресіоністів.

Купер зірвав папір із картини Деґа і поставив її на стільчик.

— То було справжнє шахрайство з картиною, правда ж? — запитав він. — Сильверс

стверджував, що подарував її дружині, і повернувшись додому, вона розгнівається. Це ж блеф!

— Ви її тому і купили? — відповів я.

— Ні, звісно. Я її купив, бо хотів мати. Ви хоч приблизно знаєте, скільки Сильверс здер за неї?

— Гадки не маю.

— Тридцять тисяч доларів.

Купер пронизливо глянув на мене. Я відразу зрозумів, що він бреше і просто хоче вивідати в мене інформацію.

— Ну? — спитав він. — Багато грошей, правда?

— Як на мене — цілий статок.

— Чому? А скільки б ви за неї дали?

Я засміявся:

— Ні копійки!

— Чому? — дуже швидко запитав Купер.

— Бо в мене взагалі нема грошей. Зараз між мною і цілковитим безгрошів'ям тільки тридцять п'ять доларів.

Купер не відступав:

— А скільки б ви заплатили, якби мали гроші?

Я вирішив, що вже відповів на достатньо запитань, щоб відпрацювати чашечку кави.

— Усе, що мав би, — відповів я. — Якщо ви оціните свої картини, то зрозумієте, що захоплення мистецтвом — це досить прибутковий бізнес. Прибутковішого просто немає. Крім того, думаю, що Сильверс залюбки погодиться викупити її знову, з чималим зиском для вас.

— Шахрай! Щоб через тиждень знову запропонувати її мені на п'ятдесят відсотків дорожче!

Купер клекотів, наче індик після їдження, — задоволено і вже не агресивно.

— То куди ми повісимо танцівницю?

Ми пішли квартирою. Але Купера покликали до телефону.

— Огляньте все, — кинув він мені. — Можливо, ви самі знайдете належне місце.

Квартиру було умебльовано вишукано. Купер мав дуже добре на всьому розумітися, або користуватися послугами чудових консультантів, а може, і те, і те. Служниця водила мене з кімнати до кімнати.

— Це спальня містера Купера, — показала вона. — Тут іще є трохи місця.

Над широким ліжком у стилі модерн висіла картина в позолоченій рамі — лісовий пейзаж із оленем, який відчайдушно трубить, кількома козулями та потічком на передньому плані. Я мовчки дивився на цю недолугу мазанину.

— Пан Купер це сам намалював чи успадкував це від батьків?

— Не знаю. Вона висить, відколи я тут працюю. Прекрасна картина, правда? Усе як насправді!

— Точно. З морди оленя навіть пара йде. Пан Купер мисливець?

— Не чула про таке.

Я роззирнувся і побачив венеційський пейзаж Зіма. Від зворушення мені аж сльози на очі накопилися — я розгадав Куперову таємницю. Тут, у власній спальні, він скидав усі маски. Це було те, що він справді любив. Усе решта — вистава, бізнес, можливо, навіть мінімальне захоплення — хто міг це знати та й кого це обходило? Але цей олень, який відчайдушно трубив у лісі, — то була пристрасть, а цей сентиментальний венеційський етюд — романтика.

— Ходімо далі, — сказав я служниці. — Тут картини так дібрані, що ми тільки все зіпсуємо. Нагорі теж є приміщення?

— Там тераса і маленька вітальня.

Вона повела мене сходами вгору. З кабінету долинав різкий грубий голос Купера, який по телефону віддавав накази. Мені стало цікаво, чи кабінет умебльовано так само, як і спальню: другий олень, який трубить у лісі, там теж був би доречний.

Біля дверей на терасу, я зупинився. Переді мною, скільки сягало око, у задушливій літній спеці розкинувся Нью-Йорк, схожий на африканське місто з хмарочосами. На обрії можна було вгадати океан. То було місто з каменю і сталі, саме таке, як його бачили будівничі: це місто не виникло поступово, не розрослося спокійно й органічно, не вкрилося патиною століть — його швидко і цілеспрямовано побудували рішучі люди, не обтяжені традиціями та естетичними міркуваннями, — їхнім найвищим законом була доцільність, а відтак і нова, безстрашна, неромантична, некласична, сучасна краса. Я подумав, що на Нью-Йорк треба дивитися з висоти пташиного польоту, а не знизу, задираючи голову до хмарочосів. Згори вони мали умиротворений вигляд, здавалося, що будівлі навіть пасують до навколишнього світу — як жирафи у стаді зебр, газелей та гігантських черепах. Я почув, як, важко дихаючи і човгаючи ногами, Купер піднімається сходами.

— То ви знайшли місце?

— Тут, — сказав я, показуючи на терасу. — Але з часом сонце зруйнує картину. Хоч танцівниця над цим містом — це було б щось. Може, краще у вітальні поруч? Там на стіну не падають сонячні промені.

Ми зайшли до вітальні. Вона була дуже світла, з білими стінами і меблями, оббитими яскравим квітчастим ситцем. На одному зі столів я зауважив три китайські бронзові фігурки та кількох танцівниць династії Тан. Глянув на Купера. Цікаво, що ж він за один? Чи не доречніше йому було б замість бронзових статуєток епохи Чжоу придбати три старовинні келихи, а замість теракотових танцівниць — порцелянових гномиків чи слонів?

— Туди, — показав я. — На стіну за бронзовими фігурками. Зелено-синя патина статуєток має такий же відтінок, як і балетна пачка танцівниці.

Купер сторожко дивився на мене і сопів. Я приставив картину до стіни.

— Треба буде довбати стіну, — сказав він врешті. — А коли доведеться її колись зняти, залишиться дірка.

— Тоді ви зможете почепити там іншу картину, — сказав я, здивовано дивлячись на Купера. — Крім того, дірку можна так загіпсувати, що її майже не буде видно.

Але ж скупердяй! Саме так він, напевно, і нажив свої мільйони. Хоч як це дивно, мене це не розізлило, олень у спальні примирив мене з цим чоловіком. Хоч Купер цього і не усвідомлював, але решта речей у квартирі були йому ворожі. Так само він розумів, що на все це потрібно багато грошей, але гадки не мав, скільки і за що платити. Саме тому намагався в мене про все випитати. Він не розумів, як мистецтво співвідноситься з грошима, і скидався на справжнього аматора. Зрештою таки наважився:

— Пробийте маленьку дірочку. Найменшу, яку тільки можна зробити. Ось бачите ці патентовані гачки? Для них потрібен лише тоненький цвяшок, а висіти може велика картина.

Я швидко з усім упорався. Купер і далі недовірливо дивився на мене. Але я все-таки підійшов до китайських бронзових фігурок і взяв їх у руки. Відразу відчув ніжне тепло патини, яка водночас здавалася прохолодною. То були прекрасні статуетки, і в мене виникло дивне відчуття, наче я повернувся до свого згаслого домашнього вогнища; вони були бездоганно досконалі. Виникло невимовне усвідомлення, що багато віків тому якійсь орді невгамовних, юних, смертних кочівників пощастило дотикнутися до втіленої "ілюзії вічності".

— Ви розумієтеся на бронзі? — запитав Купер.

— Трохи.

— Скільки вони коштують? — запитав квапливо, а я мало не обійняв його за таку справжність і передбачуваність.

— Вони — безцінні.

— Тобто? Чому? То в них краще вкладати капітал, ніж картини?

— Я не про це, — відповів я дуже обережно, щоб не вдарити Сильверса з флангу, — але вони дуже красиві. Кращих немає навіть у музеї "Метрополітен".

— Справді? Нічого собі! Колись один шахрай втулив їх мені.

— Вам дуже пощастило.

— Думаєте? — Він забулькав, як шість індиків, і зміряв мене поглядом. Напевно, йому спало на гадку дати мені чайові, але потім передумав. — Ще кави?

— Дякую.

Я повернувся до Сильверса і все йому розповів.

— Старий головоріз! — вигукнув Сильверс. — Він щоразу випитує все, коли я когось до нього посилаю. Просто вроджений випадковий покупець. Починав же з візка зі старими залізяками, а згодом продавав цілі поїзди брухту. Потім узявся виробляти зброю. До того ж у найвигідніший момент, саме перед початком війни. Старанно постачав зброю і брухт Японії. Коли це стало неможливо, забезпечував Сполучені Штати. За кожного Дега, якого він купує, віддали життя кілька сотень чи й тисяч людей.

Я ще ніколи не бачив, щоб Сильверс так гнівався. Стосовно Дега, звісно ж, це була чистісінька вигадка, але його слова закарбувалися в моїй свідомості. Фальш і

дворушництво справляють сильніше враження, ніж правда.

— Чому ж продаєте йому картини? — запитав я. — Чи не перетворює це вас на співучасника злочину?

Досі лютий Сильверс розсміявся.

— Чому? "Пише тому, що продаю картини? Але ж я не можу вести бізнес, як квакер! Співучасник? У чому? У війні? Та це просто смішно!

Заспокоїти його було дуже важко, я пояснив, що ставлю стільки запитань, бо просто намагаюся мислити логічно. І щоразу це спричиняє непорозуміння.

— Не перетравлюю цих торговців смертю, — врешті спокійно виголосив він. — І все ж таки! Здер із нього на п'ять тисяч доларів більше, ніж я оцінив картину. А треба було здерти на десять тисяч більше!

Він приніс собі віскі з содовою:

— Хочете?

— Дякую. Але я вже і так випив забагато кави.

Отак і треба сприймати помсту. У цифрах! Навчившись цього, я зміг би виборсатися з похмурої трясовини минулого.

— Ви зможете це надолужити! — сказав я. — Думаю, він скоро знову прийде. Я сказав йому, що інше полотно Дега чудово гармонуватиме з тим, яке він купив, і що, на мій особистий смак, те інше полотно у мистецькому плані значно цікавіше.

Сильверс задумливо глянув на мене:

— Ви швидко вчитеся! Пропоную парі: якщо Купер протягом місяця прийде по іншу картину Дега, ви отримаєте сто доларів!

Перед готелем "Плаза" я випадково побачив Наташу. Вона перетинала площу з крислатими деревами, у напрямку П'ятдесят дев'ятої вулиці. Я вперше побачив її вдень. Вона йшла швидкими великими кроками, трохи нахилившись уперед. Мене не бачила.

— Наташо, — озвався, порівнявшись із нею. — Міркуєш, яку діадему взяти напрокат у "Ван Кліфа і Арпельс" на сьогоднішній вечір?

Вона здивувалася лише на мить.

— А ти? — не розгубилася вона. — Украв у пана Сильверса полотно Ренуара, щоб заплатити рахунок в "Ель Марокко"?

— Різниця у тому, — зітхнув я, — що я думаю про прокат, а ти відразу про крадіжку. Далеко підеш!

— Зате, мабуть, проживу менше. Хочеш пообідати зі мною?

— Де?

— Я тебе запрошую, — розсміялася вона.

— Так не годиться. Я вже застарий як на утриманця. І в мене замало шарму.

— У тебе взагалі немає шарму, але це не суттєво. Ходімо. І перестань моралізувати. Ми всі тут обідаємо завжди в кредит. Усі платять в кінці місяця. Тому твоя честь не постраждає. Крім того, я хочу тебе з деким познайомити. З однією літньою дамою. Дуже багатую. Вона хоче купити картини. Я розповіла їй про тебе.

— Але ж, Наташо! Я не продаю картин!

— Ти — ні, а Сильверс продає. А якщо ти приведеш до нього клієнта, він має заплатити тобі комісійні.

— Що?

— Комісійні. Так заведено. Хіба ти не знаєш, що половина людства живе за рахунок комісійних?

— Ні.

— То запам'ятай це. А тепер ходімо. Я голодна. Чи ти боїшся?

Вона виклично глянула на мене.

— Ти дуже гарна, — сказав я.

— Браво.

— Якщо вигорить із комісійними, я запрошу тебе на вечерю з ікрою та шампанським.

— Браво. D'accord. Згодна! Цього достатньо, щоб тебе не мордувало сумління?

— Достатньо. Тепер у мене залишився тільки страх відкритого простору.

— Ти не відрізняєшся від решти, — зауважила Наташа.

Ресторан був майже повний. Здалося, що я опинився в елегантній клітці з метеликами, галками і папугами. Усюди бігали офіціанти. Наташа, як завжди, знала багатьох присутніх.

— Думаю, ти знайома з половиною Нью-Йорка, — сказав я.

— Дурниці. Я знаю тільки нероб і людей, пов'язаних із модою. Таких як і сама. Щоб тебе знову не охопила агорафобія, замовмо щось із літнього меню.

— "Літнє меню" — цікаво звучить.

Вона розсміялася.

— Це просто назва однієї з дієт. Усі в Америці дотримуються певної дієти.

— Нащо? У всіх тут досить здоровий вигляд.

— Щоб не погладшати. В американців дві манії — зберегти молодість і не погладшати. Кожен хоче вічно залишатися молодим і струнким. Старість тут не популярна. Шанованого старця, якого безмежно поважали б у Давній Греції, тут запхнули б до будинку для літніх людей. — Наташа закурила цигарку і підморгнула мені. — Ми ж не говоритимемо зараз про те, що більшість людей у світі голодує? Ти ж це мав на думці, правда?

— Я не такий безнадійний, як ти вважаєш. Я думав геть не про це.

— Ну, ну!

— Я подумав про Європу. Там іще не голодують, але їжі у них значно менше.

Вона глянула на мене з-під напівопущених вій.

— Ніколи не замислювався, що тобі було б корисно менше думати про Європу?

Мене вразило її зауваження.

— Я намагаюся про неї не думати.

Вона розсміялася.

— А ось і багата стара дама.

Я очікував побачити розмальовану фурію, жіночий варіант Купера. А до нас підійшла вишукана дама зі сріблястими кучерями та рум'яними щічками, здавалося, що її все життя берегли, плекали і вона так і залишилася лялечкою. Їй було сімдесят, хоч спокійно можна було дати і п'ятдесят. Здавалося, її просто обгорнули в ледь прим'ятий папірус. Видавали тільки шия і руки. Тому на ній було чотири разки перлин, що вишукати ховали ґанджі й робили її схожою на портрети в стилі ампір.

Вона цікавилася Парижем і багато мене про нього розпитувала. Я старався не розповідати про тамтешнє моє життя там і подавав усе так, наче там немає війни. Я дивився на Наташу і розповідав про Сену, острів Сен-Луї, набережну Великих Августинів, пролітні вечори в Люксембурзькому саду, на Єлисейських полях та в Булонському лісі. Мені легко було говорити, поки я дивився на Наташу і бачив, як ніжнішають її очі.

Нам швидко принесли замовлення, і менш як за годину місіс Вімпер почала прощатися.

— Заїдете по мене завтра о п'ятій годині? — запитала вона. — І відразу вирушимо в галерею вашого Сильверса.

— Залюбки, — погодився я, і хотів був щось додати, але Наташа штурхнула мене ногою під столом і я замовк.

Наташа розсміялася:

— Тобі ж було не боляче? Переконана, ти хотів їй пояснити, що просто розпаковуєш для Сильверса ящики, правда? Не варто. Тут є багато людей, які тільки те й роблять, що консультують дурних багатіїв і відводять їх до знайомих антикварів.

— Агенти з продажу! — підсумував я.

— А справжні консультанти — це достойні люди, — відповіла Наташа, — які захищають бідних безпорадних мільйонерів від антикварів-грабіжників. То ти підеш до неї?

— Так, — сказав я.

— Браво!

— Через кохання до тебе.

— Іще раз браво!

— Щиро кажучи, я б і так пішов до неї. Мене значно легше підкупити, ніж ти думаєш.

Вона легенько заплескала у долоні.

— Ти поступово стаєш майже чарівливим.

— Себто перетворююся на людину? Згідно з твоєю термінологією.

— Ще не зовсім на людину. На статую, що намагається робити перші кроки.

— Мені аж дивно, як усе швидко вдалося. Місіс Вімпер же нічого про мене не знає.

— Ти говорив про те, що вона любить: Париж, літо у Булонському лісі, Сену восени, набережну, букіністичні крамнички...

— Але жодного слова про картини.

— Це сподобалося їй найдужче. Дуже мудро: жодного слова про бізнес.

Ми спокійно йшли П'ятдесят четвертою вулицею. Я почувався радісно і легко. Зупинилися біля вітрини антикварного магазинчика з єгипетськими намистами. Прикраси вигравали бірюзою, а поруч із ними стояв великий ібіс. З аукціонного дому "Савої" виходили люди і виносили килими. Це прекрасно — відчувати життя. І як далеко ще було до ночі!

— Ми побачимося сьогодні ввечері? — запитав я.

Вона кивнула.

— У готелі?

— Так.

Я пішов вулицею назад. Серпанок пилу заволік сонце. Пахло вихлопними газами і гарячим подихом вулиці. Я трохи постояв перед "Савої" і врешті таки зайшов. Зала була напівпорожня і сонна. Аукціоніст стояв за кафедрою і вигукував пропозиції. Розпродаж килимів закінчився, і тепер продавали фігурки святих. Їх винесли на сцену і поставили в рядочок, здавалося, їх готують до нових тортур. Деякі ще були перев'язані шнурком і їх розпаковували просто там. Кольорові фігурки не користувалися попитом і були дуже дешеві. У воєнний час такі найчастіше відправляли у в'язниці. Я знову вийшов на вулицю і почав роздивлятися вітрини. Між масивними меблями епохи Ренесансу стояли два китайські бронзові вироби, один із них — копія з епохи Мін, це відразу впадало в очі, інший — напевно, справжній. Пати́на була поганенька, можливо, навіть надавалася до обробки, але все одно мала щось таке, що надавало їй справжності. Мені здалося, що хтось, хто не дуже тямиться на мистецтві, вважав цю бронзу копією і намагався її підробити. Повернувся у напівтемне приміщення і попросив каталог наступного аукціону. Бронзу подавали там без даних про епоху — між олов'яними глечиками, латунними виробами та рештою дешевих речей. Вони мали би коштувати дуже дешево, оскільки таких скромних аукціонів багаті антиквари не відвідують.

Я вийшов із "Савої" і пішов униз по П'ятдесят четвертій до Другої авеню. Там повернув праворуч і попрямував далі — до магазинчика братів Льові. Я думав, чи не купити бронзу самому, щоби потім перепродати її Льові-старшому. Перекоаний, що він не зауважив її між олов'яними глечиками і масивними меблями. Потім згадав про Наташу і про той вечір, коли вона відвезла мене на "ролс-ройсі" до готелю. Я тоді попрощався поспіхом, бо під кінець дороги змовк, думаючи тільки про те, як мені втекти з цього розкішного автомобіля.

Причина була по-дитячому смішна — я мав терміново сходити в туалет. А оскільки у Нью-Йорку знайти відповідний заклад значно важче, ніж у Парижі, то терпів до останнього, а тому в мене не залишилося часу достойно попрощатися. Наташа обурено дивилася вслід, а коли я вже зробив нагальну справу, то розізлився на себе і подумав, що знову все зіпсував. Щоправда, наступного дня той факт, що я обрав страждання і муки і не попросив водія зупинитися біля першого-ліпшого готелю, а Наташу — почекати в машині, здався мені хоч і вивернутою навспак, але таки романтикою; я вважав це дурницею, але водночас і виявом поваги, тому мене охопило відчуття несподіваної ніжності. Я намагався згадувати вчорашні відчуття, аж поки опинився

перед крамницею братів Льові. Побачив Льові-молодшого, який стояв між двома білими кріслами у стилі Людовіка Чотирнадцятого і замріяно давиться на вулицю; я зібрався з силами, відмовився від думок про мою першу самостійну бізнес-оборудку і зайшов усередину.

— Містере Льові, як справи? — обережно поцікавився я нейтральним тоном, щоб відразу не розізнати цього романтика.

— Добре! Брата зараз немає. Він саме споживає свою кошерну їжу, ви ж знаєте! А я — ні, — додав він, м'яко блиснувши очима. — Я харчуюся по-американському.

Брати Льові нагадували мені відомих сіамських близнюків, один із яких не вживав спиртного взагалі, а інший — був справжній алкоголік. Оскільки система кровообігу в них була одна на двох, то нещасний непитущий мусив витримувати не тільки сп'яніння, а й похмілля брата-пияка. Як завжди, страждала доброчесність. Так само і в братів Льові: один — ортодоксальний єврей, інший — вільнодумець.

— Я натрапив на бронзову фігурку, — сказав я. — Її продаватимуть з аукціону зовсім дешево.

Льові-молодший відмахнувся.

— Скажете про це моєму братові-фашисту, мене бізнес тепер геть не цікавить. Міркую винятково про проблеми життя та смерті. — Він рішуче обернувся до мене: — Скажіть мені чесно, що б ви порадили: одружуватися чи не одружуватися?

Запитання було провокативне, я програв би за будь-якої відповіді.

— Який ваш знак зодіаку? — запитав я натомість.

— Що?

— Коли ви народилися?

— Яке це має значення? Дванадцятого липня.

— Так я і думав. Ви — Рак. Дуже вразлива, сімейна, мистецька натура.

— То мені одружуватися?

— Раків важко позбутися. Вони тримаються так міцно, що годі їх відчепити. Хіба що відрізавши клешні.

— Яке жахливе порівняння!

— Порівняння суто символічне. Психоексперти сказали б інакше: поки не вирвеш їм статевих органів.

— Ото й усе? — заскiмлив Льові. — Облишмо це! Скажіть мені чітко і просто: одружуватися мені?

— У католицькій Італії я б вам однозначно сказав "ні". В Америці все простіше: ви завжди зможете розлучитися.

— Хіба йдеться про розлучення? Я запитую про одруження.

Мені не довелося дешево жартувати, що це одне й те ж. Так само як і пояснювати, що, хто про таке запитує, той одружуватися не має. Або ти одружуєшся, або ні. У магазин зайшов Льові-старший, який аж сяяв від кошерної їжі.

Молодший поглядом попросив мене мовчати. Я кивнув.

— Як справи у паразита? — весело запитав мене Льові-старший.

— У Сильверса? Він щойно добровільно підвищив мені зарплату.

— Його право. І скільки? Долар на місяць?

— Сто.

— Що?

Обидва брати втупилися в мене поглядами. Старший оговтався швидше:

— Мав би додати двісті.

Я був від нього у захваті, але вирішив не відступатися:

— Він так і хотів. Але я відмовився. Вважаю, що поки таких грошей не вартий.

Можливо, через рік.

— З вами ніколи розумно не поговориш, — пробурмотів Льові-старший.

— Чому ж ні, — заперечив я. — Якщо йдеться про бронзу.

Я розповів про свою знахідку.

— Я міг би купити її для вас на аукціоні. Всі вважають її підробкою.

— А якщо вона справді фальшива?

— Тоді ми помилилися. Чи ви хочете, щоб я застрахував вас від збитків?

— Чом би й ні? — всміхнувся Льові. — З вашими прибутками!

— Я й сам можу її купити. Так буде простіше, — відповів я розчаровано, бо очікував на більшу вдячність за таку пораду. Чергова помилка. — І як сочевичний суп? Смачний?

— Сочевичний суп? Звідки ви знаєте, що я його їв?

Я показав на лацкан його піджака, де красувалася половинка роздушеної сочевичени:

— Занадто важка страва як на цю пору року, містере Льові. Ризикуєте вхопити апоплектичний удар. Бувайте, джентльмени!

— Містере Росс, ви просто добродушне чудовисько! — з кисло-солодкою посмішкою відповів Льові-старший. — І геть не розумієте жартів! Скільки захочуть за ту бронзу?

— Я маю ще раз на неї глянути.

— Добре. Бо я не зможу. Та й коли подивлюся на неї принаймні двічі, вони щось запідозрять. Вони мене знають. Повідомите мене?

— Добре.

Я вже був біля дверей, коли Льові-старший гукнув:

— Про Сильверса ви ж збрехали?

— Ні! — відповів я. — Але в мене є краща пропозиція від Розенберга.

Не ступивши і двадцятьох кроків, я пошкодував про сказане. Не з етичних міркувань, а через забобон. За життя я вже чимало разів вдавався до махінацій із Господом Богом; завжди свято вірив у нього, опиняючись у загрозливій ситуації, — так само як тореадори перед боєм на арені приносять до своєї комірчини фігурку Богоматері, прикрашають її квітами, моляться й обіцяють золоті гори — ставити свічки, відвідувати меси, благочестиво жити, не пити текіли і таке інше. Та щойно бій щасливо минав, вони безцеремонно жбурляли до валізи з брудною білизною Матінку Божу, квіти розпродували, обіцянки забували і припадали до пляшки з текілою — аж до

наступної кориди, коли все повторювалося знову. Мої махінації з Господом Богом були того ж калібру. Крім того, був іще делікатніший забобон, який мене вже давно не переслідував, — він будувався не на тому, щоб відігнати небезпеку, а на тому, щоб не злякати надію. Я зупинився. З вітрини крамниці з риболовним причандаллям на мене дивилися опудала щук, яких кільцями обвивала жилка. "Щоб не злякати надію, її треба, принаймні, мати", — подумав я і раптом зрозумів, що з тих же причин я і подарував братам Льові свою маленьку бізнес-справу. Я хотів схилити на свій бік не лише Бога, який саме підіймав сонну голову над дахами будинків, а й саму долю, бо сталося те, в чому я вже давно зневірився: я знову на щось очікував — не на раціональне чи матеріальне, а на тепле і ніжне; воно сповнювало мене блаженного відчуття, що я ще не остаточно перетворився на автомат. Мені пригадалися всі старі, давно забуті відчуття — серцебиття і прискорене дихання, — цієї хвилини вони стали справжні — їх осяяло несподіване подвійне світло двох життєвих стежин — моєї та іншої, безіменної.

15

Коли наступного ранку я озвучив Сильверсу бажання місис Вімпер, він відреагував досить зневажливо.

— Вімпер, яка ще Вімпер? Коли вона прийде? О п'ятій? Я не знаю, чи буду вдома.

Я точно знав, що цей лінивий крокодил тільки те й робить, що чекає на клієнтів, попиваючи віскі.

— Добре, — мовив я, — перенесемо її візит на інший раз, коли ви матимете час.

— Та добре вже, приводьте її сюди, — кинув недбало. — Завжди простіше покінчити з таким одразу.

"Гаразд, — подумав я. — Тоді я зможу ще раз глянути на бронзу у "Савої", але по обіді, а не під час обідньої перерви, коли там крутиться купа людей".

— Вам сподобалося умеблювання Куперової квартири? — запитав раптом Сильверс.

— Дуже. Очевидно, в нього прекрасні консультанти.

— Ваша правда. Сам він нічогісінько не петрає.

Я подумав, що й Сильверс мало що тямить, окрім однієї вузької царини мистецтва — французьких імпресіоністів. І він не мав жодних підстав так безмежно пишатися тими знаннями, адже це — його бізнес, так само як у Купера — зброя та брукхт. І якщо оцінювати все з цього погляду, то Купер іще й мав перевагу — у нього були розкішні меблі, а Сильверс міг похвалитися хіба що м'якими диванами, фотелями та примітивними меблями масового виробництва.

Схоже, він угадав мої думки:

— Мені не складно було б обставити будинок меблями кінця XVIII століття, — зауважив він. — Але я відмовився від цієї ідеї через картини. Цей весь непотріб у стилі бароко чи рококо лише відволікає. Пережиток минулих епох! Нащо воно сучасним людям?

— У Купера все інакше, — відповів я. — Йому не треба продавати картин. Він може дібрати їх до меблів.

Сильверс розсміявся:

— Якби Купер справді хотів поєднати картини, меблі та особистий простір, йому слід було б усюди розставити кулемети і легку зброю. Так було б доречніше.

Я знову відчув нотки неприязні до Купера. Таке я вже зауважував і щодо інших клієнтів. Сильверсова порядність була лише тонким позірним шаром. Так на дешевій позолоченій міді будь-яке тертя відразу видавало нижній пласт. Він уважав, що його клієнти варті зневаги, оскільки він ставиться до них презирливо. Та насправді він їм просто заздрих. Антиквар сам себе переконав, що цинізм оберігає його незалежність, але то була дешева свобода, схожа на самотійність службовця, який лає шефа позаочі. Він мав звичку багатьох однобоко освічених людей: насміхатися з усього незрозумілого. Але ця зручна звичка не захищала його цілком, оскільки теж була набута штучно. Деколи, зовсім раптово, у ньому прокидався нестримний неврастенік. Саме це мене й інтригувало. А його солодкі проповіді можна було витерпіти тільки слухаючи вперше, потім вони обридали. Практичні життєві навички у його виконанні швидко навіювали сон.

По обіді я пішов в аукціонний дім "Савої" і попросив показати мені бронзу. Там було геть мало людей, адже сьогодні торги не відбувалися. У сутінках сонно дрімав великий зал, заповнений меблями та виробами XVI—XVII століття. Біля стін громадилися нові партії килимів, а біля них тулилася ще й зброя, списи, старі шаблі та обладунки. Я згадав Сильверсові слова про Купера і порівняв їх із власними думками про Сильверса. Так само як Сильверс щодо Купера, так і я щодо Сильверса — ми обоє вийшли з ролі незацікавлених об'єктивних спостерігачів і перетворилися на суб'єктивних критиків. Я вже не був спостерігачем, якому насправді все байдуже, а в усьому брав активну участь і мав певні антипатії, яких досі не відчував. Я збагнув, що річ у приязні, якої теж досі не виникало. Я знову перетворився на учасника мінливої гри буття, а не стояв десь на периферії з єдиною метою — вижити; у мене майже непомітно ввійшло щось нове, що немов віддалений гуркіт грому загрожувало моїй безпеці. Усе трохи похитнулося. Я знову хотів ставати на чийсь бік, хоча й чітко усвідомлював, що це немудро. То було примітивне почуття на кшталт звичайної неприязні чоловіка до решти чоловіків — потенційних конкурентів у боротьбі за жінку. Я стояв біля вікна аукціонного дому з бронзою в руках, позаду дрімав зал із запилюженим древнім мотлохом, але мене цікавила вулиця, де будь-якої миті могла з'явитися Наташа. Я трохи хвилювався, і це змушувало мене бути несправедливим до Сильверса. І я знав, це провокуватиме мене на нові й нові нерозважливі вчинки; я відчував, що хвилювання пов'язане з Наташею, і раптом зрозумів, що хочу досягти чогось більшого, ніж просто вижити. Те "щось" блукає в лабіринті емоцій, над ним беззвучно витає фата-моргана, а правда там — лиш один із найважливіших принципів буття.

Я поклав бронзу на місце.

— Вона фальшива, — сказав чоловікові, який її мені приніс, старому сторожеві з масним волоссям; він ремигав жуйку, і моя думка його абсолютно не цікавила.

Фігурка була справді старовинна, але незважаючи на свій новий стан, у мене вистачило розуму не трубити про це на всі сторони світу. Я повільно попрямував угору

вулицею, аж поки не дійшов до ресторану, де ми з Наташею їли. Я не зайшов усередину, але мені здалося, що вхід до нього світиться трохи яскравіше, ніж решта, хоча наступні двері з вітриною належали фірмі "Баккарат" — там усе аж сяяло від кришталю.

Я пішов до місіс Вімпер. Вона жила в будинку на П'ятій авеню. Прийшов вчасно, хоча жінка геть не поспішала. У неї було зовсім мало картин — кілька полотен Ромні та одна картина Рейсдала.

— Для келиха мартіні вже не зарано? — запитала вона.

Я побачив, що перед нею вже стоїть келих. На вигляд напій був, як горілка.

— Мартіні з горілкою? — поцікавився я.

— Мартіні з горілкою? Я такого ще не пила! Це — джин із кількома краплями вермуту.

Я пояснив їй, що в готелі "Ройбен" навчився замість джину додавати горілку.

— Як цікаво! Треба колись попробувати. — Місіс Вімпер струснула кучерями і натиснула на дзвінок. — Джоне, — звернулася вона до слуги, — у нас є горілка?

— Так, мадам.

— Тоді приготуйте для пана Росса горілку з мартіні. Горілку замість джину. — Вона обернулася до мене. — Французького вермуту чи італійського? З оливками чи без?

— Французького вермуту і без оливок. Саме так я вперше скуштував цей коктейль. Але заради мене не варто аж так старатися. Я можу випити і мартіні з джином.

— Ні, ні! Завжди треба вчитися, якщо можеш. Джоне, зробіть і мені такий. Я теж хочу скуштувати.

Я зрозумів, що ця лялькоподібна стара дама полюбляє перехилити чарку, і тільки й думав, як довести її до Сильверса ще достатньо тверезою. Джон приніс келихи.

— Будьмо, — радісно мовила місіс Вімпер і жадібно припала до напою.

Одним ковтком вона спорожнила півсклянки.

— Смачно! — оголосила вона. — Маємо запровадити таке і в нас, Джоне. Неймовірно смачно!

— Неодмінно, мадам.

— Хто вам дав рецепт? — поцікавилася стара.

— Той, хто не хотів, щоб від нього пахло алкоголем. Він не міг собі цього дозволити і стверджував, що коктейлі з горілкою не дають запаху.

— Невже? Як цікаво! А ви перевіряли? Це правда?

— Можливо. Але я цим ніколи не переймався.

— Ні? А ви знаєте когось, хто б переймався?

Я розсміявся:

— Усі мої знайомі полюбляють випити.

Місіс Вімпер поглянула на мене скося, наче хижий птах:

— Це корисно для серця. І для голови. Так чіткіше мислиш. Не хочете ще півпорції? На коня?

— Залюбки, — погодився я неохоче і подумав про цілу низку наступних "півпорцій"

на коня".

Але, на мій подив, коли ми випили на коня, вона підвелася і подзвонила.

— Джоне, машина вже на вулиці?

— Так, мадам.

— Добре. То їдьмо до пана Сильверса.

Ми вийшли з будинку.

Сіли у великий чорний "кадилак". Хоч як це смішно, але я не думав, що пані Вімпер поїде на власному авто, і ламав собі голову, де тут найближча стоянка таксі. Джон вийшов разом із нами: за кермом мав бути саме він. Я подумав, що у сенсі автомобілів мені щастить — "ролс-ройс", "кадилак", обидва з водіями. За такий стислий проміжок часу — зовсім непогано! У салоні я побачив маленьку вбудовану шафку — майже таку ж, яку "ролс-ройсі", і геть не здивувався, якби стара вичаклювала звідти ще по келиху "на коня", та, хоч як це дивно, вона цього не зробила. Натомість дуже кострубатою французькою з американським акцентом завела мову про Францію та Париж. Я теж відразу перейшов на французьку, оскільки це давало мені перевагу, яку я міг використати в Сильверса.

Я думав, Сильверс одразу вишле мене з кімнати, щоб зачарувати клієнтку власним шармом. Але місіс Вімпер іще деякий час мене не відпускала. Зрештою я запропонував приготувати кілька коктейлів із мартіні та горілкою. Місіс Вімпер заплескала в долоні. А Сильверс кинув на мене вбивчий погляд, адже він завжди пив лише віскі, а решту напоїв вважав справжнім варварством. Я пояснив, що лікар заборонив місіс Вімпер пити віскі, і пішов у кухню. Врешті-решт кухарка допомогла мені знайти пляшку горілки.

— І ви таке п'єте після обіду? — запитала худорлява служниця.

— Не я. Клієнти.

— Посоромилися б!

Аж дивно, як часто мені дорікають помилками інших людей. Відправивши кухарку з мартіні та віскі до Сильверса, я став біля вікна. Знадвору на підвіконні воркували голуби. У Нью-Йорку їх було так само багато, як у Венеції, — геть ручні, вони всюди літали та гніздилися. Притиснувся чолом до прохолодної віконної шибки. "Де закінчиться мій життєвий шлях?" — думав я. Коли кухарка повернулася, вирушив на свій спостережний пункту комірчину з картинами і побачив, що Сильверс уже взяв звідти кілька картин Ренуара. Я здивувався, бо здебільшого він любив хизуватися, що має помічника.

Невдовзі він зайшов до мене.

— Ви забули свій коктейль. Ходімо до нас.

Місіс Вімпер уже спорожнила свій келих.

— Ось ви де! — вигукнула вона. — Зраджуєте нас? Чи злякалися власного рецепту мартіні?

Вона сиділа прямо, як справжня лялька, тільки її руки не були ні м'які, ні маленькі, а худі, тверді і кістляві.

— Що видумаєте про це маленьке полотно Ренуара? — запитала стара.

То був натюрморт із квітами 1880 року.

— Розкішна річ, — відповів я. — Нам буде важко знайти для вас щось подібне, якщо його продадуть.

Місіс Вімпер кивнула.

— Може, вип'ємо ще? Ледь-ледь. У такі дні, як сьогодні, мені страшенно докучає мігрень. Запалення трійчастого нерва. Лікар каже: єдине, що допомагає, — це алкоголь. Він розширює кровоносні судини. Чого тільки не зробиш задля власного здоров'я!

— Я вас розумію. У мене теж кілька років була невралгія трійчастого нерва. Страшенний біль.

Місіс Вімпер кинула на мене теплий погляд, наче щойно почула комплімент. Я повернувся у кухню:

— Де горілка?

— Краще б я пішла в монастир! — відповіла кухарка. — Отам ваша горілка! Там принаймні немає жодних дієт.

— Помиляєтеся. Монахи завжди тримали першість стосовно дієт. До того ж найсуворіших.

— Чому ж вони такі тлусті?

— Бо їдять не те, що треба.

— І не соромно сміятися над простою жінкою? Я ж просто в розпачі! Нащо я вчилася куховарити, якщо тепер не можу взагалі нічого приготувати? Шановний, я робила паштети у віденському "Жокей-клубі"! А тут — самі салати, без краплі олії, а грудочку масла ці люди сприймають мало не як ціністий калій! Про пристойний торт "Захер" узагалі мовчу! Це вже майже зрада Батьківщини!

Я втік із кухні з обома мартіні. Місіс Вімпер чекала на мене:

— Але ж ви багато налили! — зауважила вона і залпом випила всю склянку. — Тоді до завтра. О п'ятій. Пан Сильверс сказав, що ви особисто повісите в мене картину.

Ми вийшли на вулицю. Не було видно, що ця жінка випила стільки мартіні. Я провів її до автомобіля. Перший подих літнього вечора вже відчувався в гарячому повітрі. Між будинками стояло тепло, мов клубок невидимого желе, а листя на деревах тихо шелестіло, наче пальмове віття.

Я повернувся назад.

— Місіс Вімпер, — недбало мовив Сильверс. — Чому ви мені відразу не сказали, що це — місіс Вімпер? Звісно ж, я її знаю.

Я остовпів:

— Я вам казав.

Сильверс махнув рукою.

— Багато хто має таке прізвище. Ви не сказали, що йдеться про місіс Андре Вімпер. Я давно її знаю. Але тепер це не має значення.

Я приголомшено дивився на нього.

— Сподіваюся, ви на мене не ображаєтеся, — зауважив саркастично.

— Чому я мав би на вас ображатися? — відповів Сильверс. — Зрештою, щось вона та й купить.

Сильверс відмахнувся від мене рукою, наче проганяючи муху:

— Це ще хтозна. Ці старі дами десятки разів повертають картини, аж поки рама не розвалиться, а зрештою так нічого і не купують. Цей бізнес не такий простий, як вам здається. — Сильверс позіхнув. — На сьогодні досить. У таку спеку швидко втомлюєшся. До завтра. Віднесіть ці картини на місце.

Він пішов, а я дивився йому вслід. "От шахрай, — подумав я. — Мабуть, хоче позбавити мене комісійних, тому й не визнає, що я привів йому нового клієнта". Я взяв три полотна Ренуара і відніс їх до комори з картинами.

— "Ролс-ройс"! — вигукнув я, вийшовши з-за рогу.

Він стояв там, із водієм за кермом, і мене відразу накрило хвилею щастя. Я вже думав, куди повести сьогодні ввечері Наташу, і так нічого й не вигадав. Усюди було задушно і гаряче. "Ролс-ройс" розв'язував усі мої проблеми.

— Авантюри переслідують мене. Ти знову маєш машину до закінчення вистав? — запитав я.

— Довше, — відповіла Наташа. — Аж до півночі. Опівночі авто має стояти перед "Ель Марокко".

— Ти теж?

— Ми обоє.

— У місіс Вімпер — кадилак. Чи може, в неї ще й "ролс-ройс"? А в тебе з'явився ще один клієнт для Сильверса?

— Побачимо. Як усе відбулося з місіс Вімпер?

— Чудово. Вона купила дуже красиву картину Ренуара, яка ідеально пасує до її лялькового будиночка.

— Ляльковий будиночок, — повторила Наташа і розсміялася. — Ця лялька, яка, здається, тільки й уміє кліпати очима і безпорадно всміхатися всім навколо, насправді очолює дві компанії, де вона не просто почесний президент, а таки справді керує бізнесом.

— Невже?

— На тебе ще чекає багато пригод із американками.

— Нащо мені пригоди з американками? Мені вистачить і дивних, чудових пригод із тобою.

На мій подив, вона почервоніла аж до коренів волосся.

— Тобі їх справді вистачить? — пробурмотіла вона. — Думаю, тебе слід частіше знайомити з такими жінками, як місіс Вімпер. Ти повертаєшся з несподіваними результатами.

Я всміхнувся.

— Поїдьмо сьогодні аж до Гудзону, — запропонувала Наташа. — Спершу подивимося на пірс із океанськими пароплавами, а потім прокатаємося вздовж Гудзону

до мосту Джорджа Вашингтона і далі над водою, аж поки не натрапимо на маленьку затишну кнайпу. Мені сьогодні хочеться маленьких ґенделіків, місячного сяйва і пароплавів. Коли закінчиться війна, я б залюбки поїхала з тобою до Фонтенбло, але мені, як коханій німця, обстригли б там волосся, а тебе, як ворога держави, розстріляли б. Тому залишаймося тут, у цій дивовижній країні з її гамбургерами та кока-колою.

Вона притиснулася до мене. Я відчув її волосся і прохолодну шкіру. Здавалося, вона ніколи не пітніла, навіть у ці спекотні дні.

— Ти був хорошим журналістом? — запитала Наташа.

— Ні, посереднім.

— А чому зараз не пишеш?

— Для кого? Я не знаю англійської аж так добре. І вже давно* не можу писати.

— Ти як піаніст без піаніно?

— Можна сказати і так. Твій невідомий покровитель залишив тобі щось випити?

— Зараз поглянемо. Не любиш про себе говорити?

— Недуже.

— Розумію. І про свій теперішній фах теж?

— Торговельного агента і хлопчика на побігеньках?

Наташа відкрила вмонтований бар із пляшками.

— От бачиш, ми просто тіні, — сказала вона. — Дивні тіні минулого. Чи це колись зміниться? О, польська горілка! І як таке може бути? Польщі вже не існує.

— Ні, — відповів я гірко. — Польщі вже взагалі не існує. А польська горілка вижила. То нам через це плакати чи сміятися?

— Пити, любий.

Вона витягла дві склянки і налила. Горілка була прекрасна і навіть холодна, адже бар водночас був і холодильником.

— Дві тіні в "ролс-ройсі", — мовив я. — З холодною польською горілкою. Будьмо!

— Ти міг б стати солдатом? — запитала вона. — Якби захотів?

— Ні. Нікому я не потрібен. Тут я — ворожий іноземець і маю тішитися, що мене не запхали в табір для інтернованих. Ти права, я — ні риба, ні м'ясо, але так само я жив і в Європі. Це вже принаймні рай. Якщо хочеш, то рай із тінями, відокремлений від усього, що важливо для інших, особливо для мене. Принаймні, це рай, у якому можна перезимувати. Рай із гладачами-невільниками. Ах, Наташо! Поговорімо про те, що у нас досі є! Про ніч, зорі, іскри життя, яке тріпоче в наших грудях, але тільки не про минуле. Поглянь на місяць! Пасажирські пароплави класу "люкс" перетворилися на вантажні судна для армії. Ми стоїмо за залізними поручнями світової історії і змушені безпорадно і безцільно чекати, читати в газетах повідомлення про перемоги та поразки, розбомблені країни і чекати далі, знову вставати вранці, пити каву і чекати, у Сильверса чи в пані Вімпер, — а тим часом пролита в цьому світі кров щодня підіймається на сантиметр вище. Так, твоя правда, наше життя — це жалюгідний парад тіней.

Ми глянули на пірс. Майже порожній, він простягнувся перед нами в зеленавому світлі. Звідти відшвартовувалося кілька кораблів — невеликих, сталєво-сірих і неосвітлених. Ми знову сіли в машину.

— Поступово відлітають мої дурні, старомодні мрії, — сказала Наташа. — І моя сентиментальність теж. Пробач мені.

— Я маю тобі пробачити? Що за дивні думки! Це ти маєш мені пробачити за банальності, які наговорив. Уже лише з цього видно, який з мене поганий журналіст! Поглянь, як віддзеркалюється у воді світло. Повня!

— Куди тепер, мадам? — запитав водій.

— До мосту Джорджа Вашингтона. Але повільно.

Певний час ми мовчали. Я докоряв собі за ідіотську млявість і невміння підтримувати розмову: поведився, наче той чоловік в "Ель Марокко" — він цілком щиро проливав гіркі сльози через долю Франції. Але етикет скорботи значно суворіший за етикет радості, тому він мав геть жалюгідний вигляд. Я марно намагався придумати, як вийти з цього глухого кута. Аж раптом Наташа поглянула на мене. Її очі сяяли:

— Яка краса! Вода, маленькі човники, а там, далеко, — міст!

Вона давно забула, про що ми раніше говорили. Я вже кілька разів

зауважував це: вона швидко на все реагувала і швидко все забувала, це було просто щастям для такого слона, як я, з чіпкою пам'яттю на всі негаразди і з поганою — на будь-які радощі.

— Я обожнюю тебе. Тут і зараз, під цим місяцем і біля цієї річки, яка впадає в море і віддзеркалює сотні тисяч розбитих місяців. Я обожнюю тебе і навіть безстрашно наважуся використати заїжджену фразу, що Вашингтонський міст, наче діадема, висить над неспокійним Гудзоном і що я хочу, щоб це була справжня діадема, а я був би Рокфеллером, Наполеоном Четвертим чи власником "Ван Кліф і Арпельс". Звучить по-дитячому, але це правда.

— Чому по-дитячому? Тобі завжди треба перестрахуватися, чи як? Невже ти справді не знаєш, як жінкам подобаються такі речі?

— Я вроджений боягуз, тому мені щоразу треба збиратися з духом.

Я поцілував її.

— Я б хотів уміти їздити, — сказав я.

— Ти будь-коли можеш навчитися.

— Я б тоді міг їздити на "ролс-ройсі". А нашого охоронця моральності ми б висадили біля найближчої пивнички. Бо мені здається, наче я в Мадриді і мене весь час супроводжує дуєнья.

Вона засміялася:

— Хіба ж він нам заважає? Він не розмовляє німецькою і не знає жодного слова французькою. Хіба що "мадам".

— То він нам не заважає? — запитав я.

Вона хвильку помовчала, а потім прошепотіла:

— Коханий, це ж прокляття великого міста. Тут майже ніколи не буваєш сам.

— А звідки ж тут беруться діти?

— Це знає лише Господь Бог!

Я постукав об скляну перегородку, яка відділяла нас від водія.

— Зупиніть, будь ласка, он там, біля того маленького саду, — попросив я водія, простягнувши йому у віконце п'ятидоларову купюру. — Підіть кудись повечеряйте, а через годину по нас повернетесь.

— Слухаюсь, сер.

— От бачиш! — вигукнула Наташа.

Ми вийшли і простежили, як авто зникає в темряві. Тієї ж миті з відчиненого вікна за садом почувся гуркіт музичного автомата. У саду скрізь були розкидані порожні пляшки з-під кока-коли, бляшанки з-під пива і паперові обгортки з-під морозива.

— Благодать великого міста, — мовила Наташа. — А водій повернеться аж за годину!

— Ми могли б прогулятися вздовж берега.

Вона показала на людей, які намагалися відчувати прохолоду біля води.

— Гуляти? У цих черевичках?

Я прожогом кинувся на дорогу і замахав руками, як вітряк. У тьмяному світлі я впізнав квадратний радіатор "ролс-ройса". На Гудзоні таких було небагато, це був наш водій, який, мабуть, повернув назад.

Наташині очі світилися від стримуваного сміху.

— І що тепер? — запитала вона. — Куди ми підемо вечеряти?

— Надворі скрізь просто нестерпна спека, — сказав шофер. — А в "Блу Риббон" — прохолодно. Печеня з оцтом там першокласна!

— Печеня? — перепитав я.

— Печеня з оцтом, — повторив він. — Перший клас!.

— Щоб я здох, якщо їстиму в Нью-Йорку тушенину з оцтом або квашену капусту, — звернувся я до Наташі. — Це однаково, що пити за здоров'я Гітлера. Їдьмо на Третю авеню. Там багато ресторанчиків.

— До "Короля морів", містере? — запитав водій.

— До "Короля морів"! Там теж є кондиціонери.

— Квашена капуста — це ельзаська страва! — зауважила Наташа. — Якщо ми хочемо точно визначити її національний статус.

— Ельзас тривалий час належав Німеччині.

— Ми не можемо без політики. Повертаймося на Третю авеню. Принаймні, королі морів ще досі нейтральні.

Я не сперечався — якби ж усе було так просто. Врешті-решт, я й сам приїхав сюди з погашеними ліхтарями та рухаючись зигзагами, щоб уникнути підводних човнів. Що у цьому світі зберігало нейтральність, якщо навіть сам Бог перестав бути нейтральним, а перед кожним боєм мчав від однієї польової Служби Божої до іншої?

У "Королі морів" ми натрапили на Кана. Він був там останнім відвідувачем і самотньо сидів за столом, втупившись відсутнім поглядом у тарілку з велетенськими

крабовими клешнями.

— Людина з багатьма захопленнями, — пояснив я Наташі. — Він перетворив світ на колекцію власних хобі, тому непогано вбиває час.

— Молодець.

— А після крабів ви їстимете морозиво? — запитав у Кана.

— Якось був спробував. Але мені стало погано. Хобі краще розділяти.

— Дуже мудро.

Ми втомлено опустилися в крісла, наче подолали довгий шлях. Я вирішив не супроводжувати Наташу в "Ель Марокко". Не хотів знайомитися ще й з рештою її друзів.

16

Під час перерви я пішов до Кана. Він запросив мене пообідати у китайський ресторан. Кан дуже любив китайську їжу. Почав захоплюватися нею ще в Парижі, але він був блідою подобою Нью-Йорка — тут існував цілий китайський квартал "Чайнатаун".

Автобусом ми доїхали до Мотт-стрит. Ресторан був у підвалі, до нього вело кілька сходинонок.

— Аж дивно, як мало у Нью-Йорку китаянок, — зауважив Кан. — Або вони поховалися у своїх домівках, або освоїли партеногенез. Дітей тут більш ніж досить, а жінок геть не видно. А китаянки — найпрекрасніші жінки у світі.

— У романах.

— У Китаї, — заперечив Кан.

— Ви там були?

— Так. Приїхав туди в 1930-му і прожив два роки.

— І повернулися? Чому?

Кан аж затрясся від сміху:

— Туга за батьківщиною!

Ми замовили смажених в олії креветок.

— Як там Кармен? — запитав я. — У неї зовнішність полінезійки, схрещеної з дуже світлою китаянкою. Неймовірно екзотично і трагічно.

— Вона народилася в Померанії, у Рюгенвальді. Буває і таке. На щастя, Кармен — єврейка, і це допомогло їй перебороти цей комплекс.

— В неї така зовнішність, наче народилася у Тимбукту, Гонконзі чи Папеете.

— Зате за рівнем інтелекту вона типова містечкова єврейка. Чарівне поєднання. От, наприклад, я можу приблизно уявити, як ви відреагуєте за певної ситуації чи що у вас на думці. А з Кармен так не виходить. Вона для мене — суцільна загадка; ніколи не знаю, що вона думає чи як відреагує. Якщо вам здається, що Кармен — дитя Йокогами, Кантона та решти екзотичних місцин, де полюбляють прянощі, то ви помиляєтеся, вона просто з іншої планети. Кармен прилетіла до нас із кратерів Місяця, прийшла з прадавньої країни незатьмареної дурості, наївності та простоти, до якої вже давно заросли всі стежини. Вона завжди нова, як у перший день народження. Просто

досконала жінка. Вона ніколи не старається, ніколи не сумнівається, вона тут і тепер — важлива тільки ця мить. Може, замовимо ще одну порцію креветок? Вони чудові!

— Добре.

— Дурість — коштовний дар, — вів своєї Кан. — Раз утративши, ніколи вже не повернеш! Вона захищає, наче плащ-невидимка. Загроз, яких не здатен уникнути жоден інтелект, вона просто не помічає. Колись я проходив власний курс лекцій у царині штучного оглушення. Я тренувався і навіть досяг певних успіхів, інакше кілька моїх витівок у Франції закінчилися би геть сумно. Але це все, звісно ж, тільки жалюгідна заміна справжньої, променистої дурості, надто у поєднанні з обличчям, створеним для самої Дузе, яке, до того ж, іще й належить євреїці. Такі дурні євреї — це неймовірна рідкість на кшталт рябих зебр.

— Ви помиляєтеся. Євреї — це сентиментальний, довірливий народ із мистецьким або комерційним хистом; вони веселі, але далеко не завади розумні.

Кан посміхнувся.

— Мені йшлося про дуже дурних людей, коли дурість стає достойна Персиваля, а тому — майже священна.

Я мало не вдавився. Порівняння Кармен із Персивалем було таке дике, що аж цілком їй пасувало. Мені подобалися абсурдні порівняння, і в Брюсселі я часто гаяв час, вигадуючи їх. Ось і зараз мій настрій умить покращився. Такі порівняння здавалися мені священним поштовхом перед просвітленням у буддійському вченні Дзен. Несподіване порівняння виходило за межі людської логіки і сягало космічних висот.

— А як вам загалом ведеться? — запитав я. — Як бізнес?

— Я нудьгую, — відповів Кан і роззирнувся.

Крім офіціантів, жодного китайця тут не було.

Зате сиділо багато м'язистих, спітнілих бізнесменів, які незграбно намагалися їсти паличками. На спинках стільчиків, наче привиди душ, висіли їхні піджаки. Кан користувався паличками елегантно, немов мандарин другого розряду.

— Я просто гину з нудьги, — повторив він. — Із бізнесом усе гаразд. За кілька років я стану старшим продавцем, ще через кілька — співвласником, а потім, можливо, навіть зможу викупити бізнес. Спокусливо, правда?

— У Франції це була б спокуслива перспектива.

— Але тільки перспектива. Там безпека здавалася найбільшою пригодою, бо її там не існувало. Але між перспективою та реальністю просто велетенська різниця. Деколи — це геть протилежні поняття. І коли людина захищена, то безпека відразу показує свою істинну суть і перетворюється на нудьгу. Знаєте, що я думаю? Багаторічні циганські поневіряння зіпсували нас, ми не здатні до звичайного міщанського життя.

Я розсміявся.

— Ще не всіх. Більшість поки що не зіпсовані. Для багатьох це циганське існування означало просто шанс вижити, це так само, якби людей, які вічно продавали борошно та корм для курей, змусили працювати на трапеції. Щойно вони матимуть змогу злізти

з неї, відразу повернутися до своїх борошна і корму.

Кан похитав головою:

— Не всі. Емігранти значно більше понівечені митарствами, ніж ви собі думаєте.

— Тоді вони перетворяться на понівечених продавців борошна та корму.

— А митці? Письменники, актори, які не можуть працювати в еміграції? За цей час вони постарішають на десять років. Скільки їм буде, перш ніж вони повернуться і знову зможуть працювати?

Я замислився: "А й справді, що тоді станеться зі мною?"

Місіс Вімпер уже чекала на мене, коктейль із мартіні теж. Його вже навіть налили у маленьку карафку. Джонові не доведеться приносити нам склянку за склянкою. Мені аж зле стало, коли я підрахував, що у карафці щонайменше шість-вісім подвійних порцій.

Я заговорив бадьоро і діловито, щоб якнайшвидше забратися звідси:

— Куди мені чіпляти Ренуара? Я приніс усе необхідне, за дві хвилини впораюся.

— Спершу слід усе обміркувати. — Місіс Вімпер, уся в рожевому, показала на карафку. — Ваш коктейль з горілкою! Дуже смачний! У такий спекотний день варто було б трохи освіжитися!

— А мартіні не заміцний напій для такої спеки?

Вона засміялася.

— Я так не вважаю. Та й ви, думаю, теж. Це відразу видно.

Я оглянув кімнату:

— Хочете повісити картину тут? Он там, за канапою, вона би дуже пасувала.

— Тут достатньо картин. А коли ви востаннє були в Парижі?

Я скорився долі. Після другого коктейлю підвівся:

— Пора братися до роботи. Ви вже вирішили, де висітиме картина?

— Я не впевнена. А ви що скажете?

Я знову показав на порожнє місце над канапою:

— Сюди так і проситься натюрморт із квітами. Крім того, тут добре освітлення.

Місіс Вімпер підвелася і пішла попереду мене — делікатна зграбна постать із блакитно-сріблястим волоссям. Якийсь час вона все навколо оглядала, а потім попрямувала до наступної кімнати. Там висів олійний портрет якогось чоловіка з масивним, на пів-обличчя підборіддям, що виступало вперед.

— Мій чоловік, — мимохідь пояснила жінка-лялька. — Помер 1935 року. Інфаркт. Забагато працював. Ніколи не мав часу. Тепер його в нього аж забагато.

Вона мелодійно засміялася:

— Американські чоловіки працюють, щоб умерти. В Європі все інакше, правда?

— Не зараз. Нині там помирає більше чоловіків, ніж в Америці. Вона обернулася.

— Ви про війну? Облишмо цю тему.

Ми пройшли ще через дві кімнати, а потім угору сходами. Там висіло кілька малюнків Гіза. Я прихопив Ренуара та молоток і дивився, куди б прибити картину.

— Можливо, у моєї спальні, — недбало мовила місіс Вімпер і вказала напрямом.

Її спальня вражала чудовим поєднанням кремових відтінків та позолоти. Ліжко у стилі Людовіка Шістнадцятого, широке, кремового кольору, вкрите парчею, вишукані крісла, стільці й чорний лакований комод епохи Людовіка П'ятнадцятого. Увесь комод вкривала позолота у стилі шинуазрі, знизу виднілися бронзові ніжки. На мить я навіть забув про всі свої похмурі передчуття.

— Тут! — вигукнув я. — Тільки тут! Над цим комодом.

Місіс Вімпер не пустила ні пари з вуст. Вона глянула на мене затуманеним, майже відсутнім поглядом.

— А ви як вважаєте? — запитав я і приставив невеличке полотно Ренуара над комодом.

Вона й далі дивилася на мене, потім усміхнулася.

— Мені б стілець, — сказав я.

— То візьміть, — промовила врешті.

— Стільця епохи Людовіка Шістнадцятого?

Вона знову всміхнулася:

— А чом би й ні?

Я поторсав один стілець, він іще не хитався. Обережно став на нього і так само обережно взявся вимірювати стіну. За моєю спиною

було геть тихо. Я визначив висоту, на якій мала висіти картина, і приставив до стіни цвях. Перш ніж вдарити молотком, озирнувся. Місіс Вімпер стояла на тому ж місці, з цигаркою в руці і з дивною усмішкою на вустах дивилася на мене. Я почувався незатишно і намагався якнайшвидше все зробити. Цвях тримався міцно, я взяв із комода картину і почепив її. Потім зліз зі стільця і відставив його вбік. Місіс Вімпер навіть не поворухнулася. Вона знову розглядала мене.

— Вам подобається? — запитав я і взяв свої речі.

Вона кивнула і пішла поперед мене до сходів. Я полегшено видихнув і рушив за нею. Вона вернулася до першої кімнати і взяла графин:

— На коня?

— Залюбки, — погодився я, подумавши, що після другої склянки "на коня" скажу їй, що маю йти на похорон. Але моя відмовка не знадобилася.

У кімнаті далі панував дивний настрій. Місіс Вімпер дивилася на мене, але не бачила. Вона трохи всміхалася, але я не був упевнений — смішно їй чи ні. Як справжній мазохіст, припустив, що це вона насміхається з мене.

— Я ще не виписала чек, — сказала вона. — Прийдіть через кілька днів і заберіть його.

— Добре. Я вам передзвоню перед приходом.

— Можете й так приходити. О п'ятій я завжди вдома. І дякую за ваш рецепт із горілкою.

Я збентежено вийшов на парку вулицю. Не полишало відчуття, наче мене дуже тонко пошили в дурні, і зробила це людина, яка й сама, як на мене, мала смішний вигляд, тому я припускав, що наступного разу все буде так само. Але стверджувати

напевне не міг. Усе могло б бути й інакше, хоч я не мав жодного бажання це перевіряти. Хай там як, небезпека начебто оминула мене. Сильверс точно захоче власноручно отримати чек. Він ні за що не дозволить мені глянути у свої карти.

— Ти без машини? — запитав я в Наташі.

— Без машини, без водія, без горілки і без настрою. Просто нестерпна спека. У цьому готелі треба було б встановити кондиціонер.

— Власник ніколи цього не зробить.

— Звісно, ні. Бандит.

— Але в нас є лід для "московського мула", — сказав я. — А ще імбирне пиво, лаймовий сік і горілка.

Вона ніжно глянула на мене.

— Ти справді все купив?

— Усе. До того ж я вже випив два мартіні.

Вона розсміялася:

— У місіс Вімпер?

— Так. Звідки ти знаєш?

— Вона цим славиться.

— Чим? Своїми коктейлями?

— І ними теж.

— Ця стара любить перехилити чарку. Аж дивно, що все минуло так гладко.

— Вона вже заплатила?

— Ще ні. Чому ти запитуєш? Думаєш, вона поверне картину? — стривожено спитав я.

— Ні, не думаю.

— У неї справді так багато грошей, що вона може купувати, не вагаючись?

— Так. Крім того, вона любить молодих чоловіків.

— Що?

— Ти їй сподобався.

— Наташа, — промовив я. — Ти серйозно? Невже ти хочеш звести мене з цією старою п'яницею?

Вона розсміялася.

— Іди, — мовила вона. — Зробиш мені "московського мула".

— Не наллю ні крапельки. Спершу скажи.

— А вона тобі сподобалася?

Я вирячився на Наташу.

— Отже! — промовила вона. — Місіс Вімпер любить молодих чоловіків. І ти їй сподобався. Вона вже запросила тебе на свою вечірку?

— Ще ні. Поки що тільки сказала прийти по чек, — відповів я розгнівано. — Але, можливо, все ще попереду!

— Не сумнівайся. — Наташа спостерігала за мною. — Але тоді вона запросить і мене.

— Ти впевнена? Ти вже часто чи робила, тому так докладно про все знаєш? Може, вона ще й на шию мала мені кинутися?

— Ні, — сухо відповіла Наташа. — Налий мені горілки.

— А чому не мартіні з горілкою?

— Бо я не п'ю мартіні. Ще є запитання?

— Так, багато. Я не звик, щоб мене продавали, ніби якогось альфонса.

Я не побачив, як Наташа плюснула в мене горілкою. Просто відчув, як вона стікає по моєму підборіддю. Вона вхопила пляшку: її очі здавалися про велетенські на блідому, як крейда, обличчі. Я виявився прудкіший, відібрав пляшку, перевірів, чи міцно сидить корок, і кинув її на найближчий плюшевий диванчик, подалі від Наташі. Вона відразу ж кинулася по пляшку, але я її перехопив, штовхнув у куток, залізною хваткою стиснув її руки і шарпнув за сукню.

— Не торкайся до мене! — прошипіла вона.

— Я не тільки торкатимуся до тебе, відьмо, я ще й візьму силою, тут і зараз, щоб ти...

Вона плюнула мені в обличчя і вдарила ногою. Я притиснув її ноги коліньми і перекинув назад. Вона спробувала вирватися, зашпорталася і впала. Я штовхнув її знову на диван, засунув коліно їй між ноги і задер сукню.

— Облиш мене, ти збожеволів, — прошепотіла вона раптом високим, чужим голосом, — відпусти, бо закричу!

— Верещи скільки заманеться, — прогарчав я. — Зараз я тебе провчу, клята відьмо!

— Сюди хтось йде! Хіба ж ти не бачиш, сюди йдуть люди, відпусти мене, ти, чудовисько, тварюко, відпусти мене...

Тепер вона закам'яніло лежала на дивані, вигнувшись дугою, щоб тільки не опинитися піді мною. Я відчув, як напружилось її тіло і як ноги тісно й міцно притислися до моїх, наче не я обхопив її, а вона мене — щоб я не зміг у неї зайти. Я відчув її лоно і зауважив, що вона без білизни. Притиснув, відчув її лобкове волосся і різко змикнув ширінку. Її обличчя було на рівні з моїм, і вона втупилася в мене тривожними очима.

— Відпусти мене! — прошепотіла вона. — Тільки не тут, не тут, відпусти мене, тільки не тут, не тут...

— А де ж іще, погань ти паршива? — заскреготів я зубами. — Прибери руку, бо я зламаю її.

— Не тут, тільки не тут, — шепотіла вона тим же високим і чужим голосом.

— А де ж іще?

— У твоєму номері, тільки не тут, у тебе.

— Щоб ти втекла, а потім насміхалася наді мною?

— Я не втечу, не втечу, але не тут, обіцяю тобі, я не втечу, мій найдорожчий, коханий...

— Що? — перепитав я.

— Відпусти мене, я обіцяю тобі, що не втечу, але відпусти, люди йдуть.

Я відпустив її. Встав на ноги. Чекав, що зараз вона відштовхне мене і втече. Вона не втікає. Опускає сукню і випростовується.

— Сховай оце, — шепоче вона.

— Що?

— Оце! — Вона шарпає мої штани.

Я ховаю. Вона підводиться. Я спостерігаю за нею. Вона зараз стоїть так, що може втекти, але я іще встиг би її втримати.

— Ходімо! — каже вона.

— Куди?

— До тебе в номер.

Я йду за нею, потім обганяю, швидко і несподівано обережно піднімаюся рипучими сходами, застеленими сірою доріжкою, повз табличку "Думай!" на другий поверх, до мого номера. Зупиняюся біля дверей:

— Якщо хочеш, можеш піти.

Вона відсуває мене вбік і штовхає двері.

— Ходи, — каже вона.

Я йду за нею і зачиняю двері. Але не на ключ. Відчуваю, як починається зворотна реакція, прихиляюся до стіни, і в мене виникає відчуття, наче я в ліфті, який з шаленою швидкістю мчить униз, хоч я й натиснув кнопку "вгору", я відчуваю темряву, яка розливається в моєму мозку, наче перелита через вінця вода, вона шумить, а я тримаюся обома руками за стіну, щоб не впасти.

А потім побачив Наташу, яка лежить у ліжку.

— Чому ти не йдеш до мене? — запитала вона.

— Не можу.

— Що?

— Я не можу.

— Ти не можеш?

— Ні, — відповів я. — Кляті сходи!

— Що з ними не так?

— Не знаю. Це як проклятий *Coitus interruptus* — перерваний статевий акт.

— Що?

— Я не можу, і все. Прожени мене, якщо хочеш!

— З твого власного номера?

— Тоді кепкуй із мене скільки заманеться.

— Чому я маю кепкувати?

— Не знаю. Я чув, що чоловіків висміюють, якщо з ними таке стається.

— Зі мною такого ще не було.

— Ще одна причина посміятися.

— Ні, — заперечила Наташа.

— Чому ти не йдеш?

— То мені піти?

— Ні.

Вона не поворухнулася. Перегойдом обперлася на руку і глянула на мене.

— Я почуваюся жалюгідним, — сказав я.

— А я — ні, — відповіла вона. — Як думаєш, чому все так?

— Не знаю. Мене добило слово "коханий".

— А я думала, сходи?

— Вони теж. А тоді ще й інше. Що раптом ти захотіла.

— То я не маю тебе хотіти?

Я безпорадно подивився на неї.

— Не питай таке. На мене нахлинуло все відразу.

Ми провадили цей дивний діалог — обоє нерухомі, голоси монотонні і невиразні.

— У тебе є ванна? — запитала вона.

— У номері нема. Тільки в коридорі. Четверті двері.

Вона дуже повільно встала, пригладила волосся і пішла до дверей. Мимохідь вона погладила мене, дивлячись поперед себе. Я відчув її тіло, відірвався від стіни й обійняв її. Вона спробувала вивільнитися. Крізь одяг я відчув її молоде і тепле тіло. Гнучке, мов у форелі. І відразу стало все, як раніше. Я міцно тримав її.

— Ти ж не хочеш мене, — прошепотіла вона, відвернувши обличчя й міцно притиснувши зігнуті лікті до тіла.

Я підняв її і поніс на ліжко. Вона виявилася важча, ніж я думав.

— Я хочу тебе! — сказав я приглушено. — Я хочу тебе і нікого, крім тебе, тільки тебе, я хочу тебе більше за все на світі, я хочу зайти в тебе, злитися з тобою і бути в тобі!

Її обличчя опинилося поруч із моїм, очі закам'яніло виблискували; я відчував її груди і як я в неї проникаю, відчував це розумом, руками й усім тілом.

— Тоді візьми мене, — прошепотіла вона, широко розплющивши очі, — візьми мене, притисни мене, пробийся крізь мене, розірви мене на шматки, так, так, так, глибше, так, прибий мене, візьми мене силою, проникни в мене, я вже йду до тебе, кинься в мене, якщо джерело шумить там, то мої вуха наповнюються звуками, я йду, я розриваюся, дощ, цей дощ, він шумить, і шумить, і шумить...

Її голос дедалі тихшав, перейшов у бурмотіння й окремі незрозумілі слова; перетворився на шепіт, а потім вона і геть змовкла.

Наташа розплющила очі, потягнулася, пробурмотіла щось, заплющила їх і знову розплющила.

— Був дощ? — запитала вона.

Я раптом розсміявся.

— Ще ні. Можливо, піде сьогодні вночі.

— Похолоднішало. Де твоя ванна?

— Четверті двері по коридору.

— Можу я вдягнути твій халат для купання?

Я дав їй халат. Вона скинула з себе все, крім черевичків. Роздягалася повільно, не

дивлячись на мене. Власна голизна її геть не бентежила. Я зауважив, що вона не така вже й худорлява, як я думав раніше. Я вже це відчув, а тепер іще й побачив.

— Ти вродлива, — сказав я.

Вона глянула на мене.

— Нетовста?

— Боже мій! Звісно, ні!

— Добре, — промовила вона. — Це надає нашому майбутньому рожевих барв, бо люблю поїсти. А оскільки я манекенниця, мені доводиться все життя голодувати, — додала вона. — Тільки тому.

— Сьогодні ми наїмося досхочу, замовимо всі твої улюблені страви, а потім ще й першокласний десерт.

— Я завжди пильную, щоб не розпухнути, як бочка. Інакше мене просто викинуть із роботи. Тому можеш не хвилюватися.

— Я й не хвилююся.

Вона взяла моє мило і свою сумочку, біля дверей відсалютувала мені і вийшла в коридор. Я лежав і ні про що не думав. У мене теж було відчуття, наче падав дощ. Я знав, що це не так, але все одно підійшов до вікна і визирнув на заднє подвір'я. Звідти піднімалася задуха та сморід від смітєвих баків. "Дощ падав тільки в нашій кімнаті", — подумав я і повернувся назад. Я знову ліг у ліжку і втупився в лампочку без абажура, яка самотньо звисала зі стелі. Невдовзі прийшла Наташа.

— Я переплутала кімнати, — сказала вона. — Думала, що твої двері — наступні.

— Там хтось був?

— Ні. Там було темно. Тут хіба не замикають кімнат?

— Дехто — ні. У них нема чого красти.

Вона пахла милом і кельнською водою. Звідки у неї взявся одеколон, було для мене загадкою. Можливо, він був у її сумочці. А може, хтось забув його у ванній і вона скористалася.

— Місіс Вімпер, — сказала вона, — любить молодих чоловіків, але далі нічого не йде. Вона любить спілкуватися з ними, це все. Закарбуй це собі на носі! Добре?

— Так, — відповів я, хоча вона не надто мене переконала.

Перед жалюгідним дзеркальцем над умивальником, у яскравому світлі лампи Наташа розчісувала волосся:

— Її чоловік помер від сифілісу, і не виключено, що вона теж хвора.

— Крім того, в неї рак, пітніють ноги, а влітку вона миється винятково мартіні з горілкою, — відповів я в тон.

Наташа розсміялася.

— Ти мені не віриш? Та й чому ти б мав мені вірити?

Я підвівся, взяв щітку з її рук і поцілував її.

— А для тебе щось важитиме, якщо я признаюся, що весь тремчу, щойно торкаюся до тебе? — запитав я.

— Не завжди було так, — відповіла вона.

— Але зараз це так.

Вона притулилася до мене.

— Я б тебе вбила, якби це було не так, — пробурмотіла вона.

Я зняв із неї халат для купання і кинув його на підлогу.

— У тебе найдовші ноги, які я будь-коли бачив, — сказав я і вимкнув світло.

Тримавши її в обіймах, я прямував до ліжка. У темряві бачив лише її білосніжну шкіру та чорні обриси рота та очей.

— Повільно, — прошепотіла вона. — Тепер я хочу дуже повільно.

Ми лежали, тісно притиснувшись одне до одного, і відчували, як темна хвиля суне на нас у темряві і перекочується через нас; ми ще довго так лежали, дихали й відчували менші хвилі, що губилися у наших тілах, потім відчули ще тільки ніжний порух, але незабаром і він злився з нашим диханням.

Наташа поворухнулася.

— У тебе є цигарки?

— Так.

Я дав цигарку і глянув на неї у світлі сірника. Її обличчя дихало спокоєм та невинністю.

— Хочеш щось випити?

Вона кивнула в темряві. Я зрозумів її згоду по руху запаленої цигарки.

— Тільки не горілку.

— У мене нема холодильника, тому все тепле. Але я можу щось принести знизу.

— А хтось інший може принести?

— Унизу тільки Меліков.

У темряві я почув її сміх.

— Він і так нас побачить, коли ми виходитимемо, — сказала вона.

Я не відповів. Ще міг звикнути до цієї думки. Наташа поцілувала мене.

— Увімкни світло, — сказала вона. — Пощадімо твої правила добропорядності. Крім того, я голодна. Ходімо до "Короля морів".

— Знову? А ти не хочеш піти кудись-інде?

— Ти вже отримав комісійні за місис Вімпер?

— Ще ні.

— Тоді — до "Короля морів".

Наташа вистрибнула з ліжка і ввімкнула світло. Потім пройшлася гола по кімнаті і підняла халат для купання. Я підвівся й озирнувся. Тоді знову сів на ліжку і почав чекати, поки вона повернеться.

17

— Але ж я таки благодійник усього людства, — оголосив Сильверс.

Ми саме готувалися до візиту мільйонера Фреда Лескі. Цього разу не йшлося про те, щоб чіпляти полотно в спальні місис Сильверс, а потім видати його за її приватну власність, з якою вона могла розстатися тільки після запеклої боротьби, тобто після обіцянки Сильверса купити їй норкову шубу та два комплекти вбрання від Мейнбохера.

Врешті, вона поступалася будь-якою картиною, а норки так і не отримувала. Це й не дивно у таку спеку! Цього разу йшлося про те, щоб перетворити мільйонера-плебея на світського лева.

— Війна — це плуг, — повчав Сильверс. — Він переорює землю і перерозподіляє майно. Старі власники зникають, натомість з'являються численні нові.

— Спекулянти, торговці, постачальники — себто всі ті, хто наживається на війні, — докинув я.

— Не тільки постачальники зброї, — незворушно продовжував Сильверс. — Ще й постачальники уніформи, кораблів, харчів, автомобілів — увесь світ заробляє на війні!

— Усі, крім солдатів!

— А хто про них говорить? — Сильверс відклав сигару і глянув на годинник. — Він прийде за п'ятнадцять хвилин. Ви принесете перші дві картини, а потім я запитаю про Сислея. Принесете і його, поставите лицем до стіни, так, щоб її не було видно, і прошепчете мені щось на вухо. Я прикинуся, що не розумію вас, і нетерпляче перепитаю, що сталося, ви голосно скажете, що цю картину відкладено для пана Рокфеллера. Усе ясно?

— Так, — відповів я.

За п'ятнадцять хвилин прийшов містер Лескі з дружиною.

Усе вдалося. Я приніс пейзаж Сислея, прошепотів щось Сильверсу на вухо, а він гаркнув, щоб я говорив голосніше — у нього ж бо немає ніяких таємниць перед клієнтами.

— Що? — запитав Сильверс здивовано. — Хіба то мав бути не Моне? Ви помиляєтеся, ми відклали саме Моне.

— Дуже перепрошую, містере Сильверс, але боюся, ви помиляєтеся. Я все точно записав. Погляньте ось тут... — Я витягнув нотатник із замші і показав йому.

— Ваша правда, — погодився Сильверс. — Тут нічого не вдієш, містере Лескі. Якщо відкладено, то відкладено.

Я поглянув на Лескі. Це був худорлявий і блідий чоловік, вбраний у синій костюм та в коричневі черевики, на лисину він начісував довгі пасма волосся з боків — здавалося, що їх просто приклеєно до голови. Справляв враження маленької людини, над якою нависла небезпека, — будь-якої миті його могла зжертви кремезна дружина. Місіс Лескі була на голову за нього вища, вдвічі ширша і вся обвішана сапфірами.

На якусь мить я нерішуче застиг посеред кімнати з картиною в руці, яку тримав так, щоб вони бодай частково її бачили. І коли вже обернувся, щоб піти, місіс Лескі не витримала.

— Але ж глянути на неї можна? — запитала хриплим пропитим голосом. — Чи й це теж заборонено?

Сильверс вмить змінився.

— Звісно ж. Вибачте мені, вельмишановна! Містере Росс, чому ви не показуєте нам картину? — незадоволено звернувся до мене своєю кострубатою французькою. — Allez vite, vite! Швидше, швидше!

Я вдавав, що геть знімаю і поставив картину на один із мольбертів, а потім сховався у комірчині з картинами, яка завжди нагадувала мені Брюссель. Читав монографію про Делакруа, час від часу прислухаючись до розмови у сусідній кімнаті. Я покладався на місіс Лескі. Вона справляла враження людини, яка щомиті очікує нападу і найкращим захистом вважає агресію, а не страждання. Я добре міг собі уявити, як ця дама весь час бореться з власними уявленнями про вищий світ Бостона та Філадельфії, як мріє туди пробитися, стати своєю, щоб нарешті дістати змогу скептично і зверхньо дивитися на новачків. Я згорнув книжку і витягнув маленький натюрморт з квітами Мане — півонію у склянці води. Думками повернувся в той час, коли мені дали кишеньковий ліхтарик, щоб я міг щоночі читати у своїй музейній в'язниці. Я пообіцяв використовувати його тільки вночі і тільки в своїй комірчині без жодного вікна. Там місяцями стояла густа пітьма і моїм єдиним джерелом світла були блякло-сірі нічні сутінки, коли я, наче привид, покидав свій каземат і безшумно сновигав музейними залами. Але завдяки кишеньковому ліхтарику, що його мені врешті довірили, я повернувся з царства тіней у світ кольорів. Причаївшись, сидів у комірчині; я вперше побачив її у теплому жовтавому світлі. Заново відчув блаженство від можливості розрізняти фарби, наче людина, яка перестала бути дальтоніком, чи тварина, яка через структуру ока сприймає світ тільки у різноманітних відтінках сірого. Пригадав, як мені на очі навернулися сльози, коли побачив першу кольорову репродукцію акварелі Сезанна з вершиною Сент-Віктуар, бо її оригінал у брюссельському музеї міг бачити тільки в оманливій напівтемряві місячної ночі.

Зі звуків у сусідній кімнаті я зрозумів, що містер і місіс Лескі вже збиралися йти. Я обережно поставив на дерев'яний стелаж біля стіни мініатюрний, але прекрасний шматок світу, зображений на картині Мане. Спекотний день, здавалося, відступив перед намальованою краплею роси на білій півонії та перед кришталево чистою водою зображеної на полотні склянки і знову дихнув крізь вузьке й високе вікно моєї комірчини. Раптом у мені, немов із гарячого гейзера, зафонтанувала прихована радість, на якусь мить моє минуле злилося з теперішнім, комірчина у Брюсселі з комірчиною Сильверса. І врешті залилося тільки окрилене відчуття щастя через те, що я ще живий і що я тут, а всі зобов'язання, які муром оточують наше життя, на секунду зникли, наче стіни ерихонські від сурм обраного Богом народу, — я здобув свободу, дику соколину свободу, яка аж забила мені памороки; вона заново відкрила для мене життя, наповнене вітром, сонцем та вічноплинними хмарами; життя, про яке я навіть не здогадувався. Зайшов Сильверс, окутаний запахом своїх Партаґас.

— Хочете сигару? — весело запитав він.

Я відмовився. Такі пропозиції від людини, яка винна мені гроші, здаються підозрілими. Якось я навіть пережив ситуацію, коли один чоловік вирішив, що розрахувався зі мною, подарувавши сигару. А Сильверс ще не заплатив мені комісійних за місіс Вімпер. Висловлюючись жаргоном утриманця, місіс Вімпер зазіхала на мою "цноту", тому я принаймні хотів компенсувати моральні збитки. А ще я прагнув відновити баланс з Наташею, запросивши її на вечерю в ресторан із кондиціонером. З

Сильверсом треба було весь час пильнувати — щоб зменшити мої претензії на винагороду, він уже навіть встиг набрехати, буцімто місіс Вімпер його знайома. Думаю, він міг навіть сказати, що в мою зарплату входять і комісійні за місіс Вімпер, так само, як шановані фірми автоматично присвоюють всі права на винаходи своїх працівників і в найкращому разі виплачують їм бонуси. ,

— Сім'я Лескі повелася на трюк із Сіслеєм, — оголосив благодійник людства. — Усе за планом. Я пояснив їм, що Рокфеллер попросив мене на тиждень притримати картину і що він, звісно ж, навіть не припускає, що я можу продати її вже наступного дня після закінчення терміну, а тому вчасно не прийде. І місіс Лескі загорілася ідеєю вихопити картину в Рокфеллера з-під носа.

— Трюки для простачків, — кинув я недбало. — Мене завжди дивує, що таке вдається!

— А чом би й ні?

— Бо важко уявити, що ці безсовісні грабіжники, які заробили статки геть не філантропічними вчинками, можуть на таке купитися.

— Усе просто. У власній стихії вони б над такими трюками просто поглузували. Але тут — дивним чином перетворюються на акул у прісній воді і почуваються геть не у своїй тарілці. Тут вони — в чужих водах. Тут вони не впевнені у собі і що тонший у них нюх у власній справі, то швидше ведуться на найпримітивніші трюки на незнайомій території. Але не варто забувати і про вплив жінок!

— Мені треба до фотографа, — сказала Наташа. — Ходімо зі мною! Це ненадовго!

— На скільки?

— На годину. Не довше. Чому запитуєш? Ти там нудьгуєш?

— Ні. Просто хочу знати — ми поїмо до того чи вже потім.

— Потім. Тоді у нас буде достатньо часу. А зараз я за півгодини маю бути там. А чому це так важливо? Ти вже отримав комісійні за місіс Вімпер?

— Ще ні. Зате брати Льові заплатили мені десять доларів за пораду. Вони купили китайську бронзу лише за двадцятку. А тепер мені кортить якнайшвидше витратити їх на тебе.

Вона окинула мене ніжним поглядом.

— Ми їх обов'язково витратимо. Сьогодні ж.

У фотографа було прохолодно — зачинені вікна та ввімкнутий кондиціонер. Приміщення нагадувало підводний човен. Усі решта, найймовірніше, взагалі на це не зважали, бо до такої температури не звик тут лише я.

— У серпні буде ще спекотніше, — втішив мене фотограф Нікі, махнувши рукою з браслетом.

Увімкнули всі прожектори. Крім Наташі, тут була ще смаглява манекенниця, яку я бачив тут минулого разу. А ще — блідий чорнявий фахівець із ліонського шовку. Він мене впізнав.

— Війна добігає кінця, — мовив меланхолійно і втомлено. — Ще рік, і все буде позаду!

— Думаєте?

— Я отримую звідти повідомлення.

— Справді?

У цьому нереалістичному білому світлі софітів, де руйнувалися людські стосунки та чіткішали всі пропорції та контури, це наївне пророцтво раптом вселило в мене віру — наче той чоловік справді знав більше за інших. Я глибоко вдихнув повітря. Я знав, що Німеччина опинилася у скрутному становищі, але не міг і подумати про закінчення війни, так само як і уявити собі смерть. Усі завжди говорять про смерть і знають, що вона неминуча, але ніхто не вірить у неї, бо вона лежить по той бік наших уявлень про життя; смерть зумовлено самим життям, а тому збагнути її неможливо.

— Справді! — відповів блідий чоловік. — Повірте мені! Наступного року ми знову зможемо імпортувати ліонський шовк!

Мене охопило дивовижне хвилювання. Раптом зник той вічний вакуум нашого емігрантського існування. Навіть безглузда згадка про ліонський шовк гармонувала з моїми відчуттями; годинники знову затікали, а дзвони задзвонили. Завмерла кінострічка знову закрутилася — швидше і швидше, назад і вперед, у якомусь божевільному непослідовному русі, наче злетіла з катушки. Я усвідомив, що, незважаючи на всі повідомлення у газетах, ніколи по-справжньому не вірив, що війна колись закінчиться. А якби таке справді сталося, мені здавалося, що автоматично настане щось іще жахливіше. Я надто сильно звик думати саме так. А цей маленький блідий чоловік, для якого кінець війни означав лише можливість імпортувати ліонський шовк — не більше і не менше, — своєю тупістю переконав мене краще, ніж два фельдмаршали й один президент разом. Шовк із Ліона — тепло життя, що йому більше не треба нічого боятися!

Вийшла Наташа — у вузькій білій вечірній сукні з відкритими плечима, в білих довгих пальчатках та з діадемою імператриці Євгенії від "Ван Кліф і Арпельс". Мене наче струмом ударило. Усе злилося воедино: попередня ніч і контраст із цим чітко освітленим, нереалістичним видом із холодними плечима у цьому штучно охолодженому приміщенні; збентеження від думок про закінчення війни і навіть діадема, що вигравала в Наташиному волоссі, символічно нагадуючи статую Свободи у нью-йоркській гавані.

— Ліонський шовк, — промовив блідий чоловік. — Наш останній рулон.

— Невже?

Я дивився на Наташу. Вона мовчки сконцентровано стояла в білому світлі прожекторів; мені здалося, наче переді мною тендітна прекрасна копія велетенської мідної статуї, яка посилає промені світла в буремні води Атлантики; безстрашна жінка, не схожа на свій могутній праобраз, у якому поєдналися риси Брунгільди та енергійної французької перекупки; радше — Діана, яка щойно вийшла з незайманих лісів, готова боротися і нападати. Але й ця Діана була небезпечна, у потужному сяйві власної привабливості та готовності захищати свою свободу.

— Вам подобається "ролс-ройс"? — підсвівши до мене, запитав якийсь чоловік.

Я озирнувся.

— Ви — власник?

Чоловік кивнув; високий, темноволосий і молодший, ніж я собі уявляв.

— Фрейзер, — відрекомендувався він. — Наташа хотіла познайомити нас іще кілька днів тому.

— Я не мав часу. Щиро дякую за запрошення.

— Сьогодні все надолужимо, — сказав він. — Я вже говорив із Наташею. Підемо до ресторану "Луховс". Знаєте такий?

— Ні, — розгубився я, бо хотів піти у "Король морів" і мене геть не тішила перспектива бути з Наташею не наодинці, але я не знав, як викрутитися.

Якщо Наташа погодилася, то і я не міг відмовитися, інакше пошився б у дурні. Не знав напевно, справді вона погодилася, чи ні, але не виключав, що в особі цього чоловіка їй забаглося підсунути мені нову місіс Вімпер. Але хай мені грець, якби я зараз домовився про це з ним. Хай сам собі шукає своїх Сильверсів.

— Добре, тоді до зустрічі.

Фрейзер мав авторитарну вдачу. Насамперед мені не подобалося, що саме він і Наташа запросили мене. Хоч він і не сказав цього прямим текстом, але це впливало з його впевненого тону — Фрейзер був увічливим, але вочевидь не сприймав жодних заперечень.

Я побачив Наташу, коли вона пакувала свою валізку.

— Береш діадему з собою?

— Аж так сильно мені не довіряють. Я вже її віддала. Працівник з "Ван Кліф і Арпельс" відвезе її назад.

— А ми йдемо в "Луховс"?

— Так, ти ж сам захотів.

— Я? — Мені аж заціпило. — Я хотів протринькати з тобою десять доларів у "Королі морів". Але ти погодилася на запрошення власника "ролс-ройса".

— Я? Він прийшов до мене і сказав, що про все з тобою домовився.

— Зі мною він говорив, але вже після розмови з тобою.

Вона розсміялася:

— От же ж брехун!

Я втупився в неї. Не знав, вірити чи ні. Якщо вона казала правду, то я попався на найстаріший трюк, що для мене, учня Сильверса, просто неймовірно. Але я не міг собі уявити, що Фрейзер на таке здатен, він зовсім не схожий на інтригана.

— Та ходімо вже, — сказала Наташа. — Завтра протринькаємо твоїх десять доларів.

"Ролс-ройс" чекав нас на протилежному боці вулиці біля крамниці залізних виробів. У машину я сів із якимись суперечливими дитячими почуттями. Фрейзер перейшов вулицю разом із нами. Після прохолодного ательє вечірня спека майже оглушила нас несамовитою задухою.

— Наступного року накажу вбудувати в машину кондиціонер, — сказав Фрейзер. — Кондиціонери для автомобілів уже придумали, але їх ще не виробляють, бо війна.

— Наступного літа війна закінчиться, — сказав я.

— Ви так думаєте? — здивувався Фрейзер. — Тоді ви знаєте більше, ніж Ейзенгауер. Горілки? — Він відчинив добре мені відомий бар.

— Дуже дякую, — відповів я роздратовано. — Але зараз занадто спекотно для горілки.

На щастя, "Луховс" був недалеко. Я вже приготувався, що з мене живцем шкуру здиратимуть — і Наташа, і Фрейзер, від якого можна було очікувати будь-чого. На моє здивування, "Луховс" виявився німецьким рестораном. Спершу я подумав, що знову помилково

опинився у німецькому кварталі Йорквілл у Мангеттені. Я б навіть не здивувався, бо "ролс-ройс" часто завдавав мені прикрощів.

— Як щодо смаженої оленини під журавлинним соусом? — запитав Фрейзер. — З картопляними млинчиками?

— А хіба в Америці є журавлина?

— Так. Принаймні щось схоже. А в "Луховсі" є ще й консервована німецька журавлина. У вас на батьківщині її називають брусницею, так? — по-дружньому, але з ноткою лукавства в голосі запитав мене Фрейзер.

— Напевно, — відповів я. — Я давно не був на батьківщині. Відтоді багато змінилося. Якщо слово "брусниця" здалося комусь недостатньо арійським, його теж змінили.

— Брусницю? Не думаю! Звучить як "в'язниця" чи "гробниця", отже, цілком по-арійському. — Фрейзер розсміявся.

— Що питимемо? — запитала Наташа.

— Що схочеш. Може, містер Росс вип'є пива? Чи рейнського вина? Тут його вдосталь.

— Я випив би пива. Воно пасує до тутешньої атмосфери.

Поки Фрейзер спілкувався з офіціантом, я оглянув зал. Ресторан поєднував у собі риси баварського шинка у народному стилі та рейнського винного погребу, крім того, ще й нагадував фешенебельний берлінський "Гаус Фатерлянд". Він був ущерть заповнений. Капелла виконувала легку камерну музику та народні пісні. Мені здавалося, що Фрейзер обрав "Луховс" не просто так. Із мене мали повільно здирати шкіру і смажити на грилі для емігрантів; я вже бачив, як напружено і штучно захищаю свою ненависну батьківщину від цього американця, щоб хоч якось вистояти у двобої з ним, — то була справжня підлість у такий хитромудрий спосіб робити мене співучасником злочинів цієї хижацької раси. "Так знищують тільки суперників", — подумав я.

— Як щодо малосольного оселедця на закуску? — спитав Фрейзер. — Він тут дуже смачний. Особливо в поєднанні зі справжнім німецьким штайнгегером.

— Чудове поєднання, — погодився я. — Але, на жаль, лікар заборонив мені таке вживати.

Як я й очікував, Наташа відразу вдарила мене з флангу, замовивши оселедець з

буряками та інші німецькі національні страви. Капела грала найсентиментальніші та найтупіші рейнські пісні, які я коли-небудь чув. Тут панувала типова атмосфера провінційного туристичного містечка, яка дивно впливала на мене, оскільки частина гостей сприймала її всерйоз і навіть вважала поетичною. Я дивувався толерантності американців.

Вино умиротворило мене, і я почав з легким сарказмом захоплюватися Фрейзером. Він запитав, чи мені не потрібна допомога, отже, знову поклав мене на гриль для емігрантів, а сам корчив із себе скромного Господа Бога з Вашингтона, який за необхідності залюбки залагодить будь-які мої проблеми. Я своєю чергою проспівав палку оду Америці і пояснив, що мені ведеться просто чудово, але красно дякую за турботу. Втім, почувався я досить-таки поганенько і не звернув уваги, що Фрейзер занадто цікавиться моїми документами, адже не знав, чи він справді впливова людина, чи просто напускає мені порошу в очі.

Смажена оленина була смачнезна, так само, як і картопляники. Зрозумів, чому тут велелюдно, очевидно, це був єдиний такий ресторан у Нью-Йорку. Я ненавидів себе, бо мені бракувало гумору, щоб насолодитися ситуацією. Наташа, як мені здавалося, нічого не помічала. Вона захотіла пудинг із фруктовим соком. Я б не здивувався, якби потім їй заманулося ще й кави з тістечком у кафе "Гінденбург". А ще думав, що вона сердиться на мене, вважаючи, що саме через мою дурість опинилася у такому незручному становищі. Очевидно, вона не вперше вечеряє з Фрейзером і він робив усе можливе, щоб я це зрозумів. Також я усвідомлював, що я з ним вечеряю востаннє. У мене не було щонайменшого бажання слухати просторікування кожного американця, як я маю бути вдячний, що мені дозволено залишитися в цій країні. Я був вдячний американському уряду, але не Фрейзеру, який не зробив для мене нічогосінько.

— Як щодо кількох нічних коктейлів у "Ель Марокко"?

Ще тільки цього бракувало! Я вже достатньо довго почувався емігрантом, чию присутність насилу витримують. Хоча не здивувався, якби Наташа погодилася. Вона любила "Ель Марокко". Але вона відмовилася.

— Джеку, я втомилася, — сказала вона. — У мене був напружений день. Відвези мене додому.

Ми ступили в задушливу ніч.

— Може, пройдемося пішки? — запитав я в Наташі.

— Нащо? Я відвезу її додому, — заперечив Фрейзер.

Ось і сталося те, чого я боявся. Він хотів висадити мене біля готелю, а сам умовив би Наташу поїхати з ним. До "Ель Марокко" чи до себе додому. Хто знає? І чи мене це обходило? Чи були в мене якісь права на Наташу? І хіба доречно тут слово "право"? Як щось таке

й існувало, то, можливо, права були саме в нього? І непрошеним гостем був саме я? Крім того, ще й ображеним непрошеним гостем.

— Вас теж підвезти? — запитав Фрейзер не надто приязно.

— Я живу недалеко. Пройдуся пішки, — відповів я і подумав: "У мене нема іншого

вибору, якщо я не хочу й далі принижувати себе роллю липучки".

— Дурниці, — заперечила Наташа. — Йти пішки в таку спеку! Джеку, висади нас біля мого будинку. Йому звідти — шапкою кинути.

— Добре.

Ми сіли в машину. Джек міг спробувати висадити мене першим, але він цього не зробив. Йому вистарчило розуму припустити, що Наташа обуриться. Перед Наташиним будинком він вийшов з авто і невимушено з нами попрощався.

— Було дуже приємно! Колись треба повторити!

— Щиро дякую. Залюбки!

"Ніколи", — думав я, спостерігаючи, як Фрейзер цілує Наташу в щоку.

— На добраніч, Джеку, — сказала вона. — Мені шкода, що я не можу до тебе приєднатися — справді занадто втомлена.

— Іншим разом. На добраніч, Darling.

"То був його останній прощальний постріл. Darling", — думав я. В Америці це слово не означає нічого або означає дуже багато. Так називали телефоністок, яких ніколи в очі не бачили, — Darling. І так називали жінок, без яких не могли жити, — Darling. Фрейзер заклав хитромудру міну з пультом дистанційного керування.

Ми стояли одне навпроти одного. Я знав, що все пропало, якщо я зараз не стримаюся.

— Чудовий чоловік, — сказав я. — Ти справді така втомлена?

Вона кивнула:

— Справді. Було дуже нудно, а Фрейзер — просто гидота.

— Я так не вважаю. Дуже мило, що він вирішив повести нас до німецького ресторану, бо я — німець. Таку чуйну людину зустрінеш не часто.

Наташа глянула на мене.

— Darling, — промовила вона, і це слово пронизало мене, наче раптовий зубний біль. — Тобі не треба бути джентльменом. Саме джентльмени завжди наганяли на мене нудьгу.

— Сьогодні ввечері теж?

— Сьогодні ввечері теж. І про що ти тільки думав, коли погоджувався на це дурнувате запрошення.

— Я?

— Так, ти! Ще скажи, що це я винна.

Я вже збирався саме так і сказати. Але, на щастя, пригадав науку батька, який на мій сімнадцятий день народження сказав: "Тепер ти вступаєш в епоху жінок. Затям: тільки безнадійні ідіоти доводять жінці свою правоту чи намагаються поводитися з нею логічно".

— Винний я, — промовив я розлючено. — Ти зможеш пробачити такому ідіотові, як я?

Вона недовіжливо глянула на мене.

— Ти справді так думаєш? Чи це один із твоїх підступних трюків?

— І те, й те.

— І те, й те?

— А як інакше? У моїй голові все плутається, я поводжуся, мов ідіот, а все тому, що я тебе обожнюю.

— Цього я не зауважила.

— І не потрібно. Якщо чоловік не здатен приховати, як він обожнює жінку, він схожий на слинявого дога. А моє обожнення виражається у збентеженні, безпричинній ненависті та в очевидній тупості. Ти хвилюєш і бентежиш мене. І навіть більше, ніж я цього хотів би.

Її обличчя змінилося.

— Бідолаха, — сказала вона. — Я не можу піднятися з тобою нагору. Моя сусідка просто знепритомніє. А тоді отямиться і підслуховуватиме під дверима. Це неможливо.

Я віддав би все на світі, щоб піти до неї, але раптом зрадів, що це неможливо. Це означало, що й для інших це теж неможливо. Я обняв її.

— У нас іще так багато часу, — промовила вона. — Безмежно багато часу: завтра, післязавтра, тижні, місяці, і все одно нам здається, що тут і зараз, через один невдалий вечір, у нас пропало все життя.

— Я й далі бачу на твоїй голові діадему від "Ван Юііф і Арпельс". Тобто зараз теж її бачу. У "Луховсі" вона вже майже зникла. Там на тобі був фальшивий залізний обруч із дев'ятнадцятого століття.

Вона розсміялася.

— Там ти мене не перетравлював, правда?

— Так.

— Я тебе теж. Не варто таке повторювати. Поки що ми ще надто близькі до ненависті.

— А хіба так не завжди?

— Дякувати Богові! Інакше наше життя перетворилося б на патоку.

Я подумав, що світові не завадило б трохи такого сиропу. Але нічого не сказав. То була одна з моїх проклятих рис характеру — мене вічно тягнуло до дешевих узагальнень.

— Краще на мед, — сказав я. — Ти пахнеш медом. І сьогодні ти була в різних образах. Не забувай, що у світі моди я ще новачок, і кожен образ сприймаю серйозно, вірю йому. Навіть, якщо діадему на твоїй голові взято напрокат.

Вона потягнула мене до дверей.

— Поцілуй мене! — пробурмотіла вона. — І кохай! Мені потрібно багато кохання! А тепер іди! Забирайся! Бо я просто зірву з себе сукню.

— Зривай. Нас і так ніхто не бачить.

Вона підштовхнула мене:

— Йди! Ти сам у всьому винен! Іди! — і зачинила переді мною двері.

Я повільно йшов крізь гарячу вологу ніч до станції метро. Звідти на мене дихнуло важким спертим повітрям, наче з підземелля, де тліла купа вугілля. Станцію було

скупо освітлено. З темряви примчав поїзд і з гуркотом зупинився. Вагон був майже порожній. У кутку сиділа літня жіночка. А по діагоналі від неї — чоловік. Від них мене відділяв цілий вагон. Ми помчали під землею цього чужого міста. Це був один із тих моментів, коли з речей спадають усі назви, що люди коли-небудь їм давали; вони раптом втуплюються у тебе химерно і вороже, з почуттями, здебільшого закритими від людського ока пеленою ілюзії. Усе розпадалося. Жодне ім'я не мало сенсу. Безіменний світ загрозливо навис над нами і наповнив невимовними небезпеками, що готові були впасти на нас без жодних видимих причин. Вони не кидалися, не завдавали удару, не нападали, а тому були значно згубніші: вони підкрадалися до нас непомітно і тихо. Я глянув через вікно, за яким шалено мчала чужа темрява, зазираючи до тьмяно освітленого поїзда, у якому ще збереглися залишки примарної людяності; вона неслася в морок на крилах кажанів, хоча й сама вже теж була чужа: контури обличчя, схилена голова, тепло, плече і цей стиснутий у п'ястуку вогонь із безіменного часу, схожий на Вольтів стовп, перекинутий, наче міст, через безодню — але насправді з цієї безнадійної самотності та безмежної чужини вже не було вороття — не з безневинної сентиментальної самотності, а з останньої нелюдської самотини, в якій догорала перша й остання забута іскра життя.

18

Кан попросив мене піти з ним.

— Йдеться про розбійницький напад, — сказав він. — Це буде чоловік на прізвище Гірш. Треба заступитися за доктора Грефенгайма.

— Той Гірш, який обібрав Грефенгайма?

— Саме він, — розлючено мовив Кан.

— Хіба ж це не той Гірш, який стверджує, що Грефенгайм ніколи нічого йому не давав? І який не вручив Грефенгайму жодної розписки за його колекцію?

— Усе правильно! Саме тому я і назвав наш візит розбійницьким нападом. Якби Грефенгайм мав би хоч розписку чи принаймні лист, ми б звернулися до адвоката. Але у нього немає нічого. Тільки голод і світла голова. До того, він уже не може далі вчитися, бо немає ні копійки. Якось він написав був Гіршу листа, але той не відповів. А перед тим навіть приходив до нього. Гірш нетерпляче, хоч і ввічливо, витував його, пригрозивши судом через шантаж, якщо Грефенгайм іще бодай раз ступить на його поріг. Тоді у Грефенгайма з'явився старий панічний страх будь-якого емігранта, що його можуть вислати. Я все це дізнався від Бетті.

— А Грефенгайм знає про ваш план?

— Ні, — відповів, зареگотивши. — Він уже давно лежав би під дверима Гірша, щоб нас утримати. Прадавній страх!

— А Гірш знає, що ми прийдемо?

Кан кивнув. Я підготував його. Два телефонні дзвінки.

— Він витує нас. Або нам скажуть, що його нема вдома.

Кан знову вишкірився. Я зрозумів, що краще не мати його за ворога. У нього навіть хода змінилася. Він ішов швидше, ширшими кроками, обличчя його розгладилося від

зморшок. Я подумав, що, напевно, саме такий на вигляд він був у Франції.

— Удома він буде точно!

— Із адвокатом і з купою погроз.

— Не думаю, — сказав Кан і зупинився. — Той стерв'ятник живе тут. Непоганий будиночок, правда?

Будинок стояв на П'ятдесят четвертій вулиці. Червоні килимові доріжки, сталеві гравюри на стінах, ліфтер у чудернацькій уніформі та дзеркало в обшитому деревом ліфті. Достаток заможного середнього класу.

— На п'ятнадцятий поверх, — сказав Кан. — До Гірша.

Ми полетіли вгору.

— Сумніваюся, що він покликав адвоката, — пояснив Кан. — Я пригрозив, що в мене є нові дані. Він мислить, як шахрай, тому захоче побачити їх на власні очі; а що він ще не отримав американського громадянства, то у ньому сидить трохи старого доброго страху. Тому, перш ніж довіритися адвокату, захоче дізнатися про все сам.

Він натиснув на дзвінок. Двері відчинила служниця. Вона провела нас у кімнату, стилізовану під Людовіка П'ятнадцятого, на деяких меблях навіть виблискувала позолота.

— Пан Гірш скоро прийде.

Пан Гірш виявився опецькуватим чоловіком середньої статури, йому було близько п'ятдесяти. У цю золоту розкіш за ним вбігла німецька вівчарка. Побачивши її, Кан посміхнувся:

— Востаннє я бачив цю породу собаку гестапо, містере Гірш, — зауважив він. — Там їх навчають полювати на людей.

— Спокійно, Гарро! — Гірш погладив собаку по спині. — Ви хотіли зі мною поговорити. Але не казали, що прийдете вдвох. У мене зовсім мало часу.

— Познайомтеся, це — пан Росс. Я вас надовго не затримаю, містере Гірш. Ми прийшли у справі доктора Грефенгайма. Він хворий чоловік, без шеляга за душею, а тепер ще й змушений перервати своє навчання. Але ж ви його знаєте, правда?

Гірш не відповів. Він гладив собаку, яка стиха гарчала.

— Отже, знаєте, — сказав Кан. — Але я не впевнений, чи знаєте ви мене. Є багато Канів, так само як і багато Гіршів. Але я — той Кан, якого прозвали Гестапо-Каном. Можливо, ви про мене чули. У Франції я досить довго тільки те й робив, що водив гестапо за носа. Тоді, містере Гірш, далеко не всі вчинки були благородні з обох боків. Себто я теж з ними не панькався. Це я до того, що ваша вівчарка у ролі охоронця мене просто смішить. Вона не встигне й торкнутися до мене, містере Гірш, як лежатиме мертва. Не виключено, що й ви теж. Хоч поки що це не входить у мої плани. Ми прийшли сюди, щоб зібрати гроші для доктора Грефенгайма. Припускаю, що ви теж захочете йому допомогти. Скільки грошей ви збираєтеся йому дати?

Гірш втупився поглядом у Кана:

— А чому я повинен йому допомагати?

— Із багатьох причин. Одна з них — милосердя.

Здавалося, Гірш щось жує. Він невідривно стежив за Каном. Тоді витягнув з кишені піджака коричневий гаманець із крокодилячої шкіри, відкрив його і, послинивши палець та порахувавши гроші, витягнув із бічної кишеньки дві купюри:

— Ось двадцять доларів. Більше я дати не можу. До мене занадто часто приходять люди, які опинилися в скрутній ситуації. Якщо всі емігранти скинуться по стільки ж, ви досить швидко назбираєте потрібну суму для навчання доктора Гrefенгайма.

Я думав, Кан кине ці купюри йому в обличчя, але він узяв їх і поклав собі в кишеню.

— Добре, містере Гірш, — сказав він. — А тепер ви дасте нам іще дев'ятсот вісімдесят доларів. Саме стільки потрібно доктору Гrefенгайму на подальше скромне життя без цигарок та алкоголю.

— Ви, певно, жартуєте. У мене більше немає часу, щоб...

— Та ні, у вас є час, містере Гірш. І не розказуйте мені, що ваш адвокат сидить у сусідній кімнаті. Його там нема. А ось я розповім дещо, що вас справді зацікавить. Ви ще не американець і тільки сподіваєтеся наступного року отримати громадянство. Якщо про вас поширяться погані плітки, матимете проблеми — Сполучені Штати в таких справах досить запопадливі. Мій друг Росс, відомий журналіст, та я хочемо застерегти вас від цього.

— Ви не заперечуєте, якщо я зателефоную в поліцію? — запитав Гірш, який, очевидно, таки на щось наважився.

— Анітрохи. Ми відразу зможемо передати їй і наші дані.

— Які ще дані! Шантаж в Америці суворо карається законом, Забирайтеся геть!

Кан вмостився на один із позолочених стільців.

— Ви думаєте, — сказав він уже іншим тоном, — що вчинили мудро. Але це не так. Треба було віддати Гrefенгайму його гроші. Тут, у моїй сумці, лежить заява у відділ імміграції з проханням відмовити вам у американському громадянстві. Її підписали сто емігрантів. А ще у мене є інша заява з вимогою не давати вам громадянства через махінації з німецьким гестапо, її підписали шість емігрантів. Іще там докладно описано, чому вам вдалося вивезти з Німеччини більше грошей, ніж решті емігрантів, а також вказано ім'я нациста, який привіз вам ці гроші до Швейцарії. Крім того, в мене є ще й вирізка з ліонської газети про єврея на ім'я Гірш, який під час допиту в гестапо видав місце перебування двох утікачів, після чого їх розстріляли. Не протестуйте, містере Гірш. Можливо, це були й не ви, але я наполегливо переконуватиму всіх і кожного, що то були саме ви.

— Що?

— Я свідчитиму в суді, що це були ви. Тут усі знають про мої славні вчинки у Франції. Мені повірять значно швидше, ніж вам.

Гірш і далі не зводив із Кана очей:

— Тобто ви збираєтеся лжесвідчити?

— Я лжесвідчитиму тільки з погляду примітивного правосуддя, а не за законом "око за око, зуб за зуб". До речі, за старозавітним законом, містере Гірш. Ви погубили Гrefенгайма, ми погубимо вас. І нам цілком байдуже, де правда, а де брехня. Я вже

вам казав, що багато чого навчився, живучи серед нацистів.

— І ви — єврей?

— Так, як і ви, на жаль!

— І ви переслідуєте єврея?

На мить Кан збентежився.

— Так, — промовив він переогодом, — я вже казав: моїми наставниками були гестапівці. А ще я вивчав методи американських гангстерів. Крім того, містере Гірш, у мене ще й серйозні задатки єврейської інтелігенції.

— Поліція в Америці...

— Американську поліцію я теж знаю, — перебив його Кан. — І непогано! Нам вона не потрібна. Щоб упоратися з вами, досить буде документів у моїй сумці. І мені геть не залежить на тому, щоб ви опинилися у в'язниці. Мені вистачить, якщо вас просто відправлять у табір для інтернованих.

Гірш підняв руку.

— Це вже за межами вашого впливу, містере Кан. І для цього потрібні інші докази, ніж ваші фальшиві обвинувачення.

— Думаєте? — відповів Кан. — Підчас війни? Для німецького емігранта? Та й що з вами станеться у таборі для інтернованих? Вас просто гуманно посадять до в'язниці. Щоб туди потрапити, не треба аж так багато причин. А якщо і вдасться уникнути табору, то які у вас шанси отримати громадянство? Будь-які сумніви та плітки зможуть відіграти тут вирішальну роль.

Гірш судомно вп'явся у собачий ошийник.

— А як щодо вас? — запитав він тихо. — Що буде з вами, якщо впливе правда? Що станеться з вами? Шантаж, лжесвідчення...

— Я прекрасно знаю, що на кону, — відповів Кан. — І мені байдуже. Чхав я на це і на все, що важливо таким шахраям, як ви, з вашими захмарними планами на майбутнє. Мені все це байдуже, хоч ви цього й не зрозумієте. Бо ви просто нікчемний хробак. Мені ще у Франції на все було наплювати. Інакше я просто не зміг би через усе пройти. Я вам не якийсь простачок-філантроп. І мені байдужісінько, що буде далі. Якщо ви щось проти мене замислите, я не побіжу до судді! Я власноруч прикінчу вас. Мені не вперше. Що ви взагалі знаєте про стан чистого абсолютного розпачу? Ви й досі не зрозуміли, яке дешеве тепер людське життя і як легко когось убити? — Канове обличчя спотворила гримаса відрази. — І нащо вам усе це треба? Я не збираюся знищувати вас. Просто заплатіть невелику частину боргу, от і все.

Здавалося, що Гірш знову ремигає.

— Я не маю вдома готівки, — сказав він урешті-решт.

— Випишіть чек.

Раптом Гірш відпустив собаку.

— Геть, Гарро!

Він відчинив двері, собака вибіг, і Гірш знову їх зачинив.

— Нарешті, — прокоментував Кан.

— Я не випишу вам чек, — оголосив Гірш. — Ви ж розумієте — чому?

Я зацікавлено глянув на нього. Не думав, що він так швидко здасться. Можливо, Кан мав рацію — невідомий страх змішався зі справжнім почуттям провини і позбавив Гірша впевненості. Він мав вигляд людини, яка швидко думає і так само швидко діє, — якщо це, звісно, не був хитрий трюк.

— Завтра я знову прийду до вас, — мовив Кан.

— А документи?

— Знищу їх завтра на ваших очах.

— Я дам вам гроші тільки в обмін на документи.

Кан похитав головою:

— Щоб ви взнали, хто готовий проти вас свідчити? Виключено!

— А хто підтвердить, що ви знищили справжні документи?

— Я, — відповів Кан. — Вам має цього вистачити.

Гірш знову беззвучно зажував.

— Добре, — мовив стиха. — Завтра о цій же порі.

Кан підвівся з позолоченого стільця.

Гірш кивнув. Аж раптом він увесь покритися потом.

— Мій син — хворий, — прошепотів він. — Мій єдиний син! А ви — посоромилися б! — сказав він раптово. — Я в розпачі — а ви!..

— Сподіваюся, ваш син скоро одужає, — спокійно відповів Кан. — Доктор Грефенгайм точно порадить вам найкращого тутешнього лікаря.

Гірш не відповів нічого. У нього на обличчі відбилася дивне поєднання ненависті та болю, ненависть палахкотіла і в його очах. Мені здалося, він навіть більше згорбився, але я часто бачив, що жаль за втраченими грішми часто буває схожа на справжні страждання. Причиною його швидкої капітуляції могло бути й інше: він бачив таємничий зв'язок між синовими стражданнями та підлістю щодо доктора

Грефенгайма, і ця безпорадність підживлювала його ненависть. Хоч як це дивно, але мені стало його майже шкода.

— Не впевнений, що його син справді хворий.

— Думаю, це правда. Жоден єврей не брехатиме про хворобу власної дитини.

Кан усміхнено глянув на мене.

— Я не впевнений, що він узагалі має сина, — пояснив тоді.

Ми вийшли на вулицю, у вологу, мов у пральні, задуху.

— Як думаєте, завтра з Гіршем будуть проблеми? — запитав я.

— Ні, він боїться, що не отримає громадянства.

— А нащо ви взяли з собою мене? Я швидше заважав, ніж допомагав. І вам теж, адже, у присутності свідка Гірш мусив поводитися обережніше. Без мене ви швидше б упоралися.

Кан розсміявся.

— Можливо. Зате мені дуже допомогла-ваша зовнішність.

— Чому?

— Ви схожі на справжнього бога грози. Розумієте, про що я? У вас поєднано всі риси арійської раси — саме так її уявляють каліки та темноволосі члени німецького уряду! Єврей завжди порозуміється з іншим євреєм і ніколи не сприйматиме його всерйоз. Але якщо поруч такий чистокровний арієць, то це зовсім інша річ. Припускаю, Гірша налякали саме ви, до того ж добряче.

Пригадав, як недавно, проти моєї волі, мені довелося захищати Німеччину від Фрейзера, а тепер мене використали, щоб залякати єврея. Аж дивно, в яких ситуаціях може опинитися людина. Я знав, що маю не надто розвинене почуття гумору, але за цих обставин мені взагалі було не до сміху. Почувався, наче на мене вилили ціле відро з помями.

Кан нічого не зауважив. Пружним кроком він ішов крізь застиглу полудневу спеку, наче мисливець, який вистежив дичину.

— Нарешті хоч якась віддушина в цій безмежній нудзі, — мовив він. — Було вже просто нестерпно! Я не звик жити у безпеці. Мабуть, у цьому сенсі я вже навіки зіпсований.

— А чому ви не йдете на війну добровольцем? — запитав я сухо.

— Я намагався. Але ж ви знаєте: нас не беруть. Ми — "ворожі іноземці". Зазирніть у своє посвідчення!

— У мене його немає. Я ще на нижчому рівні. Але ж ви — це зовсім інша річ. У Вашингтоні точно знають про ваші вчинки у Франції.

— Так, знають, тому довіряють іще менше, ніж решті. Вони бояться подвійної гри. Хто міг діяти так зухвало, той має особливі контакти — так думають у тих кабінетах. Не здивуюся, якщо мене ще й кинуть колись за ґрати. Ми живемо у світі кривих дзеркал, у яких наші глумливо-іронічні відображення клеять дурня. — Кан розсміявся. — На жаль, іронія — прерогатива письменників, а не таких людей, як я.

— У вас справді є підписи емігрантів проти Гірша?

— Ні. Звісно ж, ні. Тому я вимагав у нього тільки тисячу доларів, а не всю суму. Так Гірш думатиме, що вийшов іще досить сухим із води.

— По-вашому, Гірш вважає, що просто уклав вигідну угоду?

Кан глипнув на мене.

— Авжеж, мій бідний Россе, — підтвердив співчутливо. — Так влаштовано світ.

— Поїдьмо в якийсь затишний куточок, — запропонував я Наташі. — У миле європейське село чи просто на озеро. Кудись, де ми не стікали би потом.

— Я без машини. Подзвонити Фрейзеру?

— У жодному разі!

— Він не мусить їхати з нами. Просто позичить машину.

— Ні, так теж не годиться. Поїдьмо краще на метро чи на автобусі!

— Куди? м

— Та й справді, куди? Мені здається, що влітку в Нью-Йорку вдвічі більше людей, ніж завжди!

— І всюди — просто нестерпна спека. Бідний Росс!

Я роздратовано глянув на неї:

— Сьогодні мене вже вдруге назвали бідним Россом. Може, поїдьмо до "Клойстерса"? Там виставлені килими з єдинорогами. Я їх ще не бачив. А ти?

— Теж ні. Але ввечері музеї зачинені. Для емігрантів теж.

— Мені вже просто в печінках сидить бути емігрантом, — сказав я ще роздратованіше. — Я сьогодні цілий день був емігрантом. Спершу з Сильверсом, потім із Каном. Може, нам пора побути звичайними людьми?

Вона розсміялася:

— Коли закінчуються клопоти про їжу та житло, людина перестає бути звичайною, мій дорогий Руссо і Торо. А ще кохання призводить до катастроф.

— Але не тоді, коли його сприймають так, як ми.

— А як ми його сприймаємо?

— Узагальнено, а не індивідуально.

— Боже милосердний, — сказала Наташа.

— Сприймаємо, як море в цілому. А не як окрему хвилю. Ти ж теж так думаєш, правда?

— Я? — здивувалася Наташа.

— Так, та. З твоїми численними друзями.

— Як думаєш, чарка горілки мене зараз не вб'є? — запитала вона перегодом.

— Не вб'є. Навіть у цій затхлій буді.

Чомусь роздратувавшись, я пішов по пляшку і дві чарки до Мелікова, який саме чергував.

— Горілка? — запитав він. — У таку спеку? Скоро буде гроза. Проклята задуха. Хай би тут встановили хоч щось схоже на кондиціонер. Ці прокляті вентилятори тільки перемішують повітря, мов тісто на оладки.

Я повернувся до Наташі.

— Перш ніж ми з тобою посваримося, — сказав я, — подумаймо, куди піти. Сваритися краще у холодочку, а не в такому пеклі. Я відмовляюся від подорожі до європейського села чи прогулянки на озеро. Крім того, у мене є гроші. Сильверс. виплатив мені премію.

— Скільки?

— Двісті п'ятдесят доларів.

— Скупердй! — сказала вона. — Він мав заплатити як мінімум п'ятсот.

— Дурниці. Він пояснив, що взагалі нічого мені не винен, адже давно вже знає місіс Вімпер. Мене зачепило саме це, а не сума. Двісті п'ятдесят доларів — цілком пристойні комісійні. От тільки ненавиджу, коли мені вручають гроші, наче подачку.

Наташа поставила чарку.

— Ти завжди це ненавидів? — запитала вона.

— Не знаю, — відповів здивовано. — Мабуть, ні. Чому запитуєш?

Вона пильно глянула на мене.

— Думаю, кілька тижнів тому тобі було б байдуже.

— Справді? Можливо. У мене нема почуття гумору, схоже, проблема саме в цьому.

— У тебе є почуття гумору. Просто сьогодні воно тебе зрадило.

— У кого воно взагалі може бути за такої спеки?

— У Фрейзера, — сказала Наташа. — З нього воно просто фонтанує, навіть за такої погоди.

Безліч суперечливих думок зарілося у моїй голові, але жодної з них я не висловив. Натомість спокійно сказав:

— Він мені дуже сподобався. Його чудове почуття гумору не можна не помітити. До того ж він дуже цікавий співрозмовник.

— Налий мені ще півчарки, — сміючись і спостерігаючи за мною, попросила Наташа.

Я налив їй півчарки горілки.

Вона підвелась і погладила мене.

— Куди ти хочеш піти? — запитав я.

— А ти куди?

— Я не зможу затагти тебе до себе в номер. Тут занадто людно.

— То затагни мене у якийсь прохолодний ресторан.

— Добре. Але не в "Короля морів". На Третій авеню є маленький французький ресторанчик. Бістро.

— Дорогий?

— Не для чоловіка, в якого в кишені лежать двісті п'ятдесят доларів. Подаровані чи не подаровані, але вони вже мої.

Її очі заволокла ніжність.

— Правильно, Darling, — сказала вона. — До собачої матері ту мораль!

Я полегшено кивнув, немов щойно мені вдалось уникнути безлічі небезпек.

Коли ми виходили з ресторану, почало гриміти і блискати. У вихорах вітру клубочилися шматки паперу та пилюка.

— Починається! — зауважив я. — Треба негайно ловити таксі!

— Нащо? Таксі смердять від поту. Краще прогуляймося.

— Але ж зараз уперіщить злива. У тебе нема ні дощовика, ні парасолі. Буде гроза.

— Так навіть краще. Я планувала сьогодні ввечері мити голову.

— Але ж ти змокнеш, як хлющ.

— Я у нейлоновій сукні. Її навіть прасувати не доведеться. А в ресторані було аж занадто прохолодно. Ходімо! Якщо сильно литиме, сховаємося у якомусь під'їзді. Який вітер! Як він бушує! Як бентежить кров!

Ми йшли при самісіньких стінах будинків. Раптом блискавиці запалахкотіли усюди, над кожним хмарочосом, немов вискакували з лабіринту труб та кабельної мережі під асфальтом. А потім почався дощ, великі темні краплі падали на асфальт, спершу ми їх побачили, а тоді вже тоді відчули на нашій шкірі.

Наташа підставила під дощ обличчя, напіврозтулявши рот та заплющивши очі.

— Тримай мене міцно! — вигукнула вона.

Буря дужчала. Тротуари вмиті спорожніли. Тільки у під'їздах будинків юрмилися люди, або де-не-де виднілися зіщулені постаті, які швидко бігли вздовж будинків; фасади хмарочосів волого виблискували у сріблястих переливах проливня; дощ перетворив асфальт на шумливе, неглибоке, темне море, по якому барабанили невидимі списи та стріли.

— О, Господи! — раптом вигукнула Наташа. — На тобі новий костюм!

— Пізно, — відповів я.

— Я думала тільки про себе! На мені нічого такого немає. — Вона підняла сукню аж до стегон. Була без колготок, у маленьких білих трусиках, навколо її білих лакованих босоніжок на високих підборах вирував дощ. — Але ти! Ти ж у новому синьому костюмі! Ти ще навіть не заплатив за нього всю суму!

— Запізно, — відповів я. — Крім того, його можна висушити і попросувати. До речі, я вже за нього заплатив. Отож, ми й далі можемо вітати розбурхану стихію панічно-радісними криками! До біса синій обивательський костюм! Ходімо купатися у фонтані перед готелем "Плаза"!

Вона засміялася і штовхнула мене в під'їзд:

— Так ми принаймні врятуємо підкладку і кінський волос! Їх не вдасться випрасувати. Зливи бувають частіше, ніж нові костюми. А піднесення можна відчувати і в захищеному від дощу під'їзді. Ти-тільки поглянь, як блискає! І яка навколо прохолода! Це через вітер!

"І як тільки їй вдається поєднувати практичність із такими романтичними відчуттями?" — думав я, цілючи її тепле маленьке обличчя.

Ми стояли між вітринами двох магазинів: в одній було виставлено корсети для старих повнотілих дам, над манекенами раз по раз спалахували блискавки; інша належала зоомагазину, в якому продавали тваринок. Стіна була вщерть заставлена полицками з акваріумами, зеленувате шовкове світло підсвічувало воду, в якій плавали кольорові рибки. В юності я сам розводив рибок, тому впізнав деякі види. То було дивне відчуття: у відблисках миготливого світла я несподівано побачив шматок дитинства. Воно беззвучно виринуло переді мною з іншого світу, який лежав по той бік усіх горизонтів, але який я ще пам'ятав; той світ полум'яними зигзагами оточували блискавки, але вони були невіддані над його внутрішньою суттю, там усе залишало: ся незмінне, добра магія не дозволяла йому ні постаріти, ні зруйнуватися, ні забруднитися кров'ю. Я обіймав Наташу, відчував її тепло, але водночас частина моєї душі полетіла ген далеко аж до покинутого фонтана, який уже давно не бив із-під землі; зігнувшись над забутим водограєм, моя душа прислухалася до минулого, вже чужого та далекого, а тому прекрасного. Дні біля струмків, у лісах, біля маленьких озер, над якими в польоті замирали тріпотливі бабки, вечори в садах, оточених бузковим живоплотом, — усе це безгучно і швидко пролітало перед моїм зором, наче кадри німого кіно.

— Що ти скажеш, якщо у мене відросте такий зад? — запитала Наташа.

Я обернувся. Вона дивилася в інший бік, на магазин із корсетами. На чорний манекен, яким здебільшого користуються кравчині, було натягнуто панцир, який

підійшов би навіть валькірії.

— У тебе прекрасний задок, — сказав я. — І тобі ніколи не треба буде вдягати корсет, хоча ти й не така худа жирафа, як більшість сучасних дівуль.

— Добре. Дощ уже майже вщух. Лише трохи накрапає. Ходімо звідси.

Кинувши прощальний погляд на акваріум, я подумав, що спогади про минуле тільки пригнічують.

— Ти тільки глянь, там — мавпи! — вигукнула Наташа і показала вглиб магазину.

У великій клітці з обрубаним деревом вертілися дві неспокійні мавпи з довгими хвостами.

— Осьде справжні емігранти! У клітці! Аж так низько ви ще не падали!

— Ні? — запитав я.

Наташа глянула на мене.

— Я ж нічого про тебе не знаю, — відповіла вона. — І не хочу нічого знати. Немає нічого нуднішого, ніж переповідати одне одному життєві історії й ділитися своїми проблемами. Ми б тоді весь час клювали носом. — Вона ще раз глянула на корсет Брунгільди. — Як швидко минає життя! Скоро я теж така стану, лати будуть як на мене шиті, і я запишуся в якийсь жіночий клуб! Деколи я прокидаюся від жахів, вся у холодному поті. А ти?

— Я теж.

Справді? По тобі й не скажеш.

— По тобі теж.

— Використаймо це життя на повну!

— Ми вже це робимо.

— Більше! — Вона притиснулася до мене так міцно, що я відчув її з ніг до голови.

Її сукня перетворилася на купальний костюм. Волосся пасмами звисало вниз, а обличчя геть зблідло.

— Через кілька днів у мене буде інша квартира, — пробурмотіла вона. — Тоді ти зможеш приходити до мене і нам більше не доведеться сидіти в готелях та в кнайпах. — Вона розсміялася: — Там навіть є кондиціонер.

— Ти переїжджаєш у власну нову квартиру?

— Ні. Це квартира мого друга.

— Фрейзера? — запитав я, і в мене відразу згіркло на душі.

— Ні, не його. — Вона знову розсміялася. — Роберте, я більше не робитиму з тебе утриманця, якщо це не буде необхідною умовою для нашого щастя.

— Я вже й так утриманець, — зауважив я. — Танцюю у свинцевих черевиках на канаті моральності й часто падаю додолу. Бути пристойним емігрантом — дуже важкий фах.

— Тоді стань непристойним емігрантом, — промовила вона і перша ступила на вулицю.

Похолоднішало, де-не-де між хмарами з'явилися зірки. Асфальт виблискував у світлі автомобільних фар, здавалося, що машини їдуть по чорному льоду.

— Вигляду тебе просто-таки казковий, — сказав я Наташі. — У мене таке враження, наче я перенісся у далеке майбутнє і гуляю там із марсіянкою по пляжу. Чому модельєри досі не вигадали суконь, які б так клеїлися до тіла, як твоя?

— Вони вже їх вигадали, — відповіла вона. — Тільки ти їх іще не бачив. Почекай, поки не потрапиш на бал у кафе "Сосаїті".

— Я вже там. — Я легенько потягнув Наташу в темний під'їзд будинку. Від неї пахло дощем, вином і часником.

Коли ми дійшли до її будинку, дощ уже геть припинився. Увесь зворотній шлях я пройшов пішки. Біля мене весь час пригальмовували таксі й пропонували підвезти. А лише годину тому поблизу не було жодного таксиста. Я ковтав свіже повітря, наче вино, і думав про сьогоднішній день. Я відчував, що десь причаїлася небезпека, — вона не загрожувала мені, а сиділа десь глибоко всередині. Здавалося, я несвідомо переступив якусь таємничу межу й опинився на чужій території, підвладній неконтрольованим силам. Ще не було підстав тривожитися, але я знову опинився в заплутаному світі — з іншими цінностями, що раніше не мали для мене жодного значення. Багато речей, які ще недавно були мені геть байдужі, раптом набули ваги. Я завжди був аутсайдером, а тепер залишився ним тільки частково.

"Що зі мною сталося? — думав я. — Я ж навіть не закоханий!" Але я знав, аутсайдер теж може закохатися, і навіть не в зовсім вдало обраний об'єкт; закохатися лише тому, що кохання потрібне йому, як повітря, і байдуже, кого саме кохати. І я збагнув, що небезпека саме в цьому і полягала — я міг утратити пильність і потрапити в полон.

19

— У Бетті завтра операція, — сказав мені Кан по телефону. — Вона дуже боїться. Може б, ви зайшли до неї?

— Неодмінно. Що з нею?

— Ще точно не відомо. Грефенгайм і Равік її обстежили. Але тільки хірургічне втручання покаже — пухлина доброякісна чи ні.

— О Господи! — видихнув я.

— Равік пильнуватиме. Він працює асистентом у лікарні "Маунт-Синай".

— Він сам її оперуватиме?

— Він буде в операційній. Я не впевнений, що йому вже дозволили самостійно оперувати. Коли ви прийдете до неї?

— О шостій, коли закінчу роботу. Як там справа з Гіршем?

— Я був у нього. Все добре. Гроші вже у Грефенгайма. Вручити йому їх було важче, ніж отримати від Гірша. З порядними людьми деколи набагато більше клопотів, ніж зі шахраями, — з такими, як Гірш, принаймні відразу знаєш, як поводитися.

— Ви до Бетті теж прийдете?

— Я щойно в неї був. А перед тим годину боровся з Грефенгаймом. Думаю, він навіть повернув би гроші Гіршу, якби я не пригрозив, що тоді пошлю їх до Берліна у нацистську організацію "Сила через радість". Він не хотів брати власних грошей із рук негідника. І це при тому, що сам уже майже голодує. Сходіть до Бетті. Я не можу ще

раз до неї піти. Вона боїться. Якщо прийду вдруге, засумнівається ще більше. І ще дужче злякається. Підіть і поспілкуйтеся з нею німецькою. Вона каже, що хвора людина не мусить ще й англійською говорити.

Я пішов до Бетті. Надворі було тепло й хмарно, небо переливалося світло-попелястими барвами. Вона лежала в ліжку в китайському яскраво-червоному халаті. Бруклінські виробники, напевно, думали, що його носитимуть справжні мандарини.

— Ви прийшли саме вчасно. Ласкаво прошу на мою прощальну трапезу, — вигукнула Бетті. — Завтра я йду на гільйотину.

— Але ж, Бетті, — заспокоював її Грефенгайм. — Завтра буде лише звичайне рутинне обстеження. Суто з обережності.

— Гільйотина — це завжди гільйотина, — відповіла Бетті з фальшивою, награною веселістю. — І байдуже, зітне вона тобі ніготь чи голову.

Я роззирнувся. У кімнаті було людей десятеро. Більшість із них я знав. Равік теж був. Він сидів біля вікна і дивився на вулицю. Було дуже гаряче, але вікна — зачинені. Бетті боялася, що коли їх відчинити, стане ще спекотніше. На шафі дзижчав вентилятор, схожий на велику змучену муху. Двері до сусідньої кімнати відчинені. Двійнята Коллер принесли каву та яблучний струдель, я відразу їх навіть не впізнав. Вони висвітлили волосся. Їхній щебіт лунав по всій квартирі, наче тут пурхали дві білі ластівки. Вони були в доброму гуморі, рухалися швидко, як білки, і обидві були у вузьких коротких спідницях та бавовняних смугастих светрах із короткими рукавами.

— Дуже апетитно, правда? — запитав Танненбаум.

Я не відразу зрозумів, про що він — про яблучний струдель чи дівчат. Він мав на гадці дівчат.

— Дуже, — відповів я. — Аж кров вирує від самої думки, що можна зустрітися з двійнятами, надто якщо вони такі схожі.

— Подвійна гарантія, — відповів Танненбаум і відрізав шматок струдля. — Якщо помре одна, можна одружитися з іншою. Таке не часто буває.

— Які ж у вас лиховісні думки.

Я глянув на Бетті, але вона нас не чула. Вона попросила дівчат Коллерів принести з передпокою гравюри на міді з зображеннями Берліна і розставляла їх на нічних столиках обабіч ліжка.

— Я не кажу, що на двійнятах можна було б одружуватися по черзі, — сказав я. — І я не думав аж так одразу про смерть.

Танненбаум похитав своєю лисою головою з ріденьким віночком чорного волосся. Лисина нагадувала блискучий зад павіана.

— А про що можна ще думати? Якщо ти когось кохаєш, завжди уявляєш: хтось із нас помре швидше, а інший буде самотній. Якщо таке не уявляєш, то й любиш не по-справжньому. Так виражається великий прадавній страх, хоч, треба визнати, — у модифікованому вигляді. Завдяки коханню примітивний страх перед власною смертю переростає в турботу за іншого. Сублімація, що перетворює почуття на ще більші тортури, адже страх цілком переходить на того, хто залишився жити. — Танненбаум

злизав з пальців цукрову пудру. — Та оскільки нас переслідує страх і тоді, коли ми самотні, оскільки самотина — це теж тортури, то найрозумніший вихід із ситуації — це одружитися з близнюками. Надто якщо вони такі вродливі, як Коллери.

— А як би ви вибрали, з якою з них одружитися? — запитав я. — Ви ж не можете їх розрізнити. Чи ви кинули б жереб?

Він глянув на мене з-під кошлатих брів, що нависли над пенсне:

— Смійтеся! Смійтеся над бідним, хворим, лисим євреєм. Ви — арійське чудовисько, яке сидить серед нас, наче біла ворона; серед нас, євреїв, які досягли вершини культури ще тоді, коли ваші предки сиділи на деревах по обидва береги Рейну і випорожнювалися у свої хутра.

— Нічогенький образ, — відповів я. — Але повернімося до наших двійнят. Чому б вам не відкинути комплекси меншовартості і не перейти в наступ?

На якусь мить Танненбаум затримав на мені печальний погляд.

— Ці дівчата — для продюсерів, — мовив він. — Голлівудський корм.

— Але ж ви теж актор.

— Я граю нацистів, дрібних нацистів. І я не гламурний.

— Мене б цікавило саме життя з близнятами, а не смерть із ними — так, як вас. Якби я посварився з однією, то пішов би до другої. Якби одна втекла, то в запасі залишилася б друга. Тут є безліч привабливих варіантів.

Танненбаум глянув на мене з відразою:

— Чи для того ви пережили таке жахливе десятиріччя, щоб молоти зараз такі паскудства? Хіба ви не знаєте, що зараз вирує найбільша світова війна усіх часів і народів? І це єдине, чого ви навчилися?

— Танненбауме, — промовив я. — Саме ви завели розмову про апетитні задки. Не я!

— Я казав про них у метафізичному сенсі. А ще — в трагічному, щоб утекти від дилем світу сього. А не так вульгарно, як ви. Ви просто пізня квітка на дереві мушмула, описаного у давньогерманській Едді, — сумно зауважив Танненбаум.

До нас підійшла одна з дівчат Коллерів, тримаючи в руках тацю з новою порцією яблучного струддя. Танненбаум ожив, глянув на мене так, наче в нього просвітлення, і показав дівчині на випічку. Поки вона клала йому шматок на тарілку і мала зайняті обидві руки, він обережно ляснув її по округлому задку.

— Містере Танненбаум, що ж це ви робите! — усміхнено прошепотіла угорка. — Та ж не тут! — І, похитуючи стегнами, пішла далі.

— Але ж ви, Танненбауме, і метафізик... — зауважив я. — Пізня квітка на засохлому кактусі Талмуду!

— Це ви в усьому винні, — заявив збентежений і схвильований Танненбаум.

— Атож! Завади винен хтось, тільки не ви, німецький лускунчик! Тільки щоб ні за що не брати на себе відповідальності.

— Я хотів сказати, що все завдяки вам! Вона ж не образилася, правда? Ви теж так думаєте?

Танненбаум цвів і пахнув. Він витягнув шию і покритися іржаво-червоним

рум'янцем, його обличчя нагадувало залізо, яке довго пролежало під дощем.

— Містере Танненбаум, ви припустилися помилки, — сказав я. — Треба було на її спідниці намалювати крейдою маленький хрестик, щоб знати, котра з двійнят зазнала ваших вульгарних залицянь. Бо цілком можливо, що іншій взагалі таке не сподобається і, коли ви це повторите, вона перекине вам на голову тацю з яблучним струдлем разом із кавою! Як бачите, зараз вони обидві несуть випічку. Впізнаєте, яка з дівчат підходила до нас? Бо я — ні.

— Я... це була... ні... — Танненбаум кинув на мене сповнений ненависті погляд.

Наче осліплений, він не зводив із них очей. А потім витиснув із себе неймовірно силувану посмішку. Мабуть, він думав, що до нього всміхнеться дівчина, яку він ляснув. Натомість усміхнулися обидві. З Танненбаумових уст зірвалося приглушене прокляття. Я покинув його і знову пішов до Бетті.

Хотілося піти звідси. Такі товариства просто нестерпні для мене — сповнені солодкової сентиментальності та справжнього, великого страху. Мені аж блювати хотілося. Я ненавидів цю незнищенну тугу, цю фальшиву ностальгію, що, навіть перетворившись у ненависть і огиду, за першої-ліпшої нагоди прагнули сплисти знову. Я наслухався вже більш ніж достатньо розмов, що починалися фразою: "Німці не всі такі". Кожен і так знав, що так воно і є, тому закінчувалося все звичними балачками про старі добрі часи у Німеччині, коли до влади ще не прийшли нацисти. Я добре розумів наївне серце Бетті, саме за нього я її і любив, але все одно не мав сили все це слухати. Її заплакані очі, картинки з краєвидами Берліна, мова її Батьківщини, за яку вона чіплялася, налякана завтрашнім днем, — усе це зворушувало мене до сліз. Здавалося навіть, що я відчуваю запах покори та безсилового бунту, який, іще не розквітнувши, наперед знає про свою Поразку, а тому, хоч і сповнений чесних намірів, обмежується тільки пустопорожніми фразами та голими жестами. Я знову відчув цей полон без колючого дроту, це животіння у мертвому повітрі спогадів, цю примарну ненависть, що губилася у порожнечі. Озирнувся і подумав, що я — справжній дезертир, бо хочу втекти, позбутися цієї атмосфери, хоч і знаю, що присутні тут зазнали нестерпних страждань і непоправних втрат — утрат близьких і рідних, які безслідно зникли, втрат занадто великих, щоб вони просто канули в небуття, не зруйнувавши душ цих людей. І раптом я зрозумів, чому так хочу піти: щоб і самому не опинитися у стані примарного бунту та безсилої покори, бо одне спричинило б інше. Я і так весь наближався до цього стану на небезпечну відстань і після років чекання не хотів прокинутися одного дня і виявити, що сподівання та безглузда боротьба з тінями перетворили мене на струхлявілу прогнилу істоту — я хотів сам за все відплатити, сам помститися, не скаргами чи протестами, а власними руками. Але для цього мені треба триматися якнайдалі від стіни плачу та голосінь на водах вавилонських.

Я знову озирнувся, наче мене впіймали на гарячому.

— Россе, — промовила Бетті, — як добре, що ви прийшли. Просто прекрасно, що у мене стільки друзів.

— Ви — мати емігрантів, Бетті. Без вас ми б були тільки уламками розбитого

корабля.

— Як вам ведеться у торговця антикваріатом?

— Дуже добре. Я незабаром зможу повернути Фризлендеру частину боргу.

Бетті підняла розгараючи голову і підморгнула мені одним оком.

— Не поспішайте. Фризлендер — багата людина. Йому ці гроші не потрібні. Розрахуетесь, коли все минеться. — Вона розсміялася. — Я дуже рада, що з вами все добре, Россе! Мало кому з емігрантів живеться тут непогано. Мені не можна довго хворіти. Я потрібна людям. А ви як думаєте?

Я пішов з Равіком до виходу. Біля дверей побачив Танненбаума. Він нерішуче дивився то на одну сестру Коллер, то на іншу. Його лисина блищала. І він знову мене ненавидів.

— Ви з ним посварилися? — запитав Равік.

— Банальна суперечка, щоб трохи відволіктися. Я не вмію перевідувати хворих. Мені відразу вривається терпець, і я злюся. Сам себе за це ненавиджу, але нічого не можу вдіяти.

— Таке трапляється майже з усіма. Почуваєшся винним, бо ти — здоровий.

— Я почуваюся винним, бо інша людина — хвора. — Равік став як укопаний. — Невже і ви вже трохи з глузду з'їхали?

— Хіба цього хтось уникнув?

Він усміхнувся:

— Усе залежить від вашої стриманості. Люди, яким вдається найкраще приховувати емоції, завжди у найбільшій небезпеці. А хто все відразу вихлюпує назовні, не має чого боятися.

— Я це собі запам'ятаю, — сказав я. — Що з Бетті?

— Ми мусимо її прооперувати. Зараз неможливо сказати щось напевно.

— Ви вже склали всі іспити?

— Так.

— Ви оперуватимете Бетті?

— Так.

— До побачення, Равіку.

— Мене тепер звати Фрезенбург'. Це моє справжнє прізвище.

— А я досі Росс. І це не моє справжнє прізвище.

Він розсміявся і швидко пішов.

— Ти стільки озираєшся, ніби я десь сховала мертве дитя, — сказала Наташа.

— Давня звичка. Її не так легко позбутися.

— Тобі часто доводилося переховуватися?

Я здивовано глянув на неї. Дурне питання — це, якби вона запитала, чи мені часто випадало дихати. Тоді я зрозумів, що вона нічого не знає про моє попереднє життя, і, хоч як це дивно, у моїх грудях розлилося тепле відчуття радості. "Дякувати Богу, — подумав я, — що вона нічого не знає".

Наташа стояла перед широким вікном у кімнаті з низькою стелею — темний силует

у яскравому світлі, — і мені не треба було їй нічого пояснювати чи почуватися втікачем. Я обійняв її і поцілував.

— Від сонячного проміння в тебе такі теплі плечі, — промовив я.

— Я переїхала сюди тільки вчора. Холодильник повний. Ми можемо цілий день не виходити надвір. Сьогодні ж неділя, якщо ти раптом забув.

— Не забув. А в холодильнику є щось випити?

— Дві пляшки горілки. І дві пляшки нежирного молока.

— Ти вмієш готувати?

— Так собі. Але я вмію смажити стейки на грилі і відкривати бляшанки. Крім того, в нас багато фруктів, салат і радіо. Ми тепер можемо почати справжнє обивательське життя.

Вона розсміялася. Я тримав її в обіймах, але не сміявся. Її слова вдарили мене, наче дюжина м'яких стріл із гумовими наконечниками, що діти використовують їх для духових пістолетів. Вони не завдають болю, але все ж таки їх відчуваєш.

— Ти б не хотів такого життя, правда? — запитала Наташа. — Занадто міщанське для тебе?

— Я вважаю таке життя найбільшою пригодою нашого часу, — відповів я і вдихнув кедровий запах її волосся. — Кожен бухгалтер переживає тепер стільки ж пригод, скільки колись король Артур. Я б міг тижнями слухати радіо, пити пиво і насолоджуватися міщанським життям, наче пурпурою мантиєю на своїх плечах.

— Ти вже колись дивився телевизор?

— Зовсім трохи.

— Я так і думала. Він би швидко тобі остогиднув. А від пурпурої мантиї невдовзі засвербіли би плечі.

— Зараз мені все байдуже. Ти знаєш, що сьогодні — перший день, коли нам не потрібно вештатися по кнайпах чи сидіти в готелі?

Вона кивнула.

— Я вже тобі це казала. Але ти вважав, що до цього якимось причетний Фрейзер.

— Я і досі так вважаю. Але мені байдуже.

— Ти розумнішаєш на очах. Заспокойся! У тебе нема жодних підстав сумніватися у мені.

Я роззирнувся. То була маленька квартира на п'ятнадцятому поверсі — з вітальнею, спальнею, кухнею та ванною. Недостатньо елегантна для Фрейзера. З великих вікон вітальні та спальні відкривався прекрасний краєвид на Нью-Йорк: від П'ятдесят сьомої вулиці видно було Волл-стрит — поміж хмарочосів і понад багатьма рядами низьких будиночків.

— Тобі тут подобається? — запитала Наташа.

— Саме так і потрібно жити у Нью-Йорку. Багато світла, простору і цей краєвид. Твоя правда, будь-хто вважав би нас божевільними, якби ми сьогодні кудись пішли!

— Купи нам недільних газет! Кіоск тут зовсім поруч, на розі. Тоді ми справді матимемо все необхідне. А я тим часом приготую нам каву.

Я пішов до ліфта.

Купив недільні випуски "Нью-ЙоркТаймс" та "ГеральдТриб'юн", кожен по кілька сотень сторінок. Міркував, чи в часи Гете люди були щасливіші, коли газети читали тільки багаті та освічені? І дійшов висновку, що те, чого не знаєш, не може зробити нещасним, — дуже скромний результат.

Я глянув у ясне небо, в якому кружляв літак, і спробував струсити свої думки, наче блохи. Трохи пройшовся по Другій авеню. Ліворуч був баварський м'ясний магазин, поруч — крамниця з делікатесами трьох братів Штерн.

Тоді знову звернув на П'ятдесят сьому вулицю і піднявся на п'ятнадцятий поверху ліфті з гомосексуалістом — він назвався Яспером: рудоволосий, в картатій спортивній куртці і з білим пуделем на ім'я Рене. Яспер запросив мене на сніданок. Я втік від нього і вже з набагато ліпшим настроєм подзвонив у двері.

Наташа зустріла мене майже гола — з тюрбаном на голові і з обмотаним навколо стегон рушником.

— Чарівно! — мовив я, кинувши газети на стілець у передпокої. — Твій вигляд пасує до назви цього поверху!

— Що за назва?

— Її дав Нік, продавець газет на розі. Він стверджує, що колись тут був бордель.

— Я була у ванній, — сказала Наташа. — Уже вдруге. Цього разу — в холодній. А ти все не приходив. Ти що, купував газети на Таймс-сквер?

— Я опинився в чужому, незнайомий світі — світі гомосексуалістів. Знаєш, що тут ними аж кишить?

Вона кивнула і кинула на підлогу рушник.

— Знаю. Ця квартира теж належить одному з них, може, тепер ти нарешті заспокоїшся.

— То це тому ти зустріла мене в такому вигляді?

— Я про це не думала. Але тобі ніщо не загрожує.

Ми лежали в ліжку. Після кави випили пива. Потім у магазині братів Штерн, що працював і по неділях, замовили купу продуктів — копчене м'ясо, салямі, масло, сир і сірий хліб. В Америці варто лише подзвонити, щоб мати все що заманеться. Навіть у неділю. Усе принесуть просто додому — треба тільки трохи прочинити двері і взяти. Прекрасна країна, надто якщо вся ця благодать тобі по кишені.

— Я тебе обожнюю, — сказав я, відмовляючись вбирати червону шовкову піжаму анонімного власника квартири, яку мені кинула Наташа. — Я тебе обожнюю. Це свята правда, як і те, що мене створив Бог. Але я це не вдягатиму.

— Але ж, Роберте. Вона випрана і випрасувана, а Джері — дуже охайний і чистоплотний чоловік.

— Хто?

— Джері. У готелі ти теж спиш на постелі, на якій раніше спав невідомо хто!

— Правильно. І мені це зовсім не подобається. Але все залишається анонімно — я цих людей не знаю.

— Джері ти теж не знаєш.

— Я знаю його через тебе. Ось у чому різниця! Це так само, коли ти їси курку, якої ніколи не бачив, і курку, яку ти виростив і кликав на ім'я.

— Шкода! Я залюбки помилювалася би тобою в червоній піжамі. Але зараз я дуже хочу спати. Не заперечуєш, якщо я годинку посплю? Мене геть розморило від копченого м'яса, пива та любощів. А ти почитай газети.

— І не подумаю. Я лежатиму поруч із тобою.

— Думаєш, тоді я зможу заснути? Не вірю.

— Спробуймо. Може, я теж засну.

За кілька хвилин вона вже міцно спала. Досить довго я дивився на неї, але посправжньому не бачив. Кондиціонер майже нечутно дзижчав, а знизу долинали приглушені звуки піаніно. Вправлявся хтось, хто зовсім не вмів грати, і саме тому мені пригадалося дитинство — спекотні літні дні, коли з іншого доверху крізь стіни квартири вливалася нерішуча, повільна гра на роялі, а за вікном ліниво шелестіли на вітрі каштани.

Раптом я прокинувся, виявляється, я теж спав. Обережно встав із ліжка і пішов до іншої кімнати, щоб одягтися. Всюди були розкидані мої речі. Позбирав їх, а тоді підійшов до вікна і глянув на чуже місто, яке не знало ні спогадів, ні традицій. Жодних! То було нове місто, сповнене нестримного майбутнього. Я довго стояв там і багато думав. Хтось знову заграє на піаніно, але тепер грали не етюд Черні, а сонату Клементі. Потім залунав повільний блюз.

Я став посеред кімнати, звідки було добре видно Наташу. Вона лежала на покривалі, оголена, обличчям до стіни, її ліва рука заплуталася у волоссі. Я дуже сильно її кохав. Кохав за те, що вона ніколи не сумнівалася. Вона завжди була поруч, коли ти цього потребував, але ніколи не обтяжувала і зникала, перш ніж ти встигав озирнутися. Я знову підійшов до вікна і глянув на цей білий кам'яний пейзаж, який нагадував країни Близького Сходу чи суміш Алжиру та місячного ландшафту.

Прислухався до невпинного вуличного гамору і спостерігав задовгою низкою світлофорів на Другій авеню, стежив, як у них автоматично чергувалося червоне і зелене світло. У цій регулярності було щось заспокійливе і водночас нелюдське, наче містом уже керували роботи. Проте мене це зовсім не лякало. Я знову пішов на середину кімнати, а потім виявив, що, обернувшись, бачу Наташу у дзеркалі навпроти ліжка. То була дивна гра двох картинок — справжньої і віддзеркалення, від неї аж мороз пішов поза шкірою; здалося, наче ми обоє перестали бути реальними, а мене підвісили у вежі між двох дзеркал, які перекидалися відображеннями, що виникали в них, аж поки зникли у нескінченності.

Наташа поворухнулася. Вона зітхнула і повернулася на живіт. А я подумав, чи не віднести мені на кухню тачку з бляшанками з-під пива, серветками, хлібом та залишками копченого м'яса. Але облишив цю ідею. Я не планував вражати її своїми господарськими чеснотами. Навіть не поставив до холодильника горілку, щоправда я знав, що там була ще одна пляшка. Аж дивно, як мене зворушувала ця буденна

ситуація — прийти в дім і побачити там людину, яка на тебе чекає і яка тепер довірливо і без жодного страху спить поруч. Багато води втекло відтоді, як зі мною сталося щось подібне, але то була оманлива, далека ситуація, про яку я не хотів думати, перш ніж повернуся. Я знав, що ці думки дуже небезпечні, бо вони вели вузьким шляхом без жодних поручнів, по обидва боки якого зяяла прірва; тут не була доречна ні іронія, ні роздуми, можна було тільки рухатися вперед без жодної думки. Якби я захотів, міг би навіть весь шлях протанцювати, але будь-який хибний крок мав би летальні наслідки, як і необережний рух канатохідця.

Знову глянув на Наташу. Я кохав її дуже сильно, але в моїх почуттях не було сентиментальності. Поки все так і залишатиметься — я у відносній безпеці. Я міг порвати з нею стосунки і не поранитися. Я дивився на її красиві плечі, фантастично гарні руки і безшумно ворухив пальцями, шепочучи заклинання: "Залишайся зі мною, о ти, прекрасна жінко з іншої, чужої планети! Не покидай мене, перш ніж я сам тебе не покину! Будь благословенна, о ти, частинка дикого спокою!"

— Що ти робиш? — запитала Наташа.

Я опустил руки.

— Хіба ти мене бачиш? — здивувався я. — Ти ж лежиш на животі!

Вона показала рукою на маленьке дзеркальце, яке стояло біля радіо на нічному столику:

— Намагаєшся мене зачаклувати? Чи тобі вже обридло жити біля домашнього вогнища?

— Ні те, ні те. І мене покинемо цієї фортеці, з якої вже майже зникла бордельна магія, але такий близький гомосексуалізм! Щонайраніше після обіду ми пройдемося П'ятою авеню, як усі порядні американці, які прибули в країну на "Мейфлауер". Але потім відразу повернемося сюди — до радіо, стейка на електричному грилі та любощів.

Але після обіду ми не вийшли на вулицю навіть. Натомість відчинили на годину вікна і впустили гаряче повітря, а потім знову ввімкнули кондиціонер на повну потужність, щоб не пітніти, кохаючись. Наприкінці дня у мене було відчуття, наче ми прожили майже цілий рік у вакуумі, у стані невагомego спокою.

20

— Я влаштовую невеличкий прийом, — оголосив Сильверс. — Вас теж запрошую.

— Дякую, — сказав я без ентузіазму. — Але, на жаль, змушений відмовитися. У мене немає смокінга.

— Він і не потрібен. Це літня вечірка. Кожен може приходити, в чому захоче.

У мене не було виходу.

— Добре, — погодився я.

— Чи не могли б ви привести ще й місіс Вімпер?

— Ви її вже запросили?

— Ще ні. Вона ж ваша знайома!

Я глянув на цього крутія.

— Не думаю, що це так просто буде зробити. Крім того, ви казали, що знаєте її

значно довше за мене.

— Тоді я сказав це просто так. Прийдуть дуже цікаві люди.

Я чудово собі уявляв цих цікавих людей. Для тієї частини людства, яка живе з торгівлі, прикладна психологія здається дуже примітивною. Цікавий той, на кому ти заробляєш гроші, решта людства поділяється на симпатичних і байдужих людей. І, звісно ж, той, на кому втрачаєш гроші, — звичайний мерзотник. Сильверс фанатично дотримувався цих правил, а деколи заходив навіть далі.

Рокфеллерів, Фордів та Меллонів на прийомі не було, хоч Сильверс стільки про них розповідав, що я вже давно мав би повірити, що вони його найкращі друзі, які просто не зможуть не завітати. Але прийшли інші мільйонери — можливо, навіть мільйонери у першому поколінні, а не в другому чи третьому. Вони були галасливі й добродушні, балансували між абсолютною впевненістю у світі грошей та цілковитою безпорадністю в світі живопису. Всі вони вважали себе колекціонерами, а не простими смертними, які випадково придбали кілька картин, щоб прикрасити стіни будинку. То був найбільший трюк Сильверса: він перетворював їх на колекціонерів, дбав, щоб час від часу якийсь музей брав одну з їхніх картин на виставку і вносив її у каталог із позначкою "З приватної колекції містера та місіс Х". Таким чином його клієнти долали ще один щабель драбини, яка вела в такий жаданий вищий світ.

Раптом я побачив місіс Вімпер. Вона кивком покликала мене.

— Що ми забули тут, серед цих акул? — простогнала вона. — Нащо ви мене запросили? Жахливі люди! Може, втечемо звідси?

— Куди?

— Та куди завгодно! В "Ель Марокко". Або до мене додому.

— Залюбки, — відповів я. — Але я не можу звідси піти. Я зараз тут як на службі.

— На службі? А як щодо мене? Переді мною ж ви не маєте жодних зобов'язань? Ви мусите мене звідси забрати, бо саме через вас мене запросили.

Її аргументація здалась мені досить цікавою.

— Ви часом не росіянка?

— Ні. Чому запитуєте?

— Бо саме росіянкам якнайкраще вдається з неправильних припущень та неправильних висновків вибудовувати стрункі логічні конструкції і висловлювати претензії. Дуже привабливо, дуже жіночно й дуже дражливо.

Місіс Вімпер розсміялася:

— І багато ви знаєте таких росіянок?

— Кількох. Щоправда, це емігрантки. Я зауважив, що в них просто талант без причини у всьому обвинувачувати чоловіків. Вони вважають, що таким чином вони підтримують вогонь кохання.

— Скільки всього ви знаєте! — мовила місіс Вімпер, кинувши на мене довгий, допитливий погляд. — То коли ми підемо? У мене нема жодного бажання і далі слухати фальшиві проповіді цієї Червоної Шапочки.

— А чому саме Червоної Шапочки?

— Тоді вовка в овечій шкурі.

— Це не з казки про Червону Шапочку. Це цитата з Біблії, місіс Вімпер.

— Дякую, професоре, але в обох випадках фігурує вовк. Скажіть, будь ласка, а вас не нудить, коли ви дивитеся на цю зграю маленьких і великих гієн та вовків, які вештаються тут, хизуючись своїми Ренуарами у пащеках?

— Поки що ні. Я сприймаю це інакше, ніж ви. Мені подобається, коли хтось серйозно говорить про речі, на яких зовсім не розуміється. Це звучить так по-дитячому і по-новому. А фахівці завжди справжні зануди.

— А ваш верховний жрець, який зі сльозами на очах говорить про картини, як про власних дітей, і все одно залюбки і дуже вигідно продає їх, цей торговець дітьми?

Я розсміявся. Вона добре орієнтувалася на цьому ярмарку марнославства.

— І що ми тут забули? — вела вона далі. — Проведіть мене додому.

— Я відвезу вас додому, але потім я мушу сюди вернутися.

— Добре.

Я мав би здогадатися, що її водій чекає на неї у машині перед будинком, але чомусь не подумався. Вона помітила моє здивування.

— А тепер везіть мене додому, я не кусаюся, — заспокоїла вона. — Потім вас знову сюди доставлять. Я ненавиджу сама повертатися додому. Ви й гадки не маєте, яка порожня може бути квартира.

— Помиляєтеся, — заперечив я. — Я це знаю.

Водій зупинився і відчинив двері. Місіс Вімпер вийшла з машини і, не чекаючи на мене, подріботіла до дверей будинку. Я роздратовано пішов слідом.

— Мені шкода, що я знову мушу туди повертатися, — сказав я. — Але ж ви розумієте, що інакше не можна.

— Та ні, інакше можна, — відповіла вона. — Але тут уже ви точно нічого не розумієте. На добраніч. Джоне, відвези містера... Забула, як вас звати?

Я втупився в неї і без вагань відповів:

— Мартин.

Вона й оком не повела:

— ... містера Мартина назад.

На якусь мить я хотів було передумати, а потім таки сів у машину.

— Відвезіть мене до найближчої стоянки таксі, — попросив водія.

Він завів двигун.

— Зупиніться тут, — сказав я, коли ми проїхали два квартали. — Там стоїть таксі.

Водій обернувся:

— Чому ви хочете вийти? Мені зовсім не обтяжливо вас відвезти.

— Зате це обтяжливо для мене.

Він вишкірився:

— Мені б ваші проблеми.

Джон зупинив машину. Я дав йому чайові. Він похитав головою, але гроші взяв. На таксі я поїхав до Сильверса. Тоді вже я похитав головою. І чого ж я такий ідіот?

— Відвезіть мене, будь ласка, не на Шістдесят другу, — звернувся я до таксиста, — а на П'ятдесят сьому вулицю, на розі з Другою авеню.

— Як скажете, шеф. Красива ніч, правда?

— Спекотна.

Я вийшов біля крамниці з делікатесами братів Штерн. Там іще було відчинено. Кілька гомосексуалістів з блаженними усмішками вибирали собі холодні закуски на вечерю. Я зателефонував Наташі. Вона чекала мене не раніше як через дві-три години. Тому я вирішив зателефонувати, перш ніж піднятися до неї в квартиру. День і так був сповнений несподіванок, і я хотів запобігти новим.

Вона була вдома:

— Де ти? Зі своїми колекціонерами? Відпочиваєш від них на свіжому повітрі?

— Я і не з колекціонерами, і не з місіс Вімпер. Я в магазині братів Штерн, між сиром "Крафт" і саямі.

— Купи півфунта саямі і сірого хліба.

— І масла?

— Ні, масло в нас іще є. А от сир "Едам" не завадив би.

Раптом я відчув себе дуже щасливим.

Коли вийшов із телефонної будки, в магазині вже бавилися троє пуделів. Я впізнав Рене та його господаря, рудоволосого Яспера. Він із притаманними багатьом голубим легкістю і недбальством привітався зі мною:

— Як справи, незнайомцю? Давно не бачилися!

Мені саме давали саямі, сир і шоколадний пиріг у круглій алюмінієвій фользі.

— От як? — прокоментував Яспер. — Продукти для пізньої вечері?

Я мовчки глянув на нього. На щастя, він не запитав, чи я вечерятиму зі своєю подругою, інакше на його руді кучері я вмовив би шоколадний пиріг у фользі, наче корону.

Він більше нічого не казав, але вийшов услід за мною на вулицю.

— Трохи прогуляємося? — таки не втримався і закрокував у ногу зі мною.

Я озирнувся. На Другій авеню було дуже людно: мабуть, саме година вечірнього променаду, бо вулиця аж кишіла геями, з пуделями і без них. А ще — з карликовими таксами, більшість із яких господарі несли під пахвами. Панувала святкова атмосфера. Люди віталися, жартували, відпускали псів на край тротуару справляти нужду, спостерігали одне за одним і обмінювалися поглядами. Я помітив, що саме привертаю загальну увагу. Яспер гордо крокував поруч зі мною, киваючи всім із таким виглядом, наче він щойно купив мене на базарі. Всі обговорювали мене, як його найновішу перемогу.

Мені, мов хтось шию здавив. Я різко повернув у протилежному напрямку.

— Куди ви так поспішаєте? — запитав Яспер.

— Я щоранку, ходжу до церкви приймати святе причастя, і мені треба підготуватися до нього. Бувайте!

На мить Яспер онімів. А потім у мене за спиною пролунав сміх — сміх, який

несподівано нагадав мені місіс Вімпер. Я зупинився біля кіоску з газетами і купив "Джорнел" і "Ньюс".

— Їх сьогодні ввечері так багато, що ніде яблуку впасти, еге ж? — запитав Нік і сплюнув.

— Так завжди?

— Щовечора. Голубий променад. Якщо так піде і далі, в Америці знизиться народжуваність.

Я на ліфті піднявся до Наташиної квартири. Відколи вона там поселилася, в наших стосунках щось змінилося. Раніше ми зустрічалися вряди-годи, а тепер я приходив до неї щовечора.

— Мені потрібно у ванну, — сказав я з порогу. — Обожаю тебе, але мушу взяти ванну. У мене таке враження, наче мене з голови до ніг вимастили болотом.

— Будь ласка! Ніколи не можна забороняти людям митися. Може, хочеш додати у ванну ще й ароматичної олії? З запахом гвоздики від "Мері Чесс"?

— Ні, краще не треба. — Я подумав про Яспера і про те, як би він відреагував, зустрівши в ліфті мене, напахченого гвоздиками.

— Як тобі вдалося так швидко сюди прийти?

— Я відвіз місіс Вімпер додому. Сильверс запросив її без моєї допомоги.

— І вона тебе так швидко відпустила? Браво!

Я трохи піднявся з гарячої води.

— Вона не хотіла мене відпускати. Звідки ти знаєш, що це було непросто?

Вона розсміялася:

— Будь-хто це знає.

— Будь-хто? А конкретніше?

— Усі, хто з нею знайомий. Вона почувається самотньою, не цікавиться чоловіками свого віку, полюбляє пити мартіні і нікому не завдає шкоди. Бідний Роберт! Ти злякався?

Я схопив її за пістряву сукню, розписану в техніці батик, і спробував затягти у ванну. Але вона закричала:

— Відпусти! Це не моя сукня, це модель!

Я відпустив її:

— А що тут узагалі наше? Квартира — не наша, сукні — не наші, коштовності — не наші...

— Дивовижно, правда? Жодної відповідальності! Хіба ж це не те, чого ти так хотів?

— У мене був сьогодні паскудний день, — поскаржився я. — Змилосердся наді мною!

Вона підвелася:

— І ти ще дорікатимеш мені через Елізу Вімпер. Ти, зі своїм знаменитим пактом.

— Яким іще пактом?

— Що ми не хочемо завдавати одне одному болю. Що ми разом, щоб допомогти одне одному забути минуле, наші давні історії! Милий Боже, як же ти все це подав! І

тепер ми тремтимо, наче вівці після бурі, ховаємося в обіймах цього нікчемного коханнечка, зализуючи рани, яких нам завдали інші!

Вона металася по ванній. Я здивовано на неї дивився. І нащо їй раптом здалися усі ці напівзабуті дурнуваті розмови, через які стосунки завжди стають емоційними? Я був переконаний, що сформулював усе не так. Не аж такий я вже дурний. Це була швидше її власна реакція на мої слова, а, можливо, й причина, чому вона зі мною зблизилася. Я почав дуже швидко думати: знав, що частково — все це правда, хоч я і не хотів її визнавати. Що мене найбільше здивувало, то це — як вона все чітко усвідомлювала.

— Налий мені чарку горілки, — попросив я обережно і вирішив перейти в наступ. Це — найпростіший вихід із ситуації, надто якщо сумління у тебе нечисте.

— Скільки ж ми одне одному понабріхували? — запитала вона.

— Хіба не всі так поводитьсь? — відповів я, щасливий, що бачу якийсь просвіток.

— Не знаю. Щоразу все забуваю.

— Щоразу? І часто з тобою таке?

— Цього я теж уже не знаю. Я ж не рахівниця. Ти, можливо, — так, а я — ні.

— Я заразу ванній. Це дуже невігідна позиція. Краще укладімо мир.

— Мир! — процідила вона уїдливо. — Кому він узагалі тепер потрібен?

Я захопив рушника і підвівся. Якби я знав, у що це все виллється, то уникав би ванни, мов чуми.

Наташа почала ніби жартома, але поступово себе накручувала, набуваючи дедалі більшої войовничості — я зауважив це по її очах, по різких рухах і по голосу, який раптом став дзвінкий. Треба було пильнувати. Бодай тому, що вона мала рацію. Спершу я сам хотів наступати, використовуючи місіс Вімпер, аж раптово відчув, що все знову змінилося.

— У тебе просто розкішна сукня, — сказав я. — А я хотів тебе в ній викупати!

— І що тебе зупинило?

— Вода була занадто гаряча, а ванна — завузька.

— Чому ти знову вдягаєшся? — запитала Наташа.

— Мені тут занадто холодно.

— Ми можемо вимкнути кондиціонер.

— Нехай працює. Інакше тобі буде занадто жарко.

Вона з підозрою глянула на мене:

— Хочеш ушитися? Ти — боягуз!

— Ні, звичайно! Хіба ж я покинув би напризволяще салямі та "Едам"?"

Несподівано вона по-справжньому розлютилася.

— Забирайся під три чорти! — заволала вона. — Шмаригуй у свою клятву готельну діру! Там твоє місце!

Вона аж тремтіла від люті. Я підняв руку, щоб упіймати попільничку, якщо б вона спробувала її кинути. Був упевнений: влучила б точно в ціль.

Наташа була неймовірна. Лють не спотворила її обличчя, а прикрасила його. Вона тремтіла не тільки від люті, а й від повноти життя. Я міг узяти її просто зараз, але мій

внутрішній голос попередив: "Не варто цього робити!" У мить просвітлення я збагнув, що це не зарадило б. Ми лише відсунули б проблему на задній план, не позбувшись її, а я на майбутнє втратив би цей важливий емоційний аргумент. Утеча була найрозумнішим виходом з ситуації. І саме зараз був мій останній вдалий момент.

— Як хочеш. — Я швидко перетнув кімнату і зачинив за собою двері.

Я чекав на ліфт і вслухався. До мене не долинали жодного звуку. Можливо, вона очікувала, що я повернуся.

У братів Льові електричні лампочки освітлювали французькі латунні канделябри початку дев'ятнадцятого століття, прикрашені білими порцеляновими квітами. Я зупинився і вкотре почав розглядати вітрину. Потім пішов далі, повз тьмяно освітлені напівпорожні забігайлівки з гамбургерами, де за довгою стійкою сиділи люди і їли котлети чи сосиски, запиваючи їх кока-колою або апельсиновим соком, — до такого поєднання я досі не міг звикнути.

На щастя, того вечора на чергуванні був Меліков.

— Safard? — співчутливо запитав він.

Я кивнув:

— Так, хандра. Невже це так видно?

— За кілометр. Хочеш випити?

Я заперечно похитав головою:.

— Я лише на першій стадії, від алкоголю тільки гірше стане.

— І що воно таке — оця перша стадія?

— Коли думаєш, що повівся погано, по-дурному і без почуття гумору.

— Я думав, це вже позаду.

— Очевидно, що ні.

— А коли настає друга стадія?

— Коли я вважаю, що для мене все закінчилося. І винятково через власну дурість.

— Може, хоча б кухоль пива? Сідай у плюшеве крісло і борися зі своєю хандрою.

— Добре.

Поки Меліков розносив по готельних номерах пляшки з мінеральною водою, а потім і віскі, я поринув у свої фантастичні мрії.

— Доброго вечора, — пролунав голос за моєю спиною.

Лягманн! Першим моїм бажанням було встати і швидко втекти.

— Тільки тебе мені бракувало, — буркнув я.

Але з благальним виглядом він знову вмотивував мене в крісло.

— Я не жалітимуся тобі, — прошепотів він. — Мої нещастя закінчилися. Я святкую!

— То ти її таки підчепив? Жалюгідний мародер.

— Кого?

Я підняв голову.

— Кого? У всіх тут вуха болять від твоїх любовних одкровень, від них аж лампи на стелі тремтіли, а тепер у тебе вистачає нахабства запитувати мене — "кого?"

— Це вже в минулому, — пояснив Лягманн. — Я швидко забуваю.

Я зацікавлено глянув на нього.

— Справді? Швидко забуваєш? Саме тому ти місяцями голосив?

— Звісно! Швидко забуваєш тоді, коли повністю очистишся.

— Від чого? Від стічних вод?

— Слова не мають значення. Я нічого не домігся. Мене ошукали. Мексиканець і ця донья з Пуерто-Рико.

— Ніхто тебе не ошукав. Ти просто не домігся того, чого хотів. Відчуваєш різницю?

— Після десятої вечора я цієї різниці взагалі не зауважую.

— Ти щось справді занадто веселий, — трохи заздрісно відзначив я. — Мабуть, і справді все швидко забуваєш.

— Я знайшов справжню перлину, — прошепотів Лягманн. — Але не хочу поки нічого розповідати. Хоча це справді скарб, до того ж — без мексиканця.

Меліков гукнув мене до стійки:

— Роберте, до телефону.

— Хто?

— Наташа.

Я взяв слухавку.

— Де ти? — запитала Наташа.

— У Сильверса на вечірці.

— Брехня! Ти п'єш із Меліковим горілку!

— Я стою рачки перед плюшевим кріслом, славлю тебе і проклинаю свою лиху долю. Я цілком розчавлений.

Вона розсміялася:

— Роберте, повертайся.

— Озброєний?

— Беззбройний, дурнику! Ти не повинен залишати мене саму. От і все.

Я вийшов надвір. Вулиця мерехтіла в нічному світлі ліхтарів, спокійна й далека від усіх тайфунів цього світу; затамувавши подих, вона відлітала в обійми вітру і плела павутиння своїх мрій. Вулиця ніколи мене не приваблювала, але зараз я відчув її красу.

— Сьогодні я залишуся з тобою до ранку, — сказав я Наташі. — Я не повернуся в готель. Хочу спати поруч з тобою і прокинутися

біля тебе. А вранці принесу хліба, молока і яєць від братів Штерн. Уперше ми прокинемося разом. Думаю, всі наші негаразди через те, що ми замало буваємо вдвох. А потім нам доводиться щоразу заново одне до одного звикати.

Вона потягнулася:

— Завжди вважала, що життя занадто довге, щоб весь час бути разом.

Я розсміявся:

— У цьому точно щось є. Але мені ще ніколи не випадало випробувати цю теорію. Доля завжди дбала, щоб життя здавалося мені занадто коротким.

— У мене таке відчуття, наче ми летимо на повітряній кулі, — знову заговорив я. — Не на літаку, а на тихій повітряній кулі, на аеростаті братів Монгольф'є початку

дев'ятнадцятого століття: ми достатньо високо, щоб нічого більше не чути, але ще досить низько, щоб усе бачити — вулиці, іграшкові машинки і мережу ліхтарів. Хай благословить Бог того невідомого благодійника, який поставив сюди це широке ліжко і повісив на стіні навпроти дзеркало: коли проходиш кімнатою, тебе стає ніби двоє, дві однакові жінки, одна з яких завжди німа.

— З німою було б легше. Правда?

— Ні.

Вона різко обернулася:

— Правильна відповідь.

— Ти дуже вродлива. Зазвичай я спочатку дивлюся, які в жінки ноги, потім на її зад і насамкінець на обличчя. А з тобою все було навпаки. Спершу я розглядав твоє обличчя, тоді — ноги, і аж потім, коли в тебе закохався, почав думати, а який же в тебе зад. Ти струнка, і могло статися, що зі спини ти — як вичахла, кістлява манекенниця, з пласкою дупою, придатною тільки, щоб гарцювати на конях. Це мене дуже непокоїло.

— І коли ти зауважив, що все добре?

— Не запізно. Є прості методи, щоб це виявити. Найдивніше те, що минула купа часу, перш ніж мене це зацікавило.

— Кажі далі.

Вона ліниво лежала на ліжку, муркочучи, наче велика кішка, і лакувала маленьким пензликом нігті на ногах.

— Зараз мене не можна гвалтувати, — сказала вона. — Цей лак мусить спершу висохти, інакше ми злипнемося. Кажі далі.

— Я завжди думав, що не можу встояти перед засмаглими жінками, які влітку цілий день плюскаються у воді і ніжаться у сонячному промінні. А ти — перша у моєму житті жінка з такою білосніжною шкірою, наче вона ніколи не бачила сонця. І взагалі, в тобі багато від місяця... прозорі сірі очі... Якщо, звісно ж, не враховувати твого гнівливого темпераменту. Ти — німфа, і я рідко в комусь так помилявся, як у тобі. Там, де ти є, у небо зносяться ракети, спалахують феєрверки і лунають гарматні постріли, але щонайдивніше — без жодного звуку.

— Далі кажи. Хочеш випити?

Я заперечно похитав головою.

— Я часто спостерігав свої емоції, начебто збоку. Себто споглядав їх анфас, а не в профіль. Вони ніколи не поглинали мене цілком, а просто злизали з мене. Я ніколи не знав чому. Можливо, через страх, а можливо, через мої комплекси. Але з тобою все інакше. З тобою я ні про що не думаю. Усі почуття, мов на долоні. Чудово любитися з тобою і так само розкішно — бути поруч опісля, так, як зараз. З багатьма жінками це неможливо, та й, правду кажучи, не хочеться. А з тобою ніколи не знаєш, що краще. Кохаючись із тобою, я думаю, що немає нічого прекраснішого, а потім, коли зовсім розслаблено лежу в ліжку, відчуваю, як закохуюся в тебе ще більше.

— Мої нігті вже майже висохли, — сказала Наташа. — Але ти кажи.

Я глянув у напівтемну вітальню.

— Прекрасно бути з тобою і вірити у свою безсмертність. Якоїсь миті віриш у неї так сильно, наче вона може стати реальністю. Тоді ми викрикуємо одне одному слова, щоб відчувати її ще глибше, підсунути ще ближче, примітивні, звичайні, вульгарні слова, щоб просвердлити одне одного ще інтенсивніше, щоб подолати навіть ту міліметрову дистанцію, яка нас розділяє, слова, що їх кажуть водії вантажівок чи м'ясники на бійні, слова, мов удари батога, тільки задля того, щоб стати ще ближчими, кохати ще дужче.

Наташа випростала ногу і подивилася на неї. А потім відкинулася на подушку.

— Любий, при повному марафеті кохатися важко.

Я розсміявся.

— Хто знає це краще за нас, романтиків! Ох, ці облудні слова, здатні розвіятися, мов пух, від щонайлегшого вітерцю! Але не з тобою. З тобою не треба брехати.

— Але ти дуже красиво брешеш, — сонно промовила Наташа. — Ти не втечеш? Принаймні сьогодні вночі?

— Хіба що разом із тобою.

— Добре.

За кілька хвилин вона заснула. Їй це дуже легко вдавалося. Я вкрив її. Потім довго лежав без сну, прислухався до її дихання і думав про все на світі.

21

Бетті Штайн повернулася з лікарні.

— Ніхто не каже мені правди, —: нарікала вона. — Ні друзі, ні вороги.

— Бетті, у вас немає ворогів.

— Ви — просто золотко. Але чому ніхто не каже мені правди? Я її витримаю. Набагато жажливіше не знати, що зі мною насправді.

Я глянув на Гrefенгайма, який сидів позаду неї.

— Бетті, вам сказали правду. Чому ви щосили стараєтеся думати, що правда — це тільки найгірше? Чому ви дивитеся на світ аж так драматично?

Вона всміхнулася, як дитина:

— Я можу налаштуватися інакше. Якщо зі мною справді все добре, я спокійно піду своєю стежиною далі, я себе знаю. Але якщо я знатиму, що йдеться про життя чи смерть, я боротимуся. Я боротимуся, мов божевільна, за час, який в мене залишився. І, можливо, мені вдасться навіть продовжити той час. А інакше — я його просто безповоротно втрачу. Хіба ви не розумієте? Ви ж повинні мене розуміти!

— Я вас розумію. Але якщо доктор Гrefенгайм каже, що все добре, ви маєте йому вірити. Нащо йому вам брехати?

— Бо так роблять усі. Жоден лікар не каже правди.

— Навіть тоді, коли він — ваш давній друг?

— Тоді тим більше.

Вона повернулася три дні тому і мучила себе і своїх друзів цими запитаннями. Великі виразні очі на доброму старечому обличчі, в якому збереглися риси наївної молоденької дівчинки, неспокійно блукали від одного гостя до іншого. Деколи комусь вдавалося її ненадовго заспокоїти, і тоді вона аж світилася дитячою вдячністю, але вже

через кілька годин на неї знову напосідали сумніви і вона й далі починала всіх мордувати.

Бетті сиділа у старому вольтерівському кріслі, яке купила у братів Льові, бо воно нагадувало їй про Європу, оточивши себе гравюрами з зображеннями Берліна. Вона перевісила їх із коридору до спальні, а дві маленькі, в рамках із підставками, завжди носила за собою з кімнати в кімнату. Новини про бомбардування Берліна, що з'являлися тепер на шпальтах газет мало не щодня, бентежили її ненадовго, на кілька годин, але переживала вона їх так бурхливо, що в лікарні Гrefенгайм змушений був ховати від неї газети. Але це не допомагало. Наступного дня він заставав її, заплакану, біля радіо. Бетті постійно впадала в крайнощі, а тому ніяк не могла вийти зі стану шоку. Її туга за Берліном була досить суперечлива, бо контрастувала з ненавистю до нацистських убивць, які винищили половину її родини. Крім того, Бетті не могла тужити відкрито і приховувала свій сум, наче щось непристойне, від усіх емігрантів. Їй уже не один раз дорікали через ностальгію за Курфюрстендаммом і порівнювали з сентиментальною Сарою, яка готова цілувати ноги власних убивць. Але тепер нерви всіх емігрантів були натягнуті, мов струни, кожного переповнювали суперечливі почуття надії, огиди та страху, всі перебували у внутрішньому конфлікті зі собою, бо кожна бомба, що падала на їхню покинуту батьківщину, плюндрувала їхні колишні надбання, а тому бомбардування одночасно і вітали, і проклинали — у їхніх душах надія і страх зіткнулися у нерівному двобої і кожен мав сам для себе вирішити, що обрати, але найпростіше було тим, у кого ненависть була така всеохопна, що приглушила решту голосів душі — співчуття до невинних, природного милосердя та людяність. Але попри всі страждання багато емігрантів просто не могли проклясти весь народ. Їх не влаштовувала думка, що німці самі накликали на себе біду — жахливими злочинами чи принаймні байдужістю до них, непохитною вірою в німецьку добросовісність і жахливою впертістю — тобто всім тим, що пліч-о-пліч іде з давньою німецькою травмою, мовляв, наказ і право — рівнозначні, і наказ звільняє від будь-якої відповідальності. Звісно ж, це була одна з наймиліших рис єврейського народу — вміння розуміти ближнього свого; риса, яка неодноразово викликала в мене лютість і розпач. Там, де доречна була ненависть і де вона справді панувала, через деякий час знову зароджувалося розуміння. А вслід за розумінням — несміливі спроби виправдати. З пик убивць іще стікала кров невинних, а до них уже поспішали свідки захисту. То була нація захисників, а не обвинувачів. Нація мучеників, а не месників. І маккавеїв серед них майже не залишилося.

Пристрасна й сентиментальна душа Бетті Штайн металася серед цього хаосу, не знаходячи ні щастя, ні спокою. Вона виправдовувалася, обвинувачувала і знову виправдовувалася, а потім її зацькував найоманливіший з усіх привидів — страх смерті.

— Россе, як вам тепер живеться? — запитала вона.

— Добре, Бетті. Дуже добре.

— Я така рада! — Я побачив, як від моїх слів у ній знову спалахнула надія. Якщо комусь велося добре, можна було сподіватися, що і їй буде добре. — Я тішуся за вас. Ви

сказали "дуже добре"?

— Так, Бетті, дуже добре.

Вона задоволено кивнула, а потім прошепотіла:

— Вони розбомбили Олівер-пляц у Берліні. Ви вже знаєте?

— Вони розбомбили весь Берлін, а не лише Олівер-пляц.

— Я знаю. Але ж Олівер-пляц! Ми там жили. — Вона боязко озирнулася. — Всі зляться, коли я про це кажу. Наш красивий старий Берлін.

— То було досить-таки огидне місто, — заперечив я обережно. — У порівнянні з Парижем чи з Римом. З погляду архітектури.

— Як ви думаєте, я доживу до того часу, коли зможу повернутися?

— Авжеж. Чом би й ні?

— Було б жахливо, якби не дожила, — я ж стільки чекала.

— Там усе буде інакше, ніж ми запам'ятали, — сказав я.

Вона певний час обмірковувала мої слова.

— Щось та й залишиться по-старому. І не всі німці — нацисти.

— Ні, — погодився я, підіймаючись. Таких розмов я довго не витримував. — Про все це ми зможемо подумати значно пізніше, Бетті.

Я пішов до іншої кімнати. Там сидів Танненбаум, тримаючи в руці аркуш, із якого він читав уголос. Грефенгайм і Равік стояли біля нього. Саме зайшов Кан.

— Кривавий список, — оголосив Танненбаум.

— Що це таке?

— Я склав список усіх тих людей у Німеччині, яких потрібно розстріляти, — пояснив Танненбаум і взяв шматок яблучного струддя.

Кан перебіг очима перелік:

— Добре.

— Його можна продовжити, — додав Танненбаум.

— Ще краще, — схвалив Кан.

— А хто його продовжить?

— Кожен може вносити свої пропозиції.

— А хто виконуватиме вирок?

— Комітет. Його треба створити. Це просто.

— Ви готові його очолити?

Танненбаум ковтнув слину. Я до ваших послуг.

— Можемо все спростити, — сказав Кан. — Укладімо пакт. Ви розстріляєте першого з вашого списку, а я — решту. Домовилися?

Танненбаум знову ковтнув слину. Грефенгайм і Равік глянули на нього.

— Я про те, — різко продовжував Кан, — що ви застрелите першого з цього списку власними руками. Не через комітет, за яким можна сховатися. То як, домовилися?

Танненбаум промовчав.

— Ваше щастя, що ви мовчите, — зауважив Кан. — Якби сказали "домовилися", я б вам дав ляпаса. Ви навіть гадки не маєте, як я ненавиджу ці кровожерні салонні

балачки. Ліпше знімайтеся в кіно. А з таких списків — ніколи нічого не вийде.

Кан пішов у спальню до Бетті.

— Манери, яку нациста, — пробурмотів Танненбаум.

Разом з Гrefенгаймом я вийшов від Бетті. Зараз лікар жив у нью-йоркській лікарні, де працював асистентом, не мав права самостійно приймати пацієнтів, зате отримував шістдесят доларів зарплати і безкоштовне харчування.

— Зайдете до мене? — запропонував він.

Я пішов. На вулиці було людно, вечір теплий і не такий задушний, як завади.

— Що з Бетті? — запитав я. — Чи ви не можете мені сказати?

— Запитайте у Равіка.

— Він скаже мені запитати у вас.

Гrefенгайм не наважувався нічого сказати.

— Ви її розрізали, а потім знову зашили, так? — не вгавав я.

Гrefенгайм далі мовчав.

— А раніше її вже оперували?

— Так, — відповів він.

Я більше не розпитував.

— Бідна Бетті, — сказав я. — Скільки їй ще залишилося?

— Цього ніхто не знає. Деколи хвороба розвивається швидко, а деколи — повільно.

Ми прийшли в лікарню. Гrefенгайм провів мене до своєї кімнати. Вона була маленька і просто умебльована, але там був великий акваріум з підігрітою водою.

— Єдина екстравагантна річ, — сказав він, — яку я собі дозволив, коли Кан приніс мені гроші. У Берліні в мене вся приймальня була заставлена акваріумами. Я розводив декоративних рибок. —

Він винувато глянув на мене короткозорими очима: — У кожного своє хобі.

— Після війни ви хочете вернутися до Берліна? — запитав я.

— Так. Моя дружина досі там.

— Ви щось про неї чули, відколи тут?

— Ми домовилися нічого одне одному не писати. Бо гестапо перевіряло всю пошту. Сподіваюся, вона втекла з Берліна. Як думаєте, її не кинули за ґрати?

— Ні. Нащо її кидати за ґрати?

— Думаєте, вони ставлять такі запитання?

— Думаю, так. Німці — бюрократи, навіть коли чинять злочини. Вважають, що таким чином ці дії стають правомірними.

— Важко чекати так довго, — сказав Гrefенгайм, взявши скляну трубочку, щоб очистити акваріум від мулу, не скаламутивши води. — Думаєте, її випустили з Берліна? Кудись у Центральну Німеччину?

— Можливо.

Я усвідомив усю іронію ситуації — Гrefенгайм обманював Бетті, а я мав обманювати Гrefенгайма.

— Найгірше, що ми нічого не можемо вдіяти! — зронив Гrefенгайм.

— Ми тільки глядачі, це правда, — відповів я. — Прокляті глядачі, яким можна позаздрити, бо їм не дозволяють брати участі у цьому хаосі. Саме це й робить наше існування тут таким примарним і непристойним. Там борються, зокрема і за нас, але не хочуть бачити нас у своїх лавах. А якщо декому і дозволяють, то лише вживши всіх заходів обережності і тільки десь далеко на периферії.

— У Франції можна було записатися в Іноземний легіон, — зауважив Гrefенгайм, відклавши скляну трубочку.

— Ви записалися?

— Ні.

— Не хотілося стріляти в німців, правда ж?

— Я взагалі не хотів ні в кого стріляти.

Я стеновав плечима:

— Інколи не залишається іншого вибору. Доводиться у когось стріляти.

— Хіба що в себе.

— Дурниці. Багато хто з нас не хотів стріляти в німців. Ми знали, на фронті немає тих, кого б ми справді хотіли застрелити. На фронт посилають сумирне, слухняне гарматне м'ясо.

Гrefенгайм кивнув.

— Нам не довіряють. Ні нашому обуренню, ні нашій ненависті. Це так само, як із Танненбаумом, він складає списки, але ніколи б не вистрілив. Приблизно так, правда?

— Приблизно так. Навіть Кана не хотіли брати. Думаю, слушне рішення.

По довгих коридорах, освітлених білими лампами я пішов до виходу. Повертався у своє примарне існування; мені здавалося, наче я живу на магічному двовимірному острові в епіцентрі бурі. Тут усе було інакше, ніж у Європі, де третій вимір замінила боротьба з бюрократією, з органами влади та жандармами, боротьба за дозволи на перебування та нелегальну роботу, з митниками і полісменами, тобто боротьба за виживання в чистому вигляді. А тут ми раптом опинилися у мертвому штилі — у цілковитій тиші, переповненій газетними заголовками та новинами по радіо — тільки вони нагадували нам про війну, яка вирувала десь далеко, на іншому континенті, відділеному від нас цілим океаном. То була війна лише в медіа-форматі: жоден ворожий літак не з'явився в американському небі, жодна бомба не впала на американську землю, жодна кулеметна черга не прорізала американське повітря. Я йшов, а в моїй кишені лежало повідомлення, що мій дозвіл на перебування продовжили ще на три місяці, я був "Enemy alien" — ворожий іноземець, але не такий "ворожий", щоб його кидати за ґрати. І тепер я йшов цим містом, обвіяним усіма вітрами — іскра життя, що ніяк не згасала, чужинець, який дихав на повні груди і тихенько насвистував, шматок життя з чужим прізвищем Росс.

— Квартира! — вигукнув я. — Лампи! Меблі! Ліжка! Кохана! Електрогриль для смаження м'яса! Чарка горілки! Усе це є навіть у цьому жалюгідному житті, на яке я проклятий. Ні до чого не звикаєш і це — прекрасно. Усім насолоджуєшся, наче вперше! І щоразу тебе пробирає аж до кісток! До самісіньких кісток, до спинного мозку, аж до

сірої речовини, що оточує головний мозок. Дай на тебе глянути! Я обожнюю тебе за сам лише факт існування. За те, що ми живемо в один і той же час. А вже потім — за все решту. Я — Робінзон, який знову і знову знаходить свого П'ятницю! Сліди на піску. Відбитки ніг. І завади для мене — ти найперша людина у цьому світі. Знову і знову. Тільки ти і є світлою стороною мого проклятого життя.

— Скільки ти випив? — запитала Наташа.

— Ні краплі. Тільки тугу і каву. Більш нічого.

— Тобі сумно?

— Коли живеш так, як я, сумуєш недовго. Різко повертаєшся, як людина уві сні, і сум стає лиш тлом, на якому чіткіше проступає життя. Сум, наче камінь, опускається на дно, зате підіймається рівень води життя. Те, що я тобі зараз кажу, далеко не істина. Але я хочу, щоб це було істиною. Хоча в моїх словах таки є частка правди. Інакше — ми просто б зношували, виснажували наше життя, наче шматок оксамиту між двох бритов.

— Добре, що ти не сумуєш, — сказала Наташа. — А причини мені байдужі. Усе, що має якусь причину, відразу стає підозрілим.

— Підозріло й те, що я тебе обожнюю?

Вона розсміялася:

— Це мене лякає. Хто такий швидкий на високі почуття, мусить щось приховувати.

Я спантеличено глянув на неї. Чому ти так кажеш?

— Просто.

— Ти справді так думаєш?

— А чом би й ні? Хіба ж ти не Робінзон, який знову і знову мусить переконувати себе, що бачив сліди на піску?

Я не відповів. Її слова зачепили мене глибше, ніж я очікував. Невже там, де я уявив собі тверду землю, був лиш сипучий пісок, у який я провалюся, не ступивши й кроку? Невже я так перебільшував міцність наших стосунків, що аж сам повірив у них?

— Не знаю, — відповів я, намагаючись відігнати неприємні думки. — Знаю одне: досі я не мав права ні до чого звикати. Кажуть, пережиті нещастя треба сприймати як пригоди. У цьому я теж не переконаний. У чому взагалі можна бути впевненим?

— Справді, у чому можна бути впевненим?

Я розсміявся:

— У чарці горілки в моїй руці, у шматку м'яса на грилі і, сподіваюся, у нас двох цієї миті. Я все одно тебе обожнюю, хоч це тобі й здається підозрілим. Що швидше почнеш обожнювати, то краще.

— Твоя правда. І цього не потрібно доводити, так? Головне, що ми це відчуваємо.

— Так і є. І знову ж таки, що швидше почнеш відчувати, то ліпше.

— Аз чого почнемо ми?

— З цієї кімнати! З цих ламп! З цього ліжка! Навіть, якщо вони не наші. Та й, зрештою, що належить людині? Та й на скільки часу? Усе позичене чи поцуплене, у цьому житті все і всі весь час крадуть.

Вона обернулася:

— Самих себе ми теж обкрадаємо?

— Так, і самих себе.

— Чому ж тоді кожен із нас не впадає у безмежний розпач і не вішається на найближчій гілляці?

— Це ніколи не пізно. До того ж у значно естетичніший спосіб.

— Здогадуюся, про що ти. — Вона обійшла стіл. — Хіба у нас нема чого святкувати?

— Що саме?

— Що тобі дозволили ще на три місяці залишитися в Америці.

— Точно.

— А щоб ти робив, якби тобі не продовжили дозвіл?

— Я б спробував отримати дозвіл на в'їзд до Мексики.

— Чому до Мексики?

— Бо там гуманний уряд. Він прийняв уже біженців з Іспанії.

— Комуністів?

— Людей. Словом "комуніст" тепер розкидаються направо і наліво, достоту як Гітлер. Для нього всі, хто проти нього, відразу перетворюються на комуністів. Кожен диктатор, який приходить до влади, починає спрощувати всі поняття.

— Облишмо політику. А ти зміг би з Мексики повернутися до Америки?

— Тільки з документами. За умови, якщо мене звідси не вишлють. Ти вже закінчила допит?

— Ще ні. Чому вони дозволили тобі тут залишитися?

Я розсміявся:

— Усе дуже заплутано. Якби Америка не воювала з Німеччиною, мене сюди взагалі не впустили б, або повторно вислали. А оскільки вони воюють, мені це на користь. Така ось іронія долі в часі суспільних потрясінь. Інакше безліч людей із долею, схожою на мою, давно б уже загинули.

Вона сіла біля мене:

— Мені здається, ти належиш до людей, яких дуже важко збагнути.

— На жаль.

— І в мене похмуре відчуття, що ти цим насолоджуєшся.

Я похитав головою:

— Ні, люба. Я лише прикидаюся.

— Ти дуже вправно прикидаєшся.

— Так само, як Кан? Емігранти бувають активні й пасивні. Ми з Каном хочемо бути активними. Такими ми були і в Франції. Ми були змушені поводитися саме так. Замість того, щоб оплакувати свою

долю, намагалися за будь-якої нагоди сприймати життя як пригоду. І пригоди в нас були досить таки відчайдушні.

Пізно ввечері ми ще вийшли погуляти. Перед тим я довго сидів біля вікна і міркував. Небо було всіяне зорями, вітер літав понад низькими будинками вздовж п'ятдесят п'ятої і п'ятдесят шостої вулиць; здавалося, він штурмом хоче взяти

хмарочоси, що наче мовчазні вежі, стояли між зеленими і червоними спалахами світлофорів. Я відчинив вікно і висунув голову на вулицю.

— Похолоднішало. Вперше за стільки тижнів! Можна дихати на повні груди!

Наташа підійшла до мене.

— Скоро осінь, — сказала вона.

— Слава Богу!

— Слава Богу? Ніколи не підганяй час!

Я розсміявся:

— Ти говориш, як вісімдесятилітня бабуса.

— Ніколи не можна підганяти час. А ти це робиш. Я точно знаю.

— Більше не роблю, — збрехав я.

— Куди ти так поспішаєш? Хочеш повернутися?

— Але ж я по-справжньому тут іще навіть не був. Чому я мав би думати про повернення?

— Не знаю, але ти тільки про нього й думаєш і ні про що інше.

Я похитав головою.

— Я не думаю далі завтрашнього дня. Настане осінь, потім зима і літо, і знову осінь, а ми сміятимемося і будемо разом.

Вона притулилася до мене.

— Не покидай мене! Я не можу бути сама. Я не героїня. В мене не героїчний характер.

— Серед тевтонців я бачив мільйони жінок із героїчним характером. Це їхня національна риса... Геройство компенсує їм відсутність шарму. А часто і секс. Аж нудить від них. А зараз ходімо надвір, без жодних зітхань і ридань, насолоджуймося першим вечором бабиного літа.

— Ходімо.

На порожньому ліфті ми спустилися вниз. Балет голубих закінчився. Пора пуделів теж. Вітер, наче мисливський пес, обнюхував аптеку Едварда на розі.

— Літо минуло, — зауважив Нік із газетного кіоску.

— То й добре, — відповіла Наташа.

— Не радій завчасно, — докинув я. — Воно повернеться.

— Ніщо ніколи не повертається, — оголосив Нік. — Тільки біда і той гидотний пудель Рене, який обдзюрює обкладинки "Вог" та "Есквайра", якщо я недопильную. Хотите "Ньюс"?

— Ми потім її купимо.

Такі безневинні балачки завжди мене бентежили. Це було хвилювання людини, якій не треба більше ховатися. Спокійні, звичні кожному обивателю, вечірні прогулянки були для мене пригодою; вони були безпечні, а безпека ніколи не належала до моїх буднів. Я вже майже став повноцінною людиною, яку хоч і терпіли, але не цькували. В американському розвитку я вже досягнув двох третин свого європейського "я". Я не володів англійською досконало, але досить вільно

послугувався своїм скупив словниковим запасом. У мовному сенсі вже просунувся до рівня чотирнадцятирічного підлітка. Багато американців знають слів не більше за мене. Але на відміну від мене, вони не затинаються.

— Може, зробимо велике коло? — запитав я.

Наташа кивнула.

— Я хочу так багато світла, як це тільки можливо у цьому напівтемному місті! Дні вже коротшають.

Ми пішли вгору по П'ятій авеню, повз готель "Черрі Незерленд" аж до Центрального парку. Крізь вуличний гамір до нас долинав левиний рик зі звіринцю. Ми зупинилися біля антикварної галереї "В'ей Русі", щоб поглянути на ікони та великодні яйця з оніксу та золота, які Фаберже колись створював для царської сім'ї. Російські емігранти, ці аристократи серед біженців, ще й досі їх тут продавали. Це ніколи не припинялося, так само, як і донські козаки ніколи не переставали давати концерти і геть не старіли, немов герої дитячих коміксів.

— Там уже починається осінь, — Наташа вказала на Центральний парк. — Повертаймося назад, до "Ван Кліф і Арпельс".

Ми йшли повз вітрини, на яких виставили осінній модний одяг.

— Для мене всі ці речі вже в далекому минулому, — сказала Наташа. — Ми фотографували їх іще в червні. Я завжди живу на одну пору року вперед. Завтра ми фотографуватимемо шуби. Можливо, тому в мене таке відчуття, що життя минає швидше. Поки всі ще тішаються літом, у моїй крові вже тече осінь.

Я зупинився і поцілував її:

— Як ми говоримо! Наче персонажі творів Тургенєва чи Флобера. З дев'ятнадцятого століття. А тепер у тебе в крові вже зима — з хуртовинами, шубами та камінами. О, ти, провіснице пір року.

— А що тече в тебе в крові?

— У мене? Не знаю. Мабуть, спогади про руїни та насильство. Американської осені та зими я ще не бачив. Знаю цю країну тільки навесні і влітку. Я й гадки не маю, які вони — засніжені хмарочоси.

Ми дійшли до Сорок другої вулиці, а потім вернулися назад по Другій авеню.

— Ти залишишся зі мною на ніч? — запитала Наташа.

— А можна?

— Звісно. У мене ж є твоя зубна щітка та білизна. Піжами тобі не треба. А поголитися зможеш моєю бритвою. Не хочу сьогодні спати сама. Здійметься ще сильніший вітер. І якщо я від нього прокинуся, хочу, щоб ти лежав поруч і втішав мене. Нині хочу бути неймовірно сентиментальною, хочу, щоб мене заспокоювали і вмовляли, хочу знову і знову з тобою засинати в передчутті осені, а потім про неї забувати і вкотре відчувати заново.

— Я залишуся.

— Добре. Ми ляжемо в ліжко і відчуватимемо одне одного. Дивитимемося на наші обличчя у дзеркалі навпроти і слухатимемо, як лютує вітер. Коли він завиватиме

дужче, в наших очах промайне страх і вони потемнішають. Тоді ти притиснеш мене ще міцніше і почнеш розповідати про Флоренцію, Париж, Венецію і про всі ті міста, в яких ми ніколи не будемо разом.

— Я ніколи не був у Венеції і Флоренції.

— Ти все одно можеш розповідати про них так, наче ти там бував. А я, мабуть, розплачуся і стану страшненька. Я дуже не красива, коли заплакана. Але ти мені це пробачиш, як і мою сентиментальність.

— Добре.

— То йди сюди і скажи, що ти кохатимеш мене вічно і ми ніколи не постаріємо.

22

— У мене для вас цікава новина, — сказав Сильверс. — Ми їдемо завойовувати Голлівуд. Що на це скажете?

— Як актори?

— Як продавці картин. Я отримав звідти багато запрошень і вирішив фахово опрацювати цю територію.

— Зі мною?

— З вами, — великодушно підтвердив Сильверс. — Ви добре працюєте і зможете мені допомогти.

— Коли?

— Приблизно через два тижні. Отже, в нас іще достатньо часу, щоб підготуватися.

— Надовго? — запитав я.

— Тижнів на два. А, можливо, й на довше. Лос-Анджелес — незаймана земля. Встелена золотом.

— Золотом?

— Так, тисячодоларовими купюрами. Не ставте таких дурних запитань. Будь-хто на вашому місці вже б танцював з радості. Чи ви не хочете їхати? Тоді мені треба шукати іншого супутника.

— А мене звільните?

Сильверс розлютився.

— Що це з вами таке? Звісно, що звільню. А як інакше? Але чому б вам не поїхати зі мною?

Сильверс зацікавлено подивився на мене.

— Чи ви думаєте, що у вас недостатньо багатий гардероб? Можу дати вам аванс.

— На одяг, який я носитиму в робочий час? Так би мовити, на спецодяг? І за який ви потім вирахуєте з моєї зарплати? Містере Сильверс, мені так не вигідно!

Він розреготався. Нарешті він знову був у своїй стихії.

— Ви так думаєте?

Я кивнув. Хотів виграти час. Мені не було байдуже, покидати Нью-Йорк чи ні. Я нікого не знав у Каліфорнії, а перебувати винятково у товаристві Сильверса — це, як на мене, була доволі нудна перспектива. Я його вже цілком вивчив. Зрештою, це було не складно, особливо якщо ти не палкий шанувальник хитрощів. Нема нічого нуднішого за

людину, яка весь час вдає та бреше. Таке недовго витерпиш. Я з жахом уявляв нескінченні вечори у вестибюлі готелю, де я, кинутий на поталу Сильверсу без жодного права на приватне життя.

— Де ми житимемо? — запитав я.

— Я в готелі "Беверлі-Гіллз", а ви — у "Садах Аллаха".

Мені вже стало цікавіше:

— Хороша назва. Нагадує мені Рудольфа Валентино. То ми житимемо в різних готелях?

— Дорого. А я чув, що "Сади Аллаха" — дуже непоганий готель. До того ж — за крок від "Беверлі-Гіллз".

— А як буде з рахунками? За готель, за їжу?

— Фіксуватимете всі ваші витрати.

— Себто я повинен буду харчуватися винятково в готелі?

Сильверс махнув рукою.

— З вами неможливо спілкуватися! Робіть, що хочете. Ще якісь запитання?

— Так, — сказав я. — Хочу, щоб ви збільшили мені платню. Тоді я зможу купити собі новий костюм.

— На скільки?

— На сто доларів на місяць.

Сильверс підскочив:

— Виключено! Ви, схоже, зібралися замовити собі костюм в ательє "Кніц"! В Америці купують готові речі. І що не так із вашим костюмом? Він іще досить непоганий.

— Не досить як на людину, яка працює у вас! Можливо, мені навіть смокінг доведеться придбати.

— Ми Ідемо в Голлівуд не для того, щоб танцювати і ходити по балах.

— Хтозна! Можливо, це не така вже й погана ідея. У нічних клубах розтопити серця мільйонерів значно легше. Ми ж хочемо підновити їх за допомогою випробуваного прийому — купивши у нас картини, вони просунуться вгору суспільною драбиною.

Сильверс сердито глянув на мене.

— Це таємниці бізнесу! Про них ніколи не говорять. І повірте мені: Голлівудських мільйонерів аж розпирає від самовпевненості. Вони вважають себе носіями культури. Отже, домовилися: я даю вам двадцять доларів надбавки.

— Сто, — не здавався я.

— Не забувайте, ви працюєте тут нелегально. Я ризикую через вас!

— Вже не ризикуєте!

Я глянув на картину Моне, яка висіла навпроти мене. На ній було зображене макове поле, яким ішла жінка в білому; картину датували приблизно 1889 роком, але здавалося, що такий спокій міг існувати лише в значно давніші часи.

— Я отримав дозвіл на перебування. Ще на три місяці, а потім його знову автоматично продовжать.

Сильверс прикусив губу.

— То й що? — запитав він.

— Тепер я маю право працювати, — я збрехав, але зараз це не було аж так важливо.

— Ви хочете сказати, що збираєтеся змінити місце роботи?

— Ні, звісно. Навіщо? У Вільденштайна мені б довелося цілими днями стояти в галереї біля картин. У вас мені подобається більше.

Я побачив, що Сильверс рахує. Він підраховував, скільки коштує все те, що я про нього знаю — для нього і для Вільденштайна. Напевно, у цей момент він шкодував, що втаємничив мене у стільки хитрих фокусів.

— Урахуйте й те, що з вашої ласки я весь час порушую професійну етику, — додав я. — Ви змушуєте мене шахраювати. Скажімо, позавчора я грав роль колишнього асистента "Лувру" перед техаським мільйонером. Мої знання іноземних мов теж чогось варті.

Ми сторгувалися на сімдесяти п'яти доларах, хоч я не розраховував отримати більше тридцяти. Про смокінг я вже не згадував і навіть не думав його зараз купувати. У Каліфорнії я знову зміг би використати його, щоб витягти ще одну одноразову надбавку від Сильверса, якби він, звісно, захотів, щоб я супроводжував його як асистент з Лувру.

Я пішов до Фризлендера, щоб віддати йому перші сто доларів боргу, які він позичив мені на адвоката.

— Сідайте, — сказав він, недбало засунувши гроші в чорний гаманець із крокодилячої шкіри. — Ви вже вечеряли?

— Ні, — не вагаючись відповів я: у Фризлендера завжди смачно годували.

— Тоді залишайтеся, — відповів він рішуче. — Ще прийдуть четверо-п'ятеро людей. Не знаю хто саме. Спитайте у моєї дружини. Хочете віскі?

Отримавши громадянство, Фризлендер пив тільки віскі. Я вважав, мусило бути все навпаки: спершу він мав пити тільки віскі, щоб показати своє щире бажання стати справжнім американцем, а потім знову повернутися до абрикосової та кминової горілки. Але Фризлендер був особливий. Ще до отримання громадянства він лепетав незрозумілою англійською з сильним угорським акцентом і наполягав, щоб уся його сім'я спілкувалася вдома лише англійською; злі язики пасталакали, він наполягав на цьому навіть у ліжку. Довести цього, звісно ж, не міг ніхто. Але через кілька днів після отримання громадянства у будинку Фризлендерів знову заговорили вавилонською — суржиком із німецько-англійсько-угорських слів та ідишу.

— Моя дружина тримає абрикосівку під замком, — пояснив Фризлендер. — Ми її бережемо, бо тут неможливо роздобути жодної пляшки. Тому ми мусимо її ховати, інакше кухарка відразу видудлить. Так у неї виражається туга за батьківщиною. Ви теж тужите?

— За чим?

— За Німеччиною.

— Ні. Я ж не єврей.

Фризлендер зареготав:

— У цьому щось є.

— Це чистісінька правда, — сказав я, подумавши про Бетті Штайн. — Євреї завжди були найсентиментальнішими патріотами.

— А знаєте чому? Бо до 1933 року євреям жилося в Німеччині дуже добре. Останній кайзер роздавав їм дворянські титули і дозволяв їм бувати при дворі. У нього були єврейські друзі, а коханою кронпринца була єврейка.

— За його правління ви, напевно, отримали б титул барона, — сказав я.

Фризлендер провів рукою по волоссю:

— *Tempi passati!*

На мить він замислився: згадував давні добрі часи. Мені стало соромно за своє нахабство, але він навіть нічого не зауважив. Його заповнили спогади, у жилах заструменіла консервативна кров колишнього власника вілли на Тиргартенштрассе.

— Ви тоді ще були дитиною, — мовив він. — Добре, дорогий мій юний друже! А тепер ідіть до дам.

"Дамами" виявилися Танненбаум і, на мій подив, хірург Равік.

— А двійнята вже пішли? — запитав я у Танненбаума. — Ви знову ляснули по дупі не ту сестру?

— Не меліть дурниць! До речі, як ви думаєте, вони схожі лише обличчями, чи й...

— Ясна річ.

— Ви маєте на увазі, темпераментом?

— Щодо цього є дві теорії.

— Ідіть під три чорти! Докторе Равік, а яка ваша думка?

— Ніяка.

— Щоб так відповісти, не обов'язково бути лікарем, — ображено зауважив Танненбаум.

— Саме так, — спокійно відповів Равік.

Зайшла місіс Фризлендер, у сукні в стилі ампір, з високим поясом, така собі огрядна мадам де Сталь. На її руці забрязкотів браслет із сапфірами завбільшки з горіх.

— Напої, джентльмени!

Ми з Равіком узяли горілку; Танненбаум, попри наше обурення, жовтий шартрез.

— До оселедця? — здивовано запитав Равік.

— До двійняток, — ображено відповів Танненбаум. — Хто не знає одного, не має права говорити про інше.

— Браво, Танненбауме, — вигукнув я. — Я й не знав, що ви — сюрреаліст.

Прийшов Фризлендер, а з ним і двійнята, Кармен та решта гостей. Сестри були жваві, як ртуть; Кармен, загорнута у все чорне, мала трагічний вигляд, не зважаючи на те, що саме жувала шоколадку з горіхами. Мені стало цікаво, чи після шоколадки вона їстиме ще й оселедець. Саме так вона й зробила. Її шлунок був незворушний, як і її мозок.

— За два тижні вирушаю у Голлівуд, — оголосив Танненбаум, поки гостям

накладали гуляш.

Метнувши погляд на двійнят, він надувся, мов індик.

— У якій ролі? — поцікавився Фризлендер.

— Як актор, у якій же іще?

Я нашорошив вуха. Про Голлівуд він говорив занадто часто, тому я недуже йому вірив. Щоправда, одного разу він уже там побував — зіграв маленьку роль біженця в антифашистському фільмі.

— Кого ви гратимете? — запитав я.

— Буффало Білла, — зронив хтось.

— Есесівського группенфюрера.

— Що?

— Ви ж єврей! — здивувалася місіс Фризлендер.

— То й що?

— З прізвищем Танненбаум?

— Мій творчий псевдонім — Гордон Т. Кроу. Літера Т — замість Танненбаума.

Усі недовіжливо глянули на нього. Щоправда, емігранти часто грали нацистів — практичні голлівудські уми всіх європейців міряли однією міркою і їм було байдуже, хто вони — друзі чи вороги, адже вони все одно краще підходили на ці ролі, ніж корінні американці.

— Есесівського группенфюрера? — перепитав Фризлендер. — Це ж у них майже як генерал!

Танненбаум кивнув.

— А може, штурмбаннфюрера? — запитав я.

— Группенфюрера! А чом би й ні? В американській армії теж є генерали-євреї. Можливо, мого персонажа навіть підвищать у ранзі і тоді він стане обергенералом.

— А ви хоч трохи розумієтеся на військових званнях?

— Нащо це мені? У мене є роль. Звісно ж, цей персонаж — справжнє чудовисько. Я б ніколи не погодився грати симпатичного группенфюрера.

— Группенфюрер! — видихнула місіс Фризлендер. — А я думала, таку важливу птицю мав би грати сам Гері Купер!

— Американці відмовляються від таких ролей, — пояснив маленький Везель, суперник Танненбаума. — Це псує їхню репутацію. Вони хочуть подобатися публіці. Тому такі ролі вони віддають емігрантам. А ті змушені грати нацистів, щоб не вмерти з голоду.

— Мистецтво — це мистецтво, — бундючно пояснив Танненбаум. — Хіба ви не погодилися б зіграти Распутіна, Чингісхана чи Івана Грозного?

— Це головна роль? — запитав я.

— Ні, — втрутився Везель. — Як така роль може бути головною? Головну роль грає симпатичний американець із благочестивою американкою. Як завжди!

— Не сваріться! — закликав Фризлендер. — Краще допомагайте один одному. Що на десерт?

— Сливовий пиріг і торт "Захер".

Як завжди у Фризлендерів, для усіх гостей приготували додому миски з їжею. Равік відмовився. Танненбаум і Везель попросили ще по одній порції торта. Кухарка, якій я нишком тицьнув два долари, дала мені зручний луджений банячок із мідними ручками, а для торта — розмальовану картонну коробку. Двійнята отримали подвійну порцію. Кармен відмовилася, вона була надто лінива, щоб щось нести.

Ми попрощалися, як бідні родичі.

— Як мені розлучити цих дівчат? — тихо запитав мене групенфюрер Танненбаум.
— Вони їдять удвох, живуть удвох і навіть сплять удвох!

— Як на мене, це не так уже й складно, — відповів я. — Було б гірше, якби вони були справжні сіамські близнюки.

Того вечора Наташа пішла до фотографа. Вона дала мені ключ від квартири, щоб я там на неї зачекав. Я піднявся наверх із гуляшем і тортом. Тоді ще раз спустився на Другу авеню, щоб купити пива.

Коли я відімкнув двері і зайшов до порожньої квартири, у мене виникло дивне відчуття. Я ніяк не міг пригадати, чи робив колись щось подібне. Я завжди заходив або в готельний номер, або йшов до когось у гості. А тепер мені здалося, що я повернувся додому, у власне помешкання. Коли я відчиняв двері, мене охопив щемливий трепет. Здавалося, наче щось здалеку покликала мене, нагадавши про батьківський дім, що я давно вже його не згадував. Квартира дихнула на мене прохолодою, я почув гудіння кондиціонера біля вікна і холодильника в кухні. Ці звуки здавалися дружніми духами, що охороняють квартиру. Ввімкнув світло, пиво поставив у холодильник, а гуляш на плиту, на маленький вогонь, щоб розігріти. Потім знову вимкнув світло і відчинив вікно. Гаряче повітря потоком хлинуло в кімнату, нестримне та жадібне. Від маленького синього вогника на плиті поширювалося слабке таємниче світло. Я налаштував радіо на станцію з класичною музикою, без реклами. Грали прелюдії Дебюссі. Я сів у крісло біля вікна і глянув на місто. Розслабився і насолоджувався спокоєм. Я вперше чекав на Наташу. Ще не розповів їй, що мені доведеться поїхати з Сильверсом до Каліфорнії.

Вона прийшла приблизно через годину. Я почув, як у замку повернувся ключ. На секунду подумав, що несподівано прийшов власник квартири, але потім упізнав Наташині кроки.

— Ти тут, Роберте? Чому ти сидиш у темряві?

Вона кинула валізку з речами в кімнату.

— Я брудна і дуже голодна. З чого мені почати?

— З купання. А тим часом я накладу тобі тарілку гуляшу по-сеґедському. Він уже гарячий, стоїть на плиті. До гуляшу є малосольні огірки, а на десерт — торт "Захер".

— Ти знову був у тої казкової кухарки?

— Так. І приніс купу їжі, як ворона для своїх пташенят. Нам два-три дні не потрібно буде нічого купувати.

Наташа вже знімала з себе одяг. Вода у ванні парувала і пахла гвоздиками від

"Мері Чесс". Я приніс гуляш. На мить у світі знову запанував мир і спокій.

— Сьогодні тебе знову фотографували як імператрицю Євгенію з діадемою від "Ван Кліф і Арпельс"? — запитав я, поки вона насолоджувалася запахом гуляшу.

— Ні. Я була Анною Кареніною. Закутана в шубу по саму шию, чекала на петербурзькому чи московському вокзалі на свою долю в особі Вронського. Я аж злякалася, коли вийшла на вулицю, а там не було снігу.

— Ти схожа на Анну Кареніну.

— Досі?

— Узагалі.

Вона розсміялася.

— Кожен уявляє собі Анну Кареніну по-своєму. Боюся, вона була значно товстіша за теперішніх жінок. Було так заведено.

У дев'ятнадцятому столітті полюбляли рубенсівські форми, довгі тверді корсети на китовому вусі та сукні аж до підлоги. Епоха ванн щойно лише починалася. А що ти робив тут без мене? Читав газети?

— Навпаки! Намагався не думати ні про газетні заголовки, ні про передовиці.

— Чому?

— Бо все одно нічим не можу зарадити.

— Тільки одиниці можуть. Не враховуючи солдатів.

— Так, — погодився я. — Не враховуючи солдатів.

Наташа віддала мені тарілку.

— Ти теж хотів би стати солдатом?

— Ні. Це нічого не змінило б.

Якусь мить вона невідривно дивилася на мене.

— Роберте, ти сильно тужиш?

— Я б ніколи в цьому не зізнався. Та й що це таке — туга? Надто коли стільки людей гине.

Вона похитала головою.

— Що ти взагалі хочеш, Роберте?

Я здивовано глянув на неї.

— Що я хочу? — перепитав я, щоб виграти час. — Ти про що?

— У майбутньому. Що ти хочеш робити? Заради чого ти живеш?

— Ходімо, — сказав я. — Це не розмови для ванної. Вилазь уже!

Вона підвелася.

— Але справді, заради чого ти живеш? — не вгавала вона.

— Та хто таке взагалі знає? От ти знаєш?

— Мені не потрібно цього знати. Я — відблиск світла. Але ти!

— Ти — відблиск світла?

— Не уникай відповіді. Що ти хочеш? Заради чого живеш?

— Я вже відчуваю, як мене огортають важкі крила міщанства. Та хто таке взагалі знає? А навіть якщо й знає, це відразу перетворюється на брехню. Я подорожую без

зайвої ноші, оце й усе, тимчасово.

— Ти не знаєш.

— Не знаю, — відповів я. — Я справді не знаю це так, як знає банкір чи священник. І я ніколи не знатиму, — я поцілував її вологі плечі. — Я геть не звик до такого. Дуже довго виживання було єдиною метою мого життя і це було так важко, що в мене на будь-що інше просто не залишалось сили. Така відповідь тебе влаштовує?

— Це все неправда і ти це знаєш. Ти просто не хочеш мені зізнатися. Може, й самому собі не хочеш. Я чула, як ти кричав.

— Що?

Вона кивнула.

— Уві сні.

— І що саме я кричав?

— Не знаю. Я ж теж спала і прокинулася від твого крику.

Я полегшено зітхнув.

— Кошмари переслідують усіх.

Вона нічого не відповіла.

— Я ж узагалі нічого про тебе не знаю, — сказала перегодом.

— Ти знаєш забагато! І це заважає коханню! — Я обійняв її і почав поволі витягати з ванни. — Ходімо краще поглянемо, що смачненького передала нам кухарка. У тебе найгарніші на світі коліна!

— Не напускай туману мені в очі.

— Нащо це мені здалося? Ми з тобою навіть уклали пакт. Ти нещодавно сама нагадала мені про нього.

— Ах, цей пакт! Це ж була просто відмовка! Ми обоє хотіли щось забути. Тобі вже вилетіло з голови?

Мені здалося, наче моє серце зайшлося холодом. Не так сильно, як я очікував, — але у грудях стало зимно, наче мою душу вхопила примарна рука. Це тривало лише мить, але всередині не теплішало. Холод відступав дуже повільно.

— Мені нема чого забувати, — сказав я. — Я збрехав.

— Я не мала запитувати тебе про такі дурниці, — сказала вона. — Не знаю, що на мене нашло. Можливо, причина в тому, що я цілий вечір грала Анну Кареніну, загорнута в шубу, і мені здавалося, наче я їду на трійці коней крізь безмежні сніги, все оповите романтикою і сентиментальністю часу, якого ми ніколи не знали. А можливо, це все через осінь, яку я взяла ближче до серця, ніж ти. Восени розриваються і втрачають силу всі пакти. Людина хоче... А й справді, чого ж людина хоче?

— Кохання, — сказав я, глянувши на неї.

Наташа сиділа на ліжку, погляд розгублено блукав по кімнаті, її охопили ніжність і жалощі до самої себе, і вона не знала, як їх подолати.

— Кохання, яке не зникає.

Я кивнув:

— Кохання перед запаленим каміном, у світлі ламп, з нічними поривами вітру, з

шелестом опалого листя, з упевненістю, що ти нічого не втрапиш.

Наташа потягнулася.

— Я знову зголодніла. Гуляш ще є?

— На цілу роту вистарчить. Ти справді після торта "Захер" їстимеш гуляш по-сегедському?

— Сьогодні ввечері я здатна на все. Залишишся сьогодні на ніч?

— Так.

— Добре. Тоді я більше не мучитиму тебе своїми нездійсненими осінніми мріями. Вони передчасні. Здається, в нас закінчилося пиво. Так?

— Ні, є. Я приніс.

— Поїмо в ліжку?

— Добре. Від гуляшу плям не буде.

Вона розсміялася:

— Я їстиму охайно. Якби ти мав вибір, що хотів би зараз робити?

23

Той сон приснився мені знову більш, ніж через тиждень. Я чекав на нього швидше і вже майже повірив, що ніколи його не побачу. В мені зажеврила слабка й обережна надія: може, він вже назавжди канув у небуття. Щоб його позбутися, я зробив усе, що міг; коли мене знову охопило відчуття — наче мені перейняло подих і я сторчма лечу в прірву, — відчуття, яке виникає у людей підчас землетрусу, я все одно квапливо і гарячково переконував себе, що то лише спогади.

Але я помилився. То був той таки липкий, тягучий, чорний сон, що й завжди, навіть іще страшніший, і мені було так само важко його позбутися. Дуже повільно я усвідомив, що це не реальність, а лише сон. Спершу я опинився у підвалі брюссельського музею, у цілковитій темряві і затхлим повітрям; мені здалося, що кам'яні брили згори і з боків сунуть на мене, щоб задушити. А потім, коли я так і не прокинувшись, судомно хапав повітря і з криком зірвався на ноги, мене почала засмоктувати в'язка трясовина; здалося, мене переслідують, бо я наважився перейти кордон і опинився у Шварцвальді, де за мною гналися есесівські собаки на чолі з чоловіком, що його обличчя я не міг згадувати, не здригнувшись аж до самих кісток. Вони мене впіймали, і я знову потрапив до приміщення, де стояли печі крематорію; беззахисний, відданий на поталу тим монстрам, я не міг дихати, бо мене, непритомного, саме зняли з гаку на стіні; поки на моє місце чіпляли іншого, решта жертв руками та зв'язаними ногами дряпали стіни, а кати укладали парі — хто витримає найдовше. Тоді я почув голос одного насмішника, від якого пахло парфумами, — він розповідав, як я колись, не зараз, а значно пізніше, рачкуватиму, благаючи спалити мене живцем, і що тоді відбуватиметься з моїми очима. Сон закінчувався так само, як завжди, — я закопав когось у саду і вже майже забув кого, але поліція знайшла в баговинні труп, і я не міг збагнути, чому не сховав його деінде, в кращому місці.

Минуло багато часу, перш ніж зрозумів, що я в Америці і мені все приснилося.

Я був такий виснажений, що довго не міг підвестися. Лежав і дивився на багрянні відблиски ночі. Врешті-решт я встав і вдягнувся. Не хотів ризикувати — знову заснути і стати бранцем своїх жахів. Зі мною часто таке траплялося — коли другий сон був ще страшніший, ніж перший. Тоді нерозривно перепліталися не тільки сон і реальність, але й обидва кошмари, і тоді перше видіння здавалося страшною явою, а мене охоплював цілковитий розпач.

Я спустився у готельний вестибюль, там світилася лише одна тьмяна лампочка. У кутку хропів чоловік, який тричі на тиждень чергував замість Мелікова. Його зморшкувате порожнє обличчя з ротом наопашки, з якого раз по раз зривався стогін, нагадувало лице жертви катувань, яку щойно непритомну зняли з гака на стіні.

Я теж належу до них, подумав я, до цієї банди вбивць, хоч і втішаю себе, що мене теж переслідували, вигнали і позбавили громадянства; я все одно народився серед них, і по-дурному було б тішити себе ілюзією, що на мій вірний, чесний, ні в чому не винний люд напали легіони з Марсу й усіх загіпнотизували. Ці легіони вирости серед моїх співгромадян, здобувши вишкіл у казармах під крики начальників-шкуродерів та слухаючи несамовиту демагогію на площах; їх охопила давня *furor teutonicus*, тевтонська лють, яку так обожнювали гімназійні вчителі; вона розквітла серед слухняних рабів, шанувальників уніформ та носіїв звірячого атавізму, з єдиним застереженням — жодна тварина не здатна на таке звірство. То не було поодиноким явищем! Тижневі огляди показували десятки тисяч роззявлених, несамовитих пащек — то не був терплячий, невдоволений народ, який мимоволі виконував наказ, то було первісне дике плем'я; воно так голосно тріумфувало, що аж пробило тонкий шар цивілізації і тепер валялося у власних кривавих нечистотах. *Furor teutonicus*! Священні слова мого бородатого гімназійного вчителя у великих окулярах. Як він їх смакував! І як їх смакував сам Томас Манн на початку Першої світової війни, пишучи "Думки про війну" та "Фридрих і велика коаліція". Томас Манн, цей оплот і вождь емігрантів. Як глибоко варварство мало пустити коріння, щоб навіть така милосердна людина і гуманістичний митець не зміг його позбутися цілком!

Вийшов на вулицю. Між стінами будинків іще спочивала ніч. Шукаючи світла я попрямував до Бродвею. На вулицю спадало скупі жевріння від кількох цілодобових забігайлівок із гамбургерами. У деяких із них, на високих ослонах, сиділи люди, ніби прокляті душі грішників. Світло на порожній вулиці здавалося ще примарнішим за темряву — у ньому не було сенсу/тому в нашому сповненому змістів існуванні скидалося на неземне сяйво місячних кратерів — невидима сила впустила його у будинки і покинула там.

Я зупинився перед крамницею з делікатесами. На вітрині печально лежали ковбаси "Мортаделла" та різноманітні сорти сирів. Власника звали Ірвін Вольфф, і, очевидно, він вчасно покинув Європу. Невідривно дивився на ім'я і думав про власне. Навіть воно не виправдовувало мене. Між мною і нацистами не існувало навіть цієї формальної відмінності! Я не міг сказати, що я — єврей, не міг використати національність, щоб заявити на весь голос, що не маю нічого спільного з тевтонцями; не міг здолати

расистів їхньою ж власною нікчемною зброєю. Я належав до них, був одним із них, і якби зараз, цього туманного світанку, раптом з'явився добродій Ірвін Вольфф і погнався за мною з ножем, як за убивцею його народу, мене б це геть не здивувало.

Простував далі нічною Двадцятою вулицею, потім угору Бродвеєм, а незабаром звернув на Третю авеню. Перейшов її, розвернувся і знову попрямував Бродвеєм — його ліхтарі ще дужче потьмяніли — так я дістався до П'ятої авеню, тихої і майже безлюдної. Там працювали тільки світлофори і вся довга вулиця з чиеїсь безглуздої, нелюдської волі ставала то червона, то зелена, так само, як цілі народи без жодних видимих причин раптом перемикалися з мирного зеленого на червоний, який на тисячокілометрових відстанях займав похмурі смолоскипи війни. Над цим німим жахливим ландшафтом повільно росло вгору небо. Так само росли і будинки, піднімаючи вгору темряву, поверх за поверхом, наче жінка, яка оголюючись, знімає через голову сукню; і ось я вже побачив згори бляклі канти будинків, а безтілесний хаос із майже відчутним ривком відділився від будівель, зник і розсіявся. А я ішов і йшов, знаючи, що хода і дихання на повні груди — це єдине, що мене завжди рятувало, тому мимоволі прямував широкою П'ятою авеню — здавалося, магазини там тихо в'януть у сірих сутінках нового дня, а їхні вітрини схожі на замкнуті кубики бляклого світла, яких точить рак. Я не покидав цієї вулиці дешевої цивілізації та розкішних магазинів, наче черпав із них упевненість і навіть утіху, наче я крокував цією вулицею, створеною потурати безглуздим людським примхам, а по обидва її боки, за кам'яними мурами, вже точився липкий чорний хаос: іще під землею, але готовий будь-якої миті вирватися з каналів і затопити все навкруги. Ніч згасла, нестримний досвіток димовою завісою вкрив вулиці, а потім раптом над блоками будинків, здійнялася ніжна, незаймана, сріблясто-сіра зоря нового дня, оповита рожевим серпанком, з цілим почтом кучерявих білосніжних хмаринок, а ранкове сонце пустило перші променисті стріли у найвищі поверхи хмарочосів, зафарбувавши їх у легкі пастельні тони, які тепер ніжно витали над темними хвилями вулиць. Усе в минулому, подумав я, і зупинився перед магазином Сакса — у його вітринах завмерли зачаровані ляльки-манекени, наче вони поринули у світ марев, як казкові сплячі красуні. Хутра аж до шиї, палантини, пелерини та норкові коміри — застигли Анни Кареніни після полювання на вальдшнепів у далекій Росії. Раптом я відчув, що страшенно зголоднів, і пішов у найближче відчинене кафе.

Бетті Штайн уже була цілком упевнена, що в неї рак. Ніхто їй цього не казав, навпаки, всі заспокоювали; але пильний доскіпливий розум, властивий усім недовірливим хворим, які нічого не забувають, а збирають докупи всі деталі, поступово відтворив і в її голові повну картину. Вона була схожа на генерала, який зводить докупи всі повідомлення про перебіг бою і наносить їх на велику карту. Він нічого не забуває, порівнює суперечливі дані, вносить поправки, записує факти — і ось перед ним уже повільно вимальовується картина битви: поки всі решта ще тішаться маленькими перемогами та з оптимізмом дивляться в майбутнє, він сам уже зрозумів, що війну програно, і, поки навколо лунають переможні вигуки, він уже перегруповує війська для

останньої герцю.

Вона зіставила окремі жести, погляди і випадкові репліки з вичитаною в книжках інформацією, як це завжди роблять люди, борючись за власне життя. І період спокою перетворився на період недовіри, а потім перейшов у пору сумнівів. Врешті вона зібрала в кулак усі свої сили, усі почуття — і переконалася в найгіршому. Але замість того, щоб здатися і змиритися з долею, почала майже героїчну боротьбу за кожен прожитий день. Вона не хотіла вмирати. Нечуваним зусиллям волі вона відігнала смерть, яка в період сумнівів уже стояла біля її ліжка. Можливо, вона й далі там була, але Бетті не зважала на неї. Вона хотіла жити, хотіла повернутися до Берліна, не хотіла помирати в Нью-Йорку. Хотіла знову опинитися на Олівер-пляц у Берліні. Вона там народилася і прагнула туди повернутися.

Вона почала гарячково вивчати газети. Купила карти Німеччини і прикріпила їх у спальні на стіні, щоб стежити за наступом антигітлерівських сил. Щоранку, прочитавши воєнні зведення, вона міліметр за міліметром пересувала свої кольорові булавки. Її власна смерть і масові вбивства в Німеччині мчали наввипередки, не відстаючи одне від одного ні на крок. Але Бетті твердо вирішила протриматися довше.

Її неймовірно добре серце завади тануло, як масло на сонці. Така вона й залишилася для усіх знайомих і друзів. Не могла дивитися на чужі сльози і була готова на все, щоб їх угамувати. Але зараз її озлобила загибель всього народу, це вже була не просто людська трагедія, а математична катастрофа. Вона ніяк не могла зрозуміти, чому німці не капітулюють. Кан розповідав — вона поступово так усім перейнялася, що сприймала це як особисту образу. Багато емігрантів поділяли її думку, надто ті, які до останнього вірили, що Німеччині хтось запаморочив голову. Вони теж не могли збагнути, чому там ніхто не здається. Навіть готові були визнати, що звичайні люди зовсім невинні, а просто затиснуті в лещата послууху та обов'язку. Але ніхто не міг пояснити, чому боротьбу продовжує генштаб, який уже давно мав усвідомити безнадійність ситуації. Всі знали: генералітет, який веде програну війну, перетворюється з сумнівних героїв на банду вбивць — усі дивилися з огидою та жахом на Німеччину, де через боягузтво, страх та незрозумілу манію величі ця метаморфоза вже сталася. Замах на Гітлера показав ситуацію ще чіткіше: жменьці сміливців протистояла велетенська маса егоїстичних та кровожерних генералів, які поширювали нацистські гасла — не здаватися до останньої краплі крові, — а самі рятувалися від ганьби і смерті в безпечних бункерах.

Бетті Штайн сприйняла все дуже особисто. У війні її цікавило лиш одне: побачить вона Олівер-пляцчи ні. Пройдені кілометри сил союзників стирали думки про пролиту кров. Бетті марширувала разом із ними. Прокидаючись, перше, про що вона думала — чи далеко просунулися американці — вії свідомості Німеччина зменшилася до розмірів Берліна. Після тривалих пошуків їй навіть вдалося десь роздобути карту рідного міста. І саме там війна знову постала перед нею зі всією своєю кров'ю та жахіттями. Вона страждала, позначаючи райони, зруйновані внаслідок бомбардувань. Вона плакала і лютувала, бо в уніформи там вбирали навіть дітей і змушували їх іти в бій. Вона

дивилася на нас великими наляканими очима — очима сумної сови — і не могла збагнути, чому її Берлін та її берлінці не здаються і чому не проженуть зі своєї шиї паразитів, які сидять там і п'ють їхню кров.

— Россе, ви надовго їдете? — запитала вона.

— Точно не знаю. На два тижні. Можливо, трохи довше.

— Я за вами сумуватиму.

— Я за вами теж, Бетті. Ви — мій ангел-охоронець.

— Ангел-охоронець, у якого рак пожирає внутрішні органи.

— У вас немає раку, Бетті.

— Я його відчуваю, — прошепотіла вона. — Відчуваю, як він щоночі пожирає мене. Я чую його. Він наче шовкопряд, який точить листя шовковиці. Тому я тепер більше їм, щоб він не зжер мене занадто швидко. Я їм п'ять разів на день, бо не маю права худнути. Мушу погладшати. Як я вам?

— Чудово, Бетті. Як здорова людина.

— Думаєте, мені вдасться?

— Що, Бетті? Повернутися до Німеччини? Чом би й ні?

Бетті глянула на мене темними, голодними очима, навколо яких залягли темні кола.

— А вони нас упустять?

— Німці?

Бетті кивнула:

— Мені це спало на думку сьогодні вночі. А що як вони заарештують нас на кордоні і кинуть до концтабору?

— Це неможливо. На той час їх уже переможуть і вони більше ні наказуватимуть, ні розпоряджатимуться. Там усім керуватимуть американці, англійці та росіяни.

— Росіяни? Але в них теж є концтабори! І росіяни теж зайдуть до Берліна! А якщо вони пошлють нас у сибірські копальні? Чи в їхні трудові табори? Саме ж так називаються табори, де усі вмирають?

Її губи тремтіли.

— Я зараз про таке не думав би, — сказав я. — Почекайте, поки закінчиться війна. Тоді й подивимося, що буде далі. Можливо, все буде зовсім інакше, ніж ми собі уявляємо.

— Що? — перелякано запитала Бетті. — Видумаєте, війна триватиме, навіть коли візьмуть Берлін? В Альпах? У Берхтесгадені?

Про війну Бетті думала тільки в контексті власного життя, яке повільно згасало у її грудях. Я зауважив, що вона спостерігає за мною, тому опанував себе — хворі завжди проникливіші за здорових.

— Ви думаєте точнісінько, як Кан, — мовила вона жалібним голосом, — начебто всі цікавляться перемогами, та поразками, а я думаю тільки про Олівер-пляц.

— А чому б вам про нього не думати? Ви багато пережили. А тепер можете спокійно зосередити всі свої думки на Олівер-пляц.

— Знаю. Але...

— Нікого не слухайте, особливо тих, хто вас критикує. Емігранти тут далеко від куль і багато хто впадає у так званий тюремний

психоз. Хай як грубо це звучить, але вони нагадують мені завсідників пивничок, так званих пивних політиканів. Вважають, начебто знають усе краще за інших. Залишайтеся такою, якою ви є, Бетті. Ми вже маємо "генерала" Танненбаума з його кривавим списком. Іще одного нам не треба.

Об шибки барабанив дощ. У кімнаті стемніло.

Бетті раптом захихотіла.

— Цей Танненбаум! Він каже, що якби йому випало виконувати роль Гітлера, він би зіграв його як жалюгідного шлюбного афериста. Саме на такого він і схожий зі своєю псевдонаполеонівською зачіскою та кучими вусами під носом. Справжній шлюбний аферист для перестарілих дам!

Я кивнув. Бо вже надто втомився від цих дешевих емігрантських жартів. Дотепами не позбудешся того, що спричинило світову катастрофу.

— Гумор Танненбаума невичерпний. Золоте почуття гумору! — Я підвівся. — До побачення, Бетті. Я скоро повернуся. А ви до того часу забудете всі жахіття, які малює ваша багата фантазія, і знову станете колишньою Бетті. Ви б мали бути письменницею. Мені б оце бодай половину вашої фантазії!

Вона сприйняла мої слова, як я і хотів, — за комплімент. Ожили її бідні великі очі, в яких застигло німе запитання.

— Чудова думка, Россе! Але про що я могла б писати? Я ж нічого не пережила.

— Про ваше життя, Бетті. Власне життя, яке ви цілком присвятили всім нам.

— Знаєте що, Россе? А я справді могла б спробувати.

— Спробуйте.

— Але хто це читатиме? Хто надрукує? Пам'ятаєте, що сталося з Моллером? Його охопив розпач, бо ніхто в Америці не хотів надрукувати жодного його твору. Тому й повісився.

— Я так не думаю, Бетті. Він повісився, бо не міг тут нічого написати, — відповів я швидко. — Це зовсім інша ситуація, ніж у вас! Моллер не міг нічого написати, у нього не виникало жодної свіжої думки. Спершу він іще писав, бо його сповнювало обурення і протест. А потім настав штиль. Небезпека минула, слова обурення не підживлювалися власним досвідом, а тому весь час повторювалися, — врешті все перейшло у стан бунтарської нудьги і, зрештою, перетворилося на безпорадне розчарування. Йому було мало, що його життя врятовано, як і більшості з нас. Він прагнув чогось більшого, а тому й загинув.

Бетті уважно слухала. Погляді! став спокійніший.

— Так само як Кан? — запитала вона.

— Кан? До чого тут Кан?

— Не знаю. Просто спало на думку.

— Кан — не письменник, а, навпаки, людина вчинків.

— Тому я Про нього й згадала, — несміливо відповіла Бетті. — Але, можливо, я помиляюся.

— Упевнений, що помиляєтеся, Бетті.

Проте спускаючись темними сходами вниз, я вже не був такий упевнений. У під'їзді я зустрів Грефенгайма.

— Як вона?

— Погано, — відповів я. — Ви даєте їй ліки?

— Ще ні. Але незабаром вони їй будуть потрібні.

Я йшов по мокрій від дощу вулиці. Поблизу магазину, де працював Кан, повернув. Спершу хотів іти відразу аж до П'ятдесят сьомої вулиці, але потім вирішив навідатися до нього.

Кан був у крамниці.

— Коли ви їдете до Голлівуда?

— Через два дні.

— Можливо, зустрінете Кармен.

— Кармен?

Кан розсміявся.

— Якийсь дрібний асистент запропонував їй контракт, як дебютантці. На три місяці. За сто доларів на тиждень. Але вона скоро повернеться. Вона — справжній антиталант.

— А вона хотіла їхати?

— Ні. Їй тут надто зручно. Мені довелося її вмовляти.

— Навіщо?

— Щоб вона не думала, що втратила свій шанс. Інакше цілу вічність мені дорікатиме. Атак вона за три місяці сама все зрозуміє. Правильно?

Я не відповів. Кан нервувався.

— Хіба я вчинив неправильно? — перепитав він.

— Сподіваюся. Вона дуже вродлива. Я б так не ризикував.

Він трохи штучно засміявся.

— А чом би й ні? У Голлівуді тисячі таких, як вона. І значно талановитіших. А Кармен навіть англійської по-людському не вивчила! Подбайте про неї, коли вона приїде!

— Авжеж, Кане! Я постараюся, хоча не надто уявляю, як можна дбати про молоду вродливу жінку.

— Із Кармен це просто. Вона здебільшого спить.

— Залюбки. Хоч я і сам там нікого не знаю. Хіба що Танненбаума, та й усе.

— Обідайте з нею час від часу і вмовляйте її повернутися до Нью-Йорка.

— Добре. А що ви робитимете, коли вона поїде?

— Те, що й завжди.

— Що?

— Нічого. Я продаю радіоприймачі. Що мені ще робити? Ентузіазм від того, що я

досі живий"схожий на шампанське. Якщо пляшку відкоркувати, з неї швидко виходять усі бульбашки. Добре, що майже ніхто про таке довго не думає. Щастя вам, Россе! Тільки не станьте актором! Ви вже й так актор!

— Коли ти повернешся, у нашому зозулиному гнізді серед хмар знову житиме гомосексуаліст-меланхолік, — сказала Наташа. — За тиждень він повертається. Сьогодні вранці я отримала від нього лист на сірому папері ручної роботи, що пах жокей-клубом.

— Звідки прийшов лист?

— Чому це тебе раптом зацікавило?

— Не зацікавило. Просто ідіотське питання, щоб приховати збентеження.

— Із Мексики. Там теж закінчилося одне велике кохання.

— Що означає: там теж?

— Це ще одне запитання, щоб приховати збентеження?

— Ні. Це запитання спричинив абстрактний інтерес до розвитку людських взаємин. Вона оперлася на руку і глянула в дзеркало — наші погляди зустрілися.

— Чому людей завжди більше цікавить нещастя інших людей, а не їхнє щастя? Невже всі — така заздрісна худоба?

— Це точно! Просто щастя завжди нудне, а нещастя — ні.

Наташа розсміялася.

— У цьому щось є. Про щастя говориш щонайбільше п'ять хвилин. Там нема про що розповідати: ти — щасливий і край. А про нещастя можна розповідати цілодобово. Правда?

— Так, але коли йдеться про невеликі нещастя, — сказав я, трохи подумавши, — а не про справжні.

Вона й далі дивилася на мене. Смуга світла з вітальні косо падала їй на очі, і вони здавалися дивовижно ясні та прозорі.

— Роберте, ти дуже нещасливий? — запитала вона, не відриваючи погляду від мого обличчя.

— Ні, — відповів я після паузи.

— Добре, що ти не сказав мені, що щасливий. Зазвичай я не заперечую проти брехні. Я й сама вмію непогано брехати. Але деколи я її просто не перетравлюю.

— Я дуже хочу стати щасливим, — сказав я.

— Але тобі це не вдається. Ти не можеш бути щасливий, як решта людей.

Ми не зводили одне з одного очей. Мені здавалося, легше відповідати, дивлячись у дзеркало, ніж просто у вічі.

— Недавно ти вже мене про таке запитувала.

— І тоді ти збрехав. Думав, я влаштую тобі сцену і хотів її уникнути. Але я не збиралася влаштовувати сцени.

—* Я тоді не брехав, — відповів я майже автоматично і відразу ж пошкодував.

На жаль, відколи почалося моє життя у вигнанні, довелося вивчити кілька правил, необхідних для виживання, але геть непридатних для приватного життя, зокрема й

таке: ніколи не признавайся в тому, що збрехав. То був хороший принцип для боротьби з владою, але не завжди годився для стосунків із коханою, хоч навіть і тоді у ньому часто було більше переваг, ніж недоліків.

— Я не брехав, — повторив я. — Просто невдало висловився. Ми багато понять запозичили з минулого століття, з епохи романтики, але тепер їхній зміст суттєво змінився. До них належить і поняття щастя. Як легко було раніше стати щасливим! До того ж тоді це було не просто щастя, а абсолютне щастя! Я не кажу зараз про письменників і фальшивомонетників, які вміли брехати, дурячи цілі епохи. Мені йдеться про найвеличніших представників роду людського, — навіть їх загіпнотизувала ця яскрава, підробна кулька, вкрита сусальним золотом: щастя, ця панацея, ці ліки від усіх хвороб. Хто кохав, той був щасливий, а хто був щасливий, той мав автоматично відчувати безмежне щастя.

Наташа відвела від мене погляд і витягнулася на ліжку.

— Так, професоре, — пробурмотіла вона. — Звісно ж, це все звучить дуже мудро, але чи не думаєш, що раніше все було значно простіше?

— Мабуть, так.

— Усе залежить від ставлення до життя. Та й що воно таке, ця правда? Почуття не мають із нею нічого спільного.

Я розсміявся.

— Звісно, не мають.

— Через таких, як ти, все в світі переплуталося. Як добре було в давнину, коли неправду називали не брехнею, а фантазією, а кохання оцінювали тільки за його силою, а не за абстрактними моральними нормами. Мені вже цікаво, який ти повернешся з Голлівуда — цього гадючого кубла! Там ти почуєш сотні пустопорожніх фраз, побачиш усі ймовірні кліше і стереотипи, — все це посиплеться на тебе, немов пір'я з тріснутої перини.

— Звідки ти все це знаєш? Ти була в Голлівуді?

— Так, — відповіла Наташа. — На щастя, я виявилася нефотогенічною.

— Ти? Нефотогенічна?

— Так. Сприймай, як хочеш.

— Інакше ти б там залишилася?

Вона мене поцілувала.

— Атож, мій німецький Гамлете. Жінка, яка скаже тобі щось інше, просто збреше. Думаєш, мій фах такий шляхетний, що я не могла б від нього відмовитися? Чого варті самі лише товстозаді багатії, яким треба брехати, що одяг для струнких пасує і їм! А ці сухоребрі бестії! Вони не наважуються закохатися, не можуть знайти жодного коханця, а тому зганяють свою лють на безборонних залежних людях!

— Як би я хотів, щоб ти змогла зі мною поїхати, — вихопилося в мене.

— Не вийде. Починається зимовий сезон. І в нас немає грошей.

— Ти мене зраджуватимеш?

— Ясна річ!

— Це й справді так природно?

— Я ж тебе не зраджую, поки ти тут.

Я глянув на неї. Не розумів, чи вона справді каже те, що думає.

— Якщо людини немає поруч, то здається, вона вже ніколи не повернеться, — пояснила вона. — Не відразу, але дуже швидко.

— Як швидко?

— Хтозна. Не покидай мене, і тобі ніколи не доведеться про це запитувати.

— Так зручно, — зауважив я.

— Так простіше, — відповіла вона. — Коли хтось поруч, тобі ніхто більше не потрібен. Але якщо його нема, приходить самотність, а хто може її витримати? Я.— ні.

— Невже все відбувається так швидко? — запитав я вже трохи занепокоєно. — Просто одного міняють на іншого?

Вона розсміялася.

— Ні, звісно. Все не так. Не одного міняють на іншого, а самотність на несамотність. Можливо, чоловіки й можуть жити самотою, жінки — ні.

— Ти не можеш бути самотньою?

— Ні, Роберте, тоді мені погано. Я — наче плющ. Коли сама, то в'юся по землі і зогниваю.

— Але ж не за два тижні?

— Хтозна, скільки тебе не буде. Я не вірю в чіткі терміни. Особливо вдати повернення.

— Нічогенька перспектива!

Вона різко повернулася і поцілувала мене:

— Невже тобі більше сподобалася би зарюмсана дурепа, яка погрожує піти в монастир?

— Коли я тут — ні, але коли поїду — так.

— Неможливо мати все відразу.

— Це — найсумніший на світі вислів.

— Не найсумніший. А наймудріший.

Я знав: це лише гра, але стріли в ній були гострі. Слова глибоко пронизували шкіру.

— Якби я міг, то залишився б тут, — сказав я. — Як на мене, їхати зараз до Голлівуда — глупство. Але якщо не поїду, то вже через тиждень не матиму що їсти. Сильверс візьме на роботу іншого асистента.

Відразу зненавидів себе за ці слова. Я не мав нічого пояснювати, не мав потрапляти в залежну ситуацію — не мав із чоловіка перетворюватися на слимака. "А вона розумна, — подумав я роздратовано, — сама обрала поле бою". Я вже боровся не на її території, а на власній, і це означало небезпеку. Колись мені розповів про це один тореадор.

— Добре, — засміявся я, — тоді доведеться скоритися долі.

Їй це не сподобалося, але вона промовчала. Я вже звик до-її раптових перепадів

настрою, тому не здивувався, коли вона несподівано мовила:

— Уже осінь. А восени не можна залишатися на самоті. Осінь і так доволі важко пережити.

— Для тебе вже настала зима. Ти мені недавно пояснювала, що живеш на одну пору року попереду. І зараз ти у вирі зимової моди та хурделиць.

— У тебе на все є відповідь, — сказала вона непривітно. — І ти завжди на все маєш раду.

— Дечому, чи то пак декому, я зарадити не можу, — відповів я. — Тобі!

Її обличчя змінилося.

— Мені б хотілося, щоб ти не брехав.

— Я не брешу. Я справді не знаю, як тобі зарадити. Та й нащо мені це?

— У тебе завжди повно планів на майбутнє. Тебе нічим не здивуєш. Ось для мене все життя — несподіванка. Чому ти не дозволяєш собі розслабитися?

— Бо у моєму житті всі несподіванки завжди погано закінчувалися. Тільки не з тобою. Ти — несподіванка, до якої я ніколи не звикну.

— Ти залишишся сьогодні зі мною?

— Я залишуся з тобою, аж поки мені не доведеться бігти на вокзал.

— Бігти не треба. Візьмеш таксі.

Тієї ночі ми майже не спали. Ми прокидалися і кохалися, потім засинали, міцно обійнявшись, і знову прокидалися, говорили і знову любилися, відчували тепло наших тіл і прагнули збагнути таємницю людської шкіри, яка об'єднує і навіки роз'єднує людей. Знеможені, намагаючись подолати спротив наших тіл, ми підхльоскували одне одного окриками, які вигукують коням, щоб змусити їх напружити всі сили, безглузді слова, які раптово виринали з глибин нашої підсвідомості, ми ненавиділи і кохали, лаялися, мов бендюжники, тільки щоб глибше проникнути одне в одного, щоб очистити мозок від усіх штучно зведених бар'єрів і пізнати таємниці вітру, моря та царства тварин, осипали один одного жаргоном шльондр і ніжними словами закоханих, а тоді знеможено затихали і мовчки чекали на глибоку, брунотно-золоту тишу звільнення, коли важко зронити бодай слово та й слова стають геть не потрібні — вони лежать десь дуже далеко, розкидані, наче камені після сильного дощу, — ми чекали, аж поки приходила вона, ніжно торкалася до нас і ми відчували її: тишу, в якій залишається саме лише дихання, не глибоке й різке, а тихе, від якого майже не ворухаться груди. Тиша приходила і ми поринали в неї, а потім Наташа провалювалася в сон. Я дивився на неї і довго не міг заснути. Дивився на неї з таємною цікавістю, яку маю до всіх людей, які сплять, — наче вони знають те, що навіки від мене приховано. Я дивився на її далеке й чуже обличчя з довгими віями й усвідомлював, що оманливий сон-чарівник забрав її в мене — вона мене забула, не пам'ятала усіх тих клятв, криків та екстазів минулих годин, для неї я вже не існував, я міг померти, а вона б і не взнала; я пожадливо, сповнений тихого жаху, дивився на цю чужу жінку, яка стала мені найближчою людиною на цій землі, і раптом усвідомив, що тільки мертві належать нам повністю, тільки вони не можуть від нас утекти. А все решта у цьому світі пульсує,

змінюється, щезає, пересувається і ніколи не повертається таким, як колись. Тільки мертві залишаються вірні. У цьому їхня сила.

Я прислухався до вітру — на такій висоті він зажди завивав між будинками. Боявся заснути, відганяв від себе минуле і роздивлявся Наташине обличчя — між її брів залягла тонка складочка. Я дивився на неї і мені на мить здалося, що я зовсім близько від якогось відкриття — ось-ось увійду в незнане, м'яко освітлене приміщення, що досі й не уявляв, що воно існує. Відчув, як мене охопило тихе щастя, переді мною відкривалися невідомі простори. Затамувавши подих, я обережно до них наблизився, але, коли зробив останній крок, все раптом зникло і я заснув.

24

У "Садах Аллаха" був басейн для плавання і багато маленьких будиночків, які винаймали гості міста. Там жили по одному, вдвох або по кількох людей. Мене поселили в будиночку, де вже мешкав один актор. У нас були окремі кімнати, але спільна ванна. Увесь готель нагадував зручний циганський табір. Хоч мене і здивувала така обстановка, але мені тут відразу сподобалося. У перший же вечір актор запросив мене до себе. Частував віскі та каліфорнійським вином і до нього помалу сходилися знайомі. Всі поводитися невимушено і просто, якщо хтось хотів освіжитися, то стрибав у басейн, підсвічений зелено-синіми лампочками. Я вдавав із себе колишнього асистента з Лувру. Не знав, аж які довгі тут язики, тому вирішив і в приватному житті Дотримуватися цієї версії — врешті-решт саме тому Сильверс мене і найняв.

У перші дні я взагалі нічого не робив. З Нью-Йорка ще не прибули Сильверсові картини. Я тинявся по "Садах Аллаха" і їздив на узбережжя з Джоном Скоттом, сусідом-актором, який давав мені уроки виживання в Голлівуді. Ще в Нью-Йорку мене не покидало відчуття нереальності ситуації, бо ця велетенська країна вела війну, якої сама не чула і не бачила — від фронтів Америки відділяло півсвіту, — а в Голлівуді цей розмир сприймали винятково як вигадку сценаристів. У розкішних уніформах тут чередою гордо виступали полковники і капітани, які нічого не знали про війну. То були кінополковники, кінокапітани, кінорежисери і кінопродюсери; їм будь-якої миті могли надати військове звання тільки тому, що вони якимсь боком причетні до батальних сцен; насправді ж ці "ратні діячі" знали тільки те, що вітаючись, військовики не скидають кашкетів.

Зараз тут ототожнили словосполучення "Друга світова" і "Дикий Захід". У мене складалося враження, що статисти фільмів про війну не скидали уніформ навіть увечері. Реальність та ілюзія переплелися так щільно, що утворили нову субстанцію, — так мідь, сплавляючись із цинком, стає латунню, а бідні сприймають її за золото.

Байдуже, що в Голлівуді багато видатних музикантів, поетів і філософів, — адже тут так само багато сектантів, утопістів та шахраїв. Він приймав усіх, і хто вчасно не рятувався втечею, той втрачав свою ідентичність, — свідомо чи мимоволі. Тут очереблювалася і набувала сенсу банальна фраза: людина продає душу дияволу. Але на латунь Голлівуд завжди перетворював тільки мідь і цинк, тому не було за чим голосити.

Ми сиділи на піщаному пляжі в Санта-Моніці. Тихий океан котив біля наших ніг свої сіро-зелені хвилі. Неподалік верещали діти. А позаду, в дерев'яній будці, варили омарів. Актори-початківці самозакохано проходили повз нас, надіючись, що їх побачить якийсь шукач талантів чи помічник режисера. У ресторанах усі офіціантки теж чекали на свій великий шанс, а тим часом накладали на обличчя тонни макіяжу та вдягали вузькі штани чи короткі сукенки. Над усім нависало очікування — наче в ігровій залі, кожен мріяв зірвати джек-пот — отримати роль у фільмі.

— Танненбаум? — обережно запитав я, дивлячись на створіння у великому картатому піджаку, яке стояло проти сонця і застило мені горизонт.

— Власною персоною, — гордо відповів виконавець нацистських ролей. — Ви живете у "Садах Аллаха"? Так же ж?

— Звідки ви знаєте?

— Це батьківщина усіх акторів-емігрантів.

— Чорт забирай! А я мріяв нарешті від них усіх утекти. Ви теж там живете?

— Поселився сьогодні по обіді.

— Сьогодні по обіді! Отже, дві години тому. І вже прогулюєтеся берегом Тихого океану — без краватки, з пурпуровою шовковою хустинкою навколо шиї, зі свіжопофарбованим у рудий колір волоссям і в жовтому картатому спортивному піджаку! Оце так!

— Треба все встигнути. Бачу, ви тут зі Скоттом.

— Ви знайомі?

— Атож. Я вже двічі був тут. Першого разу грав роль шарфюрера, вдруге — штурмшарфюрера.

— Ви стрімко розбудовуєте кар'єру. Тепер ви гратимете роль штурмбаннфюрера?

— Группенфюрера.

— Вже почали знімати?

— Ще ні. Починаємо наступного тижня. Зараз триває примірка костюмів.

"Примірка костюмів", — подумки повторив я.

Те, про ідо я не наважувався навіть подумати і намагався прогнати зі своїх снів; тут уже перетворилося на звичайну гру. Я невідривно дивився на Танненбаума, аж мені раптом немов гора впала з пліч. Споглядав ворохобню сріблясто-сірого океану, шумовиння хвиль зі ртуті і свинцю, що тіснилися до самісінького обрію, і цього кумедного чоловіка переді мною, для якого світова катастрофа вилася у примірку костюмів, грим та лібрето, і мені здалося, наче наді мною розірвався густий шар хмар. "Можливо, — подумав я, — можливо, таке справді станеться, і я перестану сприймати всерйоз усе пережите! Навіть якщо це все й не перетвориться для мене, як для Танненбаума, на маскарад чи роль у фільмі, але вже бодай не висітиме наді мною, як велетенський глетчер, що будь-якої миті може поховати в огромі криги!

— Танненбауме, коли ви звідти виїхали? — запитав я.

— У тридцять четвертому.

Я хотів був його розпитувати далі, але вчасно схаменувся. Мені хотілося знати, чи

він там теж когось втратив — родичів, яким не вдалося вибратися чи яких відразу вбили, — напевно, все саме так і було, але про таке не випадало запитувати. Та й почути я хотів це лише для того, щоб зрозуміти, як він зумів усе подолати, і тепер, не рвучи душі, зображає вбивць своїх рідних. Але про таке можна було й не питати. Той факт, що він грав ці ролі, свідчив сам за себе.

— Танненбауме, було приємно з вами зустрітися, — сказав я.

.Він недовіжливо покосився на мене.

— Ми з вами не в таких стосунках, щоб обмінюватися компліментами.

— Але я це сказав щиро.

Сильверс розгорнув широкомасштабну таємничу діяльність, яка не давала жодних результатів. Через кілька днів він відмовився від неї і вирішив іти в пряму атаку. Він обдзвонював продюсерів і режисерів, з якими коли-небудь познайомився через інших клієнтів, і запрошував їх подивитися на його картини. Але сталася звична історія: люди, які в Нью-Йорку мало не зі сльозами на очах благали його завітати, коли він буде у Лос-Анджелесі, раптом не могли його пригадати і коли Сильверс запрошував їх подивитися картини, вони не мали часу.

— Хай би дідько забрав тих варварів, — бурчав він через тиждень після нашого приїзду. — Якщо нічого не зміниться, доведеться вертатися до Нью-Йорка. Які люди живуть у "Садах Аллаха"?

— Це не ваші клієнти, — відповів я. — У найкращому разі вони здатні купити хіба що маленький рисунок або літографію.

— На безлюдді і Хома — чоловік. У нас з собою два маленькі малюнки Дега та два малюнки вугіллям Пікассо. Візьміть картини, повісьте їх у своїй кімнаті і влаштуйте вечірку з коктейлями.

— За власні гроші чи за рахунок накладних витрат?

— Ясно, що моїм коштом. Вам тільки про гроші і йдеться!

— — Якщо в кишенях гуляє вітер, доводиться думати головою.

Сильверс махнув рукою. Йому було не до жартів.

— Спробуймо там. Можливо, впіймаємо бодай маленьку рибку, якщо не вдається упіймати щуки.

Я запросив Скотта, Танненбаума і кількох їхніх знайомих. "Сади Аллаха" славилися коктейльними вечірками. Скотт казав, що деколи вони затягувалися аж до ранку. Його я запросив, щоб перестрахуватися та й, ніде правди діти, поглузувати над Сильверсом. Спершу він неприємно здивувався, а потім і взагалі гонорово відмовився. Такі вечірки годилися тільки для людей із низьким соціальним статусом, а тому були образливі для нього.

Вечірка почалася обнадійливо, прийшло на десятеро людей більше, ніж я запросив, о десятій вечора приєдналося ще принаймні двадцяті. Запаси алкоголю закінчилися, і ми перекочували в інший будиночок. Сивий чоловік із червоним обличчям, якого всі називали Едді, замовив бутербродів, котлет і гори сосисок. Об одинадцятій я вже називав на ім'я з дюжину незнайомих мені людей, хоча, якщо подумати, це сталося

досить таки пізно. Здебільшого на вечірках це відбувається значно раніше. Опівночі кілька людей упали в басейн, решту штовхнули туди. Це вважалося вишуканим жартом. У басейні, підсвіченому зелено-синіми лампочками, в нижній білизні плавали дівчата. Дуже юні та вродливі і зовсім невинні на вигляд. Незважаючи на неймовірний гамір, вечірку оточувала дивовижна аура цнотливості. У той час, коли в Європі вже давно всі спали, мої гості обступили піаніно і співали сентиментальних пісень.

Поступово я втратив контроль над ситуацією. Світ навколо мене закрутився і я не опирався. Тверезіти не хотілося. Я ненавидів ночі, коли прокидався сам-один і не знав, де я; від таких ночей було рукою подати до моїх страшних сновидінь, яких я ніяк не міг позбутися. Поступово поринув у тяжке, але приємне сп'яніння, у мою свідомість тільки час від часу пробивалися коричневі й золоті спалахи. Наступного ранку я не пам'ятав, як опинився в своїй кімнаті.

Скоттусс мені розповів.

— Роберте, ви продали два малюнки, які тут висіли, — сказав він. — Вони хоча б ваші були?

Я роззирнувся. Голова гуділа. Не було обох малюнків Дега.

— Кому я їх продав? — запитав я.

— Здається, Гольту. Режисерові, який знімає фільм із Танненбаумом.

— Гольту? Я геть цього не пригадую. О, Господи, але ж я і напився!

— Ми всі випили зайвого. Але вечірка була чудова! І ви були просто неперевершені!

Я недовіжливо глянув на нього:

— Я повадився, як придуркувата мавпа?

— Ні, дурня клеїв тільки Джиммі. Коли він вип'є, то завжди плаче. А ви були на висоті. От тільки не знаю, чи ви вже напилися до чортиків, коли продавали малюнки? По вас не було видно.

— Думаю, так. Бо я абсолютно нічого не пам'ятаю.

— І про чек не пам'ятаєте?

— Який іще чек?

— Гольт вам відразу дав чек.

Я підвівся, обнишпорив кишені і справді знайшов там складений навпіл чек. Я довго на нього дивився.

— Гольт був у захваті, — розповідав Скотт. — Ви надзвичайно гарно і вишукано говорили про мистецтво. Гольт був просто зачарований і відразу взяв картини з собою.

Я підніс чек до світла. Тоді розсміявся. Обидві картини я продав на п'ятсот доларів дорожче, ніж їх оцінив Сильверс.

— От лихо! — сказав я Скоттові. — Я віддав картини майже задарма.

— Справді? Погано. Не думаю, що Гольт погодиться їх повернути.

— Нічого, — відповів я. — Сам винен.

— Вам дуже неприємно?

— Та ні. Так мені і треба. А малюнки Пікассо я теж продав?

— Що?

— Інші дві картини.

— Цього я не знаю. Може, поплаваємо в басейні? Добрий засіб проти похмілля.

— У мене нема плавок.

Скотт приніс мені четверо плавок зі своєї кімнати:

— Вибирайте. Поснідаєте чи вже відразу підете на обід? Зараз перша година.

Я піднявся. Надворі була справжня ідилія. Вода мерехтіла, кілька дівчат плавало в басейні, гарно вбрані чоловіки сиділи у кріслах, читали газети, попивали апельсиновий сік або віскі і ліниво перекидалися репліками. Я впізнав сивого чоловіка, до якого ми завітали вчора ввечері. Він кивнув мені. Троє інших, яких я взагалі не міг пригадати, кивнули мені теж. Несподівано у мене з'явилася ціла купа респектабельних друзів, яких я зовсім не знав. Алкоголь зближував людей значно краще, ніж розум, з життя зникали всі проблеми, а небо ставало геть безхмарне; мені здалося, що цей шматок землі — справжній рай, вирваний із чорної грозової ночі, яка нависла над стражденною Європою. Але то була всього лиш ілюзія, хибне перше враження. Я не сумнівався, що тут не тільки пурхали метелики, але й повзали гадюки. Але навіть ця ілюзія здавалася неймовірною, наче мене раптом перенесли на Таїті, в ідилію морів південної півкулі, і все, що мені залишилося зробити — це забути минуле, забути моє власне вбивче "я", яке вгризлося в мене, наче кліщ, забути всі мої злигодні, увесь бруд пережитих років і повернутися до чистого первісного життя. Можливо, подумав я, стрибаючи у синьо-зелену воду басейну, минуле вже й справді не переслідуватиме мене і я зможу почати все спочатку, і тоді, наді мною вже не висітиме тягар помсти, наче солдатський ранець зі свинцем.

Сильверсова злість відразу випарувалася, коли я вручив йому чек.

— Треба було видерти на тисячу доларів більше, — зауважив він.

— Я і так заправив на п'ятсот доларів більше, ніж ви казали. Якщо хочете, я поверну чек і принесу назад ваші картини.

— Я так не роблю. Що продано, те продано! Навіть якщо зі збитком.

Сильверс потягнувся на світло-блакитному шкіряному кріслі, внизу, під вікном його номера теж був басейн.

— У мене є пропозиції і на картини Пікассо, — відповів я. — Але, думаю, буде краще, якщо ви продасте їх самі. Не хочу, щоб ви збанкрутували, бо я неправильно розумію ціни, які ви встановлюєте.

Він раптом усміхнувся:

— У вас, дорогий Россе, нема почуття гумору. Продавайте картини і далі. Хіба ви не розумієте, що в мене просто бере професійна заздрість? Ви тут уже щось продали, а я ще ні.

Я окинув його поглядом із ніг до голови. Він був убраний навіть ще більше по-каліфорнійському, ніж Танненбаум, і це щось та й означало. Сильверсовий спортивний піджак, звісно ж, був англійського покрою, а Танненбаум носив готовий американський одяг. Зате Сильверсові мешти були аж занадто жовті, а хустина навколо шиї — занадто пишна і занадто червона, кольору кіновару. Я знав, до чого він хилить — він не хотів

платити мені комісійних за продаж картин. Утім на них я і не сподівався. Тому я й не здивувався, коли він сказав мені якнайшвидше принести рахунок за вечірку з коктейлями.

Після обіду по мене прийшов Танненбаум.

— Ви пообіцяли Гольту завітати сьогодні до нього в студію, — пояснив він.

— Невже? — відповів я. — Що я там іще наговорив?

— У вас був прекрасний настрій. Крім того, ви продали Гольту дві картини. А сьогодні мали пояснити йому, в які рамки їх краще вставити.

— Вони ж були в рамках!

— Ви сказали йому, що це звичайні стандартні рамки. А він повинен купити старовинні рами вісімнадцятого століття, і тоді вартість картин зросте втричі. Ходімо зі мною. Принаймні хоч раз подивитеся на справжню студію.

— Добре.

У моїй голові і далі панував суцільний хаос. Без зайвих роздумів я пішов із ним. Виявилося, у Танненбаума старий "шевроле". "

— Де ви навчились їздити? — запитав я.

— У Каліфорнії. Тут без машини не обійтися. Відстані занадто великі. А вживану можна купити за кілька доларів.

— Ви маєте на думці, за кількасот доларів?

Танненбаум кивнув. Ми проїхали крізь іспанські ворота, перед якими стояли полісмени.

— Тут що, тюрма? — запитав я, коли машину зупинили.

— Дурниці. Це поліція кіностудії. Вона стоїть тут, щоб студію не штурмували сотні роззяв та шукачів свого місця під голлівудським сонцем.

Ми проїхали повз село золотошукачів. Тоді по вулиці з кнайпами у стилі "Дикого Заходу", за ними постав танцзал. Було дивно бачити усю цю бутафорію просто неба. Багато декорацій складалося тільки з фасадів, а позаду нічого не було, тому здавалося, що тут недавно пройшла війна, що розбомбила і розстріляла їх із методичною точністю та нечуваною акуратністю.

— Натуральні декорації, — пояснив Танненбаум. — Тут знімають сотні ковбойських фільмів і вестернів, завжди з однаковими сюжетами. Деколи навіть акторів не міняють. Але глядачі нічого не зауважують.

Ми зупинилися біля велетенського павільйону. На усіх стінах було написано чорними літерами "Студія № 5". Над дверима горіла червона лампочка.

— Доведеться трохи зачекати, — сказав Танненбаум. — Саме знімають. Вам тут подобається?

— Так, — відповів я. — Трохи нагадує цирк і циганський табір. Перед "Студією № 4" я побачив кілька ковбоїв та людей у пуританському одязі: жінки в довгих сукнях, а на головах бородатих чоловіків, вбраних у сюртуки, красувалися широкополі капелюхи. Майже всі були загримовані, а тому в сонячних променях мали досить дивний вигляд. Там були також і коні, а ще шериф, який пив кока-колу.

Червона лампочка над "Студією № 5" погасла, і ми зайшли всередину: Після яскравого світла спершу я не міг нічого розрізнити. А потім закам'янів. Просто на мене йшли двадцять есесівців. Я відразу розвернувся і кинувся тікати, але наштовхнувся на Танненбаума, який ішов позаду.

— Фільм, — пояснив він. — Нче в реальному житті. Правда?

— Що?

— Кажу, добре зроблено.

— Так, — відповів я через силу і якусь мить міркував, чи не зацідити йому в морду. Над головами есесівців, на задньому плані, я побачив сторожову вишку, а перед нею паркан із колючого дроту. Я зауважив, що дихаю важко і з присвистом.

— Що сталося? — запитав Танненбаум. — Ви злякалися? Але ж ви знали, що я граю в антифашистському фільмі.

Я кивнув, намагаючись заспокоїтися.

— Я забув, — витиснув я. — Після вчорашнього вечора. У мене ще голова гуде. Тому так і сталося.

— Звісно, звісно! Я мав вам нагадати.

— Нащо? — сказав я все ще надломленим голосом. — Ми ж у Каліфорнії. Я розгубився тільки на мить.

— Авжеж. Мені б теж стало погано. Зрештою, першого разу зі мною так і було. Але тепер я вже звик.

— Що?

— Кажу, люди звикають до такого, — сказав Танненбаум.

— Справді? — запитав я.

— Отак!

Я знову обернувся і глянув на ненависні есесівські уніформи. Відчув напад нудоти. Мене охопила безглузда лють, яка не знаходила виходу. Тут не було нічого, на що я міг би її виплеснути. Тепер зауважив, що ці есесівці розмовляють англійською. Але я і далі був у шоковому стані. Лють стихла, страх випарувався, але в мене залишилося відчуття, наче я пережив сильний напад. Усі м'язи боліли.

— А ось і Гольт! — вигукнув Танненбаум.

— Так, — сказав я, не зводячи очей із колючого дроту навколо концтабору.

— Привіт, Роберте. — Гольт був у тірольському капелюсі і в гольфах. Я б не здивувався, якби на його грудях красувалась свастика. Чи жовта зірка Давида.

— Я й не знав, що ви вже почали знімати, — сказав Танненбаум.

— Тільки дві години тому, по обіді. На сьогодні ми вже закінчили. Як щодо чарки віскі?

Я заперечно підняв руку:

— Ще ні. Після вчорашнього.

— Саме тому я й запропонував. Клином вибивають, так найкраще.

— Справді? — запитав я розсіяно.

— Старий рецепт! — Гольт плеснув мене по плечу.

— Можливо, — відповів я. — Навіть добре!

— От і правильно.

Ми вийшли на вулицю, проминувши кількох есесівців, які мирно собі теревенили. "Перебрані актори", — думав я, але досі не міг опам'ятатися. Нарешті я опанував себе.

— Кашкет того чоловіка не відповідає його уніформі, — зауважив, показавши на актора в уніформі шарфюрера.

— Справді? — схвилювано перепитав Гольт. — Ви впевнені?

— Так, упевнений. На жаль.

— Це потрібно негайно перевірити, — звернувся Гольт до парубійка у зелених окулярах. — Де є консультант з костюмів?

— Зараз його знайду.

"Консультант із костюмів, — подумав я. — Там вони ще вбивають, а тут їх уже грають статисти". Але хіба не все, що сталося за ці одинадцять, дванадцять кривавих років, було лише повстанням статистів, які захотіли зіграти героїв, а стали всього лише бандою мерзенних убивць?

— А хто вас консультує? — запитав я. — Справжній нацист?

— Точно не знаю, — відповів Гольт. — Хай там як, він знавець своєї справи. Прокляття, через якийсь жалюгідний кашкет доведеться перезнімати всю сцену!

Ми пішли в їдальню. Гольт замовив віскі з содовою. Я вже навіть не дивувався, що всі офіціантки вродливі й доглянуті. Напевно, вони тільки й чекали на свій великий шанс.

— Я мушу вас іще дещо спитати про рисунки Дега, — сказав Гольт переходя. — Вони ж справжні? Не ображайтеся, але мені казали, що є багато підробок.

— Тут нема чого ображатися, Джо. Ви маєте право все знати точно. На рисунках нема власноручного підпису Дега, а тільки червоний штамп із його іменем. Саме це вас непокоїть, так?

Гольт кивнув.

— Це штамп майстерні художника. Ці рисунки знайдено після смерті Дега і тому позначені штампом його майстерні. Про це написані книжки, з репродукціями. Пан Сильверс, який приїхав сюди зі мною, ці книжки має і охоче вам покаже. Чому б вам не відвідати його? Коли ви звільнитеся?

— За годину. Але я вам вірю, Роберте.

— Часто я й сам собі не вірю, Джо. Зустріньмося о шостій вечора в готелі "Беверлі-Гілз". Тоді Ви все побачите на власні очі. Крім того, Сильверс дасть вам офіційну квитанцію, яка підтверджує купівлю картини, та її паспорт. Так заведено.

— Добре.

Сильверс приймав нас, сидячи на тому самому світло-блакитному кріслі. По ньому не можна було, що приїзд до Голлівуда обернувся повним крахом. Він поводився дуже пихато і наказав мені виписати документ, який підтверджує купівлю картини після смерті художника, а сам вручив Гольту паспорт і фотографії обох картин.

— Ви придбали обидві картини майже задурно, — оголосив він пихато. — Пан Росс,

мій асистент з "Лувру", не продає картин. Тому я назвав йому ціну, за яку сам купив ці роботи. Тому сталася помилка. Він не знав, що ця ціна не для продажу, і продав вам картини за ті ж гроші, які я заплатив за них рік тому. Якби я захотів купити їх сьогодні знову, мені б довелося викласти за них принаймні на п'ятдесят відсотків більше.

— Ви хочете анулювати угоду? — запитав Гольт.

Сильверс махнув рукою.

— Що продано, те продано! Я тільки хочу вас привітати. Ви дуже вигідно вклали гроші.

Сильверс трохи подобришав і замовив каву з коньяком.

— Знаєте що? Хочу вам дещо запропонувати, — сказав він. — Якщо ви згодні, я викуплю у Вас обидва полотна з двадцятивідсотковою надбавкою. негайно.

Він навіть засунув руку в кишеню піджака, наче збирався витягти з неї чек..

Я зацікавлено чекав, як Гольт відреагує на цей шахрайський трюк. Він відреагував правильно. Сказав, що купив картини тільки тому, що вони йому сподобалися і він хоче залишити їх собі. А ще має намір скористатися привілеєвим правом, яке я надав йому вчора вночі на обидві картини Пікассо, і теж хоче їх купити.

Я здивовано глянув на нього: не пригадував, щоб ішлося про переважне право, але в Гольтових очах зауважив жадобу наживи — він теж хотів прокрутити вигідну оборудку, бо швидко втямив, що і до чого.

— Привілеєве право? — перепитав Сильверс. — Ви справді його надали?

Я теж метикував швидко. Про таке ми точно не балакали. Очевидно, Гольт шахраював. Я лише сподівався, що він не пам'ятає ціну, яку ми вчора обговорювали.

— Так, — сказав я. — Привілеєве право на купівлю обох картин. До сьогоднішнього вечора.

— За скільки?

— Шість тисяч доларів.

— За одне полотно? — запитав Сильверс.

— За обидва, — швидко відповів Гольт.

— Справді? — різко спитав Сильверс.

Я опустил голову. Названа ціна на дві тисячі доларів перевищувала суму, яку Сильверс встановив за обидві картини.

— Все правильно, — відповів я.

Містере Росс, ви погубите увесь мій бізнес, — несподівано м'яко мовив Сильверс.

— Ми дуже багато випили, — виправдовувався я. — Я не звик стільки пити.

Гольт розсміявся.

— Одного разу я так напився, що програв у нарди дванадцять тисяч доларів, — розказав він. — То був для мене добрий урок.

Після слів "дванадцять тисяч доларів" Сильверсові очі заблискотіли майже так само, як раніше Гольтові.

— Хай для вас це теж стане уроком, Россе, — сказав він. — Ви — вчений, а не бізнесмен. Ваша царина — музеї!

Я здригнувся.

— Можливо, — відповів, глянувши у вікно.

Уже вечоріло, і в синіх далеких сутінках метушилися білі постаті останніх гравців у теніс. У басейні ніхто не плавав, зате за маленькими круглими столиками сиділо багато людей, попиваючи холодні напої, а з бару долинала приглушена музика. І раптом у мені прокинулася просто-таки руйнівна туга — за Наташею, за моїм дитинством, за давно забутими юнацькими мріями і за моїм втраченим життям, — аж здалося, що я більше не витримаю. У відчаї я збагнув, що ніколи більше не звільнюся від минулого і що мені доведеться й далі руйнувати похмурі залишки власного життя за похмурими законами безглуздості. Відчував, що порятунку не має, і все, на що я можу сподіватися, — ця оаза мертвого штилю, що розкинулася перед моїм зором, мить спокою у світі, який, немов котився у прірву. Я хотів, хай навіть і з болем у серці, але насолодитися цією оазою, відчутти її усіма органами чуття, вона була мені маленьким подарунком, оскільки за законами жорстокої іронії вона перестане для мене існувати, коли світ зітхне з полегшенням і готуватиметься святкувати перемогу миру та спокою. Тоді й почнеться мій власний самотній похід на моїх ворогів, який доведе мене до загибелі, але від якого я не можу відмовитися.

— Отже, ми домовилися, містере Гольте, — сказав Сильверс, недбало засунувши у кишеню другий чек. — Дозвольте ще раз вас привітати! Ви заклали добрий початок для вишуканої колекції картин. Чотири картини двох великих художників! Принагідно покажу вам іще кілька пастелей Пікассо. Але зараз не маю часу. Мене запросили на вечерю. Вже поширилася інформація про мій приїзд. А якщо нам не вдасться зустрітися тут, відкладемо нашу зустріч до Нью-Йорка.

Я подумки аплодував йому. Я знав, Сильверса ніхто нікуди не запрошував. Але я також знав і хід думок Гольта: він очікував, що Сильверс зараз спробує нав'язати йому ще дорожчу картину. Проте Сильверс розгадав Гольтові припущення, а тому використав інший трюк. І це знову ж таки переконало Гольта, що він уклав вигідну угоду. За Сильверсовим висловом, він тепер "дозрів".

— Не падайте духом, Роберте, — утішав мене Джо. — Я заберу картини завтра ввечері.

— Добре, Джо.

25

Через тиждень до мене прийшов Танненбаум.

— Роберте, ми перевірили консультанта, якого запросили працювати в нашому фільмі. На нього покладатися не можна. Він щось знає, але Гольт йому більше не довіряє. Тепер він не довіряє і сценаристу, бо той ніколи не був у Німеччині. Якщо коротко, ми добряче вляпалися. І все — через вас! — озлоблено нарікав Танненбаум. — Саме ви заварили цю кашу! Ви зі своїм зауваженням про кашкет того шарфюрера. Без вас Гольт ніколи нічого б не запідозрив!

— Добре. Забудьте, що я сказав.

— Це неможливо! Нашого консультанта вже витурили.

— Найміть іншого!

— Саме тому я і прийшов! Мене прислав Гольт. Він хоче з вами поговорити.

— Дурниці. Я не консультант із антифашистських фільмів.

— Навпаки! Хто ж, як не ви? Кого тут іще знайдеш, хто так добре знає концтабори? Я підняв голову. І що це означає?

— Не більше, ніж знає кожен. Кожен у Нью-Йорку. Тобто кожен у наших колах. Якщо вже геть точно, то всі ваші знайомі.

— І?

— Роберте, Гольту необхідна допомога. Він хоче, щоб ви стали його консультантом. Я розсміявся.

— Танненбауме, ви просто з глузду з'їхали.

— Він пристойно платить. Крім того, знімає антифашистський фільм. Ви теж мали б таким цікавитися.

Я зрозумів, що хоч трохи достукаюся до Танненбаума, якщо розповім йому про моє життя. Але не відчував ані найменшого бажання це робити. Він і так нічого б не второпав. Його думки відрізнялися від моїх. Він чекав на мир, щоб тихо і спокійно жити в Америці чи в Німеччині, а я чекав на мир, щоб помститися.

— Не хочу мати нічого спільного з фільмами про нацистів, — відрубав я. — Як на мене, ці люди не варті того, щоб про них писали сценарії. Їх треба тільки вбивати. А тепер дайте мені спокій. Ви вже бачили Кармен?

— Кармен? Ви про Канову дівчину?

— Так, саме про неї.

— Яке мені діло до Кармен? Я думаю про наш фільм! Може, ви хоча б раз зустрінетесь з Гольтом?

— Ні, — відрізав я.

Увечері я отримав лист від Кана.

"Дорогий Роберте, — писав він. — Почну з неприємного — помер Ґрефенгайм. Він випив завелику дозу снодійного. Через якогось швейцарця дізнався, що його дружина загинула в Берліні. Підчас нападу американської авіації. Це його зламало. А те, що бомби скинули саме американці, він сприйняв не як неминучу випадковість, а як убивчу іронію долі. Він тихо й скромно пішов з життя. Напевно, ви пригадуєте нашу останню розмову про добровільну смерть. На думку Ґрефенгайма, жодна тварина не здатна на самогубство, бо ніколи не впадає у такий безмежний відчай, як людина. Він також вважав, що добровільна смерть — це один із найбільших подарунків долі, бо так можна позбутися пекла, цього християнського знаряддя тортур. І він так і вчинив. Тут нема що додати. Для нього вже все закінчилося. А ми ще живі, у нас іще все попереду, і не має значення, чи ми назвемо це старінням, смертю чи самогубством.

Від Кармен ні слуху, ні духу. Їй ліньки писати листи. Тому висилаю вам її адресу. Поясніть їй, що найкраще для неї — це повернутися.

До побачення, Роберте.

Повертайтеся якнайшвидше. На нас чекають важкі часи! Вони настануть згодом,

коли ми дивитимемося в нікуди, а в небуття кануть навіть наші ілюзії помсти. Повільно готуйтеся до цього життєвого етапу, щоб шок не виявився непосильним. Тепер ми вже не такі невразливі. Ми не готові витримати несподіваного удару. Не тільки щастя має певну градацію, але й смерть. Деколи я думаю про Танненбаума, цього екранного групенфюрера. Можливо, той віслюк — наймудріший серед нас усіх. Прощайте, Роберте".

Я поїхав за адресою, яку написав мені Кан. То був маленький убогий будиночок у Вествуді. Перед ним росло кілька апельсинових дерев, а в саду за будинком кудкудакали кури. Кармен спала в шезлонгу. На ній був куций купальник, і я не міг збагнути, чому Кан думав, що в Голлівуді їй успіху не добитися. То була найвродливіша дівчина, яку я коли-небудь бачив. Не вульгарна блондинка, а трагічне видиво, від якого перехоплювало подих.

— О, Роберт, — мовила вона без тіні здивування, коли я її обережно збудив. — Що ви тут робите?

— Продаю картини. А ви?

— Якийсь ідіот підписав зі мною контракт. Я нічого не роблю. Дуже зручно.

Я запропонував їй піти зі мною на обід. Вона не хотіла: сказала, що її господарю добре готує. Я з сумнівом глянув на неохайну рудоволосу господиню. Вона скидалася на гамбургери, віденські ковбаски та законсервовані фрукти водночас.

— Свіжі яйця, — пояснила Кармен, показавши на курей. — Прекрасні омлети!

Мені вдалося переконати її піти зі мною до ресторану "Браун Дербі".

— Там має аж кишіти кінозірками, — спробував я її заохотити.

— Але ж вони не зможуть з'їсти більше одного обіду за раз!

Я чекав, поки Кармен одягнеться. У неї була така хода, наче вона все життя носила на голові кошики, біблейська і спокійна. Я не міг зрозуміти Кана, не міг збагнути, чому він іще досі з нею не одружився і не поїхав аж до ескімосів як агент із продажу радіоприймачів — я читав, що ескімоси надають перевагу іншому типу жінок.

Коли таксі зупинилося перед "Брауном Дербі", мене охопили докори сумління. Я зауважив, як чоловіки в чесучевих костюмах просто ціпеніють, побачивши її.

— Хвилинку, — сказав я. — Я тільки гляну, чи є вільні місця.

Кармен залишилася надворі. У "Браун Дербі" ще було кілька вільних столиків, але й ціла купа спокусників.

— Жодного вільного місця, — сказав я, вийшовши на вулицю. — На жаль. Ви не заперечуєте, якщо ми пошукаємо трохи менший ресторан?

— Анітрохи. Мені це навіть більше до душі.

Ми зайшли в маленький, темний і порожній ресторан.

— Кармен, вам подобається у Голлівуді? — запитав я. — Тут не набагато нудніше, ніж у Нью-Йорку?

Вона підвела на мене прекрасні очі.

— Про таке я ще не думала.

— А мені тут страшенно нудно і гидко, — брехав я. — Не можу дочекатися, коли

повернуся.

— Усе залежить від того, як почуваєшся. У Нью-Йорку не було ні душі, з якою я б по-справжньому здружилася. А тепер у мене є моя господиня. Ми чудово розуміємо одна одну. Говоримо про все на світі. Крім того, я люблю курей. Вони зовсім не такі дурні, як вважає більшість людей. А в Нью-Йорку я не бачила жодної живої курки. Цих я вже навіть на ім'я знаю і вони приходять, коли я їх кличу.

А апельсини! Хіба ж це не прекрасно: зривати їх просто з дерева і відразу їсти?

Раптом я зрозумів, що саме так захоплювало Кана в цій жінці. Кана, цього активного інтелектуала, в якому нерозривно поєдналися гострий розум та кипуча енергія — одне з найрідкісніших поєднань, які я тільки бачив, — приваблювали в Кармен не тільки її наївність чи неймовірна первозданна тупість. Крім того — хоч він цього, напевно, і не усвідомлював, — його полонила її незаймана простодушність і незворушний спокій її невинного світу, звісно ж, він не був аж таким безневинним, бо неможливо уявити собі невинність у такому розкішному тілі. Звісно, можна собі уявити ідилічне поле на схилі погаслого вулкану, всіяне маргаритками та первоцвітом, але чистий спокій і мир ніяк не поєднувався з саксонцями, які, попиваючи каву, розспівували гімни у селі біля Кьотцшенброда.

— Як ви дізналися мою адресу? — запитала Кармен, обгризаючи курячу ніжку.

— Кан написав мені лист. А вам — ні?

— Мені теж, — відповіла Кармен, жуючи м'ясо. — Не знаю, що йому написати. Він такий складний.

— Напишіть йому про ваших курей.

— Він мене не зрозуміє.

— А я б все-таки спробував. Чи напишіть йому про щось інше. Він дуже зрадіє, коли отримає від вас хоч якусь звістку.

Вона похитала головою.

— З моєю господинею мені набагато краще. Кан — дуже важкий чоловік. Я його ніколи не розумію.

— А як йде робота над вашим фільмом, Кармен?

— Прекрасно. Я отримую зарплатню і нічого не роблю. Сто доларів на тиждень! Де так заробиш? У Фризлендерів я отримувала шістдесят і мала цілий день працювати. Крім того, той чортівий психопат часто зривався на мені, коли я щось забувала. А пані Фризлендер мене ненавиділа. Ні, тут мені подобається набагато більше.

— А Кан? — спитав я після коротких роздумів, хоч і розумів, що говорити з нею марно.

— Кан? Я йому непотрібна.

— Можливо, усе навпаки.

— Та нащо я йому здалася? Щоб їсти морозиво і дивитися на вулицю? Ніколи не знаю, про що з ним говорити.

— І все одно, думаю, ви йому потрібні, Кармен. Ви не хочете вернутися?

Вона звела на мене трагічні очі. Вернутися до Фризлендера? У нього вже є нова

секретарка, яку може мучити, скільки захоче. Я була б просто божевільною, якби повернулася! Ні, ні, я залишуся тут, поки студія така дурна, щоб викидати на мене стільки грошей.

Я глянув на неї.

— А як звати вашого режисера? — спитав я обережно.

— Режисера? Сильвіо Колмен. Я бачила його лише раз, якихось п'ять хвилин. Смішно, правда?

— Я чув, таке часто трапляється, — заспокоїв я її. — Тут такі правила.

Я роздумував над Кановим листом. Він мене занепокоїв. Я погано спав, тому що боявся одного з тих гидотних снів. На нічні жахіття я чекав ще в ту ніч, коли побачив есесівський фільм, але, хоч як це дивно, цілу ніч спав спокійно. А тепер я намагався пояснити собі, чи причина криється в тому, що той початковий різкий шок перетворився на сміховинну примірку костюмів, і врешті, залишився тільки сором за мій істеричний стан. Я розмірковував над Кановими словами про шок. У ту ніч мені здалося, що я не маю р'єгувати так різко, щоб приберегти сили на потім, коли дійсність увірветься в мій світ. Можливо, саме тут, у Голлівуді, мені буде легше звикнути. Можливо, я звикну аж так, що незначний, фальшивий шок викличе в мені зворотну реакцію, оскільки тут все зводиться тільки до сміху та бутафорії. Я мав тримати себе в руках і не перетворюватися на істеричного надломленого чоловіка, який тремтить, тільки кинувши погляд на уніформу. Ця думка виникла в моїй голові рано-вранці, коли я в самій лише піжамі гуляв біля басейну під високим чужим небом, а наді мною шелестіло пальмове гілля, і вона здалася мені дивним, своєрідним, але, можливо, дієвим розв'язанням моїх проблем.

В обід прийшов Танненбаум.

— Що ви відчували, коли вперше знімалися у фільмі разом із нацистами? — запитав я.

— Я не міг спати кілька ночей. А потім звик. Це — найпростіше.

— Справді, — погодився я. — Так воно і є.

— Інша річ, якби я грав у профашистському фільмі. Звісно ж, це — виключено. І не думаю, що такий коли-небудь зніматимуть. Після всього, що накоїли ті свині. — Танненбаум обсмикнув хустинку з червоною облямівкою, яка визирала з верхньої кишені його спортивного піджака. — Гольт розмовляв сьогодні вранці з Сильверсом, і той не заперечує, якщо ви до обіду працюватимете консультантом у нас. Він каже, що ви йому потрібні передусім після обіду та ввечері.

— Тобто Гольт вже купив мене у нього? — запитав я. — Кажуть, щось подібне стається і з голлівудськими зірками.

— Ні, звісно. Він тільки хотів порозпитувати про вас, бо ви йому конче необхідні. У Голлівуді нема жодної людини, яка б сиділа в концтаборі, тільки ви.

Я здригнувся.

— Мабуть, за цей дозвіл Сильверс уже продав йому олійне полотно?

— Не знаю. Але вчора Гольт дивився на Сильверсові картини. Вони йому дуже

сподобалися.

У саяві полудневого сонця я побачив Гольта, який в широких зелених штанах прогулювався навколо басейну. На ньому була ще й кольорова гавайська сорочка з південно-океанським ландшафтом. Він здалеку замахав до мене обома лапами.

— Привіт, Роберте.

— І вам добридень, Містере Гольте. — Він поплескав мене по плечу — жест, який я ненавидів. — Ви ще сердитесь через тих кілька маленьких рисунків? Ми це легко владнаємо.

Якийсь час я не заважав йому молоти язиком. Тоді він нарешті перейшов до справи. Хотів, щоб я перевірів, чи в сценарії немає помилок, а крім того, щоб працював у нього таким собі консультантом з костюмів та сцен із нацистами —1-тільки тоді він зможе зняти все правильно.

— Це два різних завдання, — зауважив я. — Що буде, якщо сценарій виявиться геть непридатний?

— Тоді ми його перепишемо. Але спершу перечитайте. — Гольт трохи спітнів. — Якнайшвидше. Завтра ми починаємо знімати найважливіші сцени. Чи не могли б ви вже сьогодні переглянути його?

Я нічого не відповів. Гольт витягнув із портфеля папку.

— Сто тридцять сторінок, — сказав він. — Дві-три години роботи.

Я нерішуче глянув на жовту папку, але зрештою опанував себе.

— П'ятсот доларів, — запропонував Гольт. — За відгук на кілька сторінок.

— Це дуже справедлива пропозиція, — підтакнув Танненбаум.

— Дві тисячі, — відповів я. Якщо я вже й продавав душу чортові, то хотів віддати за ці гроші всі борги і навіть трохи відкласти на чорний день.

Гольт ледь не розплакався.

— Виключено! — вигукнув він.

— Добре, — погодився я. — Так навіть краще. Повірте, я з ненавистю згадую ті часи.

— Тисяча, — запропонував Гольт. — Тільки для вас.

— Дві тисячі. Хіба це гроші для чоловіка, який має колекцію імпресіоністів!

— Це нечесно, — сказав Гольт. — І плачу не я, а студія.

— Тим більше.

— Тисяча п'ятсот, — скрегочучи зубами, сказав Гольт. — І триста доларів щотижня за роботу консультанта.

— Добре, — погодився я. — І я хочу машину, поки працюватиму у вас. Ще одна умова: після обіду я вільний.

— Оце так угода! — вигукнув Танненбаум. — Як у кінозірки.

Гольт пропустив це повз вуха. Він знав, що я вже орієнтуюся в гонорарах кінозірок.

— Добре, Роберте, — сказав він рішуче. — Залишаю вам сценарій. Відразу беріться до роботи: це терміново.

— Почну, щойно отримаю тисячу доларів авансу, Джо, — дуже ґречно відповів я.

— Якщо ви працюватимете в мене тільки півдня, я, звісно, буду змушений скоротити і вашу зарплату, — заявив Сильверс. — Скажімо, наполовину. Це ж справедливо, хіба ж ні?

— Слово "справедливо" я чув сьогодні вже кілька разів, — відповів я. — І щоразу недоречно.

Сильверс витягнув ноги на світло-блакитному дивані.

— Вважаю мою пропозицію не тільки справедливою, а й щедрою. Я даю вам можливість заробити багато грошей в іншій царині. Замість того, щоб звільнити вас, я згідний, щоб ви працювали в мене тільки час від часу. Ви мали б бути мені вдячний.

— На жаль, це не так, — відповів я. — Ліпше звільніть мене. Якщо хочете, можемо укласти договір з перемінною ставкою: низька зарплата, але пайова участь в угодах.

Сильверс глянув на мене, як на рідкісну комаху.

— Хіба ж ви вмієте продавати! — сказав він зневажливо. — На одних тільки комісійних ви з голоду помрете.

Він щоразу дратувався, коли хтось сумнівався в тому, що продаж картин вимагає божественної геніальності:

— Я для вас стараюся, пробиваю вам якусь роботу в кіно, а ви...

— Містере Сильверс, — перебив я його спокійно. — Облишмо це. Ви ж хочете продати картини не мені, а моєму клієнтові Гольту.

Я за те, щоб ви все обставили йому як велетенську люб'язність, і впевнений, що він удячно купуватиме у вас картини й надалі. Але зовсім не хочу, щоб ви вимагали вдячності від мене, бо саме ви маєте мені дякувати. Те, що ви мене навчили, просто прекрасно: найвища ціль будь-якого старанного торговця полягає в тому, щоб не тільки обдерти клієнта, як липку, але й змусити його за це дякувати. Ви справді майстер своєї справи, але мені це не потрібно.

Раптом Сильверс аж потемнів на обличчі. Здавалося, за кілька секунд він постарів на двадцять років.

— Он як, — промовив він тихо. — Вам це не потрібно. А що маю від життя я? Ви розважаєтеся на вечірках з коктейлями за мої гроші, Ви на двадцять п'ять років за мене молодший, а я маю сидіти в цьому готелі і, наче старий павук, чекати на клієнтів. Я виховую вас, як власного сина, а ви сердитесь, коли я точу об вас мої змучені пазурі! Невже мені й пожартувати тепер не можна?

Я пронизливо глянув на нього. Вже знав усі його трюки зі смертю, хворобами і розмовами про те, що на той світ ніхто не візьме з собою жодної картини. Тому краще продати їх симпатичним клієнтам тут, на землі, хай навіть зі збитками — поки він ще живий, бо залишилося йому вже зовсім не довго. Я й сам якось готував пляшечки з ліками, коли змучений і блідий Сильверс — його вірна дружина обережно закримувала його обличчя в смертельно-блідий колір у синьому халаті влігся в ліжку, щоб "зі збитком" продати нафтовому магнату з Техасу жахливу картину з зображенням велетенського мертвого жокея з конем. Я навіть додумався поміняти звичний Сильверсовий червоний халат на синій, бо на синьому тлі його хвороблива блідість

проступала ще краще. Я навіть двічі переривав їхню розмову, бо приносив Сильверсові ліки, які той обов'язково мав випити, — то була звичайна горілка, і знову ж таки, саме я запропонував Сильверсові пити саме її, а не віскі, бо горілка не мала запаху, а добрий техаський ніс віскі рознюхав би і на двадцятиметровій відстані. Врешті-решт, Сильверс уже геть слабким голосом конаючої людини продиктував мені умови договору — на цій угоді він заробив двадцять тисяч доларів. Коли я почув суму, то за звичкою відразу округлив очі, щоб таким чином висловити мій німий протест, а тоді покірно похитав головою. Усі ці невичерпні Сильверсові трюки я вже дуже добре вивчив, він називав їх "мистецьким замилюванням очей", але цих нових гірких ноток я ще не чув, як і не бачив досі ознак справжнього виснаження на його обличчі.

— Вам не шкодить цей клімат? — запитав я.

— До чого тут клімат! Та я просто гину від нудьги! Уявіть собі, — сказав він, — з нудьги запрошую дівчину, з якою познайомився біля басейну — вродлива пустопорожня дев'ятнадцятирічна білявка, хоч з віком тут треба дуже пильнувати: курчатка запевняють, що вже повнолітні, а під дверима вже чатує їхня матуся, щоб видерти через шан: таж якнайбільше грошей — отож, запрошую я її повечеряти і вона погоджується. Ми замовляємо шампанське, креветки під соусом "Таузендайленд", біфштекси — стіл сервірують тут, нагорі, наїдки просто божественні. У мене піднімається настрій, я забуваю про своє безутішне життя, ми йдемо у спальню, і що стається?

— Вона кричить із вікна, що її гвалтують. Поліція, поліція! Правильно?

Сильверс кілька секунд здивовано це обмірковував.

— І таке буває?

— Мій сусід Скотт пояснив мені, що це один із найпростіших способів шантажу.

— Оце так! Ні, не те. На жаль. Усе було значно гірше.

— Вона точно вимагала з вас грошей. А таке завжди пригнічує людей, які звикли, щоб їх любили заради них самих, — сказав я глузливо. — Сто доларів.

— Гірше.

— Тисячу. І це вже справжня нищість!

Сильверс похитав головою. Вона дійсно вимагала в мене дещо, але не це. Він підвівся зі світло-блакитного дивана і, вишкірившись і випнувши вперед підборіддя, запищав високим дитячим голосом: "І що ж ти мені подаруєш, якщо я залізу в твоє ліжечко...", а потім, наче ядерний вибух: "Daddy!"

Я захоплено спостерігав за його виставою, а оскільки він ще й вишкірювався, все мало дуже артистичний вигляд.

— Daddy! — повторив я. — Так у нас в Європі називають татусів. Важкий удар, якщо тобі за п'ятдесят. Але тут це нічого не означає. Тут тридцятирічних ніжно називають "Daddy!", так само, як і древніх дев'яностолітніх бабусь "Darling" або "Girl". Америка — молода країна, і вона обожає молодість.

Сильверс слухав мене, як людина з простреленим животом, яка вмирає зі спраги. Потім похитав головою:

— На жаль, усе було інакше. Я вліпив би собі кілька ляпасів, що не зміг втримати язика за зубами, але чи може торговець хоч колись змовчати? Я був такий збентежений, що перепитав у неї, про що саме йдеться. Розумієтеся був готовий заплатити їй, і цілком пристойно, ви ж знаєте, яке в мене добре серце, але я розгубився через оте "daddy". Воно пролунало для мене, як "дідусь". А вона подумала, що я не хочу їй платити, і деренчливим ляльковим голосом заявила, що якщо вона йде бай-бай — саме так вона і сказала — з аж таким старим чоловіком, то, звісно ж, мусить на цьому щось заробити. У "Баллокс Вілшир" вона бачила пальто зі справжньої верблюжої вовни, і було б...

У Сильверса відмовив голос.

— І що ви зробили? — спитав я зацікавлено.

— Те, що й годиться зробити джентльменові за такої ситуації! Заплатив і викинув геть!

— Повну ціну?

— Те, що було під рукою.

— Це справді прикро, я вас розумію.

— Ви зовсім мене не розумієте, — роздратовано вигукнув Сильверс. — Це шок психологічний, а не фінансовий. Шок, бо якась нікчемна шльондра назвала мене старим збоченцем. Але як вам таке зрозуміти? Ви — один із найбайдужіших людей, яких я коли-небудь бачив.

— Ваша правда. Крім того, є речі, які можуть зрозуміти лише однолітки, наприклад, різниця у віці. І що більше старієш, то дужче зауважуєш цю різницю. Вісімдесятирічні вважають сімдесятивосьмирічних жовторотиками та бешкетниками. Дивовижний феномен!

— Дивовижний феномен! І це все, що ви можете сказати?

— Атож, — відповів я обережно. — Ви ж не думаєте, що я всерйоз сприйму всі ці дурниці, містере Сильверс.

Він уже збирався був вибухнути, аж раптом у його комерсантських очах зажевірла іскра надії, наче професор Макс Фрідлендер підтвердив автентичність сумнівної картини Пітера де Гоха, яка належала Сильверсу.

— Крім того, це навіть смішно, коли йдеться про таку людину, як ви, — продовжував я.

Він замислився:

— А що, як і наступного разу зі мною знову таке станеться? Природнім наслідком таких притичин стане імпотенція. Вже навіть зараз здалося, що наче відро крижаної води вилили... — Він затнувся.

— ... на вашу голову, — допоміг я.

— На мою чоловічу гідність, — закінчив він знічено. — І що робити з цим страхом, який тепер засів у мені?

— Щодо цього побутує дві думки, — сказав я за кілька секунд. — Перша: напиться і, мов гусар, безперервно скакати далі — але тут є один недолік: коли людина вип'є,

часто стає імпотентом аж поки не мине похмілля, отже, тут подвійна загроза. Друга: використати давню добру тактику гонщиків після аварій — відразу пересісти на інший автомобіль і продовжувати їхати, щоб уникнути шоку.

— Але я вже зазнав шоку!

— Містере Сильверс, ви це просто вигадали. Ваша фантазія тільки трохи побавилася з думкою про можливий шок, оце й усе.

З його рота мало не зірвалися слова вдячності:

— Ви так справді думаєте?

— Я цілком упевнений.

Йому вочевидь відлягло від серця.

— Дивно, — мовив перегодя, — як усе раптово втрачає сенс — успіх, становище, гроші — тільки тому, що одне дурнувате слівце злітає з вуст якогось нікчемного дівчиська! Наче всі на світі потай стали комуністами.

— Що?

— Кажу, що всі люди врешті-решт однакові і нікому не вдасться втекти.

— Ах, то ви це так собі уявляєте! — здивувався я. — Час — це комуністичне явище; він не запитує ні про гроші, ні про суспільне становище, а тільки на один день нанизує інший, на один рік — наступний, і не має жодного значення, святий ти чи грішник. Хороша думка, містере Сильверс, хоча й не нова.

— Нові думки для антиквара — неприпустимі, — Сильверс усміхнувся. Він знову почувався, як риба у воді. — Я припускаю, що жодна людина не вірить у власне старіння. Кожен знає, але не вірить.

— А ви самі вірите? І як щодо мого звільнення?

— Можемо все залишити; як було. Крім того, можете приходити до мене тільки ввечері.

— За додаткову оплату після сьомої вечора.

— За вашу звичайну зарплатню. І навіть не згадуйте про додаткову оплату! Ви й так зараз заробляєте більше за мене.

— Ваш шок уже минув, містере Сильверс! Цілком!

26

Я просидів над сценарієм кілька годин. Третина ситуацій була просто неможлива, а решту можна було спокійно обрізати мало не на половину. Я правив усе до першої ночі. Частину сцен було створено за перевіреними шаблонами з ковбойських фільмів про "Дикий Захід", але я був упевнений, що за найжахливішими і найвульгарнішими, які тільки існують. Порівняно з тим, що справді відбувалося в Німеччині, все скидалося на купку ласощів та безневинний феєрверк, тут не було ні вогнеметів, ні бюрократично розрахованих смертей. Традиційні ситуації з фільмів про "Дикий Захід" — коли обидва супротивники мають право тільки одночасно вихопити зброю і кожен намагається вистрілити першим — модернізували тут до гангстерської моралі. Я зрозумів, що навіть досвідченим письменником, які писали сценарії для фільмів жахів, бракувало фантазії, щоб уявити собі все, що коїлося у Третьому Рейху. Хоч як це дивно, але мій страх був

безпідставний і в депресію я не впав, навпаки, примітивність цієї писанини спонукала мене до чорного гумору. На щастя, Скотт саме організував одну з тих безкінечних вечірок з коктейлями. Тому я пішов униз, до басейну, де саме всі зібралися.

— Уже готово, Роберте? — запитав Скотт.

— Так, на сьогодні з мене вже досить. А тепер мені треба випити.

— У нас є справжня російська горілка й усі сорти віскі.

— Віскі, — сказав я. — Не хочу так напиться, щоб відразу йти спати.

Я розтягнувся на шезлонгу, а поруч, на землю, поставив склянку. Заплющив очі і слухав музику: вона лунала з маленького радіо, яке хтось притягнув із собою. То була красива мелодія, що називалася "Серенада ранкової зорі". Я знову розплющив очі і глянув на каліфорнійське небо. Здавалося, наче я пливу в ніжному прозорому морі без обріїв і без берегів. Аж раптом почув біля себе Гольтовий голос.

— Уже восьма ранку? — запитав я.

— Ще ні. Я тільки прийшов глянути, що ви тут робите, — мовив він.

— П'ю віскі. Ще якісь запитання? Наш контракт чинний тільки від завтра:

— Ви вже прочитали манускрипт?

Я повернувся і глянув на його заклопотане, змучене обличчя. Не хотів говорити на цю тему, хотів забути все, що прочитав.

— Завтра, — відповів я. — Завтра ви все отримаєте. Разом із моїми коментарями.

— А чому не зараз? Тоді я ще встигну до ранку підготувати все, що нам потрібно. Так ми зекономимо півдня. Це горить, Роберте.

Я зрозумів, що так легко його не позбудуся. Та й справді, чому не зараз? — подумав я врешті-решт. Чому не тут, зі шнапсом, біля води, серед дівчат, під спокійним нічним небом цього викривленого світу? Чому б мені не перетравити все тут, замість того щоб тлумити спогади снодійними пігулками?

— Добре, Джо. Сядьмо десь осторонь.

Через годину я вже пояснював Гольту всі помилки, які знайшов у сценарії.

— Такі дрібниці як неточності з кашкетами, чоботами, уніформами та знаками розрізнення виправити легко, — сказав я. — Важливішою є сама атмосфера фільму. Вона не має бути така мелодраматична, яку вестерні. Зображена тут мелодрама — зовсім безневинна порівняно з тим, що відбувається по той бік океану.

Гольт зволікав з відповіддю.

— Цей фільм має бути прибутковим, — сказав він врешті.

— Що?

— Студія інвестує в нього майже мільйон доларів. Це означає, що ми повинні отримати від прокату більш, ніж два мільйони, щоб заробити перший долар. Люди повинні валом валити на цей фільм.

— І?

— У те, що ви розповідаєте, Роберте, не повірить жодна людина! Усе насправді так?

— Гірше. Значно гірше.

Гольт плюнув у воду:

— Ніхто нам не повірить.

Я підвівся. У мене просто розколювалася голова. Мені все вже справді обридло.

— Тоді облиште це, Джо. Невже ця проклята іронія ніколи не закінчиться? Америка воює з Німеччиною, а ви кажете мені, що ніхто не повірить у злочини німців.

Гольт хруснув пальцями:

— Я вірю вам, Роберте. А от студія і публіка не повірять. Ніхто не піде на фільм, який ви пропонуєте! Це й так досить ризикована тема. Я б з радістю зробив би все так, як ви кажете. Але мені потрібно переконати бюрократів — власників студії! Я б залюбки зняв і документальний фільм, але він точно не буде прибутковий. Студія наполягає на мелодрамі.

— З викраденими дівчатами, закатованими до напівсмерті кінозірками і з весіллям у фіналі?

— Не конче. Але з утечею, бійками і натягнутими нервами.

До нас приплентався Скотт.

— Кажуть, вам тут бракує алкоголю.

На край басейну він поставив дві пляшки — одну з віскі, іншу з водою — та дві склянки.

— Ми всі переходимо до моєї халабуди. Захочете їсти, приходьте. Там є бутерброди і холодна курятина.

Гольт схопив мене за рукав піджака:

— Роберте, ще тільки десять хвилин. Ми ще тільки десять хвилин обговоримо практичні питання. Решту — завтра.

Десять хвилин вилилися в цілу годину. Гольт був типовий представник Голлівуду: людина, яка хоче зробити щось добре, але готова змиритися з поганим — і крім того, називає це серйозною мистецькою проблемою, а не жалюгідним компромісом.

— Ви маєте допомогти мені, Роберте, — попросив він. — Ми мусимо поступово втілити наші ідеї в життя. *Petit à petit!* Крок за кроком, а не похапцем.

Ця фальшива французька фраза переповнила чашу мого терпіння. Я швидко попрощався з Гольтом і пішов до своєї кімнати. Певний час лежав на ліжку і злився сам на себе. Потім подумав, що завтра зателефоную Канові — тепер я мав гроші! Я вирішив подзвонити і Наташі; досі я написав їй лише два короткі листи, та й навіть це далось мені неймовірно важко! Вона не належала до людей, яким пишуть довгі листи. Вона з тих, із ким спілкуються телефоном чи дають телеграми. Коли її нема поруч, то й нема про що говорити. Я мав до неї почуття, але на відстані бракувало слів. Коли вона поруч, усе було правильно, усе мене бентежило і набувало сенсу: а коли її поруч не було, вона здавалася мені прекрасною, але далекою і недоступною, мов полярне сяйво. Це було найсильніше відчуття, яке вона викликала: відчуття її присутності, яке майже цілком зникало, коли її біля мене не було. Я зрозумів це ще в Нью-Йорку: щойно вона переступала поріг чи я чув її голос, все знову ставало на своє місце. Це було дивно, але діяло на мене заспокійливо.

Розмірковуючи про все це, мені спало на думку зателефонувати їй. Від Нью-Йорка

мене відділяла тригодинна різниця у часі. Я замовив розмову і раптом відчув, що аж палаю від нетерпіння.

Вона підняла слухавку. Її голос звучав дуже далеко.

— Наташо, — сказав я, — це я, Роберт.

— Хто?

— Роберт.

— Роберт? Де ти? У Нью-Йорку?

— Ні, в Голлівуді.

— У Голлівуді?

— Так, Наташо. Ти забула? Що з тобою?

— Я спала.

— Спала? Так рано?

— Але зараз уже за північ. Ти мене збудив. Щось сталося? Ти приїжджаєш?

Прокляття, подумав я. Моя вічна помилка. Я завжди забуваю, в який бік рахувати години.

— Спи. Я завтра знову зателефоную.

— Добре. Ти приїжджаєш?

— Ще ні. Я все поясню тобі завтра. Спи.

— Добре.

"Сьогодні в мене поганий день", — подумав я.

Не варто було телефонувати. Як не варто було робити й багато чого іншого. Я був злий сам на себе. І на що я підписався? Що я маю до Гольта? Але що зі мною могло статися? Я ще трохи почекав, а тоді зателефонував Канові. І цього разу вже не помилився. Кан спав чутливо.

Він відповів відразу.

— Роберте? Що сталося? Чому видзвоните?

Ми ще досі не звикли користуватися телефоном, як американці; телефонна розмова на великій відстані відразу означала для нас якусь кризову ситуацію чи нещасний випадок.

— Щось із Кармен? — запитав він.

— Ні. Я її бачив. Схоже, вона хоче залишитися тут.

Кілька секунд він мовчав.

— Можливо, вона ще передумає. Вона ж там не так вже й давно. У неї хтось є?

— Не думаю. Хіба що господиня, в якої вона живе. І мені здається, вона там нікого більше не знає.

Він розсміявся:

— А ви? Коли повертаєтеся?

— Ще не скоро.

Я пояснив йому ситуацію а Гольтом.

— Що ви про це думаете? — запитав я.

— Працюйте! Сподіваюся, у вас немає докорів сумління? Це було б смішно. Чи у вас

раптом прокинулася любов до батьківщини?

— Ні. — Раптом я геть забув, чому зателефонував. — Я думав про ваш лист.

— Найголовніше — це пробитися, — сказав він. — А як ви це зробите, то лише ваша справа. Думаю, зовсім непогано, що ця проблема зачепила вас уже зараз — так би мовити, у загальних рисах і у відносній безпеці — колись, пізніше, нам всім доведеться глянути в очі нашому страху, але вже по-справжньому. Це найбільша небезпека, що чекає на нас попереду. Сприймайте цю ситуацію, як тренування. Ви ж завжди можете відмовитися, якщо вам обридне. Тут це ще можливо, а там, пізніше, ви вже не матимете вибору. Розглядайте це як перший етап загартування, якщо хочете. Ви згодні?

— Це саме те, що я хотів почути.

— Добре. — Він розсміявся. — Не дайте Голлівудові збити вас із пантелику, Роберте. У Нью-Йорку ви б мене про таке не спитали. Вам усе і так було б ясно. А Голлівуд нав'язує дурнуваті етичні стандарти, бо й сам цілком корумпований. Не ведіться на таке. Навіть у Нью-Йорку важко по-діловому й раціонально підходити до життя. Ви вже бачили це на прикладі Грефенгайма. Його самогубство безглузде й непотрібне, вияв слабкості. Він і так ніколи більше не зміг би жити з дружиною.

— А як Бетті?

— Бетті бореться. Вона хоче пережити війну. Жоден лікар не зміг би виписати їй нічого кращого. А ви тепер стали мільйонером, що можете вести розмови через весь континент?

— Ще ні.

Я ще трохи посидів у моїй кімнаті. Двері були відчинені і я бачив шматок ночі, край освітленого басейну і верхню частину пальми, яка самотньо шелестіла від поривів нічного вітру та щось бурмотіла собі під ніс. Я думав про Наташу і Кана, і про його слова: "Найвищий етап нашого циганського існування настане тоді, коли ми врешті зрозуміємо, що насправді нікому непотрібні. Зараз ми ще чіпляємося за ілюзію, що все зміниться, коли закінчиться війна, наче всі частинки магнітного поля повернуться в одному напрямку. Але насправді, коли прийде час, усі ілюзії просто розіб'ються об жорстоку реальність. І тільки тоді почнуться наші справжні поневіряння".

То була дивовижна ніч. До мене ще й Скотт прийшов, він захотів глянути на намальований сангіною рисунок Ренуара, який я приніс від Сильверса. Що він п'яний, як чіп, видно було тільки з його неймовірної наполегливості.

— Ніколи не думав, що коли-небудь зможу купити собі Ренуара, — зізнався він. — Ще два роки тому я мав замало грошей. А тепер у моїй голові бджолою дзижчить лише одна думка: власна картина Ренуара! Я дуже хочу купити її. Вже сьогодні вночі!

Я зняв рисунок зі стіни і вручив йому.

— Натє, Скотте.

Він узяв картину, наче дароносицю:

— Він сам її намалював. Власноручно. І тепер вона моя, простого хлопця із Айова-Сіті, з бідного кварталу. За це варто випити. У мене, Роберте. З картиною на стіні. Я її відразу ж повішу.

Його кімната скидалася на поле битви — усюди валялися склянки, пляшки і тарілки, а згори лежали гори недоїдених сендвічів та присохлі шматки шинки, що корчилися та вигиналися у різні боки. Скотт зняв зі стіни фотографію Рудольфа Валентіно в ролі шейха.

— На що тут схожий Ренуар? На рекламу віскі?

— Він уписується сюди краще, ніж у маєтки більшості мільйонерів. У них він був би тільки рекламою їхнього марнославства.

Я пробув у Скотта цілу годину, слухаючи історію його життя; доти, поки в нього не почали злипатися очі. Він вважав, що в нього було жахливе дитинство: бідував і йому доводилося продавати газети, мити тарілки і терпіти сотні інших принижень. Я слухав його без тіні сарказму і намагався не порівнювати наші життя. Врешті-решт, він уже почав клювати носом, тому виписав мені чек.

— Чи міг я тоді подумати, що колись випишу чек на Ренуара! — пробурмотів він. — Аж страшно, правда?

Я повернувся до своєї кімнати. Навколо електричної лампочки кружляла якась комаха з прозорими, зеленими крильцями. Певний час я розглядав: здавалося, наче її філігранно виточив ювелір, цей неймовірний витвір мистецтва, витканий з ніжності і трепетного життя, але готовий рішуче ступити у вогонь, як індійська вдова. Я впіймав її і випустив у прохолодну ніч. Хотів урятувати, але через хвилину вона прилетіла знову. Зрозумів, що мені судилося або заснути, або обірвати життя цього крихітного створіння. Я безуспішно намагався заснути. Коли я знову розплющив очі, побачив у дверях чиюсь постать. Я схопив лампу, щоб мати чим оборонятися. Але це була просто юна дівчина у прим'ятій сукні.

— Ой, вибачте, — сказала вона з різким акцентом. — Можна мені зайти?

Вона ступила в кімнату.

— Ви впевнені, що зайшли у потрібний номер? — запитав я.

Вона всміхнулася.

— У такий час це вже не важливо, правда? Я заснула там, надворі. Дуже втомилася.

— Ви були на Скоттовій вечірці?

— Можливо, я не знаю його імені. Хтось узяв мене з собою. Але тепер усі пішли. А я мушу дочекатися ранку. Я побачила світло у вашому вікні. Дозвольте мені посидіти тут на стільці? Надворі все мокро від роси.

— Ви — не американка? — спитав я, як повний ідіот.

— Мексиканка. З Гвадалагари. Дозвольте мені побути тут, поки не приїде автобус.

— Я можу дати вам свою піжаму, — сказав я. — І ковдру. Ви поміститеся на дивані. Ванна отам. Там ви зможете і переодягнутися. Ваша сукня геть мокра. Повісьте її на спинку стільчика — так вона швидше висохне.

Вона швидко глянула на мене.

— Ви так добре знаєте жінок?

— Ні. Просто я — практична людина. Якщо ви змерзли, прийміть гарячу ванну. Тут ви нікому не заважатимете.

— Дуже вам дякую. Я намагатимуся тихесенько.

Вона пройшлася кімнатою. Була дуже витончена, мала чорне волосся та вузькі ступні і мимоволі нагадала мені комаху з прозорими крильцями. Я глянув, чи не прилетіла вона знову, але ніде її не побачив. Зате тепер до мене прилетіло інше створіння, без зайвих слів, так, наче її прихід — найбуденніша у світі річ. Можливо, все так і було. Я зворушено дослухався до шуму води у ванній. Усе буденне мене бентежило. Я так звик до надзвичайного і небезпечного, що тиша і спокій буденності здавалися мені пригодою. Незважаючи на це або саме тому я сховав між книжками Скоттовий чек, який я після обіду хотів дати Сильверсу. Не варто випробовувати долю.

Прокинувся я досить пізно. Дівчини ніде не було. На серветці я побачив відбиток її губ. Напевно, вона залишила його, як німе вітання. Я кинувся шукати чек. Він був там. Нічого не пропало. Я навіть точно не знав, спав я з нею чи ні. Пригадав тільки, як вона стояла біля мого ліжка, а я відчував її голе прохолодне і гладеньке тіло; але не був переконаний, чи було ще щось.

Поїхав на студію. Вже була десята, але я вирішив, що спокійно можу відняти зі свого робочого дня дві години, які я вчора провів із Гольтом. Гольт відразу почав зі мною дискусію про сцену, яку саме знімав. Я ще здалеку почув пісню Горста Весселя. Гольт сумнівався, якою мовою її співати — німецькою чи англійською. Я запропонував німецьку версію. А він заперечив: тоді англійський текст звучатиме дивно. Ми спробували обидва варіанти. Я зауважив, що есесівці справляли на мене дивне враження, розмовляючи англійською. Вони відволікали від шоку, який був готовий щомиті затопити мене. Переді мною розгорталася вже не імітація дійсності, а театр, ще й іноземною мовою.

Після обіду я приніс Сильверсу Скоттовий чек.

— Другого рисунка ви не продали? — запитав він.

— Ви ж самі бачите, — відповів я сердито. — Інакше сума на чеку була б удвічі більша.

— Краще б ви продали інший рисунок. Той, що. намальований сангіною, — значно цінніший. Було б вигідніше продати їх разом.

Я нічого не відповів. Я тільки дивився на нього і думав, чи зможе він коли-небудь у житті говорити прямо, без жодних викрутасів. Мабуть, він і перед смертю викидатиме якісь коники, навіть якщо знатиме, що це вже йому ніяк не зарадить.

— Нас запросили, ввечері, — повідомив він. — Приблизно о десятій.

— На вечерю?

— Пізніше. Від вечері я відмовився. Ми йдемо на віллу до Веллера.

— І яка в мене роль? Асистента з "Лувру" чи Бельгійського мистецтвознавця?

— Асистента з "Лувру". Але перед тим ви повинні завезти туди картину Гогена. Якнайшвидше, бажано негайно. І добре було б відразу її почепити. Так картини справляють краще враження. Я покладаюся на вас. Надіюся, дасте собі раду. Картини на стіні продати вдвічі легше, ніж коли вони стоять на підлозі чи на стільці. Можете взяти таксі.

— Мені таксі не потрібне, — чванькувато зронив я. — У мене є машина.

— Що?

— Студійна. — Я промовчав, що йдеться про старенький "форд". На певний час я отримав перевагу над Сильверсом. Але о пів на десяту він запропонував скористатися моїм автомобілем, щоб поїхати на Веллерову віллу, і коли його побачив, відразу відскочив і вирішив замовити по телефону кадиллак. Я вмовив його поїхати на "форді", мовляв, для першого продажу так буде доречніше.

— "Форд" має серйозніший вигляд, бо "кадилаків" і "ролс-ройсів" тут хоч греблю гати. Кожна дрібна кінозірка має такий, а "форд" викличе в цьому штаті задавак і хвальків просто сенсацію у хорошому розумінні цього слова.

— Саме так я і планував, — погодився Сильверс, який мав звичку всіх невпевнених у собі людей: завжди доводити свою слухність. — Я хотів орендувати старий, вживаний кадиллак, але, зрештою, "форд" — це те ж само.

Ми потрапили на приватний показ фільму. Це була типова голлівудська практика: після вечері влаштовувати кіноперегляди. За традицією показували фільм того продюсера, який, власне, й організував прийом. Я потішався над Сильверсом: він був сама люб'язність, хоч і згорав з нетерпіння: Вбраний був у шовковий смокінг та туфлі-човники, а я — у свій синій костюм. І таких синіх костюмів було значно більше, ніж смокінгів. Тому Сильверс почувався "overdressed", себто був убраний вочевидь занадто ошатно. Він би з радістю поїхав додому і перевдягнувся. І, звісно, у всьому обвинуватив мене: я його належно не поінформував — хоча після обіду я не бачив нікого, крім одного лакея та старої Веллерової матері.

Минуло майже дві години, перш ніж знову спалахнуло світло. На власний подив, я побачив серед гостей Гольта і Танненбаума.

— Як так, що всі ми раптом опинилися на одній вечірці? — запитав я. — У Голлівуді так завжди?

— Але ж, Роберте, — дорікнув мені Гольт. — Веллер — наш продюсер! Саме його студія знімає наш фільм. Хіба ж ви цього не знали?"

— Ні. Звідки?

— Ви — щаслива людина. Я зараз же скажу йому, що ви тут. Він точно захоче з вами поспілкуватися!

— Я тут із Сильверсом. І з іншою метою.

— Можу собі уявити. Я вже бачив ту розряджену мавпу. Чому ви не прийшли на вечерю? Подавали фаршированого індики. Делікатес. Таке їдять тільки наприкінці осені. Приблизно те ж саме, що й різдвяна гуска в Європі.

— У мого шефа не було часу прийти на вечерю.

— Вашого шефа на вечерю не запросили. Якби Веллер знав, що й ви прийдете, обов'язково би вас запросив. Він знає, хто ви. Я розповів йому.

Якусь мить я насолоджувався думкою, що саме завдяки мені Сильверса запросили до Веллера і гадав, як він вибріхуватиметься, щоб все одно показати свою перевагу наді мною. Потім я забув про нього і роздивлявся гостей. Я зразу зауважив тут багато

молодих і вродливих людей. А крім того, ще з півдюжини кінозірок, яких я знав з пригодницьких фільмів і вестернів.

— Знаю, що ви хочете запитати, — мовив Гольт. — Чому вони не на війні? Деякі — за станом здоров'я: вони отримали травми, граючи у футбол або в теніс, інші — під час роботи; а третім здається, що вони тут незамінні. Але багато хто таки пішов на війну, часто такі, що від них цього ніхто не сподівався. Ви ж саме це хотіли запитати, правда?

— Ні. Я хотів запитати, чи ми часом не на зустрічі полковників, їх тут просто сила-силенна!

Гольт розсміявся.

— Це наші голлівудські полковники. Ніхто з них ніколи не служив, але всі відразу стали майорами, підполковниками, віце-адміралами, капітанами та полковниками. Аж ген той капітан ніколи не запливав далі, ніж до Санта-Моніки, а той адмірал посідає прекрасне м'яке крісло у Вашингтоні. Ті полковники — то насправді кінопродюсери, режисери та агенти і всі вони зручно прилаштувалися у військовому підрозділі "фільм". Нижче майора тут нема нікого.

— Ви теж майор?

— У мене вроджена вада серця, а я знімаю антифашистські фільми. Смішно, правда?

— Зовсім ні. Таке відбувається у всьому світі. Припускаю, навіть у Німеччині. Воїнів ніде не видно. Усюди розгулюють тільки ті, які й гадки не мають, що таке війна. Так звані "герої" тилу та захисники власної дупи. Я не про вас, Гольте. Як тут багато красивих людей! Мабуть, саме таке і має бути справжнє свято.

Він розсміявся:

— Ви ж у Голлівуді. Де ж іще мали б жити вродливі люди? Там, де кожен може продати власну зовнішність за найвищою ціною. Звісно, за винятком наших режисерів і продюсерів. А ось і наш шеф Веллер!

До нас підійшов низькорослий чоловік у формі полковника. Усе його обличчя вкривали радісні мімічні зморшки і вигляд він мав геть не військовий. Почувши, що я працюю на Гольта, відразу відвів мене вбік. У Сильверса аж очі на лоба полізли — він самотою сидів на кріслі, звідки міг добре бачити полотно Гогена, яким поки що ніхто не цікавився. Картина Гогена висявала над роялем, наче пляма південного сонця, і я побоювався, що навколо нього скоро скупчиться типовий хор співаків.

Я ледве вирвався від усіх тих людей. Раптом став тим, ким ніколи не хотів бути, — таким собі світським левом, який вийшов із царства півми. Веллер з гордою усмішкою представив мене як чоловіка, який сидів у концтаборі, і моєю персоною відразу зацікавилася кілька кінозірок та багато дівчат зі шкірою, яка нагадувала спілий персик. Я почувався не у своїй тарілці, спітнів і кидав на Гольта розгнівані погляди, хоча, зрештою, він тут був ні до чого. Через деякий час мене врятував Танненбаум. Він цілий вечір шастав навколо мене, наче кішка навколо тарілки з гуляшем, і використав першу-ліпшу нагоду, щоб випити зі мною віскі, оскільки хотів довірити мені якусь таємницю.

— Двійнята прийшли, — прошепотів він мені

Я знав, що він вибив для них дві маленькі ролі у Гольтовому фільмі.

— Слава Богу! — вигукнув я. — Відтепер ви уповні забезпечені вашими вигаданими стражданнями.

Він похитав головою.

— Навпаки, повний успіх!

— Невже? З обома? Мої вітання.

— Це неможливо. Вони ж католички. Тільки з однією.

— Браво! Ніколи б не подумав. З вашою ніжною та складною натурою!

— Я теж навіть і не сподівався! — зізнався щасливий Танненбаум. — Це все через фільм.

— Розумію. Бо ви домовилися про їхні ролі.

— Ні, річ не в тому. Я вже двічі знаходив для них ролі. Двійняткам майже завжди можна підшукати другорядні ролі у фільмі. Але раніше усе було безрезультатно. А тепер!

— Ще раз вітало вас.

— Я граю групенфюрера. Як ви, напевно, знаєте, я послідовник методу Станіславського, тому мушу повністю ввійти у роль, щоб добре її зіграти. Якщо я граю вбивцю, то маю почуватися, як справжній убивця. Ну, а якщо групенфюрера...

— Розумію. Але ж двійнята не ходять поодиноці. У цьому їхня сила.

Він усміхнувся:

— Для Танненбаума — так, це складно, але не для групенфюрера! Я ще був в уніформі, коли вони приїхали у мій будиночок. І я ще там накричав на них так, що в них ледь вуха не повідпадали, тоді одну, зовсім залякану, я відправив у костюмерну міряти костюми, а іншу притримав, замкнув двері і, як справжній групенфюрер, накинувся на неї. І ви тільки подумайте: замість того щоб роздряпати мені обличчя, вона лежала тихо, як мишка. Така сила уніформи. Ніколи б не подумав. А ви?

Я згадав про мій перший візит на студію.

— Я теж це вже знаю, — сказав я. — Але що станеться, якщо ви будете не в уніформі, а у вашому прекрасному спортивному піджаку?

— Вже пробував, — сказав Танненбаум. — Аура залишається. Мабуть, тому, що це вже раз відбулося. Хай там як: аура залишається.

Я схилив голову перед групенфюрером у синьому костюмі.

— Маленьке відшкодування за велике нещастя, — промовив я. — Кажуть, навіть після останнього жахливого виверження Везу-вію, люди смажили яйця на гарячому попелі.

— Таке життя, — сказав Танненбаум. — Мене непокоїть лиш одне: не знаю, чи мені попалася сама та з двійняток, яка треба.

— Тобто? Їх ж неможливо розрізнити.

— У ліжку можна. Везель пояснив мені, що одна з них, як вулкан. А моя — геть спокійна.

— Можливо, річ у вашій аурі.

Танненбаум засяяв:

— Можливо. А я про це й не подумав. Але що тут удієш?

— Зачекайте до наступного фільму. Можливо, там ви гратимете пірата чи шейха.

— Шейха, — сказав Танненбаум. — Шейха з гаремом. За методом Станіславського.

Ніч була тиха, коли я повернувся у "Сади Аллаха". Ще не було аж так пізно, але, здавалося, всі давно сплять. Я сів на край басейну, і раптом мене охопив безпідставний сум — так, наче темна хмара заволокла сонце. Я тихо сидів і чекав, поки до мене прийдуть привиди, тіні з минулого, вони б мені розповіли, звідки взялася ця депресія, хоч я зрозумів відразу: вона не така, як досі. Вона ані пригнічувала мене, ані мучила. Я вже знав страх смерті і що він відрізняється від решти страхів, хоч і далеко не найстрашніший із них. Мій дивовижний настрій нагадував саме страх смерті, хоч і був набагато спокійніший. Він узагалі був найспокійніший і найбезболісніший з усього, що я коли-небудь пережив, — смертельна туга, світла і прозора, за якою ховалася повна невпевненість у завтрашньому дні. Я збагнув, що слова пророка про Бога, який являється не під час бурі, а в тиші, можна притягнути і до смерті — тоді настає безвольне, тихе згасання, без імені і без страху. Я сидів там дуже довго, аж поки відчув, як до мене непомітно повертається життя, наче шум припливу, що зростає після беззвучного відпливу. Врешті-решт підвівся, пішов до своєї кімнати і витягнувся на ліжку. Я слухав тихий шелест пальмового віття, і мені здавалося, що ця година — цілковита протилежність до моїх снів, своєрідний метафізичний баланс у моєму житті — я знав, що він — тимчасовий і не здатний породити надії, але він дарував дивовижну втіху. Тому я не здивувався, коли побачив комаху з прозорими крильцями біля моєї лампи.

27

Через два тижні Сильверс вернувся до Нью-Йорка. Це було дуже дивно: здавалося, він ідеально вписується у це суспільство, але картин продав значно менше, ніж у Нью-Йорку. Ніхто не вважав їх символом статусу; навіть гроші тут не мали абсолютної влади. Було природнім мати їх, так само, як і славу — одне було невідривно пов'язано з іншим. Тут люди ставали відомими, а тому й багатими — на відміну від Нью-Йорка, де мільйонерів знають лише свої і їм треба зробити щось дуже особливе, щоб здобути визнання широких мас. І Сильверс зі своїми трюками, особливо з його улюбленим — буцімто він не хоче нічого продавати, а сам колекціонує картини — привертав до себе увагу акул, які теж хотіли стати відомими колекціонерами, а тому й сприймали його трюки, як щирі правду.

Сильверсу коштувало великих зусиль навіть продати Веллеру одну лише картину Гогена, та й то, скрегочучи зубами, йому довелося попросити мене про допомогу. Для Веллера я був значно важливіший за Сильверса. Веллер потребував мене для фільму, а Сильверса — ні. З великою образою в серці Сильверс поїхав до Нью-Йорка: його марнославство перемогло жадобу наживи.

— Залишайтеся тут, як своєрідний плацдарм для розвитку моєї фірми, — оголосив він мені. — Ви краще пасуєте до цих розряджених варварів.

Він хотів усі комісійні від потенційних продажів картин списати до своєї зарплати. Я відмовився, бо спокійно міг жити за гонорар, який Веллер платив мені як консультанту. Тільки удень від'їзду Сильверс поступився. Я отримав невелику процентну ставку від продажу картин, зате він удвічі урізав мою зарплатню.

— Я ставлюся до вас, як до сина, — фиркав він. — У будь-якому іншому місці вам би довелося заплатити за все те, чого ви в мене навчилися! Ви здобуваєте у мене знання, як у справжньому університеті торгівлі та бізнесу! А все, що ви хочете, — це грошей, грошей, грошей! Що за покоління!

Щоранку я приходив до Гольта у студію. Моя робота була досить проста. Усе, що сценарист і далі наряджав у квітчасте вбрання з гангстерських і ковбойських фільмів, я мав перетворити на примітивну бюрократію "машини вбивства" двадцятого століття — тверезо, без тіні бравади, шизофренії чи деформованої фантазії. На "машину вбивства", яку запустили звичайні обивателі з "чистим" сумлінням. Гольтовий аргумент завжди був незмінний: "Нам ніхто не повірить. Це психологічно необґрунтовано!"

У ньому жило давнє романтичне уявлення про вбивць і катів, яке він намагався реалізувати заради правдоподібності сюжету. Це уявлення полягало в тому, що жахливі вчинки мають поєднуватися з так само жахливим зовнішнім виглядом. Він уже навіть готовий був визнати, що негативні персонажі не конче мають бути гидотними, але їхня потворна душа мала б хоч час від часу пробиватися назовні — інакше постаті втрачають психологічну достовірність. Він був стріляний горобець у кіноіндустрії і йому подобалися будь-які контрасти: готовий був визнати неймовірну любов коменданта концтабору до тварин, особливо до біленьких ангорських кроликів, яких він ніколи не дозволив би зарізати, — але винятково задля ще яскравішого контрасту: його злодіянь над людьми. Він вважав це реалістичним і злився, коли я називав такий прийом романтичним. Я ніяк не міг донести до його свідомості справжній жах — звичайних обивателів, які з почуття обов'язку і з "чистим" сумлінням виконували свою криваву роботу так старанно, наче пиляли дрова чи виготовляли дитячі іграшки. Тут він бунтував: це здавалося йому недостатньо привабливим і не відповідало тому, чого він навчився у своїх п'ятнадцяти фільмах жахів та трилерах. Він не міг повірити, що саме звичайні люди старанно вбивали євреїв, так само, як колись вони доскіпливо вели бухгалтерію; і так само, як згодом, коли вже все буде позаду, вони знову стануть санітарами, рестораторами чи міністерськими службовцями, і ніхто не матиме й тіні каяття, не усвідомить власних злочинів — вони знову старатимуться бути хорошими працівниками і викреслять зі свого життя усе заподіяне чи спишуть власні злочини на чарівні категорії "обов'язок" і "наказ". Це були перші автомати автоматичного століття, які, щойно виникнувши, відразу відкинули всі закони психології, досі тісно переплетені з моральними законами. Там вбивали без вини, без докорів сумління, без почуття відповідальності, а вбивців уважали найкращими громадянами, які отримували додаткові порції шнапсу, найкращі сорти ковбас та почесні хрести, але не тому, що вони — вбивці, а тому що їхня робота напруженіша, ніж у простих солдат. У них залишилася єдина людська риса, яка надавала їхнім обличчям трохи людськості: вони

користувалися своїми перевагами без жодного збентеження — ніхто з них не хотів іти на війну, оскільки через постійні бомбардування навіть провінційні містечка не були безпечні, а концтабори гарантували їм повну безпеку з двох причин: по-перше, вони були розташовані на безлюдді, а по-друге, ворог не хотів знищувати ворогів режиму, а тому був змушений милувати і їхніх катів.

Відповідь замученого Гольта завжди залишалася незмінною: "Ніхто нам не повірить, ніхто! Ми маємо надати їм людських рис! Навіть нелюдські вчинки треба обґрунтувати людською природою!"

Я спробував ввести у рукопис сцену, яка мала підтвердити їхню нелюдську суть і в якій не було й натяку на людяність: табори рабів німецької індустрії. Гольт про таке нічого не знав. Він дотримувався власної старої концепції: вбивці — заводи погані люди. А я пояснював йому знову і знову, що злочини в Німеччині підготували і вчинили не люди, які впали з Місяця і зґвалтували цілу країну, а самі ж порядні німці, які точно вважають себе хорошими і чесними громадянами. Я пояснював йому: смішно було б припускати, що всі німецькі генерали геть сліпі або мають провали пам'яті і не пам'ятають про катування та вбивства, які щодня чинять їхні підлеглі. І я розповідав йому, що найбільші промислові підприємства країни уклали договори з концтаборами на використання дешевої робочої сили — рабів, яких там утримували, — гроші платили концтаборам, а людей змушували працювати до повного виснаження, аж поки їхній прах разом із димом не вилітав через труби крематорію.

Гольт зблід:

— Це неправда!

— Це чиста правда. Численні промислові гіганти наживаються на цих нещасних, замучених рабах. Вони навіть побудували філіали своїх заводів поблизу концтаборів, щоб зекономити на перевезеннях. Що корисно для німецького народу — те правильно і справедливо.

— Ми не можемо показати таке у фільмі! — розпачено вигукнув Гольт. — Ніхто нам не повірить!

— Незважаючи на те що ваша країна веде війну з Німеччиною?

— Усе одно не можемо. Психологія — це інтернаціональне поняття. Наш фільм розцінять як найгірший, найбрехливіший людиноненависницький фільм найнижчого ґатунку! У 1914 році ще можна було знімати фільми про наругу німців над жінками та дітьми в Бельгії. А тепер — ні.

— У 1914-му — це була брехня, але фільми знімали. А тепер — це правда, але робити такий фільм не можна, бо ніхто не повірить?

— Саме так, Роберте.

Я кивнув, визнаючи свою поразку.

За місяць я продав чотири рисунки і написану олійними фарбами картину Дега "Répétition de Danse". "Репетицію танцю" купив Веллер. Сильверс відразу оголосив, що я продав полотно його клієнтові, а тому вірівав мені комісійні.

Ще мені вдалося продати пастель Ренуара. Гольт купив її у мене, а через тиждень

перепродав, виручивши тисячу доларів прибутку. Це надихнуло його. Тому він купив ще одну невеличку картину і знову ж таки заробив на ній дві тисячі доларів.

— Чи не хотіли б ви разом зі мною продавати картини? — запитав він мене.

— Для такого бізнесу потрібно багато грошей. Картини — дороге задоволення.

— Почнімо з малого. У мене є гроші в банку.

Я похитав головою. Я не відчував особливої лояльності до Сильверса, але одне знав точно: залишатися у Каліфорнії я не хочу. Незважаючи на кілька нервових потрясінь, мені здавалося, наче я живу тут у якомусь дивовижному вакуумі. Я немов завис у повітрі десь між Японією та Європою, і що більше переконувався в тому, що не зможу залишитися в Америці, то дужче хотів повернутися до Нью-Йорка. За ці тижні у мені навіть прокинулася якась гарячкова любов до цього міста, яка, напевно, виникла через усвідомлення, що моє життя в Нью-Йорку — лиш інтермецо на шляху в невідомість. Я старався заробити якнайбільше грошей, знав, що потребуватиму їх і в жодному разі не хотів опинитися на міліні. Тому я залишився навіть довше, ніж тривали зйомки фільму.

То був період моєї незалежності. Я практично нічого не робив, а тільки чекав, коли клюне риба. В останні тижні зйомок відчув, що Гольт і Веллер хоч і запитують у мене про якісь неважливі дрібниці, але тримають мене подалі від самого манускрипту. Я втратив їхню довіру і вони були переконані, що все знають краще за мене. Найдавніше те, що вони обидва — євреї, а я — ні, хоч, зрештою, це вже не мало значення. Вони вірили мені тільки до певного моменту, а потім у них виникли сумніви: вони вважали мене арійським перебіжчиком, який хоче помститися, щоб таким чином виправдати самого себе, а тому перебільшує і вигадує.

"У Нью-Йорку падає сніг, — писав Кан. — Коли ви повернетесь? Я зустрів Наташу. Вона майже нічого не могла про вас розповісти, думає, що в Нью-Йорк ви вже не вернетесь. Саме йшла до театру з власником "ролс-ройса". Як поживає Кармен? Я не маю від неї жодної звістки".

Читаючи цей лист, я сидів біля басейна. Земля має бути вже хоча б тому круглою, думав я, що постійно зміщується горизонт. Багато років тому моєю батьківщиною була Німеччина, потім Австрія, Франція, Європа, далі Африка — і завжди будь-яка країна ставала моєю батьківщиною не тому, що я там жив, а тому, що я її покидав. Вона виринала на горизонті, як моя нова батьківщина. А тепер на обрії раптом замаячів Нью-Йорк і, можливо, так само на горизонті виникне і Каліфорнія, коли я повернуся до Нью-Йорка. Майже, як у пісні "Блукач" Франца Шуберта: "Щастя там, де нас нема".

Я зайшов до Кармен. Вона досі жила в тому ж будиночку, де я вперше зустрів її. Здавалося, відтоді нічого не змінилося.

— Через два тижні я повертаюся до Нью-Йорка, — сказав я. — Хочете поїхати зі мною?

— Але ж, Роберте! У мене контракт іще на п'ять тижнів. Я маю залишитися тут.

— А ви хоч щось робите?

— Я приміряла одяг. А в наступному фільмі отримаю невелику роль.

— Так завжди кажуть. Кармен, думаєте, з вас вийде акторка?

Вона розсміялася.

— Ні, звісно. Але хто взагалі може вважати себе актором? — Вона оглянула мене з ніг до голови. — А ви погарнішали, Роберте.

— Просто купив собі новий костюм.

— Та ні, річ не в тому. Ви схудли? Чи це тому, що ви такий засмаглий?

— Гадки не маю. Може, пообідаємо разом? У мене є гроші, можу повести вас у "Романофф".

— Добре, — хоч як це дивно, вона погодилася.

Кіноактори, які сиділи в "Романофф", зовсім її не цікавили. Вона навіть не переодягнулася. Був полудень. На Кармен були вузькі білі штани. Так я вперше зауважив, що в неї ще й розкішний задок. То було аж занадто: дивлячись на це трагічне обличчя, можна було змиритися навіть із короткими ногами, а тут іще й цей пружний прекрасний зад.

— Ви щось чули про Кана? — запитав я.

— Останнім часом він деколи мені телефонує. Але й ви щось від нього чули, правда? Інакше б ви до мене не прийшли.

— Ні, — збрехав я. — Я зайшов до вас, бо незабаром їду.

— Чому? Хіба ж тут не чудово?

— Ні.

Вона вивчала мене, як леді Макбет в юності.

— Через вашу кохану? Але ж є так багато жінок. Особливо тут. Та й, зрештою, всі жінки схожі одна на одну.

— Та ви що, Кармен! — вигукнув я. — Це ж маячня!

— Маячнею це вважають лише чоловіки.

Я глянув на неї. Вона трохи змінилася.

— Усі чоловіки теж схожі один на одного? — запитав я. — Не думаю, що всі жінки так вважають.

— Чоловіки — різні. Наприклад, Кан. Він — як чума.

— Що?

— Як чума, — повторила Кармен, усміхнено і спокійно. — Спершу хоче, щоб я поїхала до Голлівуда, а тепер, щоб я повернулася. Але я нікуди не поїду. Тут тепло. А в Нью-Йорку лежить сніг.

— Це єдина причина?

— Хіба цього недостатньо?

— Благослови вас Боже, Кармен. А може, все-таки поїдете зі мною?

Вона похитала головою.

— Через Кана я можу збожеволіти. А я проста дівчина, Роберте. Від його балачок у мене голова болить.

— Він не завжди тільки говорив, Кармен. Він із тих, кого називають героєм.

— На таке не проживеш. Герої повинні вмирати. А коли вони виживають, то перетворюються на страшених зануд.

— Що? Хто вам таке сказав?

— А чому хтось мав мені це казати? Ви теж вважаєте мене безмозкою дурепою? Правда? Так, як і Кан?

— Ні, зовсім ні! Та й Кан не вважає вас дурною. Він обожнює вас.

— Він мене обожнює так сильно, що в мене аж голова тріщить. Це ще нудніше. Чому ніхто з вас більше не поводить ся природно?

— Що?

— Природно, як решта людей. Наприклад, як моя господиня. Ви все відразу ускладнюєте.

Офіціант приніс "Macedoine des fruits".

— Так само як ось це, — сказала Кармен. — І що за помпезна назва! "Фрукти по-македонському"! А насправді — просто порізані фрукти з кількома краплями лікеру.

Я відвіз Кармен назад до її будиночка, курей та рудоволосої зразкової господині.

— У вас уже навіть машина є, — промовило трагічне обличчя Дузе. — Очевидно, справи у вас геть непогані, Роберте.

— Кан зараз теж має машину, — збрехав я. — Навіть крашу, ніж у мене. Танненбаум розповідав мені — шевроле.

— Шевроле і мігрень до нього, — відповіла Кармен, повернувшись до мене своїм прекрасним задком. — А як там ваша кохана, Роберте? — кинула вона мене через плече.

— Не знаю. Останнім часом я нічого про неї не чув.

— Ви хоч листуєтеся час від часу?

— У нас обох від писання спазм правої руки; і ми обоє не вміємо друкувати на машинці.

Кармен розсміялася.

— То он як воно буває? Чого очі не бачать, того й серцю не жаль. Так значно розумніше.

— Рідко випадає чути такі мудрі слова. Переказати що-небудь Канові?

Вона замислилася:

— Нащо?

Кілька курок, пурхаючи і кудкудакаючи, вибігли із саду. Кармен відразу пожвавішала.

— Заради Бога, мої білі штани! Щойно випрасувані! — Вона ледве відігнала тварин. — Киш, Патріку! Геть, Еміліє! Ну ось, уже пляма!

— Добре, коли знаєш причину своїх нещасть на ім'я, правда? — запитав я. — Тоді все значно простіше.

Я пішов до свого "форда", але раптом зупинився. І що то я бовкнув? На секунду мені здалося, наче хтось вколов мене в спину. Я напівобернувся.

— Усе не так погано, — почув я голос Кармен із саду. — Її можна буде змити!

"Так, — подумав я. — Але чи можна змити все?"

Я попрощався зі Скоттом.

— До мого рисунка сангіною я хотів би придбати ще один, — сказав він. — Люблю лежати на дивані й роздивлятися парні предмети. Хтозна, коли ви ще раз приїдете! У вас є ще одна така картина?

— Є рисунок вугіллям, а не сангіною. Дуже красива; іде один Ренуар.

— Добре. Тоді у мене буде дві роботи Ренуара. І хто б у таке коли-небудь повірив?

Я витягнув рисунок із валізи і вручив йому.

— Я з радістю віддаю його вам, Скотте.

— Чому? Я ж геть на цьому не розуміюся.

— У вас є повага до мистецтва, а це набагато краще. Нехай вам щастить, Скотте! Мені здається, я знаю вас уже багато років!

Я тепер часто відчувував ці приступи спонтанної душевної близькості, які переборювали мою європейську стриманість. Уже за кілька годин люди називали тут один одного на ім'я — на честь поверхової, але сердечної дружби. В Америці дружба була найпростіша і найлегша річ, а в Європі — найповільніша і найважча. Один континент — молодий, інший — старий. Можливо, саме тому. "Треба жити завжди так, наче прощаєшся навіки", — думав я.

Танненбаум отримав іще одну невелику роль. Він був задоволений життям і хотів купити мій "форд". Я пояснив, що маю повернути його студії.

— Кого ви граєте в наступному фільмі?

— Англійського кока на кораблі, в який влучає торпеда з німецького підводного човна.

— Він тоне? — спитав я з надією.

— Ні. Це комічний персонаж. Його рятують і він готує їжу для екіпажу німецького підводного човна.

— Він їх отрує?

— Ні. Готує для них різдвяний пудинг із родзинками. Усі братаються у відкритому морі і співають англійських і німецьких народних пісень. Крім того, вони виявляють, що в старого німецького та англійського національного гімну однакова мелодія — "Heil dir im Siegerkranz" і "God save the King". Вони усвідомлюють це під маленькою різдвяною ялинкою, прикрашеною електричним лампочками, і вирішують після закінчення війни ніколи більше не воювати одне з одним. Бо в них занадто багато спільного.

— Я бачу ваше майбутнє у найчорніших тонах. Але, мабуть, ви все ж таки не пропадете.

Я сів у поїзд із неграми-провідниками, з широкими зручними ліжками з губчастої гуми, та з вбудованими індивідуальними туалетами. Танненбаум та одна з двійнят махали мені з перону. Вперше за багато років я роздав усі свої борги, мав гроші в кишені, на три місяці продовжений дозвіл на перебування та перспективу триденної подорожі через усю Америку — біля великого вікна, за п'ятдесят кроків від вагона-ресторану.

— Здається, всі так думали.

Меліков кивнув. Він був дуже блідий.

— Ти занедужав? — запитав я.

— Чому? — Він розсміявся. — Правильно, ти ж допіру з Каліфорнії. Тепер тобі здаватиметься, що всі ньюйорківці щойно вийшли з лікарні. Чому ти повернувся?

— Я — мазохіст.

— Наташа теж не думала, що ти повернешся.

— А що вона думала?

— Що тебе затягне кіноіндустрія.

Я більше не розпитував. Зустріли мене не надто радісно. Старий вестибюль здався мені ще запорошеніший та убогіший, ніж раніше. Раптом я сам перестав розуміти, чому я повернувся. Брудні вулиці, дощ.

— Треба купити пальто, — зауважив я.

— Ти знову хочеш тут жити? — запитав Меліков..

— Так. Але тепер я можу собі дозволити більшу кімнату. У тебе є вільна?

— Звільнилася Раулева кімната. Він остаточно виїхав після вчорашнього велетенського скандалу. Не знаю, чи встигти познайомитися з його останнім співмешканцем?

— Може, ще якась вільна?

— Так, Лізи Теруель. Вона вмерла тиждень тому. Випила забагато снодійного. Більше вільних номерів нема, Роберте. Треба було написати мені. Взимку всі готелі переповнені.

— Між психом-гомиком і жіночкою, яка тихо вкоротила собі Віку, непросто обрати. Добре, візьму номер Лізи Теруель.

— Я так і думав.

— Чому?

Меліков розсміявся:

— Не знаю. Влітку ти б іще точно обрав Раулеву буду.

— Думаєш, я тепер менше боюся смерті?

Меліков знову розсміявся:

— Не смерті, а привидів. Хто взагалі боїться смерті? Її навіть ніхто не розуміє. А от боятися процесу вмирання — то інша річ. Але Ліза померла легко. Коли ми її знайшли, вона наче аж помолодшала — приблизно на років десять.

— А скільки їй було?

— Сорок два. Ходімо, покажу тобі кімнату. Вона чистіша, ніж всі решта. Нам довелося обкурити її сіркою. Крім того, там завжди сонячно. Взимку це дуже важливо. А в Раулевий номер не пробивається жоден сонячний промінь.

Ми пішли нагору. Кімната була на другому поверсі. Пройти туди можна було так, щоб ніхто у вестибюлі не побачив. Я взявся розпаковувати валізу. Витягнув кілька великих мушель, які купив у крамниці в Лос-Анджелесі, і розклав їх по кімнаті. Тут вони здавалися самотніми і покинутими, до того ж цілком утратили романтичний

полиск морських глибин.

— Кімната здається значно затишніша, коли не падає дощ, — сказав Меліков. — Може, вип'ємо чарку горілки? Трохи збадьоримося?

— Ні, не хочу. Краще кілька годин посплю.

— Я теж. Мабуть, старію. Я саме з нічного чергування. Взимку мені допікає ревматизм. Хоч сьогодні почуваюся краще, ніж завжди.

По обіді я пішов до Сильверса. Він зустрів мене навіть привітніше, ніж я сподівався.

— Що вам вдалося продати? — запитав він.

— Продав маленький рисунок вугіллям Ренуара. За п'ять тисяч доларів.

Сильверс кивнув.

— Добре, — здивував він мене відповіддю.

— Що з вами таке? — запитав я. — Переважно ви розказуєте, що мало з власною душею не розлучаєтеся, коли продаєте картини.

— Так і є. Найкраще було б усе залишити собі. Але скоро закінчиться війна, Россе.

— Хтозна.

— Війна скоро закінчиться. На місяць раніше чи пізніше, не має значення. Німеччина програла. А те, що нацисти воюватимуть, поки не залишиться жодного схожого на них, цілком зрозуміло — вони ж борються за власне життя. Що німецький генштаб і далі віддає накази, теж зрозуміло — там кожен готовий пожертвувати останнім солдатом задля своєї кар'єри. І все одно Німеччина програла. Через кілька місяців усе закінчиться. Ви розумієте, що це означає?

— Так, — сказав я, трохи подумавши.

— Це означає, що незабаром ми знову зможемо їздити до Європи, — пояснив Сильверс. — А Європа тепер бідна. І картини можна буде придбати геть дешево, особливо, якщо платити в доларах. Тепер розумієте?

— Так, — повторив я, цього разу вже геть здивований.

— Тепер найрозумніше купувати не тут, а в Європі. Тому варто зменшити наші запаси. Але треба пильнувати: за таких ситуацій можна добре нажитися, а можна й дулю отримати.

— Це. навіть я розумію.

— Так було після Першої світової. Тоді я ще погано на цьому розумівся і припустився купи помилок. Це не має повторитися. Тому тепер правила змінилися: якщо ви з кимось ведете перемовини і ніяк не можете зійтися в ціні, — поступайтеся! Й обґрунтуйте це так: клієнт отримує знижку, коли платить готівкою. Кажіть, що ми купуємо велику колекцію картин і нам потрібна готівка.

Раптом я дуже зрадів. Діловий духу чистому вигляді, не затьмарений балачками про моральні принципи, деколи дуже добре впливав на мене, надто, коли Сильверс холоднокровно переводив світові катастрофи у дебет і кредит. Здавалося, наче мужні гномики керують Господом Богом.

— За таких обставин нам доведеться зменшити і ваші комісійні, — додав Сильверс.

Саме цього я й чекав. То була остання, необхідна приправа, як от часник у рагу з

бараниною.

— Авжеж, — радісно відповів я.

Я ніяк не наважувався зателефонувати Наташі. Годину за годиною відкладав той дзвінок. За останні тижні наші стосунки перетворилися на якусь абстракцію. Усе обмежувалося кількома привітальними листівками, де в кожному рядочку відчувалася фальш і нещирість. Просто ми не мали що сказати, коли не були разом, і схоже, обоє це розуміли. Я не знав, що буде, коли я зателефоную. Був такий невпевнений, що навіть не повідомив їй про моє повернення. Я планував їй сказати, але потім передумав. Тижні й місяці проминули для мене, наче у дивній паралельній реальності, і здавалося, наче наші стосунки як випадково виникли, так і випадково й безболісно закінчилися.

Я поїхав до Бетті і, побачивши її, аж злякався. Вона схудла щонайменше на двадцять фунтів. Зі змарнілого обличчя дивилася пара великих очей. Життя горіло тільки в них. Решта обличчя обвисла, зайва шкіра звисала з кісток та ослаблих м'язів.

— Бетті, у вас непоганий вигляд.

— Не надто худюща? Як думаєте?

— У наш час неможливо бути занадто худими. Худорлявість тепер модна.

— Бетті всіх нас переживе, — сказав Равік, прийшовши з темної вітальні.

— Але не Росса, — оголосила Бетті з таємничою усмішкою на вустах. — Він весь аж цвіте — засмаглий, випромінює життя.

— За два тижні засмага зникне. У Нью-Йорку зима.

— Я теж би залюбки поїхала до Каліфорнії, — сказала вона. — Саме тепер, узимку, було б дуже корисно туди з'їздити. Але звідти до Європи ще далі!

Я озирнувся. У складках порт'єр відчувався дух смерті. Її запах ще не був такий сильний, як від сотень трупів у крематорії. Крім того, там він був інший: вже пролилася кров і солодкавий запах, що виникає перед розкладанням, змішувався з гострим, трохи їдким запахом газу, який залишився в легенях. А тут панував теплий, затхлий, але вже солодкавий запах, який міцно в'ївся у все навколо, позбутися його можна було тільки на кілька хвилин — відчинивши вікна чи побризкавши лавандовою водою. А тоді він знову повертався. Я добре знав той запах. Смерть уже не чигала надворі, за вікном, вона вже була тут, у кімнаті — ще принишкло сиділа по кутках, але вже чекала..

— Тепер так швидко темніє, — сказала Бетті. — Тому ночі здаються довжелезними.

— Не вимикайте вночі світла, — запропонував Равік. — Коли не ходиш на роботу, пори дня можна ігнорувати.

— Я так і роблю. Боюся темряви. У Берліні я ніколи нічого не боялася.

— Це вже в минулому, Бетті. Усе змінюється. Був час, коли я теж боявся прокидатися в темряві.

Вона вп'ялася в мене великими блискучими очима:

— Досі боїтеся?

— Тут, у Нью-Йорку, — так. У Каліфорнії — менше.

— А чому — менше? Що ви там робили? Ночами були, мабуть, не сам, так?

— Ні, Бетті. Просто забував про той страх. Усе дуже просто.

— Так найкраще, — підтвердив Равік.

Бетті пригрозила мені кістлявим пальцем і моторошно всміхнулася: ворухнулася обвисла шкіра її обличчя, наче по ній пройшлися невидимі кулаки.

— Та ви тільки гляньте на нього, — сказала вона і втупилася в мене вибалушеними очима. — Він просто щасливий.

— Хто тепер щасливий, Бетті? — заперечив я.

— Оце я вже точно знаю. Хто здоровий, той і щасливий. Але ніхто цього не знає, поки не занедужає. Проте відразу забуває, коли одужує. А по-справжньому усвідомлюєш це тільки перед смертю.

Вона випросталася. Під квітчастою нічною сорочкою зі штучного шовку її груди висіли, наче порожні мішки:

— Все інше — дурниці, — важко дихаючи, сказала вона кволим хрипким голосом.

— Я вам не вірю, Бетті, — сказав я. — У вас так багато хороших спогадів! Ви допомогли стільком людям! А скільки у вас друзів!

На якусь мить Бетті замовкла. Тоді жестом підкликала мене ближче. Я неохоче підійшов, вона пахла м'ятними таблетками і тлінням.

— Усе байдуже, — прошепотіла вона. — Раптом усе абсолютно стає байдуже! Повірте мені!

З сірої вітальні виринула нью-йоркська сестра Коллер.

— Сьогодні Бетті не в настрої, — сказав Равік і підвівся. — Cafard. У кожного таке буває. Мене деколи тижнями не попускає. Сьогодні ввечері я ще раз прийду. Зробимо маленький укол.

— Cafard, — пробурмотіла Бетті. — Крім "хандри" це слово означає ще й "лицемірство". Щоразу, вимовляючи це слово, ми думаємо, що у Франції. Як жахливо таке уявляти! Завжди можна стати ще нещаснішим, ніж до того. Правда, Равіку?

— Так, Бетті. Але можна і щасливішим. Тут же за вами не стежить гестапо?

— Ні, стежить — біле і з косою.

Равік усміхнувся:

— Таке гестапо стежить за нами всіма, але воно повільне і-часто втрачає нас із поля зору.

Він пішов. Одна з двійняток розклала на покривалі кілька фотографій.

— Олівер-пляц, Бетті. Ще до нацистів!

Бетті раптом ожила:

— Справді? Де ти їх узяла? Де мої окуляри? Це ж треба! А мій будинок теж видно? — Дівчина принесла їй окуляри. — Мого будинку тут нема! Знімали з іншого боку. Ось тут будинок доктора Шлезингера. Навіть ім'я можна прочитати. Звісно, це ще до приходу нацистів. Інакше цієї таблички тут уже не було б.

То був вдалий час, щоб піти.

— До побачення, Бетті, — сказав я. — Мені пора.

— Побудьте ще трохи.

— Я тільки сьогодні приїхав. І ще навіть не розпакував речей.

— Як там моя сестра? — запитала дівчина. — Вона зараз сама у Голлівуді. Бо я відразу повернулася.

— Думаю, у неї все добре.

— Вона часто бреше, — сказала дівчина. — Таке вже було. Вона весь час брехала. Зрештою, довелося позичати у Фризлендера гроші, щоб повернутися.

— Чому б вам не попрацювати секретаркою у Фризлендера, поки сестра не пришле вам грошей на квитки в обидва боки?

— Так я чекатиму, аж поки рак на горі свисне. А тим часом я й сама не хочу втратити свого шансу.

Бетті тривожно слухала розмову.

— Ліззі, ти ж не поїдеш від мене, правда? — взялася вона її вмовляти. — Я не можу тут залишитися сама. Що я тоді робитиму?

— Я нікуди не поїду.

Я вперше почув ім'я принаймні однієї з двійняток. Вона провела мене в коридор.

— Біда та й годі, — прошепотіла вона. — Вона наче вмирає, але й не вмирає. І не хоче лягати в лікарню. Біля неї я скоро сама захворію. Равік хоче покласти її до лікарні, але вона каже, що краще помре, ніж піде туди. Але ніяк не вмирає.

Я роздумував, чи не піти мені до Кана. Але не мав для нього жодних радісних новин, а брехати теж не хотілося. Аж дивно, як я усіма правдами й неправдами намагався відкласти дзвінок до Наташі. У Каліфорнії я майже про неї не думав. Там мені здавалося, що наші стосунки були саме такі, як ми хотіли: легкі, без сентиментальних ноток і без болю. Тому мало бути дуже легко зателефонувати їй і дізнатися, які ж у нас усе-таки стосунки. Жоден із нас не мав чим дорікнути іншому, нас не обтяжували жодні зобов'язання. І все одно рішення подзвонити їй висіло наді мною, наче темна хмара серед ясного неба; темна хмара, яка дедалі більшала і чорнішала. Мені здавалося, я щось безповоротно втратив, таке, чого вже ніколи не повернеш, і чого вже ніколи не поверну через мою дурість та недбальство. Ближче до вечора мій невиразний страх тільки згущувався: у своїх думках я вже навіть дійшов до того, що Наташа могла померти. Я знав, на цю безпідставну думку мене наштотхнули відвідини Бетті, але нічого не міг з собою вдіяти.

Врешті-решт, я набрав номер так, наче йшлося про життя і смерть. Щойно почув телефонні гудки, відразу зрозумів, що нікого немає вдома. Я дзвонив їй знову і знову, що десять хвилин. Казав собі: Наташа могла кудись піти або вона у фотографа. Але мені нічого не допомагало, хоча паніка трохи спала, відколи я все ж таки переборов себе і набрав її номер. Я думав про Кана і Кармен, про Сильверса і його нещасливі пригоди в Голлівуді, про Бетті і про те, що всі наші величні слова про щастя стихають і бліднуть перед одним-єдиним словом — хвороба. Я намагався пригадати тендітну мексиканку в Голлівуді і повторював собі, що існує безмежна кількість значно вродливіших за Наташу жінок. І всього цього вистачало тільки, щоб набратися мужності і ще раз їй зателефонувати. Тоді я бавився у стару добру гру в номери: ще два дзвінки і все. Але два перетворювалися на три, чотири...

Раптом вона взяла слухавку. Я вже навіть не прикладав її до вуха, а тримав на колінах.

— Роберте, — сказала вона. — Звідки ти дзвониш?

— З Нью-Йорка. Я сьогодні приїхав.

Якусь мить вона мовчала.

— Це все? — спитала вона тоді.

— Ні, Наташо. Коли я зможу тебе побачити? Я вже двадцять разів подзвонив тобі і тепер у розпачі. Твій телефон дзвонить у справжню пустку, коли тебе нема.

Вона тихо засміялася:

— Я щойно повернулася.

— Ходімо по вечеряймо, — запропонував я. — Підемо в "Павільйон". Чи з'їжмо в аптеці гамбургер. Куди захочеш. Тільки не відмовляй мені.

Я боявся її відповіді: боявся затяжної дискусії, чому ми так довго не чули одне про одного; зайвих, хоч і зрозумілих образ, а найдужче — сміття та бруду, які з самого початку задушуть нашу зустріч.

— Добре, — сказала вона. — Зайди по мене через годину.

— Я тебе обожнюю, Наташо! Це найкращі слова, які я чув, відколи поїхав з Нью-Йорка.

Я міцніше притулив до вуха слухавку. Відразу, щойно вимовив ці слова, я вже знав, що вона відповість. Я був неготовий до жодного удару. Але вона промовчала. Я тільки почув, як вона поклатала слухавку. І ніяк не відреагувала. Я відчув полегшення і розчарування. Хай би вона ліпше посварилася зі мною чи облаяла мене. Її спокій насторожував.

Я стояв у номері Лізи Теруель і одягався. Ввечері кімната пахла сіркою та лізодем дужче, ніж уранці.

Я міркував, чи мені не варто поміняти номер. Атмосфера, яку залишив після себе Рауль, значно краще підготувала б мене до воєнної кампанії, що очікувала на мене сьогодні ввечері. Я мав бути холоднокровним й спокійним, але в жодному разі не наганим і фальшивим, інакше я пропав. Рауль з його відразу до жінок був тут кращий щитом, ніж Ліза, яка вмерла саме через розчарування. Якусь мить я серйозно роздумував, чи не варто мені спершу з кимось переспати, щоб мене не почало трясти, щойно я побачу Наташу. У Парижі в мене навіть був один знайомий,, який ходив у бордель, перш ніж зустрітися з жінкою, з якою більше не хотів бути разом, — і все одно щоразу опинявся у полон її чарів. Але я це відразу відкинув, крім того, я не знав у Нью-Йорку жодного борделю.

— Ти що, на похорон зібрався? — запитав Меліков. — Як щодо чарки горілки?

— Навіть горілки не хочу, — відповів я, — так все серйозно. Хоча насправді все не аж так і серйозно. Просто я не маю права на помилку. Яка зараз Наташа?

— Краще, ніж будь-коли! Тут я тобі не зараджу, це чиста правда!

— Ти сьогодні ввечері чергуєш?

— Цілу ніч до сьомої райку.

— Слава Богу. Бувай, Владіміре. Ти не можеш собі уявити, який я ідіот. Чому я не писав і не дзвонив їй частіше? І я ще й пишався цим!

Вбравшись у новий, щойно куплений плащ, я вийшов на вулицю, у холодну ніч — сповнений страху, надії, добрих намірів, каяття, а крім того, ще й брехні та стратегічних планів.

Спалахнуло світло і загудів ліфт.

— Наташо, — сказав я швидко. — Я прийшов сюди збентежений і сповнений каяття, надії, брехні та стратегічних планів. І забув усе, щойно тебе побачив. Залишилося лиш одне: цілковите нерозуміння, як я колись зміг від тебе поїхати.

Я обійняв її і поцілував. Відчув, що вона хоче вирватися, тому обійняв її ще дужче. Вона перестала опиратися, але, щойно я послабив обійми, відразу звільнилася.

— Ти схвилюваний, — сказала вона. — А ще ти схуд.

— Я їв траву і сидів на дієті. Щонеділі та у святкові дні їв велику порцію салату.

— А мене запрошували на святкові банкети в "Двадцять один" та "Павільйон". Я погладшала?

— Я б навіть хотів, щоб ти погладшала. Тоді б тебе було більше. Але ти худенька, як завжди.

Я спеціально пропустив крізь вуха речення про святкові банкети, напевно, то був випад проти мене. Хоч тепер я справді був зовсім, збентежений, усе злилося в мені в якийсь дивний сумбур радості, обережності та несподіваного трепету, який не покидав мене, відколи я її обійняв. Вона ніколи не надягала під сукню нічого зайвого, і коли я до неї торкався, завжди відчував її голе, ніжне, тепле й звабливе тіло. Я вже й забув про це, а тепер ці думки знову мене заповнили.

— Тобі не холодно? — спитав я, як справжній ідіот.

— У мене теплий плащ. Куди підемо?

Я вирішив не згадувати "Двадцять один" чи "Павільйон". Не хотів іще раз слухати, що вона там буває щодня, а тому не хоче туди іти.

— Може, в "Бістро"?

"Бістро" був маленький французький ресторан на Третій авеню. Там було вдвічі дешевше, ніж в решті ресторанах.

— "Бістро" зачинене, — сказала Наташа. — Власник продав його. Поїхав до Європи, щоб на власні очі побачити святковий вступ у Париж армії де Голля.

— Справді? І йому вдалося виїхати?

— Здається, так. Французьких емігрантів охопила справжня лихоманка — усі поспішають, бо хочуть якнайшвидше повернутися. Вони бояться, що вернуться занадто пізно і їх вважатимуть дезертирами. Ходімо в "Кок дор". Це щось схоже на "Бістро".

— Добре. Сподіваюся, власник іще там. Він ж теж француз.

У ресторані було затишно.

— Якщо бажаєте випити вина, в нас є прекрасне "Анжу розе", — запропонував господар.

— Добре.

Я заздро глянув на нього. То був інший тип емігранта, ніж ми всі. Він міг повернутися. Його країну окупували, а тепер звільнили. А з моєю батьківщиною все було інакше.

— Ти засмаг, — зауважила Наташа. — Що ти там робив? Нічого чи навіть ще менше?

Вона знала, що я працював на Гольта, але більше вона не знала нічого. Я пояснив їй, що саме робив, щоб уникнути п'ятнадцятихвилинного непотрібного допиту.

— Тобі знову треба туди повертатися? — запитала вона.

— Ні, Наташо.

— Ненавиджу зиму в Нью-Йорку.

— Я її ненавиджу всюди, крім Швейцарії.

— Ти був там у горах?

— Ні, у в'язниці, бо в мене не було документів. Але там було тепло. Я провів там дуже приємні тижні. Я бачив сніг, але ніхто не виганяв мене на вулицю. То була єдина опалювана в'язниця, в якій я сидів.

Вона раптом засміялася.

— Ніколи не знаю, правду ти кажеш чи брешеш.

— Це єдиний спосіб розповідати про речі, які досі вважаєш несправедливими. Дуже старомодний принцип. Несправедливостей не існує. Тільки погані шанси на щастя.

— Ти в це віриш?

— Ні, Наташо. Не тоді, коли сиджу поруч із тобою.

— Ти встиг обкрутити багато жінок у Каліфорнії?

— Жодної.

— Ну, звісно. Бідний Роберт.

Я глянув на неї. Я ненавидів, коли вона мене так називала. Розмова розвивалася геть не так, як я хотів. Ліпше я б спробував якнайшвидше з нею переспати. А це все були звичайні пустопорожні балачки. Треба було зустрітися з нею в готелі і відразу ж затягти її в номер Лізи Теруель. А тут було небезпечно навіть завести про таке мову. Ми обмінювалися гострими слівцями та привітними фразами, серед яких зачайлася бомба сповільненої дії. Я знав: вона чекає на аналогічне запитання.

— У Голлівуді несприятливий клімат, щоб думати про жінок, — сказав я. — Там постійно відчуваєшся змученим та байдужим.

— Тому ти майже не давався чути? — запитала вона.

Ні, не тому. Просто не вмію писати листів. У мене завжди так складалося життя, що я ніколи не знав, кому можна писати. Наші адреси як не щодня, то щотижня змінювалися. Я міг жити тільки теперішнім, тільки сьогоднішнім днем. Ніколи не мав майбутнього і ніколи не міг його собі уявити. Думав, що й ти така.

— А хто тобі сказав, що я не така?

Я замовк.

— Люди зустрічаються знову, і в них усе, як раніше, — зауважив я перегодом.

— Саме цього ми і хочемо.

Я тільки дужче застрягав у пастці. Треба було якнайшвидше вибиратися з неї.

— Ні, — заперечив я. — Я не хочу.

Вона метнула в мене погляд.

— Ти не хочеш? Ти ж щойно сам це сказав.

— Тепер усе інакше. Раніше я не знав, чого хочу. А тепер знаю.

— Що саме змінилося?

То був справжній допит. Я не міг зібратися з думками. Вони плуталися в моїй голові. Я думав про чоловіка, який спершу ходив у бордель, а вже потім зустрічався з жінкою. Мені треба було зробити так само, тоді усе було б чіткіше. Я забув, або ніколи не замислювався, як сильно мене приваблювала Наташа. На початку наших стосунків усе було інакше і, хоч як це дивно, але саме той час я здебільшого згадував за туманною стіною Голлівуду. Але щойно її побачив — усе знову вернулося. І тепер я боявся зайвий раз глянути на неї, щоб цілком себе не видати. І навіть не знав, чим саме міг би себе видати. У мені лише жило відчуття, що я навіки залишуся біля її ніг, щойно вона мене розгадає. Крім того, вона ще не розіграла усіх своїх козирів. Вона тільки й чекала, щоб розповісти мені про стосунки з іншим чоловіком, чи щоб принаймні повідомити мене, що вона з кимось переспала. А я хотів цього уникнути. Раптом я відчув, що в мене просто забракне сил усе це вислухати, хоч у думках я вже навіть озброївся: той, хто зізнається в таких вчинках, — найімовірніше обдурює.

— Усе змінилося, Наташо. Не можу цього пояснити. Те, що важливо, і що прийшло несподівано, неможливо так легко пояснити. Я щасливий, що ми разом. А час, коли ми не бачилися, випарувався, наче дим.

— Ти так думаєш?

— Тепер так.

Вона засміялася.

— Це дуже зручно, правда? А тепер мені пора додому. Я дуже втомлена. Ми готуємося до показу весняної колекції.

— Знаю. Ти завжди живеш на одну пору року вперед.

"Весна, — подумав я. — Скільки всього може статися до того часу?" Я поглянув на господаря з чорними вусами. Чи навесні йому вже доведеться стати перед судом за дезертирство? А що буде зі мною? З усіх боків на мене чатувала якась загроза. Здавалося, що я задихаюся. А те, на що я так довго чекав, тепер видавалося мені тільки коротким відтермінуванням страти. Я глянув на Наташу. Здавалося, що вона безмежно далеко. З холодним та спокійним виглядом вона вдягнула пальчатки. Я хотів щось сказати, що б змело всі наші непорозуміння, але мені нічого не спало на думку. Мовчки йшов поруч із нею. Було дуже холодно, біля будинків кружляв вітер зі снігом. Я зупинив таксі. Ми майже не говорили.

— На добраніч, Роберте, — попрощалася Наташа.

— На добраніч, Наташо.

Я радів, що сьогодні вночі Меліков не спить. Не через горілку, я її і так не хотів, а тому, що був хтось, хто нічого не розпитував, але все одно був поруч.

На мить я зупинився перед вітриною крамнички братів Льові. Там досі стояв стіл початку вісімнадцятого століття. Я зворушено дивився на відреставровані ніжки. Навколо нього стояли заново пофарбовані стільці зі старого дерева, а поряд — кілька маленьких єгипетських бронзових статуєток, серед них досить непогана фігурка кішки та фігурка богині Нейт, вишукана, справжня і з доброю патиною.

Я побачив, як Льові-старший піднімається з підвалу, наче з гробниці в печері виходить сам Лазар. Мені здалося, що він постарів, але таке враження на мене справляли всі знайомі, яких я бачив після приїзду — всі, крім Наташі. Вона не постаріла, хоч і якось змінилася. Стала незалежніша, а тому ще жаданіша. Я не хотів про неї думати. Навіть думки про неї завдавали мені болю, наче в період засліплення я подарував комусь прекрасну бронзову статуєтку епохи Чжоу, бо помилково сприйняв її за підробку.

Льові здригнувся, побачивши мене перед вітриною. Він не відразу мене впізнав — напевно, розкіш мого зимового пальта та засмагле обличчя зробили мене чужим. Крім того, припускаю, що на моєму обличчі застиг такий же траурний вираз, як і на його.

Тоді ми розіграли швидку пантоміму. Льові махнув мені рукою, я помахав у відповідь.. Він побіг до дверей.

— Россе, заходьте всередину, чого ви стоїте на такому холоді! Тут же тепло.

Я зайшов. Пахло старістю, порохом і лаком.

— Але ж ви і нарядилися, — зауважив Льові. — Бізнес іде добре, так? Ви були у Флориді? Мої вітання!

Я пояснив йому, що там робив. Але нічого не розповів про мою роботу з Гольтом. Власне, у мене не було жодних причин робити з цього таємницю. Просто сьогодні вранці мені не хотілося розповідати більше, ніж необхідно. Я вже й так достатньо нашкодив собі, вдаючись у пояснення з Наташею.

— А як у вас справи? — запитав я.

Льові замахав обома руками:

— Трапилося, — мовив він приглушено.

— Що?

— Він одружився! На тій дівулі!

Я глянув на нього.

— Це ще нічого не означає, — спробував заспокоїти його. — У наш час легко розлучитися.

— Я теж так думав! Але тут справи кепські: та дівуля — католичка.

— Ваш брат теж став католиком? — запитав я.

— Ще ні, але чого нема, те може статися. Вона день і ніч над цим працює.

— Звідки ви знаєте?

— По ньому бачу. Він уже заговорив про релігію. Вона вчепилася в нього кігтями і торочить йому, що він буде проклятий і вічно горітиме у пекельному вогні, якщо не стане католиком. А таке довго не витерпиш.

— Це точно. Вони обвінчалися за католицьким обрядом?

— А як інакше! Вона все організувала. Обвінчалися в церкві, мій брат у короткому фрак, звісно ж, узятому напрокат. Хоч навіщо йому той фрак узагалі, з його короткими ногами.

— Який удар по дому Ізраїлевому.

Льові гостро глянув на мене.

— Правильно! Ви ж не один із нас! Ви цього не зрозумієте. Ви — протестант?

— Я просто атеїст. Хоч і народився католиком.

— Що? І як таке сталося?

— Я порвав із Церквою, коли вона підписала конкордат із Гітлером. Цього моя безсмертна душа не витримала.

Льові мої слова зацікавили.

— Ваша правда, — сказав він спокійно. — Зрозуміти таке може хіба що чорт. У Церкви є заповідь: люби свого ближнього як самого себе, але рука об руку з тими вбивцями... А цей конкордат ще й досі існує?

— Як знаю, існує. Не думаю, щоб його розірвали.

Льові трохи відлягло від серця.

— А мій брат? — важко зітхнув він. — Третій у цій спілці!

— Перестаньте, містере Льові! Усе не так погано! Ваш брат не має з цим нічого спільного. Він просто невинна жертва кохання.

— Невинна? Роззирніться навкруги! — Театральним жестом Льові обвів навколо себе руками. — Уважно придивіться, містере Росс! Ви колись таке бачили в нашому мистецькому інституті антикварного мистецтва?

— Що?

— Що? Фігурки святих, єпископів! Статуетки Богоматері! Хіба ви не бачите? Раніше в нас не було жодної з цих помальованих чи бородатих скульптур. А тепер від них аж в очах мерехтить!

Я роззирнувся. Кілька якісних фігурок стояло по кутках.

— А чому ви розставляєте ці речі так, що їх майже не видно? Вони ж якісні. На двох ще навіть збереглася стара фарба і стара позолота. І це найкращі примірники, які ви маєте в магазині, містере Льові. Чого ви нарікаєте? Мистецтво — це мистецтво.

— Не за таких обставин!

— Містере Льові, це дуже широка тема. Якби не існувало релігійного мистецтва, збанкрутувало б сімдесят п'ять відсотків євреїв-антикварів. Варто бути толерантнішим.

— Не можу. Навіть, якщо так заробляю гроші. У мене просто розривається серце. Мій легковажний брат тягне сюди весь цей, непотріб. Речі якісні, визнаю. Але від цього мені ще гірше. Якби фарби були нові, а позолота — з бронзового порошку, якби тільки одна ніжка була справді стара, а решту підточив шашіль, мені було б легше! Тоді я міг би кричати й сваритися! А так — мушу тримати язик за зубами і згорати від внутрішнього обурення. Я вже навіть їсти не можу. Січена куряча печінка, справжній делікатес, не викликає в мені нічого, крім відрижки. Про гусячу ніжку під соусом з

жовтим горохом я взагалі мовчу. Я просто гину. Найгірше те, що та особа ще й на бізнесі розуміється. Вона різко обриває мене, коли я плачу й голошу, наче на водах вавилонських, і називає мене антихристом. Це щось подібне до антисеміта. А її сміх! Вона сміється цілий день! Вона так сміється, що аж тремтять усі її сто шістдесят фунтів. Це просто неможливо витримати! — Льові звів до неба руки.

— Містере Росс, повертайтеся! Біля вас мені полегшає. Повертайтеся в наш бізнес, я підвищу вам зарплатню.

— Я досі працюю на Сильверса. Нічого не вийде. Дуже дякую.

Він був розчарований:

— Навіть якщо ми торгуватимемо тільки бронзою? Є ж багато фігурок святих і з бронзи.

— Зовсім мало. Нічого не вийде, містере Льові. Крім того, тепер я працюю на Сильверса самостійно і дуже добре заробляю.

— Атож! У нього ж немає жодних витрат! Він навіть у туалет ходить за рахунок податків!

— До побачення, містере Льові. Я ніколи не забуду, що ви дали мені мою першу роботу.

— Що з вами? Ви так говорите, наче прощаєтеся навіки. Невже ви хочете вернутися до Європи?

— Чому ви так подумали?

— Ви дуже дивно говорите. Не робіть цього, містере Росс! Жоден негідник там не змінився, незалежно від того, виграли вони війну чи програли. Повірте Раулеві Льові!

— Вас звати Рауль?

— Так. Моя добра мама читала багато романів. Рауль! Звучить якось дурнувато, правда?

— Ні. Мені подобається. Навіть не знаю чому. Можливо, тому що я знаю ще одного чоловіка на ім'я Рауль. Щоправда, у нього зовсім інші проблеми, ніж у вас.

— Рауль, — похмуро пробурмотів Льові. — Можливо, саме тому я так ніколи й не одружився. Таке ім'я вселяє невпевненість.

— У такого чоловіка, як ви, усе ще попереду!

— Де?

— Тут, у Нью-Йорку. Тут більше віруючих євреїв, ніж деінде.

У Раулевих очах зажеврило життя.

— Це й справді непогана ідея! Ніколи про таке не думав. Але зараз, із братом-дезертиром! — Він поринув у роздуми.

Раптом усміхнувся.

— Я сміюся вперше за багато тижнів, — сказав він. — Ваша ідея дуже хороша. Просто прекрасна. Навіть, якщо я нею не скористаюся. Наче беззбройному дали до рук палицю. — Він рвучко обернувся до мене. — Чи можу я вам чимось допомогти, містере Росс? Можливо, хочете придбати фігурку святого за закупівельною ціною? Наприклад, святого Себастьяна з Рейна?

— Ні. А скільки коштує кішка?

— Кішка? Це один із найрідкісніших та найпрекрасніших...

— Містере Льові, — перебив я його. — Я ж у вас вчився. Усі ці епітети зайві. Скільки вона коштує?

— Особисто для вас чи для продажу?

На мить я засумнівався. Мені спала на думку одна з забобонних думок: якщо я зараз буду чесний, невідомий мені Бог винагородить мене і мені подзвонить Наташа.

— Для продажу, — відповів я.

— Браво! Ви чесна людина. Я б не повірив, якби ви сказали, що особисто для вас. Отже, п'ятсот доларів. Це її закупівельна ціна, присягаюся.

— Триста п'ятдесят. Більше мій клієнт не заплатить.

Ми зійшлися на чотирьохсот двадцяти п'яти.

— Якщо я викидаю вже стільки грошей, то хочу й зовсім стати банкрутом, — сказав я. — А скільки коштує маленька фігурка Нейт? Шістдесят доларів! Домовилися? Хочу її подарувати.

— Сто двадцять. Бо ви її хочете подарувати.

Я отримав її за дев'яносто. Рауль запакував вишукану статуетку. Я написав йому Наташину адресу. Він пообіцяв доставити її по обіді особисто. Кішку я взяв із собою. У Голлівуді я познайомився з одним чоловіком, який просто божеволів від цієї тварини. Я міг продати її йому за шістсот п'ятдесят доларів. Таким чином я отримав фігурку для Наташі задарма, та ще й достатній прибуток, щоб купити собі новий капелюх, пару зимових чобіт та шарф; а потім я засліплю її своєю елегантністю і запрошу до найкращого ресторану.

Увечері вона мені зателефонувала:

— Ти прислав мені маленьку богиню. Як її звати?

— Вона з Єгипту, її звати Нейт і їй понад дві тисячі років.

— І як тільки можна бути такою старою! Вона приносить щастя?

— З єгипетськими фігурками справи такі: якщо вони когось не злюблять, принесуть йому нещастя. Але тобі вона повинна принести щастя. Вона на тебе схожа.

— Я усюди носитиму її з собою, як талісман. Покладу в сумочку. Вона дуже красива і милує око. Дуже тобі дякую, Роберте. Як тобі живеться у Нью-Йорку?

— Купую зимовий одяг. Кажуть, скоро налетять снігові урагани.

— Так, вони справді тут бувають. Хочеш зі мною завтра повечеряти? Я заїду по тебе.

У моїй голові вихором промчали сотні думок. Аж дивно, скільки всього можна передумати за одну секунду. Я був розчарований, що вона прийде тільки завтра.

— Це прекрасно, Наташо, — сказав я. — Після сьомої я буду в готелі. Приходь, коли тобі зручно.

— Шкода, а але сьогодні я не маю часу. Я ж бо не знала, що ти знову приїдеш, тому й домовилася з кількома людьми про зустріч. Ввечері важко бути самій.

— Це правда, — погодився я. — Мене теж запросили. Туди, де готують такий

смачний гуляш. Хоч я міг би і не приходити. Там завжди багато людей: людиною більше чи менше — не має значення.

— Добре, Роберте. Я прийду завтра приблизно о восьмій.

Я поклав слухавку і задумався: чи це справді допоміг мені мій забобон. Зрештою вирішив, що мені все-таки поталанило, хоч я і відчув розчарування, що сьогодні ввечері не побачу Наташі. Переді мною лежала ніч, наче бездонна чорна яма. Тижнями я жив без Наташі і не думав про неї. А тепер одна-єдина ніч здавалася мені безмежною. Нас розділяв не просто час, а ніч, яка, немов смерть, роз'єднувала один день від іншого.

Я не збрехав. Пані Фризлендер справді мене запросила. Я вирішив піти. Вперше міг завітати туди як вільна людина, без боргів, у новому костюмі та в щойно купленому зимовому плащі. Я віддав борг Фризлендеру і повністю заплатив адвокатові зі шварцвальдським годинником. Тепер я міг їсти гуляш, не почуваячись упослідженим. Щоб надати моєму приходові світського блиску і водночас висловити подяку за позику, я приніс пані Фризлендер букет темно-червоних гладіолусів — оскільки вони вже надто сильно розквітли, я купив їх зі знижкою у квіткаря-італійця на розі двох вулиць неподалік.

— Розкажіть нам про Голлівуд, — попросила пані Фризлендер.

Саме цього я й хотів уникнути.

— Там почуваяєшся так, ніби тобі вбрали на голову прозорий целофановий пакет, — сказав я. — Усе бачиш, нічого не розумієш, нікому не віриш, чуєш тільки приглушені звуки, живеш, наче у якомусь парнику, а потім прокидаєшся і усвідомлюєш, що постарів на багато років.

— І це все?

— Майже.

Прийшла одна з двійнят — Ліззі. Я подумав про Танненбаума і його сумніви.

— Як там Бетті? — запитав я. — Вона ще хоч трохи тримається?

— Їй майже не болить. Про це дбає Равік. Робить їй уколи. Вона тепер багато спить. Прокидається тільки ввечері, незважаючи на уколи. І бореться за наступний день.

— Біля неї хтось є?

— Равік. Сьогодні він вигнав мене, сказав, щоб я кудись сходила. Вона провела рукою по кольоровій сукні. — Я вже просто дурію. Навіть не можу зрозуміти, як хтось тут може їсти гуляш, коли там вмирає Бетті. Вам це теж здається дивним?

Вона дивилася на мене гарними, хоч і трохи порожніми очима, в яких, на думку Танненбаума, вирувала вулканічна пристрасть.

— Ні, — відповів я. — Це цілком природно. Смерть зрозуміти неможливо, тому й думати про неї безглуздо. Вам потрібно хоч трохи поїсти. Бетті ж їсть тільки страви для хворих.

— Не можу.

— Може, трохи гуляшу по-сегедському? З капустою?

— Не можу. Я ж перед обідом помагала його готувати.

— Це інше. А може, хочете кминової горілки чи пива?

— Інколи мені хочеться повіситися, — сказала Ліззі. — Або піти в монастир. Або шалено розгніватися і трошити все навколо. Мабуть, я збожеволіла. Правда?

— Усе нормально, Ліззі. Природно і нормально. У вас є хлопець?

— Нащо він мені? Щоб народити позашлюбну дитину? Тоді я втрачу свій останній шанс, — у відчаї сказала Ліззі.

Танненбаум зробив правильний вибір, подумав я. Мабуть, Везель збрехав йому і в нього не було нічого з жодною з них.

Прийшов Фризлендер.

— Ах, наш молодий капіталіст! Ви вже пробували мигдалевий торт, Ліззі? Ні? А треба було б! Ви вже геть схудли! — Він ущипнув Ліззі за зад. Очевидно, не вперше, бо вона ніяк на це не відреагувала. Крім того, зробив він це зовсім не пристрасно, це був швидше батьківський контроль роботодавця, який хоче переконатися, чи все ще на місці.

— Мій дорогий Россе, — звернувся він по-батьківському і до мене. — Якщо ви назбираєте трохи грошень, незабаром зможете дуже вигідно їх вкласти. Коли закінчиться війна, німецькі акції впадуть майже до нуля і марки геть знеціняться. То буде остання нагода, щоб вигідно купити частку акцій у великому бізнесі. Бо німецький народ недовго стоятиме на колінах. Він збереться з духом і візьметься до роботи. А потім знову підніметься. І знаєте, хто йому допоможе? Ми, американці. Дуже простий розрахунок. Нам потрібна Німеччина проти Росії. Бо наш теперішній союз із Росією нагадує двох гомосексуалістів, які вирішили зачати дитину. Це протиприродно. Я говорив про це з одним високопосадовцем з уряду. Коли з нацистами буде покінчено, ми підтримаємо Німеччину. — Він поплескав мене по плечу. — Нікому не розповідайте! Це порада на мільйон доларів, Россе. Я вам це раджу, бо ви — один із небагатьох, хто повернув мені борг. Я ніколи не вимагав ні у кого грошей. Але знаєте, якщо ти — емігрант, це не перетворює тебе автоматично на ангела. Правда?

— Дякую за пораду, але в мене нема достатньо грошей.

Фризлендер доброзичливо глянув на мене:

— У вас іще є час, щоб назбирати їх. Я чув, ви стали вправним комерсантом. Якщо ви коли-небудь захочете розпочати власну справу, поговоримо на цю тему. Я фінансую, ви продасте, а прибутки ділимо навпіл.

— Усе не так просто. Я мав би купувати картини у таких же торговців, як і я. А вони б обдерли мене, як липку.

Фризлендер засміявся.

— Россе, ви ще зовсім зелений. Спробуйте і не забувайте про відсотки. Якби їх не існувало, світовий ринок зазнав би краху. Один купує в іншого, той заробляє на ще комусь. Якщо наважитесь, дайте про себе чути.

Він підвівся, я теж. На якусь мить я злякався, що він так само по-батьківському і з відсутнім виглядом ущипне за заді мене, але він поплескав мене по плечу і пішов далі.

Уся в золоті і привітно усміхаючись, до мене підійшла місіс Фризлендер.

— Кухарка запитує, який гуляш ви б хотіли взяти додому: звичайний чи по-

сегедському.

Спершу я хотів відмовитися від будь-якого гуляшу, але моїй біді це б не зарадило, а тільки образило б місіс Фризлендер і кухарку.

— По-сегедському, — відповів я. — Усе було прекрасно. Дуже вам дякую.

— Це я маю вам дякувати, за квіти, — усміхаючись, відповіла місіс Фризлендер. — Мій чоловік ніколи мені їх не дарує. Він — біржовий йог. Його так називають колеги. Він захоплюється йогою. Коли медитує, ніхто не має його турбувати — за винятком випадків, коли йому телефонують із біржі. Бо біржа для нього важливіша за все на світі.

Фризлендер почав прощатися.

— Мені потрібно зателефонувати, — сказав він. — Не забудьте про мою пораду.

Я глянув на біржового йога.

— Чомусь мені та порада не до смаку, — відповів я.

— Чим саме? — Раптом у Фризлендеровому горлі аж забулькотіло від ледь стримуваного сміху. — Невже вас стримують якісь морально-етичні міркування? Але ж дорогий Россе! Може, ви хочете, щоб усі ці гроші, що просто валяються на землі, поклали собі в кишеню нацисти? Це радше маємо зробити ми, бо обікрали саме нас! Мислити треба логічно та прагматично. Хтось усе одно ці гроші заробить. Але ж не ці нелюди!

Він востаннє поплескав мене по плечу, знову по-батьківському вщипнув Ліззі за дуплу і пішов — медитувати чи телефонувати.

На вулиці завивав вітер. Я відвіз Ліззі додому, бо через гуляш мені й так довелося взяти таксі.

— Ви, мабуть, уже вся в синцях. У нього ж руки, як щипці, — сказав я. — Він надокучає вам, і коли ви друкете?

— Ніколи. Він щипає мене тільки тоді, коли це хтось бачить. Просто хоче похизуватися, бо сам уже давно імпотент.

Ліззі стояла між високими будинками — маленька, розгублена і замерзла.

— Не хочете піднятися до мене? — запитала вона.

— Нічого не вийде, Ліззі.

— Ні, звісно, — безнадійно погодилася вона.

— Я хворий, — сказав я, здивувавшись власних слів. І додав: — Голлівуд.

— Я не збираюся з вами спати. Просто не хочу заходити в мою мертву кімнату геть сама.

Я заплатив таксистові і піднявся до неї. Вона жила в похмурій кімнаті з кількома ляльками та плюшевим ведмедиком. На стіні висіли листівки з зображеннями кіноактрис.

— Може, вип'єте кави? — запитала вона.

— Залюбки.

Вона ожила. Закипіла вода, ми випили кави. Вона розповідала про своє життя, я відразу все забував.

— На добраніч, Ліззі, — мовив я і підвівся. — Тільки не наробіть дурниць. Ви дуже вродлива дівчина, і у вас усе ще попереду.

Наступного дня пішов сніг. До вечора усі вулиці побіліли, а обліплені снігом хмарочоси скидалися на велетенські освітлені вулики. Вуличний рух трохи стих, а сніг і далі білою пеленою застилав землю. Коли зайшла Наташа, я грав з Меліковим у шахи. На її волосся та капюшоні зависли сніжинки.

— Ти приїхала на "ролс-ройсі"? — спитав я.

Вона якось мить вичікувала.

— Я приїхала на таксі, — сказала вона. — Тепер заспокоївся?

— Так, дуже.

— Куди ми підемо? — обережно спитав я, тому це прозвучало якось по-дурному.

— Куди захочеш.

Далі так тривати не могло. Я попрямував до виходу.

— Там просто снігова завіса, — сказав я. — Поки ми ловитимемо таксі, твоїй шубі буде кінець. Треба перечекати в готелі, поки не вщухне сніг.

— Тобі не треба вигадувати причини, щоб залишитися тут, — зауважила вона саркастично. — Але маєш щось придумати, щоб мене нагодувати.

Раптом я згадав про гуляш, який мені дали у Фризлендерів. Я геть забув про нього. Наші стосунки були такі напружені, що про їжу я навіть не подумав.

— Мій гуляш! — вигукнув я. — З капустою і, я впевнений, з малосольними огірками. Ми врятовані! Можемо їсти вдома.

— Справді? У норі цього гангстера? А він не подзвонить у поліцію, щоб викурити нас звідти? Чи в тебе вже апартаменти з вітальнею та спальнею?

— Нам це не потрібно. Я тепер живу так, що ніхто не бачить, коли я приходжу, а коли йду. У дуже затишному і зовсім тихому куточку. Ходімо!

У Лізи Теруель були дуже красиві абажури. Тепер вони стали мені в пригоді. Завдяки освітленню ввечері кімната здавалася затишнішою, ніж удень. На столі стояла кішка, яку я купив у Льові. Кухарка Марі дала мені гуляш в емальованому баняку, щоб я міг його підігріти. У мене була електроплита, кілька тарілок, ножів, виделок та ложок. Я витягнув із баняка огірки і дістав із шафи хліб.

— Усе готово, — мовив я і поклав на стіл рушник.

— Тепер треба зачекати, поки підігріється гуляш.

Наташа притулилася біля дверей до стіни.

— Давай шубу, — сказав я. — Тут не надто просторо, зате в нас є ліжко.

— Он як?

Я пообіцяв тримати себе в руках. Іще не був упевнений у собі. Але зі мною відбулося те ж, що й у перший вечір, — торкнувшись, я відчув голизну її тіла під тонкою сукнею і відразу забув про всі мої плани. Я не зронив ні слова. Наташа теж мовчала. Я вже давно не спав із жінкою і усвідомлював, що бувають моменти, коли можна піти на все: на скандал і навіть злочин, коли якась частина твого "я" відступає у тінь, а натомість з'являється інше "я", сильне, безлике, і залишаються тільки руки,

гаряча шкіра та повсталала, нестримна плоть. Я прагнув проникнути в неї, у її гарячу темряву, пронизати її аж до рожевих легенів, які мали б оповити мене, наче совині крила, пробратися аж до серця, яке дико тріпоче в її грудях, увійти навіть іще глибше й далі, аж за дзеркала її очей, щоб вони втихомирилися, не ставили німих запитань і врешті заплющилися, а потім опинитися ще глибше і ще далі, поки нічого не залишиться від наших "я", крім стуготіння крові та подиху, в якому переплелися наші душі.

Ми лежали на ліжку геть виснажені, в обіймах швидкоплинного сну, схожого на тимчасове зомління. Здатність думати поступово поверталася в наші голови, але її швидко витісняв дивовижний спокій, який на коротку мить поєднував нас із божественною суттю всього живого, коли з глибин вже повертається відчуття власного "я", але саме воно ще далеко — стан, який переживає кожне немовля перед самим народженням: воно ще перебуває в тілі матері, але вже спрямовує усі свої сили на власне життя, коли дитина переходить межу між ембріоном та інтелектуальною людиною, помилкою та невизначеною індивідуальністю, стан, до якого повертаєшся тільки після останнього подиху.

Я відчув Наташу поруч зі мною, її подих, волосся, ніжні рухи її грудної клітки, слабке биття серця. Це ще була не зовсім вона, це була безіменна жінка, а, можливо, навіть її ще не існувало. То було дихання, биття серця та шкіра, і тільки поступово до мене поверталася свідомість і надавала їй ім'я, прокидалася відданість і почуття — тоді млява, змучена рука шукала плече, а рот намагався вимовити беззмістовні слова.

Поступово я знову почав розрізняти себе і світ навколо себе, опинився в цьому виснажливому мовчанні, коли не знаєш, що відчуваєш більше — мовчання чи стан непритомності перед тим — і саме в цей момент я раптом відчув слабкий запах горілого. Кілька секунд я думав, що в мене галюцинації, що уява так жартує з моїм тілом, але потім побачив емальований баняк на плиті.

— Прокляття, гуляш! — Я зірвався на ноги.

Наташа напіврозплющила очі.

— Викинь його через вікно.

— Боронь Боже! Думаю, нам іще вдасться його врятувати!

Я вимкнув електроплиту і помішав гуляш. Тоді обережно почав висипати його з баняка, аж поки на дні не залишилися самі лише пригорілі рештки. Я залишив їх там, а баняк поставив на підвіконня.

— Через хвилину запах вивітриться, — сказав я. — А з гуляшем нічого не сталося.

— З гуляшем нічого не сталося, — повторила Наташа, навіть не ворухнувшись. — І що ти хочеш, проклятий обивателю, тепер робити з цим урятованим гуляшем? Може, я ще й встати маю?

— Нічого. А тобі я тільки хотів запропонувати цигарку та чарку горілки. Але ти можеш і відмовитися.

— Ні, від такого я не відмовлюся, — відповіла Наташа недовго думаючи. — Звідки в тебе ці абажури? Привіз із Голлівуда?

— Вони тут і були.

— Це абажури якоїсь жінки. Мексиканські.

— Можливо. Жінку звали Ліза Теруель. Вона виїхала звідси.

— Жінка б не виїхала звідси, не забравши з собою таких прекрасних абажурів, — сонно зауважила Наташа.

— Деколи покидають і набагато більше.

— Так. Коли когось переслідують поліція. — Вона сіла в ліжку. — Не знаю чому, але я раптом шалено зголодніла.

— Я так і думав. Я теж голодний.

— Як дивно. До речі, мені не подобається, коли ти щось знаєш наперед.

Я наклав гуляш на тарілки.

— Знаєш, Роберте, — сказала Наташа, — коли ти сказав мені, що йдеш до тої сім'ї з гуляшами, я тобі не повірила. Але ти справді там був.

— Я стараюся якнайменше брехати. Так набагато зручніше.

— Так воно і є. Наприклад, я не збираюся тобі брехати, що я тебе не обманювала.

— Обманювати! Що за дивовижне слово!

— Чому?

— Воно передбачає два фальшиві факти. Дивно, що воно так довго протрималося в цьому світі. Це слово, наче предмет між двох дзеркал.

— Справді?

— Атож. Нічого не відбувається, просто предмет викривлюють одразу два дзеркала. І хто має право вживати слово "обманювати"? Якщо ти спиш із іншим, обманюєш саму себе, а не мене.

Наташа перестала жувати.

— Усе так просто?

— Так. Якщо це справді був обман, ти не могла обманути мене. Один обман автоматично виключає інший. Неможливо двома ключами одночасно відімкнути один замок.

Вона кинула в мене огірок із кропом. Я його впіймав.

— Кріп у цій країні велика рідкість, — зауважив я. — Ним не можна розкидатися.

— Але й не варто намагатися відмикати ним замків!

— Думаю, ми поводимося, як дурні. Правда?

— Не знаю. Невже на все мусить бути назва, ти, німцю без громадянства?

Я засміявся.

— У мене жахливе відчуття, Наташо, начебто я тебе кохаю. А ми так старалися цього уникнути!

— Невже? — Вона раптом дивно глянула на мене. — Це нічого не міняє, Роберте. Я тебе обманювала,

— Це нічого не міняє, Наташо, — відповів я. — Боюся, я все одно тебе кохаю. І що одне має до іншого? Це як вітер і вода, вони підштовхують одне одного, але кожен залишається собою.

— Не розумію.

— Я теж. Невже все треба завжди розуміти, ти, жінко з громадянством кількох країн?

Але я не повірив їй. Навіть якщо це була правда, в той момент мені було байдуже. Вона знову була тут, зі мною, а решта — для людей із забезпеченим майбутнім.

30

Єгипетську кішку я продав одному голландцю. Отримавши чек, я відразу ж запросив Кана до ресторану "Воазан".

— У вас так багато грошей? — запитав він.

— Ні, просто наслідую античні традиції, — відповів я. — У старовину на підлогу проливали трохи вина, перш ніж його пити, таким чином приносили жертву богам. Саме тому я йду в хороший ресторан. І щоб продовжити тему вина, ми вип'ємо пляшку "Шеваль Блан". Таке вино ще є у "Воазан". Як вам таке? Згодні

— Чи я погоджуюся? Звісно! А останню краплю виллємо на тарілку, щоб не прогніввити богів.

"Воазан" був переповнений. У воєнний час у ресторанах часто яблуку ніде впасти. Кожен спішить взяти щось від життя, навіть якщо над ним і не нависло загрози. Тоді гроші витрачати легше, ніж коли попереду простеляється мирне забезпечене майбутнє.

Кан похитав головою.

— Россе, сьогодні з мене поганий співрозмовник. Кармен написала мені. Нарешті! Вона вважає, що нам краще розстатися. По-дружньому. Бо ми і так не можемо порозумітися. Я не повинен їй більше писати. У неї хтось є?

Я спантеличено глянув на нього. Здавалося, він дуже важко переживає цю новину.

— Я нічого такого не зауважив, — сказав я. — Вона живе досить скромно, у Вествуді, у своїй господині, серед курей та псів. Я бачив її кілька разів. Вона була задоволена, бо їй нічого не доводиться робити. Не думаю, що в неї хтось є.

— А що б ви робили на моєму місці? Поїхали б туди? Привезли б її назад? І чи вона б погодилася повернутися?

— Не думаю.

— Я теж. І що мені робити?

— Чекати. І більше їй не писати. Можливо, вона сама повернеться.

— Ви в це вірите?

— Ні, — визнав я. — А вас це так бентежить?

Кілька секунд він мовчав.

— Мене це взагалі не мало б бентежити. Зрештою, ніколи й не хвилювало. То був звичайний легкий флірт, а потім усе раптово змінилося. І знаєте чому?

— Бо вона вирішила поїхати. Чому ж іще?

Він меланхолійно всміхнувся:

— Як усе просто, правда? Але як важко це збагнути, коли воно стається!

Я подумав про Наташу. Чи ж не те само ледь не сталося і в мене з Наташею? А,

може, все-таки сталося? Я відкинув цю думку і міркував, що мені порадити Канові. Усе це взагалі не пасувало до нього. Ні Кармен, ні ця ситуація, ні його меланхолія. Це було смішно, не клеїлося одне до одного, а тому було небезпечно. Якби таке сталося з якимось поетом із бурхливою фантазією, можна було б посміятися та зрозуміти його. З Каном це було незрозуміло. Здавалося, він шукав прихистку у цьому контрасті трагічної краси та флегматичної душі, для нього це була своєрідна інтелектуальна забавка. А те, що він раптом сприйняв усе всерйоз, було небезпечним знаком його власної загибелі.

Він підняв склянку.

— Як мало ми можемо сказати про жінок, коли щасливі, правда? І як багато, коли нещасні?

— Це правда. Думаєте, ви були б щасливі з Кармен?

— Вважаєте, ми не підходимо одне одному? Це правда. Але з людьми, які одне одному пасують, розстатися легко. Це наче баняк із покришкою: вони і пасують ідеально, і роз'єднати їх легко. Але якщо вони не пасують і щоб їх з'єднати, потрібен молоток, то й відділяючи їх одне від одного, легко щось зламати.

— Це тільки слова, — сказав я. — У них нема й зерна правди. Всі приказки можна вивернути навспак.

Кан ледве стримався.

— Усі ситуації — теж. Забудьмо Кармен. Мабуть, я трохи втомився. Війна закінчується, Роберте.

— Ви тому втомлені?

— Ні. Але що буде потім? Ви вже знаєте, що робитимете потім?

— Хто може таке знати! Поки-що навіть важко уявити, що війна закінчиться. Так само, як і неможливо уявити, що робити потім.

— Ви хочете зостатися тут?

— Не хочу зараз говорити про це.

— От бачите! А я весь час про таке думаю. Багато емігрантів тоді по-справжньому протверезіють. Останньою опорою для них була несправедливість, яку їм заподіяли. І раптом ця опора зникне. Можна повертатися. Але навіщо? Куди? До кого? Нам нема куди повертатися.

— Багато хто залишиться.

Він заперечливо помахав рукою.

— Я кажу про надломлених людей, а не про спекулянтів.

— А я кажу про всіх, — сказав я. — Зокрема і спекулянтів.

Кан усміхнувся.

— Будьмо, Роберте. Я мелю нині суцільні дурниці. Добре, що ви тут. Радіоприймачі — хороші оратори, але погані слухачі. От ви можете собі уявити, щодо кінця своїх днів я житиму, як агент із продажу радіоприймачів?

— А чом би й ні?, — відповів я. — Але чому ви маєте бути агентом? Якщо можете стати власником фірми?

Він глянув на мене.

— Вважаєте, це можливо?

— Взагалі-то, я не впевнений.

— Отож бо й воно, Роберте.

Він засміявся.

— Ми вже допили "Шеваль Блан", — сказав я. — А пожертвувати останні краплі богам забули. Можливо, тому на нас і напала меланхолія. А як щодо порції морозива? Ви ж так його любите!

Він похитав головою.

— Усе це блеф, Роберте. Ілюзія легкого життя. Самоомана. Я більше не хочу розігравати втіху перед самим собою. Гурман. Аферист. А насправді, я просто перетворююся на старого єврея.

— У тридцять п'ять років?

— Євреї завжди старі. Вони навіть народжуються старими. На кожному висить камінь двотисячолітнього переслідування — з того моменту, як із їхніх вуст виривається перший крик.

— Давайте візьмемо пляшку горілки і вип'ємо, міркуючи про життя.

— Євреї навіть пити не вміють. Я краще піду додому, в мою кімнатку над магазином, а завтра посміюся над самим собою. На добраніч, Роберте.

Я був серйозно за нього стривожений:

— Я проведу вас.

Після теплого ресторану ми опинилися в обіймах тріскучого морозу. Аптеки з закусками та кіоски з гамбургерами вступилися у вітряну ніч немилосердним, холодним неоновим світлом.

— За певних ситуацій просто смішно поводитися по-героїчному і залишатися на самоті, — сказав я. — Ваша холодна нора...

— Там аж занадто тепло, — перебив мене Кан. — Як і всюди в Нью-Йорку.

— Занадто тепло і водночас холодно, як від цього проклятого неонових світла — від нього віє лише безнадією, надто, коли ти сам бродиш вулицями містами, цокаючи зубами від холоду. Чому б вам не піти зі мною у плюшеву нору готелю "Ройбен"? Серед гомосексуалістів, сутенерів, самогубців та сновид почувашся затишніше, ніж будь-де. Будьте розсудливий і ходіть зі мною!

— Завтра, — сказав Кан. — Сьогодні в мене побачення.

— Дурниці.

— Та ні, я кажу правду, — сказав він. — З Ліззі Коллер. Тепер ви мені вірите?

"Одна з двійняток", — подумав я. А чом б і ні? Дивно, але мені здалося, що вона пасує Канові ще менше, ніж Кармен. Ліззі була вродлива, господарська, потребувала любові й ласки, наче приблудна кішка, навіть не була така дурна, як Кармен, але раптом, цієї морозяної ночі, я збагнув, чому Кан міг бути тільки з Кармен. То було поєднання, яке своєю абсолютною безглуздістю знищувало безсенсовність цього позбавленого коренів існування.

Кан дивився на вулицю, там червоніли лампи заднього світла автомобілів, наче розкидані вуглинка, вони марно намагалися зігріти холодну темряву ночі. Ця примарна війна з невидимими пораненими та невидимими вбитими, з німими бомбами та безмовними цвинтарями по той бік планети закінчується. А що залишиться? Тіні, тіні — і ми теж всього лише тіні! Ми підійшли до крамнички з радіоприймачами. Вони виблискували в місячному світлі, наче автоматичні солдати майбутньої війни. Я глянув нагору. У вікні Канової кімнати світилося.

— Не поводьтеся, наче стурбована квочка, — сказав Кан. — Ви ж бачите, я не загасив світла. Я ніколи не приходжу в темну кімнату.

Я згадав про Ліззі, вона теж боялася власної кімнати. Можливо, зараз вона справді сидить нагорі і розчісує волосся. Але це було не так, тому все здавалося ще безнадійнішим.

— Як думаєте, невже в Нью-Йорку буде ще холодніше? — запитав я.

— Так, набагато, — відповів Кан.

У Наташиних вухах висіли сережки з великими рубінами, шию прикрашало кільце з рубінів та діамантів, а на пальці виблискував розкішний перстень.

— У персні сорок два карати, — прошепотів мені фотограф Горст. — Власне кажучи, замість нього ми хотіли великий рубін у формі зірки, але такий просто неможливо знайти. Навіть у "Ван Кліф і Арпельс". Звісно ж, ми фотографуватимемо і її руки. У кольорі. А зірку домалюємо. І вона буде ще красивіша, ніж насправді, — задоволено додав він. — У наш час змонтувати можливо все!

— Справді? — здивувався я і поглянув на Наташу. У сатиновій білій сукні вона спокійно сиділа на платформі, а рубіни виблискували в яскравому білому світлі софітів. Ніщо не нагадувало, як вона вчора ввечері лежала на моєму ліжку, вигнувшись дугою, і кричала хриплим голосом: "Глибше, глибше! Розірви мене на шматки! Глибше! Роздери мене!"

— Авжеж! — сказав Горст. — Жінки, як і політики, потребують дедалі більше монтажу. Фальшиві груди, зади з губчастої гуми, грим, накладні віії, перуки, вставні зуби — усе разом має просто фантастичний вигляд. А потім на сцену виходжу я — з м'якими налаштуваннями фотоапарата, нерізкими лінзами, витонченими світловими ефектами і роки тануть, наче цукор у каві, voilà. А політики? Більшість із них не вміють ні читати, ні писати. На них працюють маленькі розумні євреї, які пишуть їхні промови, агентства, які підсувають їм гострі словечка, автори, які замість них пишуть книжки, консультанти, які висловлюють поради за їхньою спиною, актори, які прищеплюють їм гарну поставу і навіть грамофони, які замість них говорять.

Він підвівся і підскочив до камери.

— Так добре, Наташо! Не рухайся!

Наташа спустилася з платформи, з білого світла софітів, і з імператриці перетворилася на обвішану коштовностями дружину мільйонера, який торгує зброєю.

— Я тільки швидко переодягнуся, — сказала вона. — У нас іще залишилося трохи гуляшу?

Я заперечно похитав головою:

— Його вистачило на три дні. Вчора ввечері ми вишкребли рештки. Ти береш коштовності з собою?

— Ні. Їх забере отой молодий блондин із "Ван Кліф".

— Добре. Тоді можемо піти будь-куди.

— У мене ще одна фотосесія. У весняних моделях. Боже, яка ж я голодна.

Я запхав руку в кишеню. Я вже знав ці її приступи голоду. Вона страждала від хвороби з жахливою назвою — гіпоглікемія, прямо протилежне до діабету захворювання, його суть в тому, що в людини занадто швидко знижується рівень цукру в крові. Тому виникають різкі напади голоду. Коли вона жила на П'ятдесят сьомій вулиці, я часто прокидався вночі, бо думав, що в хату залізли злодії, і заставляв її перед холодильником: гола, магічно освітлена лампочкою вона жадібно гризла холодну котлету, тримаючи в іншій руці шматок сиру. Я витягнув пакуночок, загорнутий у пергамент.

— Стейк по-татарському, — сказав я. — Трохи перекусиш.

— З цибулею?

— З цибулею і сірим хлібом.

— Ти просто ангел, — оголосила вона і, відсунувши вбік кольє, взялася до їжі.

Якщо ми кудись ішли, де кілька годин не можна було поїсти, я завжди брав із собою такі пакуночки, надто, коли ми йшли в театр або в кіно і це збігалося з часом, коли люди зазвичай вечеряють. Ці пакуночки позбавляли мене багатьох незручностей, оскільки Наташа могла по-справжньому розлютитися, коли її раптом засліплював черговий напад голоду, а навколо було неможливо роздобути жодного шматочка хліба. Вона нічого не могла з собою вдіяти, це було схоже на затьмарення розуму. Просто вона відчувала голод значно сильніше за решту людей, їй відразу здавалося, наче вона цілий день голодувала. Здебільшого я носив у кишені піджака ще й маленьку пляшечку з двома великими ковтками горілки. Разом зі шматком стейка по-татарському це вже була майже королівська перекуска, навіть якщо горілка була не холодна. Такі застережні заходи я навчився у чоловіка, який дав мені паспорт. "Тілесний комфорт завжди переважає розум, — пояснив він мені. — Треба тільки трохи постаратися і відразу ж ошчасливиш іншу людину". Я чекав, поки Наташа знову зображала одну пору року наперед. В ательє вже не було видно шуб, висіли тільки легкі каракулеві куртки, які пакували дівчата-стажистки. У Горста вже настав травень. Вовняні костюми у світлих тонах: кобальтові, кольору зеленого Нілу, кукурудзяно-жовті, пустельно-коричневі — в усіх можливих кольорах зі всіма звабливими іменами. "Травень, — думав я. У травні має закінчитися війна". "А що потім?" — запитав Кан. А й справді, що потім? Я думав і дивився на

Наташу, яка вийшла в короткій піджакоподібній сукні з шифоновою шаллю, що розвівалася за її спиною, вона була маленька і трохи хиталася, наче у неї задовгі ноги. "Цікаво, а де я буду в травні?" І знову в моїй уяві розвалився час, наче переді мною луснув пакет із помідорами, і безглуздий калейдоскоп знову закрутився. "Ми всі не

придатні для нормального життя, — сказав Кан. — Чи ви можете уявити мене в ролі агента радіофірми, який має сім'ю, обирає на виборах демократа, відкладає гроші і намагається стати церковним настоятелем якоїсь парафії? Ми непридатні для нормального життя, нас воно добряче пошарпало, наче жертв вибуху. Дехто відбувся легкими пораненнями, дехто навіть виграв від цього, дехто став калікою, але поранені, про яких я кажу, ніколи більше не зможуть нормально жити і, врешті-решт, просто загинуть. Травень 1945-го! Або червень чи липень! Час, який усі ці роки тягнувся так нестерпно довго, раптом нестримно помчав уперед. Я поглянув на Наташу: вона стояла на платформі, освітлена з усіх сторін, трохи нахилена вперед, обличчя у профілі до мене, напевно, від неї ще трохи пахло цибулею, вона здалася мені фігуркою богині на носі невидимого корабля, який мчить у морі світла, змагаючись із часом.

Раптом усі прожектори погасли. Розмите й сіре світло звичайних студійних ламп ледве пробиравлося крізь завісу уявного туману.

— Кінець! — вигукнув Горст. — Пакуймося! На сьогодні досить!

Крізь шелест шовкового паперу та шурхотіння картону до мене підійшла Наташа. На ній були взята напрокат шуба й рубінові сережки.

— Інакше не можу, — сказала вона. — Залишила їх собі на сьогоднішній вечір. Завтра поверну. Я таке часто роблю. Молодий блондин знає. Вони розкішні.

— А якщо ти їх загубиш?

Вона глянула на мене так, наче я зробив непристойне зауваження, та ще й у невідповідний момент.

— Вони застраховані, — відповіла вона. — "Ван Кліф і Арпельс" страхують усе, що дають нам напрокат.

— Добре, — сказав я швидко, щоб вона не встигла дорікнути мені обивательською поведінкою, як завжди за таких ситуацій. — Отже, у нас тепер є стратегія на вечір. Поїмо в "Павільйоні".

— Нам необов'язково тепер стільки їсти, Роберте! Я ж уже з'їла стейк по-татарському.

— Поїмо сьогодні, як справжні шахраї та фальшивомонетники, і навіть краще за князів-міщанів.

Ми пішли до дверей.

— Милий Боже! — вигукнула Наташа. — На мене ж чекає "ролс-ройс", а я про нього зовсім забула!

Я став як вкопаний.

— З Фрейзером? — запитав я недовірливо.

Ні, звісно. Він сьогодні поїхав. Сказав, що пришле сьогодні ввечері по мене машину: він припускав, що я затримаюся допізна. А я й забула.

— Відішли його.

— Але ж Роберте. Він уже тут. Ми ж часто на ньому їздили. Тут нема нічого такого!

— Зараз піниться моя міщанська кров, — відповів я. — Раніше все було інакше. А тепер я тебе кохаю і оскільки я став дрібним капіталістом, то здатен заплатити за таксі.

— Невже шахраям та фальшивомонетникам не пасує "ролс-ройс"?

— Звучить дуже привабливо, тому мені важко відразу щось відповісти. Візьмімо таксі, щоб уникнути каяття. Зараз приємний вечір, потріскує мороз. Скажи водію, що ми хочемо поїхати в ліс, або просто прогулятися.

— Як хочеш, — сказала вона нерішуче і ступила вперед.

— Стій! — вигукнув я. — Я передумав. Пробач мені, Наташо. Те, що дає тобі задоволення, значно важливіше, ніж просочена кислотою мораль ревнивця. Сідаймо!

Вона сиділа біля мене, наче заморська птиця.

— Я не зняла макіяж, — пояснила вона. — Це тривало б занадто довго, і я б надто сильно зголодніла. Крім того, у Горстовій студії надто гамірно. Я б тільки встигла замаститися, покрити обличчя кремом для заспокоєння шкіри і в результаті б скидалася на общипану курку.

— Ти схожа не на общипану курку, — сказав я, — а на голодну заблукану райську пташку. Або на незайману діву з невідомого племені у Тімбукту на Гаїті, яку приготували і прикрасили для жертвопринесення. Що більше жінка змінює власну зовнішність, то ліпше. Я старомодний шанувальник жінок і вважаю їх чимось особливим, що потрапило до нас із джунглів або з прадавнього незайманого лісу. Водночас я ворог жінок, які хочуть бути рівноправними компаньйонами та партнерами по бізнесу.

— Отже, ти справжній варвар!

— Я безнадійний романтик!

— Як думаєш, а в мені достатньо варварства? Фальшиві штучні вії, грим для кінозйомок, вкрадені коштовності, нова зачіска і взята напрокат шуба. Чи цього досить для твого уявлення про фальшивомонетників?

Я засміявся. Вона нічого не знала про моє фальшиве ім'я і мій підробний паспорт і вважала все це звичайним жартом.

— Горст прочитав мені лекцію, яка зайшла значно далі. Про жінок і про політиків. Там ішлося навіть про фальшиві груди, зуби, волосся та зади.

— У політиків теж?

— У політиків були ще й фальшиві переконання. Фальшиві груди теж, на них можна проливати крокодилячі сльози. І це ще далеко не все. Зачекай, поки я розрахуюся фальшивими грішми!

— Хіба ми не завжди так чинимо?

Я взяв її за руку.

— Можливо. Але інтереси справи понад усе. У давнину брехня не вважалася чимось поганим, навпаки, її прирівнювали до розуму. Ти тільки згадай хитромудрого Одиссея. Як прекрасно тут із тобою сидіти: під гірляндами ліхтарів, в оточенні плоскостопих офіціантів, і спостерігати, як ти поглинаєш яловичий стейк. Я обожнюю тебе, Наташо, з багатьох причин. Одна з найвагоміших — твій апетит. І це в наш час, коли на цьому велетенському ситому острові між двох океанів усі сидять на дієті, а на решті планети лютує голод. Жінки бояться тут навіть зайвого листка в салаті і їдять, наче кролики,

поки цілі континенти голодують. А в тебе вистачає мужності розправитися гострим ножом із цим "Шатобріаном". Я тішуся, вже тільки дивлячись, як ти їси. На інших жінок викидають купу грошей, а вони трохи покопирсаються в тарілці, а потім усе залишають. У нападі люті готовий просто задушити їх на якійсь темній алеї. А ти...

— Які ще інші жінки? — перебила мене Наташа.

— Будь-які! Ти тільки роззирнися! У цьому прекрасному ресторані їх ціла купа! Вони їдять салат, п'ють каву і влаштовують чоловікам сцени тільки тому, що казяться з голоду. І це єдиний тип люті, на який вони здатні. А в ліжку — такі тихі й сумирні, що навіть дошка у порівнянні з ними здається в'юнкою гадюкою. А ти...

Вона розсміялася.

— Досить!

— Наташо, я не збирався вдаватися в деталі. Просто співав оду твоєму розкішному апетитові.

— Знаю, Роберте. Я цього й не чекала. Але знаю ще й таке: ти заводиш оди та гімни, коли думаєш про щось зовсім інше.

— Що? — спитав я вражено.

— Так, — сказала вона. — Ти — фальшивомонетник, лицемір та шахрай! Я ж не питаю, що тебе непокоїть і що ти волів би забути, хоча усе знаю. — Вона лагідно погладила мою руку. — Ми живемо в божевільну епоху, так? А тому для виживання деколи доводиться применшувати, або перебільшувати. Хіба ж ні?

— Можливо, — обережно відповів я. — Але нам не потрібно робити це самим, проклятий час вирішує все за нас.

Вона розсміялася:

— А чи не думаєш, що ми так чинимо, щоб уберегти рештки нашої особистості, які інакше час би просто знищив?

— Я тебе вже боюся! І де ми раптом опинилися? Несподівано ти перетворилася на сфінкса і на паугу, який говорить на берегах Амазонки. Крім того, на тобі палахкотять коштовності і мені ріже очі твоє бойове розфарбування. Ти — наче дельфійський оракул у прадавніх незайманих лісах Суматри. Ах, Наташо!

— Ах, Роберте! Чоловік з тисячами слів! Я їм не вірю, але залюбки їх слухаю. Ти хоч знаєш, які вони непотрібні? Жінки люблять безпорадних чоловіків, це їхня найбільша таємниця.

— Пастка, щоб зробити чоловіків безпорадними.

Вона нічого не відповіла. Аж дивно, якою чужою вона здавалася, даючи волю своїм штучним хитрощам, які я вже давно знав. Як легко когось ошукати, і як охоче людина всьому вірить, думав я, дивився на неї і хотів залишитися з нею сам на сам.

— Я багато балакаю, бо не розуміюся на жінках, — мовив я врешті-решт. — Але з тобою я щасливий. Можливо, я щось приховую, можливо, у всьому цьому нещасті, від якого не втечеш і яке я відчуваю тут як примарне відлуння, я б хотів зберегти шматок щастя тільки для себе, бо я ж ні в кого нічого не відбираю, ні у кого не стріляю і нікого не обкрадаю — усе це можливо, Наташо, але мої почуття ніяк з цим не пов'язані, вони

не наслідок чогось, а існують самі по собі, так само, як і камені у твоїх вухах не мають нічого спільного з чорним гнітом землі, який їх породив і викохав. Вони тут, а я щасливий з тобою. Це довге пояснення простого речення, але ти маєш мені його пробачити, бо врешті-решт, я все-таки колишній журналіст, а отже, чоловік із тисячами слів, якими я навіть заробляв гроші. Так легко цього не позбудешся.

— А тепер ти змінився?

— Я онімів. Англійську я знаю достатньо, щоб говорити, французькою можу навіть писати, а з німецьких газет мене навіки вигнали. Хіба ж за таких обставин дивно, що моя фантазія вистрілює, наче бур'ян, і розцвітає романтичними квітами? За нормальної епохи я б не перетворився на такого невчасного, фальшивого романтика.

— Ти справді в це віриш?

— Ні, але щось у цьому є.

— Не існує фальшивих романтиків, Роберте, — сказала Наташа.

— Існують. У політиці. Але вони породжують страшне зло. У Німеччині саме сидить один такий у берлінському бункері.

Я відвіз її додому. На щастя, "ролс-ройса" вже не було, вона його відіслала. Хоч я б не здивувався, якби вона сказала водієві і далі на неї чекати.

— Не дивуєшся, що він поїхав? — запитала вона.

— Ні, — відповів я.

— Ти це припускав?

— Теж ні.

— А на що ж ти очікував?

— Що ти поїдеш зі мною в "Ройбен".

Ми стояли біля під'їзду її будинку. Було темно й дуже холодно.

— Шкода, що в нас уже нема тієї квартири, правда?

— Так, — відповів я, дивлячись у її чуже обличчя з довгими віями.

— Ходімо зі мною нагору, — прошепотіла вона. — Але нам доведеться кохатися зовсім тихо.

— Ні, — заперечив я. — Поїхали зі мною в готель. Там нам не обов'язково поводитися тихо.

— А чому ти не взяв мене з собою ще з "Павільйону"?

— Не знаю.

— Ти мене не хотів?

— Не знаю. Деколи я тебе хочу, а деколи ні.

— А чому тоді не хотів?

— Бо ти здавалася такою чужою. Можливо, не знаю. А тепер я тебе хочу, бо ти здаєшся такою чужою.

— Тільки тому?

— Ні.

— Пошукай за таксі. Я почекаю тут.

Я швидко пішов за ріг. Було дуже холодно, але мене непокоїло, що Наташа чекає

на мене в темному під'їзді будинку. Я відчув тремтіння найдрібніших м'язів на своїх грудях. Побіг до наступного рогу, знайшов таксі і поїхав на ньому назад. Наташа швидко вийшла з будинку. Ми не промовили ні слова. Я відчував, що Наташа теж тремтить. Ми трималися за руки, міцно стискали їх, але й далі тремтіти. Ми майже вибігли з таксі. Ніхто нас не бачив. Здавалося, ми були разом уперше.

31

Бетті Штайн померла в січні. Останній німецький наступ позбавив її останніх сил. Вона жадібно стежила, як просуваються війська союзників, її кімнату було завалено газетами. Але коли раптово німці пішли в контрнаступ, відчайдушна мужність покинула її. Навіть цілковитий крах того наступу вже не викресав у ній іскри життя. Бетті охопила безнадія, бо вона вирішила, що війна не закінчиться ще багато років. Зникло і сподівання, що німцям вдасться позбавитися від нацистів. "Вони оборонятимуть кожне місто, — втомлено говорила вона. — Війна триватиме ще роками. Німці й нацисти стали одним цілим. Німці не покинуть їх у біді". Бетті згасала на очах. Одного ранку Ліззі застала її в ліжку мертвою. Маленьку і легку, Бетті годі було впізнати, особливо тим, хто не бачив її протягом останнього тижня, — за ці дні вона страшенно змінилася.

Вона не хотіла, щоб її спалювали. Казала, що ця чиста смерть стала для неї неприйнятною через безперервне палахкотіння печей у німецьких крематоріях, які з сотень труб вивергали велетенські хмари диму, наче металоплавильні пекельні заводи. Бетті навіть відмовилася від ліків з німецьких хімічних фабрик, які ще залишилися від старих запасів в Америці. Втім, у ній жило абстрактне бажання знову побачити Берлін. Уява вимальовувала в її думках місто, якого вже не існувало, і жодне газетне повідомлення не здатне було змусити її від нього відмовитися — то був Берлін, що вже давно канув у небуття, але який продовжував жити у спогадах багатьох емігрантів і залишався у їхній уяві живим і неушкодженим.

Коли Бетті ховали, вулиці геть замело снігом. Напередодні здійнялася хурделиця, і місто ледь відкопали з білих заметів. Сотні вантажівок вивозили сніг у Гудзон та в Іст-Ривер. Небо було несамовито сине, а сонце світило з льодяним полиском

Каплиця похоронного бюро не вміщала всіх охочих попрощатися. Бетті допомогла багатьом людям, які вже давно її забули. Але тепер вони заповнили ряди цієї псевдоцеркви з фальшивим органом, що насправді був грамофоном, на якому крутили платівки з голосами давно померлих співачок та співаків — це нагадувало Німеччину, якої вже давно не існувало. Ріхард Таубер співав німецькі народні пісні — єврейський співак із одним з наймелодійніших голосів у світі, варвари викинули його з батьківщини і він помер від раку легенів у Англії. Таубер співав: "Ах, як я можу покинути тебе, я ж кохаю тебе до нестями, тільки єдину тебе". Це було важко витримати, але так заповіла Бетті. Вона не хотіла, щоб із нею прощалися під звуки англійських пісень. Позаду я почув голосний схлип, наче хтось сякається, обернувся і побачив Танненбаума. Він сидів неголений, із запалими очима та з землянисто-сірим лицем. Мабуть, приїхав із Каліфорнії і не встиг виспатися. Своєю кар'єрою він завдячував невгамовній Бетті.

Ми ще раз зібралися у її квартирі. На цьому наполягла теж вона. Хотіла, щоб ми веселилися. Стояло кілька пляшок вина, Ліззі та Везель потурбувалися про склянки та випічку з угорської пекарні.

Але весело не було нікому. Ми всі там просто стояли; здавалося, що нас покинула не сама лише Бетті, а багато людей.

— А що буде з квартирою? — запитав Меєр-другий. — Кому вона перейде?

— Бетті заповіла квартиру Ліззі, — сказав Равік.

— Квартиру й усе, що в ній.

Меєр-другий обернувся до Ліззі:

— Ви ж точно захочете її позбутися. Вона завелика тільки для вас однієї. А ми саме шукаємо квартиру на три особи:

— За неї заплачено до кінця місяця, — сказала Ліззі з заплаканими очима і простягла Меєру-другому склянку.

Він випив:

— Ви ж її точно хочете позбутися, правда? І віддасте її друзям, а не чужим людям!

— Містере Меєр, — сердито втрутився Танненбаум. — Це обов'язково зараз обговорювати?

— А чом би й ні? Знайти квартиру дуже важко, особливо стару, з низькою орендною платою. Тому діяти треба швидко. Ми і так вже довго чекаємо!

— То почекаєте ще кілька днів!

— Чому? — здивовано запитав Меєр-другий. — Завтра я вирушаю в тур і повернуся до Нью-Йорка аж через тиждень.

— То зачекайте до наступного тижня. Є така річ як повага до пам'яті померлого.

— Я про це й кажу, — не здавався Меєр-другий. — Замість того, щоб квартиру вихопив із-під носа хтось чужий, краще віддати її знайомим Бетті. Так ми точно виявимо більше поваги до її пам'яті!

Танненбаум аж кипів від люті. Через іншу сестру він вважав себе також і захисником Ліззі.

— Звісно ж, ви б хотіли отримати квартиру безплатно?

— Безплатно? Ніхто такого не каже. Можна було б частково оплатити переїзд та купити деякі меблі. Ви ж не захочете робити бізнес на такій сумній події?

— А чом би й ні? — вигукнув побагровілий Танненбаум. — Ліззі місяцями безплатно піклувалася про Бетті, і за це вона залишила їй квартиру. І Ліззі не даруватиме її якимось волоцюгам!

— Я б вас попросив, перед обличчям смерті...

— Містере Меєр, вгамуйтеся, — мовив Равік.

— Що?

— Годі. Викладіть вашу пропозицію міс Коллер у письмовій формі і заспокойтеся врешті-решт.

— У письмовій формі? Ми що — нацисти якісь? Я про те, що моє слово...

— Але й стерв'ятник, — гірко кинув Танненбаум. — До Бетті не приходив ніколи,

але хоче забрати квартиру в бідної Ліззі, перш ніж вона дізнається, скільки та коштує!

— Ви залишитеся тут? — запитав я. — Чи у вас іще є справи у Голлівуді?

— Мушу повертатися. Маю невеличку роль у ковбойському фільмі. Дуже цікаву. А ви знаєте, що Кармен вийшла заміж?

— Що?

— Тиждень тому. За власника садівництва з долини Сан-Фернандо. Хіба вона не зустрічалася з Каном?

— Не знаю. Не думаю, що по-справжньому. А ви впевнені, що вона справді вийшла заміж?

— Я був на весіллі. Як свідок із боку Кармен. Її чоловік високий, простодушний і геть посередній. Кажуть, раніше він добре грав у бейсбол. Вони вирощують салат і квіти, а ще мають птахоферму з курками.

— Кури, — сказав я, — тоді все ясно.

— Той чоловік — брат господині, в якій вона жила.

Я дивувався, чому Кан не прийшов на похорон. Тепер зрозумів: він хотів уникнути ідіотських запитань. Вирішив до нього зайти.

Саме була обідня перерва.

Він сидів у товаристві Гольцера і Франка. Гольцер раніше був актором, а Франк — відомим німецьким письменником.

— Як там було у Бетті? — запитав Кан. — Ненавиджу похорони в Америці. Розенбаум виголошував промову біля труни?

— Його неможливо зупинити. Він говорив німецькою, а потім англійською з саксонським акцентом. На щастя, англійською зовсім трохи. Забрало словникового запасу.

— Цей чоловік — Немезида всіх емігрантів, — сказав Кан Франкові. — Раніше він був адвокатом, але тут не має дозволу на роботу, тому говорить, де тільки може. Найохочіше — на всіляких зібраннях. Тому жодному емігрантові не вдається потрапити до крематорію без його елейних слів. Він усюди прилазить без запрошення. І ніколи не сумнівається, що конче необхідний. Якщо я колись опинюсь у лапах смерті, то постараюся померти у відкритому морі, щоб втекти від нього, але тоді він, напевно, з'явиться на кораблі як незареєстрований пасажир або проповідуватиме з гвинтокрила. Уникнути його просто неможливо.

Я глянув на Кана. Він був дуже спокійний.

— Біля моєї труни він може проповідувати скільки завгодно, — похмуро мовив Гольцер. — У Відні, коли його звільнять. Біля труни горе-коханця з лисиною, постарілим обличчям, але з юною душею.

— Для лисин придумали перуки, — зауважив я.

У 1932 році Гольцер був улюбленцем публіки. У ранкових виставах виконував ролі молодих коханців, грав природно та енергійно. Рідкісне поєднання таланту і прекрасної зовнішності просто зачаровувало глядачів. А тепер він поважчав на п'ятнадцять фунтів, облисів, від його послуг відмовилися англійські театри і невдачі перетворили його на

похмурого мізантропа.

— Я не можу показатися перед своєю публікою, — сказав він.

— Але та публіка теж постаршала на дванадцять років, — зауважив я.

Від відмахнувся:

— Вони не бачили, як я старію. Вони не старіли разом зі мною. І пам'ятають мене Гольцером 1932 року.

— Гольцере, ви смішний, — докинув Франк. — Це ж зовсім не проблема. Просто перейдіть на характерні ролі, от і все.

— Я не характерний актор. Я — чітко виражений молодий коханець...

— Прекрасно, — нетерпляче перебив Франк. — То станьте героєм, як це кажуть на вашому театральному жаргоні. Хай навіть підстаркуватим героєм. У Цезаря теж була лисина. Або зіграйте короля Ліра!

— Для таких ролей я ще недостатньо старий, містере Франк.

— Послухайте! — вигукнув Франк. — У чім річ? Коли 1933 року спалили мої книжки, мені було шістдесят чотири, і, як то кажуть, у мені аж вирувала творча енергія. Незабаром мені сімдесят сім. Я — літня людина, яка вже не здатна працювати. Усі мої статки — вісімдесят сім доларів. Ви тільки погляньте на мене!

Франк був німцем до кісткового мозку, тому іноземні видавці, які часом необережно друкували переклади його творів, ніколи не ризикували це повторити — тих книжок ніхто не купував. Франк і англійської не міг опанувати достатньо добре, його німецька кров теж цього не допускала. Він ледь зводив кінці з кінцями завдяки випадковим авансам та відрахуванням.

— Після війни ваші книжки знову видаватимуть, — сказав я.

Він недовіжливо глянув на мене.

— У Німеччині? Після дванадцятьох років націонал-соціалістичного виховання?

— Саме тому, — підтвердив я, хоч і сам собі не вірив.

Франк похитав головою.

— Мене забули, — заперечив він. — Там тепер потрібні інші письменники, не ми.

— Саме ви їм і потрібні!

— Я? 1933 року в мене ще було багато планів, — тихо промовив Франк. — А тепер нема ніяких. Я постарів. І це жахливо. У старість не віриш, поки вона не прийде. Тепер я це усвідомлюю. А знаєте відколи? Відтоді, коли вперше зрозумів, що нацисти програють війну і, можливо, я міг би повернутися.

Усі мовчали. Я визирнув із вікна. Надворі по-зимовому світилося небо, а від гуркоту вантажівок у кімнаті все тихо тремтіло. Потім я почув, як Франк і Гольцер попрощалися і пішли.

— Який ранок, — сказав я Канові. — Який прекрасний день!

Він кивнув:

— Ви ж, звісно, чули, що Кармен вийшла заміж?

— Так, від Танненбаума. Але в Америці швидко розлучаються.

Кан засміявся:

— Дорогий Роберте! Як ви ще плануєте мене втішати?

— Та ніяк, — відповів я. — Так само як і Гольцера.

— І як Франка?

— Ні, чорт забирай! Тут велетенська різниця! Вам же не сімдесят п'ять років!

— Ви чули, що сказав Франк?

— Так. Йому кінець, і він не знає, куди себе подіти. Він постарів непомітно для себе.

А ми — ні.

Кан був зосереджений і водночас дивно розгублений. Це впадало в око. Я вирішив, що це через Бетті та Кармен. Сподівався, що скоро все мине.

— Радійте, що вас не було на похоронах Бетті, — сказав я. — Там було жахливо.

— Їй пощастило, — задумливо відповів Кан. — Вона встигла вчасно померти.

— Ви так думаєте?

— Так. Ви тільки уявіть, якби вона повернулася. Тоді від розчарування вона б точно негайно померла. Атак — відійшла, сповнена сподівань. Знаю, наприкінці вона розчарувалася, але невеличка іскра віри у ній іще жевріла. Віра допомагає зібратися на сили.

— Як і надія.

— Надія — поняття вкрай тендітне. Схоже на стан, коли серце ще б'ється, а мозок уже помер.

— Чи не занадто ви ускладнюєте собі життя?

Він засміявся:

— Колись навіть автомати перестануть коритися людям. Вони не вибухнуть, а просто перестануть працювати.

Я зрозумів, що його зараз неможливо втішити. Він крутився по колу, немов пес, який страждає на закреп. Своїм напруженим та жвавим розумом він відчував будь-який, навіть замаскований, натяк на співчуття швидше, ніж я міг його висловити, і відразу ж усе відкидав. Канові треба було дати спокій. Я теж був виснажений. Ніщо так не знесилює, як біг по колу, надто якщо доводиться ще й бігти за кимось.

— До завтра, Кане, — сказав я. — Мені ще треба зайти в антикварну крамничку. І нащо ви запросили Гольцера і Франка? Ви ж не мазохіст.

— Вони були на похороні. Ви їх не бачили?

— Ні. Там було повно людей.

— Вони зайшли після похорону до мене, щоб трохи розвіятися. Боюся, я їм не допоміг.

Я пішов. Суто ділова і своєрідна атмосфера Сильверсового бізнесу подіяла на мене позитивно.

— А твій знайомий із П'ятдесят сьомої вулиці часом не збирається поїхати в зимову відпустку? — запитав я в Наташі. — У Флориду, Маямі чи у Палм-Біч? Може, в нього хворі легені, він страждає на серцеві напади, ядуху чи ще якусь хворобу, для якої нью-йоркський клімат занадто суворий?

— Він ненавидить спеку. Влітку тут, наче у пральні.

— Нам від цього не легше. Як важко бідній людині в Америці насолоджуватися коханням! Без власної квартири це майже неможливо! Мабуть, ця країна аж кишить безутішними онаністами. У цих стерильний широтах я не бачив навіть повій. Полісмени з багатирською будовою тіла, яких звільнили від служби у війську саме через їхню статуру, хапають на вулицях ці слабкі замітники еротики, наче кінологи бездомних мопсів, і приводять їх до безсердечних суддів, а ті здирають із них велетенські штрафи. Де взагалі тут люди кохаються?

— У машинах.

— А якщо хтось і машини не має? — запитав я, намагаючись не думати про просторий "ролс-ройс" із вбудованим баром — можливо, Фрейзер не вмів їздити сам, а тому водій був моїм ангелом-охоронцем. — Що робити всім цим молодим міцним людям, якщо немає борделів? У Європі вулицями кружляють повії усіх цінових категорій, наче перелітні птахи. А тут я ще не бачив жодної. Зрештою, тут немає і громадських туалетів. Як думаєш, це якось пов'язано? У Парижі ці інтимні будки стоять на вулицях з інтервалом у кількасот метрів, наче бляшані бастіони, і їх активно використовують. Нічні метелики вилітають уже об одинадцятій ранку, тому у Франції ніхто не ходить до психіатрів і ні в кого немає нервових зривів. А тут майже в кожного є свій психіатр, немає громадських туалетів, а повій можна викликати тільки за таємними номерами, доступними лише багатіям. А що робити незаможним людям із усіма тими поліцейськими заборонами, сварливими господинями, благочестивими пресвітеріанами та жандармами; що робити їм узимку і без машини, цього останнього прихистку зігнутого в три погібелі кохання?

— Взяти машину напрокат.

Я сидів у роздубаному плюшевому кріслі того ж кольору, що й меблі у вестибюлі. Мабуть, таємничий власник готелю тридцять років тому пограбував вагон із плюшем, крім того, там скоріш за все везли ще й контрабандне віскі, інакше як пояснити, що весь готель знизу і аж до самого даху оббитий цим плюшем похмурого кольору, і водночас там всюди темніють плями від віскі. Наташа лежала на ліжку. На столі валялися залишки вечері, які нам принесли з місця розради всіх людей без сім'ї та кухні: американського магазину делікатесів, цього прекрасного закладу, де можна купити гарячі, щойно засмажені кури-гриль, шоколадний пиріг, нарізану ковбасу, консерви всіх сортів та видів, першокласний туалетний папір, малосольні огірки, червону ікру, хліб, масло та лейкопластир — одним словом, усе, крім презервативів. Їх купували в іншому американському закладі, суміші аптеки та ресторану, де вбраний у біле власник по-змовницьки вручав їх покупцеві, наче позбавлений сану католицький священик, який вчиняє символічне вбивство немовляти.

— Хочеш шоколадного пирога до кави? — запитав я.

— Великий шматок. І вже, ще перед кавою. Зима робить мене ненаситною. Коли на вулицях лежить сніг, шоколадний пиріг — для мене найкращі ліки.

Я підвівся, витягнув із потаємної кишені у валізі електроплиту і поставив на неї алюмінієвий чайник із водою. Потім закурив сигару "Вайт Оул", щоб запах кави менше

було чути в коридорі. В номері заборонено було готувати їжу, хоча жодної небезпеки в цьому не було, бо ніхто тим і не переймався. Але коли Наташа приходила до мене, я старався бути обережним. Коридорами готелю, скажімо, міг шастати його невидимий власник. Він ніколи цього не робив, але саме тому я і пильнував. Те, чого ніколи не траплялося з нормальними людьми, у моєму житті ставалося надто часто — це був один із неписаних законів еміграції.

Коли я наливав каву, у двері постукали — тихо, але наполегливо.

— Сховайся під моїм пальтом, — сказав я. — З ногами і головою. Погляну, що там.

Я повернув ключ у замку і прочинив двері. На порозі стояла пуерториканка. Вона приклала палець до губ.

— Поліція, — прошепотіла вона.

— Що?

— Унизу. Троє чоловіків. Пильуйте! Можливо, вони піднімуться нагору. Обшук готелю. Обережно!

— Що сталося?

— Ви самі? Тут немає жінки?

— Ні, — відповів я. — Поліція тут саме тому?

— Не знаю. Думаю, через Мелікова. Але точно невідомо. Мабуть, обшукуватимуть номери. Якщо знайдуть жінку, то заберуть.

"У ванну, — подумав я швидко. — Але якщо поліція влаштує облаву і знайде Наташу у ванній, буде ще гірше. Спуститися вниз, у вестибюль, вона вже не могла, якщо шпики вже там. Прокляття, що ж робити?"

Раптом я швидше відчув, ніж побачив її біля себе. Хтозна, як їй вдалося так швидко вдягнутися. Вона навіть встигла почепити на голову шапочку і була спокійна і незворушна:

— Меліков. Вони його схопили.

Пуерториканка зробила їй знак:

— Швидше! Вона йде в мій номер, а Педро — сюди. Ясно?

— Так.

Наташа швидко роззирнулася.

— До зустрічі, — і пішла за жінкою.

З темного коридору випірнув мексиканець Педро. Він заціпав підтяжки і зав'язував краватку.

— Buenas Tardes, Senor. Так буде краще.

Я зрозумів. Якщо прийде поліція, то Педро — мій гість, а Наташа перебуває в пуерториканки. Набагато простіше, ніж драматична англосаксонська втеча через вікно в туалеті, а потім — по закрижаних дахах. По-латинському просте рішення проблеми.

— Сідайте, Педро, — сказав я. — Сигару?

— Дякую. Але ліпше цигарку. Дуже дякую, Senor Роберто. Але в мене є власні.

Він нервувався.

— Документи, — пробурмотів він. — Буде біда. Сподіваюся, вони не прийдуть.

— У вас нема документів? Скажете, що забули.

— Буде біда. У вас нормальні документи?

— Так. Цілком пристойні. Але кому подобається спілкуватися з поліцією? — Я й сам добряче нервувався. — Може, чарку горілки, Педро?

— Заміцний напій як на таку ситуацію. Краще мати ясну голову. Але я залюбки вип'ю кави, Senor!

Я налив йому кави. Педро швидко її випив.

— Що з Меліковим? — запитав я. — Ви щось знаєте?

Педро різко хитнув головою. Тоді нахилив її вбік, заплющив очі, підняв руку і приклав її до носа так, наче щось вдихає. Я зрозумів.

— Ви у це вірите?

Він стеноу плечима і розвів руками. Я пригадав Наташині натяки.

— Що я можу для нього зробити?

— Нічого, — відповів Педро, простеживши за мною поглядом. — Хіба що тримати язик за зубами, інакше Мелікову буде тільки гірше.

Я спакував плиту у валізу й обдивився кімнату, перевіряючи, чи Наташа не залишила ніяких слідів. Безшумно відчинивши вікно, викинув із попільнички два недопалки зі слідами червоної помади. Тоді прокрався до дверей, відчинив їх і прислухався до звуків, що долинали знизу.

У готелі було тихо, мов у могилі. З вестибюля долітало якесь невиразне бурмотіння. Потім я почув, як хтось піднімається сходами. Я відразу впізнав поліцію. У цій справі я був експерт, оскільки достатньо часто чув такий тупіт у Німеччині, Бельгії та Франції. Я швидко зачинив двері. Ідуть.

Педро кинув цигарку.

— Піднімаються нагору, — сказав я.

Він підняв цигарку з підлоги:

— У номер Мелікова?

— Побачимо. Чому ви думаєте, що поліція робитиме обшук?

— Щоб хоч щось знайти.

— Без ордеру?

Педро знову стеноу плечима:

— Ордер? Нащо він їм? Ідеться ж про бідняків.

— Атож.

Цього варто було очікувати. Чому в Нью-Йорку мало бути інакше, ніж у всьому світі? Я б мав це знати. У мене були пристойні документи, але не ідеальні. У Педро, мабуть, теж. Щодо пуерториканки я так само сумнівався. Тільки до Наташиних документів придертися не могли. Її б відпустили. А нас усіх перевіряли б довго. Я врізав великий шматок нашого шоколадного пирога і запхав собі до рота. У всіх відділках поліції годували препогано.

Я визирнув у вікно. Навпроти світилося у кількох вікнах.

— Де кімната вашої подружки? — запитав я Педро. — Її звідси видно?

Він підійшов до мене. Його кучеряве волосся пахло солодковою олією. На потилиці виднівся шрам від фурункула. Він глянув нагору.

— Над нами. Поверхом вище. Звідси не видно.

Нам довелося дуже довго чекати. Час від часу прислухалися. Але в коридорі була цілковита тиша. Напевно, кожен мешканець готелю знав, що щось сталося. Ніхто не спускався вниз. Нарешті, я почув важкі енергійні кроки згори. Вони стихли внизу. Я зачинив двері.

— Думаю, поліція вже йде. Обшуку не буде.

Педро пожвавився:

— І чому б їм не дати всім спокою? Кому заважають тих кілька грамів порошку, якщо вони ошчасливлють людей? Он на війні мільйони людей роздирають гранатами. А тут переслідують білий порошок так, наче це динаміт.

Я уважно глянув на нього, на його вологі очі, білки з голубуватим відтінком, і подумав, що й він сам полюбляє нюхнути.

— Ви вже давно знаєте Мелікова? — запитав я.

— Не дуже. Трохи.

Я замовк — хіба ж це моє діло? Думав, чи Мелікову можна якось допомогти. Але що тут поробиш, надто, якщо ти іноземець зі сумнівними документами.

Відчинилися двері. То була Наташа.

— Вони пішли, — сказала вона. — З Меліковим.

Педро підвівся. Зайшла пуерториканка:

— Ходімо, Педро.

— Дуже вам дякую, — сказав я їй. — Дуже дякую за вашу люб'язність.

Вона усміхнулася:

— Бідні люди завжди охоче допомагають одне одному.

— Не завжди.

Наташа поцілувала її у щоку:

— Ракель, дуже дякую за адресу.

— Що за адреса? — поцікавився я, коли ми залишилися самі.

— Де продають панчохи. Найдовші, які я тільки бачила. Такі важко знайти. Більшість занадто короткі. Ракель показала мені свої. Вони просто чудові.

Я не втримався від сміху:

— З Педро так цікаво не було.

— Звісно. Він боявся, бо теж нюхає. А тепер у нього проблема: доведеться шукати іншого постачальника.

— Меліков був постачальником?

— Думаю, не головним. Його змусив гангстер, якому належить цей готель. Інакше він би викинув Мелікова на вулицю. І той би ніколи не знайшов нової роботи, бо вже застарий.

— Для нього можна що-небудь зробити?

— Нічого. Це може тільки гангстер. Можливо, він допоможе йому вибратися. У

нього дуже кмітливий адвокат. А зробити щось йому доведеться, щоб Меліков його не викрив.

— Звідки ти все це знаєш?

— Від Ракель.

Наташа озирнулася. А де подівся пиріг?

— Він ось тут. Я з'їв шматок.

Вона засміялася:

— На тебе з переляку напав голод? Правда?

— Ні. З обережності. Каву випив Педро. Може, тобі ще зварити?

— Думаю, я краще піду. Не варто гратися з вогнем. Хтозна, чи поліція не приїде знову.

— Добре, я відвезу тебе додому.

— Ні, залишайся. Може, там унизу сидить якийсь шпик. Якщо я буду сама, то скажу, що йду від Ракель. Які ж у нас пригоди! Правда?

— Мені їх уже забагато. Ненавиджу пригоди.

Вона засміялася:

— А я — люблю.

Я провів Наташу до сходів. Раптом їй на очі накотилися сльози.

— Бідний Владімір, — прошепотіла вона. — Бідна скалічена душа.

Швидко, з прямою спиною, вона пішла вниз по сходах. А я повернувся до своєї нори, побачив, який там панує безлад і взявся прибирати зі столу. Така робота завжди налаштовувала мене на меланхолійний настрій. Думаю, тому, що в цьому житті не існує нічого вічного, навіть цей проклятий шоколадний пиріг. У пориві несподіваної люті я відчинив вікно і викинув рештки на подвір'я. Хай хоч кішки посвяткують, якщо моє свято вже закінчилося. Без Мелікова готель відразу став пустою. Я спустився вниз. Там нікого не було. Люди уникають місць, де побувала поліція, наче вони заражені чумою. Я трохи почекав і навіть взявся читати старий номер "Тайм", що його покинув тут якийсь гість, але мене роздратувало всезнайство цього журналу: вони знали більше за самого Господа Бога, і все було розфасовано в готові маленькі пакетики з точними, але химерними заголовками. Я прошмигнув по раптово осиротілому вестибюлю і подумав, що людину цінуєш тільки тоді, коли її більше нема —неймовірно тривіальна і тому така гнітюча правда. Я думав про Наташу і що відтепер буде важче таємно приводити її у номер. Я впадав у щораз сильнішу меланхолію і почувався, як діжка з водою під час зливи, — мене дедалі дужче охоплювало співчуття до самого себе. То був похмурий день, перед моїм внутрішнім зором промайнула низка колишніх прощань, тоді я подумав про майбутні і відчув себе геть жалюгідно, бо не бачив жодного виходу. Я боявся ночі, власного ліжка і моїх липких снів, боявся, що їм таки вдасться мене доконати. Я взяв пальто і пішов блукати вулицями білого морозного міста — хотів утомитися аж до знемоги. Пройшов угору по тихій П'ятій авеню і вийшов до Центрального парку. Вікна по обидва боки покинутих вулиць світилися, немов скляні труни, наче перед вітринами замерзла лавина льодового граду. Раптом я почув свої

власні кроки, подумав про поліцію в готелі, про Мелікова у якійсь клітці, мене охопила страшенна втома і я пішов назад. Я йшов швидше і швидше, бо навчився таким чином зменшувати відчуття туги, але був занадто втомлений і не розумів — вдалося це мені чи ні.

32

Раптом події почали розгортатися дуже швидко. Тижні танули, як сніг на вулицях. Певний час я нічого не чув про Мелікова. Аж раптом одного ранку він з'явився знову.

— Тебе відпустили, — констатував я. — Усе минулося?

Він похитав головою:

— Мене відпустили під заставу. Судовий розгляд буде пізніше.

— Вони зможуть щось довести?

— Буде краще, якщо ми про це не говоритимемо. А також буде краще, якщо ти, Роберте, нічого не запитуватимеш. У Нью-Йорку найбезпечніше живуть ті, хто нічого не знає і нічого не питає.

— Добре, Владіміре. Ти геть схуд. Чому вони так довго тебе не відпускали?

— Це твоє останнє запитання. Повір мені, Роберте, так буде краще. Ліпше уникай мене.

— Ні, — заперечив я.

— Так. А тепер вип'ємо чарку горілки. Я вже давним-давно її не пив.

— У тебе кепський вигляд. Схуд і посумнішав. Сподіваюся, все незабаром зміниться.

— У тюрмі мені стукнуло сімдесят. І мій проклятий тиск просто, зашкалює.

— Але ж проти тиску є ліки.

— Роберте, — тихо промовив Меліков. — Проти клопотів ліків іще не вигадали. Крім того, я не хочу померти у в'язниці.

Я замовк. З даху крапала вода з бурульок.

— А ти не можеш... — майже прошепотів я, — чинити так само, як я, коли був у небезпеці? Америка велика, прописка не обов'язкова. Крім того, кожен штат дуже самостійний і живе за власними законами. Це не пропозиція, просто міркую вголос.

— Не хочу, щоб мене переслідували і розшукувати. Ні, Роберте, я хочу спробувати щастя. Думаю, мені допоможуть люди, які колись уже витягли мене з біди. Забудьмо. — Він усміхнувся, його обличчя пересмикнулося. — Випиймо горілки і сподіваймося на інфаркт, поки ми ще на волі.

У березні Фризлендерова дочка заручилася з одним американцем. У квітні вона вийшла за нього заміж. Фризлендер вирішив улаштувати два банкети: один — як американець, а другий — як колишній емігрант. Хоч він і вирішив щодня якнайсильніше американізуватися і розглядав доньчине заміжжя зі справжнім, корінним американцем як ще один важливий крок у цьому напрямку, але водночас хотів показати нам, людям без громадянства, що він хоч і замовчує власне походження, але не заперечує його. Тому влаштували справжнє весілля з родичами чоловіка, нащадками тих, хто прибув сюди на "Мейфлауер", та деякими обраними емігрантами,

які або вже отримали громадянство, або були шанованими людьми, а потім організували ще один банкет — для людей без американського громадянства та бідняків. Я не мав жодного бажання туди йти, але Наташу просто засліпила жадоба, коли вона почула про нагоду знову скуштувати гуляш по-сегедському від Фризлендерової кухарки, тому наполягла, щоб я пішов: сподівалася, я знову принесу звідти цілий баняк гуляшу.

За словами Фризлендера, то був своєрідний прощальний вечір, який знаменував новий початок.

— Блукання пустелею добігають кінця, — пояснив він.

— А де ж земля обітована? — іронічно запитав Кан.

— Тут! — здивовано відповів Фризлендер. — А де ж іще?

— То це святкування перемоги? Так?

— Містере Кан, євреї не святкують перемог. Євреї святкують визволення, — мовив Фризлендер.

— Молодята сьогодні теж прийдуть? — запитав я у місіс Фризлендер.

— Ні. Відразу після весілля вони поїхали до Флориди.

— У Маямі?

— У Палм-Біч. У Маямі не так вишукано.

Я пригадав їхнього зятя. Він був банкіром, його предки приїхали сюди кілька століть тому на оповитому легендами маленькому кораблі "Мейфлауер", на цьому Ноевому ковчезі американської аристократії, який мав би бути принаймні вдсятеро більший за "Квін Мері", щоб прихистити всіх тих каторжан і піратів, чиї правнуки згодом стверджували, що їхні предки прибули саме на ньому.

Я озирнувся. Відразу зауважив, що тут панує інакша атмосфера, ніж завжди. Фризлендер влаштовував вечори для біженців що кілька місяців. Спершу, щоб створити своєрідний центр для розкиданих всією Америкою емігрантів. Поступово стало ясно, що асиміляція з американцями триває цілком нормально — так само, як і у решті меншин, вона відбувалася тільки у другому поколінні. Перше покоління ще трималося разом, а наступне вже вилітало з гнізда. Серед причин — недостатнє знання мови та давні звички, крім того, у похилому віці важко пристосовуватися до нових умов. Діти, які ходили до американських шкіл, без жодних проблем опановували звичаї і традиції нової країни. А от батьки — ні. Крім того, незважаючи на всю вдячність за можливість жити у новій країні, їх переслідувало тихе відчуття, що вони живуть у в'язниці без стін, і ніхто з них не усвідомлював, що всі ці стіни споруджують і відчувають лише вони самі. Насправді ж країна виявилася однією з найгостинніших у світі.

— Я залишаюся тут, — оголосив Танненбаум, він повернувся з Голлівуда, щоб зіграти в театрі есесівця. — Це єдина країна, де на нас не дивляться як на окупантів та чужинців. У решті країн було інакше. Я залишаюся тут.

Везель уважно на нього подивився:

— А якщо-ви не зможете знайти роботи? Ви ж розмовляєте з сильним акцентом, і коли закінчиться війна, таких ролей вам більше не дадуть.

— Навпаки, їх тільки побільшає.

— Ви ж не Бог і не можете всього знати, — різко зауважив Везель.

— Так само, як і ви, Везелю. Але в мене є робота.

— Шановні джентльмени! — вигукнула місіс Фризлендер. — Не треба сваритися! Тепер, коли вже все минулося!

— Ви так думаєте? — запитав Кан.

— Авжеж, якщо тільки не повертатися, — зауважив Танненбаум. — Цікаво, яка зараз Німеччина?

— Батьківщина — це батьківщина, — промовив Везель.

— А лайно — це лайно.

— Я мушу повернутися, — сумно озвався Франк. — Що мені ще робити?

То було головне питання цього похмурого вечора, всі прийшли сюди, сповнені думок про майбутнє. Раптом сталося те, що передбачив Кан. Усіх, хто хотів залишитися, переслідувало невиразне відчуття втрати, адже тепер вони могли повернутися. Життя тут більше не здавалося такою прекрасною перспективою, як раніше, хоча загалом нічого не змінилося. А хто хотів повернутися і для кого Європа й далі майоріла як стара батьківщина, раптом відчули, що тепер це спустошена країна з безліччю проблем і аж ніяк не рай. Це було схоже на метеобудку: якщо одна фігура виступала вперед, інша ховалася. Лускалися милосердні ілюзії, якими всі жили. Усім здавалося, що вони дезертири, — і тим, хто залишався, і тим, хто хотіли повернутися. То була остання ілюзія. Тепер вони дезертирували від самих себе.

— Ліззі хоче повернутися, — сказав Кан. — Друга сестра, Люсі, хоче залишитися. Вони майже ніколи не розлучалися. Обидві тепер вважають одна одну егоїсткою, і це справжня трагедія.

Я глянув на нього: не знав, які в нього стосунки з Ліззі.

— А ви не хочете вмовити Ліззі залишитися? — запитав я.

— Ні. Всі вирушають у великий похід, — зауважив він саркастично. — І на всіх чекає велике протверезіння.

— Для вас теж?

— Для мене? — перепитав він, сміючись. — Я просто лусну, як повітряна кулька. Не піду ні туди, ні сюди. А ви?

— Я? Не знаю. У мене ще достатньо часу, щоб подумати.

— Роберте, ви тільки те й робите, відколи сюди приїхали.

— Є речі, які не кращають, якщо про них думати. Тому про них і не можна думати забагато. Тоді вони тільки псуються і ускладнюються. Таке чинять спонтанно.

— Так, — погодився він. — Таке чинять спонтанно, ваша правда.

Фризлендер відтягнув мене вбік:

— Не забудьте, що я вам казав про німецькі акції. Після оголошення перемир'я їх можна буде придбати за безцінь. А потім їхня ціна ростиме, ростиме й ростиме. Країну можна ненавидіти в політичному сенсі, але довіряти їй економіці. Це ж нація шизофреніків. Розумні економісти, науковці та організатори масових убивств.

— Так, — погодився я гірко. — І часто все це поєднується в одній особі.

— Як я й кажу: шизофреніки. Будьте теж шизофреніком: заробіть статки і ненавидьте нацистів.

— А це не надто прагматично?

— Називайте, як хочете. Чому промислові концерни, що здирали три шкури з робітників-рабів, тепер теж мають наживатися?

— Вони і так зароблять шалені гроші, — сказав я. — А крім того, ще й усі почесті, ордени, пенсії, і, звісно ж, свої мільйони. Я ж там народився. Усе це ми бачили ще після Першої світової. А ви повертаєтеся, містере Фризлендере?

— Ні, моєї ноги там не буде! Бізнесом я можу керувати і по телефону. Якщо вам потрібні гроші, я залюбки позичу тисячу доларів. Коли запанує мир, на них там можна буде почати все, що завгодно.

— Дякую. Можливо, я пристану на вашу пропозицію.

На якусь мить мені здалося, наче на одну соту секунди в салоні сталося коротке замикання, але світло не погасло, а лише замерехтіло, а потім знову спокійно та ясно засвітило. То був момент, коли загрозливе, похмуре бажання, змішане зі страхом та думками про неможливість повернення, раптом, якимсь невидимим чином, стало реальністю. Гроші, які запропонував мені Фризлендер, я не збирався використовувати для бізнесу. То була можливість повернутися і цих грошей було навіть більше, ніж достатньо, щоб добратися до країни, яка щоразу ближче і ближче насувалася на мене в моїх снах, наче чорна стіна грозових хмар. Я стояв під люстрами й невидющо дивився перед собою, не бачачи нічого, крім невиразної розпливчастої світлої плями між власними очима.

Мені був потрібен час, щоб отямитися. Здавалося, мене закрутило у смерчі. Навколо мене все оберталося, світло й тінь миготіли, аж раптом почув Кановий голос:

— Кухарка вже накладає вам гуляш. Заберіть його з кухні, а потім ми зможемо втекти. Як вам така пропозиція?

— Що? Втекти? Коли?

— Коли забажаєте. Якщо хочете, просто зараз.

— Он як! — Я починав розуміти Кана. — Зараз не можу, — сказав я. — Мушу владнати ще кілька справ. Кане, я мушу залишитися тут. '

Я хотів зібратися з духом, а це в мене найкраще виходило в юрмі. З Каном я теж зараз не хотів спілкуватися, саме зараз — ні. Усе було ще надто невизначене, нове і примарно важливе.

— Добре, — сказав Кан. — А я піду. Більше не витримую в цій бурді, в якій змішалися хвилювання, сентиментальність та невизначеність. Сотні осліплених птахів раптом б'ються об пруття своїх кліток і несподівано виявляють, що ті вже не зі сталі, а з варених спагеті. І тепер вони не знають, чи їм співати, чи плакатися. Деякі вже навіть співають, — додав він похмуро. — Незабаром вони зрозуміють, що їм нема чого виспівувати, бо в них заберуть останню опору: романтичну тугу за батьківщиною та романтичну ненависть. Зруйновану країну ненавидіти вже неможливо. На добраніч,

Роберте.

Він був дуже блідий.

— Думаю, я зайду до вас трохи згодом, — сказав я налякано.

— Не варто. Я йду спати. Вип'ю дві таблетки снодійного. Не бійтеся, — сказав він, зауваживши мій переляк. — Я нічого собі не заподію. Бажаю вам повеселитися на цьому оманливому святкуванні перемоги, яке насправді не є ніякою перемогою. На добраніч, Роберте.

— На добраніч, Кане. Зайду до вас завтра в обід.

— Чекатиму.

Мене мучило сумління, і я вже хотів кинутися за ним, але був надто збентежений: через себе самого, все це безнадійне, абсурдне святкування та через слова, ідо їх Кан сказав наприкінці. Я сів на крісло й неуважно слухав Лягманна, який запевняв, що незабаром геть одужає — так він це називав — бо в нього вже добрий місяць хоч і не безперервні, але нормальні стосунки з однією вдовою.

— Усе мине, як поганий сон, — сказав він, подивившись на мене очима, в яких за райдужкою пробивалася мармурова білизна.

— А твій католицький бізнес теж? — запитав я. — Вервиці та фігурки святих?

— Побачимо. Поки що я геть не поспішаю. Я найкращий комівояжер за всю історію людства. Чужа віра дає можливість дистанціюватися і надає більше свободи дій. І це добряче допомагає бізнесу. Крім того, люди мені більше вірять, бо я не католик.

— Отже, ти не повертаєшся, так?

— Можливо, через кілька років. Поїду в гості. Але попереду в мене ще є час, багато часу.

Я заздро глянув на нього.

— А ким ти був раніше? — запитав я. — До приходу нацистів?

— Студентом і сином заможних батьків. Я так нічого й не опанував.

Я не міг спитати, що сталося з його батьками, але охоче би дізнався, що коїться в його голові. Якось Кан сказав був мені, що євреї — не мстивий народ, можливо, в цьому є дешиця правди. Вони неврастеніки, тому їхня ненависть швидко перетворюється на покірність, і, щоб зберегти власне обличчя, вони з розумінням ставляться до ворога. Це твердження, як і будь-яке екстремальне узагальнення, лише частково відповідало дійсності. І все одно я його запам'ятав. Євреї — не мстивий народ, вони надто культурні та інтелігентні. А я геть не такий. Я був самотній і здавався самому собі троглодитом. Але тепер у мені було щось, чого я ніяк не міг позбутися, і воно так у мені засіло, що я не міг ні обійти його, ні відсунути — це почуття сповнювало мене різкого, нетерплячого завзяття, що я його просто не міг витерпіти. Я й сам не розумів цього поклику крові, але знав: він мене погубить. Я боровся з ним, намагався втекти, і деколи мені здавалося, що я вже зовсім близько до мети. Але потім на мене насувалися спогади, важкий сон чи можливість наблизитися до фатуму, що мовчазно чекав на мене, — і відразу розчавлювалися всі ілюзії про втечу, наче зграю метеликів било градом. Я вкотре усвідомлював: те "щось" знову в мені і я маю вийти з ним на герць. Воно жило у

моїй крові і вимагало крові. У білий день я намагався зіронізувати над ним, висміяти його чи познуватися — але воно залишалося і щоночі мовчки надолужувало все те, що розсіювали сонячні промені.

— Не варто так сумувати, містере Роберт, — промовила місіс Фризлендер. — Урешті-решт, це наша остання зустріч як емігрантів.

— Остання?

— Незабаром все закінчиться. Епоха Агасфера вже минула.

Я спантеличено поглянув на милу товстеньку жіночку. І де вона таке почула? Раптом, без жодних причин мені зробилося весело. Я забув про Кана і про власні думки, дивився в рожеве обличчя чистої, добродушної дурості і несподівано збагнув, який абсурдний цей траурно-переможний банкет із його наївною розкішшю та зворушливою розгубленістю.

— Ваша правда, місіс Фризлендер, — промовив я. — Нам іще варто трохи насолодитися товариством одне одного, перш ніж роз'їхатися в різні сторони світу. У нас усіх спільна доля, як у солдатів після війни. Незабаром вони знову стануть друзями, а не бойовими побратимами, все знову буде так, як колись. Тому на прощання треба ще раз порадіти з усього того, чим ми були й не були одне для одного.

— Про це я й кажу. Саме про це! Розі вже востаннє приготувала для вас гуляш. Зі сльозами на очах. І дуже багато.

— Прекрасно. Мені його дуже бракуватиме.

Мені ставало дедалі веселіше. Можливо, з моєю радістю змішувався і розпач, але коли було інакше? Здавалося, що з Каном теж не може статися нічого поганого, адже все на світі таке очевидне, сповнене сумнівів, нереалізованих мрій та натяків, що просто неможливо уявити, що все воно реальне.

Я взяв баняк із гуляшем і пішов додому з рідкісним усвідомленням, що людина може скинути зі своїх плечей увесь свинцевий вантаж, а потім здивовано відчути, як у її жили знову вливається життєдайна енергія, незважаючи на все, що можливо або й неодмінно станеться.

33

Наступного дня я прийшов до Кана, але вже не застав його живим. Він застрелився. Лежав не у ліжку, а біля стільчика, з якого сповз униз. Був дуже ясний день, яскраве світло аж різало очі. Вікна було не зашторено. Світло лилося в кімнату, а мертвий Кан лежав біля стільчика. Першої миті мені все здалося таким неприроднім, що я навіть не міг повірити у реальність ситуації. Потім почув радіо, яке досі грало після його смерті і побачив розтрошену голову. З дверей одна сторона його обличчя здалася мені неушкодженою. Я зауважив рану, тільки коли підійшов ближче. Кан лежав саме на тому боці, який пробила куля.

Я не знав, що мені робити. Чув, що в таких випадках треба дзвонити в поліцію і до її приїзду ні до чого не торкатися. Певний час я просто дивився на те, що колись було Каном і в мені пульсувало приглушене відчуття, що це все неправда. Те, що лежало на підлозі, з Каном мало так само мало спільного, як і воскові музейні фігури з тими, кого

вони зображають. Я й сам відчув себе восковою фігурою, хоч іще й живою. Тоді я раптом опам'ятався і відчув у собі жахливе поєднання болю та каяття. Я був чітко переконаний — і це геть нестерпно, — що саме я винен у Кановій смерті. Напередодні ввечері він так чітко сказав мені все і це було так мелодраматично й не пасувало до його характеру, що я не мав права заспокоюватися.

Мені стало страшенно очевидно, який самотній був Кан і як сильно він мене потребував, а я не зауважив усіх цих знаків, бо просто не хотів їх бачити.

Переді мною не вперше лежав небіжчик і не вперше цим покійником був мій друг; я бачив багатьох за жахливих обставин, але тут було щось зовсім інше. Для мене й для безлічі інших людей Кан був наче пам'ятник, здавалося, в його крові тече більше металу, ніж у всіх разом узятих, він був кондотьєром і Дон Кіхотом, Робін Гудом і Гансом-шкуродером, легендарним рятівником, месником і щасливчиком, танцюристом зі сталі, смертельним та елегантним, наче мудрий Георгій Змієборець, який перехитровував драконів свого часу і викидав жертви з їхніх пазурів.

Раптом я знову зауважив радіо і вимкнув його. Поглядом я пошукав лист або записку, які він міг би залишити, але відразу зрозумів, що нічого не знайду. Він помер так само самотньо, як і жив. Я навіть відразу збагнув, чому хочу побачити якесь повідомлення: хотів заспокоїти власне сумління, знайти від нього бодай слово, щось, що могло б мене виправдати. Але нічого не знайшов. Зате побачив прострілену голову у всій її жахливій реальності, але мені здалося, що я дивлюся на неї десь здалеку, або через товсте скло. Я був здивований і трохи розгублений: нащо він застрелився, у моїй голові навіть промайнула думка, що це була незвичайна смерть для єврея, але поки я про це думав, пригадав, як колись про це говорив мені сам Кан, із властивим йому сарказмом він називав таке твердження неправдою, і я відразу розкаявся у своїх думках. Мене знову охопив нестерпний біль і найгірше відчуття з усіх можливих: ось назавжди згасло життя людини, наче його ніколи й не існувало і, напевно, це сталося через мою недбалість.

Врешті-решт я зібрався на силі. Мав щось зробити. Мені не спало на думку нічого кращого, ніж зателефонувати до Равіка. Він був єдиний лікар, якого я знав. Я обережно підняв слухавку, наче вона теж померла і нею не можна користуватися. Равік був удома. То був саме обід.

— Я знайшов мертвого Кана, — сказав я. — Він застрелився. Не знаю, що робити. Ви можете приїхати?

Равік деякий час мовчав.

— Ви впевнені, що він мертвий?

— Упевнений. У нього розтрощена голова.

У мене виникло істеричне відчуття, що Равік роздумує, чи не прийти йому після обіду, або навіть після обіднього сну, — у такі моменти за лічені секунди в голові пролітають тисячі думок.

— Нічого не робіть, — сказав Равік. — Залиште все так, як є. І ні до чого не торкайтеся. Я вже до вас їду.

Я поклав слухавку. Подумав, що її слід витерти, щоб там не знайшли відбитків пальців. Але відразу відкинув цю думку, бо мав же хтось знайти Кана і викликати лікаря. Як же сильно кіно паскудить спосіб нашого мислення, подумав я, і відразу ж зненавидів себе за такі міркування. Сів на стільчик біля дверей і чекав. Тоді мені здалося боягузством, що я сиджу так далеко від Кана і я перейшов до кімнати. Усюди я бачив сліди останніх моментів Канового життя — пересунутий стільчик, згорнута книжка на столі. Я розгорнув її, намагаючись знайти там якесь пояснення, але це не була ні антологія німецької поезії, ні том Франца Верфеля, а всього лише посередній американський роман.

Тиша, яку порушував приглушений шум з вулиці, здавалася мені дуже дивною: вона тут наче й панувала, а водночас і ні, тому поступово почала на мене тиснути. Здавалося, вона зачаїлася у вузькому темному закутку під столом біля покійника, сидить там скорчившись, і чекає, поки нарешті замовкне живий шум і дасть небіжчику можливість випростатися зі своєї зігнутої, незручної пози, щоб тепер вмерти посправжньому, а не бути вбитим наповал, наче кривава здобич. Здавалося, завмерло навіть жовте світло, паралізоване, затримане на льоту чимось невидимим та сильнішим, ніж воно саме, оскільки будь-яка тиша завжди могутніша за найбурхливіше життя. У якийсь момент мені навіть здалося, що я чую, як краплі крові падають на підлогу, але я не змусив себе підвестися і переконатися, що це не так. Кан мертвий і це незбагненно — так само, як неможливо зрозуміти смерть навіть звичайного кролика, бо вона надто схожа на нашу власну смерть.

До кімнати тихо увійшов Равік, але я так злякався, наче на мене наїхав коток. Він відразу пішов до Кана і глянув на нього. Не схилився над трупом і не торкнувся до нього.

— Треба викликати поліцію, — сказав він. — Хочете бути тут, коли вона приїде?

— Хіба це не обов'язково?

— Ні, можу сказати, що це я його знайшов. Коли приїжджає поліція, виникає безліч запитань. Хочете їх уникнути?

— Тепер вже ні, — відповів я.

— У вас нормальні документи?

— Хіба це тепер важливо?

— Так, важливо, — сказав Равік. — А Канові ви вже все одно не допоможете.

— Я залишуся, — відповів я. — Мені байдуже, навіть якщо полісмени подумають, що це я його вбив.

Равік глянув на мене.

— Очевидно, що саме так ви і думаєте.

Я втупився в нього поглядом.

— Чому ви так кажете?

— Це неважко вгадати. Не думайте про таке, Россе. Якщо у всіх випадковостях бачити долю, не можна буде й кроку ступити. — Він глянув на застигле обличчя, яке ніхто з нас уже не міг упізнати. — Мені завжди здавалося: він не знає, що робити у

мирний час.

— А ви знаєте?

— Для лікаря це просто. Знову латати людей, щоб їх убили в наступній війні.

Він узяв слухавку і подзвонив у поліцію. Номер та адресу йому довелося повторити кілька разів:

— Так, він мертвий, — підтвердив він. — Так, добре! Коли? Добре. — Поклав трубку. — Приїдуть, щойно зможуть. Сержант сказав, що в них багато роботи. Вбивства — важливіші. Крім того, він не єдиний самогубець у Нью-Йорку.

Ми сиділи й чекали. Знову здавалося, що час мертво завис поміж нас. Я побачив електронний годинник на Кановому радіоприймачі. Дивно було думати: Кановий радіоприймач і Кановий годинник. Це вже був анахронізм, що видався мені неправильним. Будь-яка власність пов'язана з життям. А ці речі більше не належали Канові, бо й він утратив з ними зв'язок. Він віддав їх у власність великої безіменності. Вони втратили свого власника й безіменно витали у просторі, наче невагомі предмети у всесвіті.

— Ви залишитеся в Америці? — спитав я Равіка.

Він кивнув:

— Мені вже двічі довелося складати екзамени на лікаря: у Парижі, а тепер тут. Я не здивуюся, якщо коли повернуся, вони знову вимагатимуть від мене підтвердження кваліфікації.

— Це неможливо.

Равік іронічно глянув на мене.

— Ви так вважаєте? — Він показав на Кана, який лежав на підлозі, тепер йому неможливо було дати й двадцяти. — Ось він не мав жодних ілюзій. Нас там, напевно, ненавидять, як і раніше! Ви ще досі вірите в казку про бідних, зґвалтованих німців? Почитайте газети! Вони обороняють кожен будинок, хоча вже десять разів програли війну. Вони захищають своїх нацистів запекліше, ніж матір власних дітей, ще й умирають за них. — Він сердито й сумно похитав головою. — Кан знав, що робить. Він не був у розпачі. Просто бачив усе чіткіше за нас.

Равік ледь стримувався.

— Мені сумно, — сказав він. — Я оплакую Кана. Він урятував мене у сороковому році. Я був у таборі. У французькому таборі для інтернованих. Усіх охопив тваринний страх. Прийшли німці. Комендант не хотів нас відпускати. Я знав, що мене шукають. І мене б повісили, якби знайшли. Кан дізнався, де я. Прийшов у формі есесівця з двома конвоїрами в табір, накричав на французького коменданта, вимагаючи, щоб мене йому видали.

— І як? Йому вдалося?

— Не зовсім, — сухо відповів Равік. — Комендант раптом згадав про свою прокляту честь. Стверджував, що в таборі мене вже нема, що мене вже відпустили. Він не мав нічого проти передати нас усіх разом, але окремих людей намагався врятувати. Кан перевернув увесь табір, поки мене знайшов. То була комедія помилок. Я сховався, бо

справді думав, що прийшли гестапівці. Вже за межами табору Кан дав мені випити коньяку і пояснив, що сталося. Він був такий замаскований, що я його не впізнав. З вусами, як у фюрера, та з пофарбованим волоссям. Його коньяк був найкращим напоєм з усіх, які я коли-небудь пив. Він роздобув його тиждень перед тим. — Равік підняв голову. — За важких ситуацій він був найлегшою людиною, яку я тільки знав. А тут йому ставало дедалі тяжче і тяжче. Врятувати його було неможливо. Розумієте, чому я вам це розказую?

— Так.

— У мене більше причин обвинувачувати себе, ніж у вас. Але я цього не роблю. Де б ми всі опинилися, якби кожен думав так, як ви? — повільно сказав Равік.

Потім на сходах почувся гуркіт.

— Тупіт поліцейських чобіт, — промовив Равік. — Забути його теж неможливо.

— Куди його відвезуть? — спитав я швидко.

— У морг на розтин. А можливо, й ні. Бо причина смерті очевидна.

Двері навстіжень відчинилися. Грубе й примітивне життя наповнило приміщення. Від цих людей, які так хвацько ввірвалися в кімнату, аж пашіло здоров'ям; почалися дурнуваті запитання, заскрипіли короткі олівці, принесли ноші, здійснювся гамір. Нас забрали в поліцію. Ми назвали свої адреси і зрештою нас відпустили. А Кан залишився там.

— Власник похоронного бюро вітається з нами, як із давніми знайомими, — гірко промовила Ліззі Коллер.

Я глянув на неї. Вона була спокійніша, ніж я очікував. Аж дивно, що Кан не справляв на жінок особливого враження. Равік сповістив Танненбаума, а той — Кармен. Вона відповіла, що не здивована і пішла до своїх курей. Стосунки Кана з Ліззі тривали недовго й не були аж такі близькі, тому вона була значно менше пригнічена, ніж на похороні Бетті Штайн. Її обличчя — рожеве та свіже, наче всі депресії залишилися в далекому минулому. "Мабуть, знайшла собі коханця, — подумав я. — Якогось наївного егоїста, якого добре розуміє. Кана вона теж ніколи не могла збагнути, а жінками, які б його розуміли, він не цікавився".

День був вітряний, на небі скупчилися великі білі хмари. З дахів крапало. Я пригрозив Розенбауму, що виштовхаю його з каплиці, якщо він надумає говорити біля Канової труни, і він пообіцяв мені мовчати. В останній момент мені вдалося вмовити власника "будинку скорботи" не ставити на грамофоні платівки з німецькими народними піснями. Він дуже образився і сказав, що ніхто б не заперечував, навпаки, пісня "Ах, як же це можливо" всім би точно сподобалася.

— Звідки ви знаєте?

— Тоді б усі плакали більше.

"Усе залежить від того, як до цього ставитися", — подумав я. Власник зберіг платівки після похорону Бетті і почав робити на них бізнес. Після Моллерової смерті він став фахівцем у царині похоронів емігрантів.

— Музика має лунати неодмінно, хоч трохи, — сказав він мені. — Інакше все буде

занадто сухо.

Плата за похорон із музикою зростала на п'ять доларів. Я вже й так відмовився від лаврових дерев біля входу і тепер власник витріщився на мене так, наче я вириваю останній шматок хліба з його золотих зубів. Я передивився його колекцію платівок і вибрав "Aveverum" Моцарта.

— Нехай грає ця, — сказав я. — І якщо хочете, то залиште вазони з лавровими деревами біля входу.

Каплиця була напівпорожня. Нічний сторож, три офіціанти, два масажисти й одна масажистка з дев'ятьма пальцями на руках, стара заплакана жінка, якої я не знав, — ось і все. Стару жінку, офіціанта, який раніше працював у Мюнхені в магазині з корсетами, та масажиста, який у Ротенбурзі-на-Таубері торгував вугіллям, Кан вихопив із-під носа гестапо у Франції. Вони ніяк не могли усвідомити, що Кан помер. Крім того, там було ще кілька людей, яких я знав зовсім погано.

Раптом я побачив Розенбаума. Він прослизнув за бідною, маленькою труною, наче чорна жаба. Як постійний відвідувач похоронів, він прийшов у короткому фракку кольору маренго та в смугастих штанах. Серед нас він єдиний вбрався відповідно до траурного обряду, у так званий "невеличкий костюм на вихід" із минулої епохи. Широко розставивши ноги, він став перед труною, косо глипнув на мене і вже відкрив рота.

Равік штовхнув мене. Він зауважив, як я здригнувся. Я кивнув. Розенбаум переміг: він знав, що я не наважуся влаштувати бійку перед Кановою труною. Я хотів вийти на вулицю, але Равік знову мене штовхнув.

— Ви не думаєте, що Кан би розсміявся? — прошепотів він.

— Ні. Він навіть говорив, що ліпше втопиться, ніж дозволить Розенбауму говорити на його похороні.

— Саме тому, — сказав Равік. — Кан знав: якщо чогось неможливо уникнути, з цим треба змиритися. А це — неминуче.

Мені не довелося нічого вирішувати. Одне накладалося на інше, наче одну на одну клали сторінки і раптом вийшла книжка. Місяці зволікань, надії, розчарування, бунтарства та тяжких снів накладалися один на одного без жодних зусиль з мого боку і перетворилися на впевненість. Я знав, що повернуся. У цьому не було нічого мелодраматичного — то був наче висновок якогось бухгалтера. Я не міг інакше. Хотів повернутися навіть не для того, щоб помститися. Це вже минуло. Усе було значно простіше. Я повертався, щоб упорядкувати своє життя. Я знав: поки цього не зроблю, ніде не знайду спокою. Інакше самогубство, відраза до власного боягузтва і, найжахливіше, каяття стануть моїми вічними супутниками аж до останніх днів життя. Я мав поїхати. Ще не знав, що там робитиму, хоч і був упевнений, що не матиму нічого спільного з судами, процесами та легальними покараннями злочинців. Я добре знав суди і суддів у країні, в яку хотів повертатися. То були слухняні помічники уряду і я не уявляв собі, що в них раптом прокинеться совість, яка не буде пов'язана з опортуністичною можливістю перекинутися на сторону тих, хто тепер при владі. Я міг

покластися тільки на самого себе.

Коли оголосили перемир'я, я пішов до Фризлендера. Він привітав мене, широко всміхаючись.

— Нарешті це свинство закінчилося! Тепер можна братися за відбудову!

— Відбудову?

— Атож! Ми, американці, інвестуватимемо в цю країну мільярди.

— А чи не здається вам дивним, що спершу все руйнують, щоб потім знову відбудувати? Чи я мислю неправильно?

— Правильно, просто нереалістично. Ми зруйнували систему, а тепер відбудовуємо країну. Тут виникають безмежні можливості. Ви тільки подумайте про будівельний бізнес.

— Приємно поговорити з діловою людиною. Думаєте, систему зруйновано? — запитав я.

— Звісно! Після такої поразки!

— 1918 року ситуація на фронтах теж була катастрофічна. І все одно Гінденбург, один із її винуватців, став рейхспрезидентом Німеччини.

— Гітлер мертвий, — вигукнув Фризлендер з юнацьким запалом. — Інших союзники повісять, або кинуть до в'язниці. Тепер треба йти в ногу з часом. — Він підморгнув мені.

— Ви ж саме тому до мене прийшли, правда?

— Так.

— Я не забув про свою пропозицію.

— Напевно, я не відразу зможу повернути вам гроші, — сказав я, відчуваючи, яку мені прокидається слабка надія.

Якби Фризлендер зараз мені відмовив, довелося б чекати, поки зберу достатньо грошей на переїзд. Це здавалося мені невинуватим відтермінуванням, хоч і на короткий час, але країна, яку я хотів покинути, знову замерхтіла переді мною, наче чужий рай.

— Я завжди дотримую слова, — сказав Фризлендер. — Як ви хочете отримати гроші? Готівкою чи чеком?

— Готівкою, — відповів я.

— Я так і думав. Стільки в мене тут нема. Приходьте завтра й отримаєте їх. А борг повернете мені згодом. Ви ж хочете їх інвестувати, правда?

— Так, — мить повагавшись, відповів я.

— Добре. Скажімо, я дам їх вам під шість відсотків. Самі ж ви заробите сто. Це справедливо, правда?

— Дуже справедливо.

"Справедливо" — одне з його улюблених слів, хоча, варто визнати, він справді був справедливий. Зазвичай люди просто ховають за такими словечками свої звички.

Я підвівся, відчуваючи водночас і полегшення, і безнадію:

— Містере Фризлендере, я вам дуже вдячний.

Кілька секунд я дивився на нього і мене пожирала заздрість. Ось він стоїть тут,

квітучий, успішний бізнесмен та сім'янин у такому собі ясному, незатьмареному світі. Тоді пригадав Ліззині слова про його імпотенцію. Вирішив їй повірити, щоб перемогти заздрість.

— Ви ж точно залишаєтеся в Америці? — запитав я.

Він кивнув:

— Для мого бізнесу достатньо телефону. І телеграфу. А ви?

— Пошу, як тільки курсуватимуть кораблі.

— Думаю, це швидко налагодиться. Війна в Японії довго не триватиме. Ми й там незабаром наведемо лад. Транспортне сполучення з Європою від цього не постраждає. У вас тепер нормальні документи?

— У мене є ще дозвіл на проживання на кілька місяців.

— З ним ви точно зможете їздити, куди захочете. Думаю, в Європі теж.

Я знав, що все не так просто. Але Фризлендер був людиною великих масштабів. Деталі його не цікавили.

— Заскочте до мене ще раз, перш ніж поїдете, — сказав він, наче вже наступив справжній мир.

— Неодмінно! І дуже вам дякую!

34

Усе було геть не так просто, як уявляв Фризлендер. Минуло більше двох місяців, перш ніж справа зрушилася, — організувати все було дуже важко. І все одно це був для мене найкращий час за багато років. Усе, що мене мучило, нікуди не зникло, воно навіть посилювалося, але тепер я міг усе витерпіти, адже я мав мету і перестав відчувати безпорадність. Я ухвалив рішення і з кожним днем чіткіше й чіткіше усвідомлював, що іншого шляху для мене просто не існує. Про майбутнє я теж старався не думати. Я мав повернутися, а все решту вирішив владнати пізніше, вже там, за океаном. Сни й далі переслідували мене. Я їх бачив навіть частіше, ніж раніше, і вони були ще страшніші. Бачив, як повзу по якійсь брюссельській шахті, а вона дедалі звужується і звужується, а потім прокидався від власного крику. Переді мною з'являлося обличчя чоловіка, який мене переховував, і якого потім за це заарештували. Роками я бачив це обличчя у снах, але розмито, наче в тумані; здавалося, неймовірний страх, що це виявиться для мене непосильним тягарем, заважав мені його згадати. А тепер я бачив його зовсім чітко: втомлені очі, зморщене чоло і занадто м'які руки. Я прокидався, жахливо наляканий, але вже не такий збентежений і близький до самогубства, як досі. Прокидався, сповнений гіркоти та почуття помсти, але не почувався таким пригніченим і прибитим, наче мене переїхала вантажівка, навпаки, був зосереджений, мене переповнювало неймовірне нетерпіння та похмуре усвідомлення того, що я ще живий і можу використати власне життя. У мене зникло відчуття безнадійного кінця, натомість виникло почуття безнадійного початку. Безнадійного, бо нікого і ніщо неможливо повернути до життя. Тортури, вбивства, пожежі — усе це сталося і це неможливо ні виправити, ні змінити. Але щось усе-таки можна було змінити. І не треба це плутати з помстою, хоч воно на неї схоже і виросло з тих же примітивних коренів, що й помста.

То було відчуття, властиве тільки людині: злочин не може залишитися безкарним, інакше зруйнуються всі моральні засади і запанує хаос.

Аж дивно, що за ці останні місяці, незважаючи ні на що, я відчував у собі якусь невагомість. Картинка змінилася, бо все примарне й нереальне, що супроводжувало моє перебування в Америці, раптом відсунулося на задній план і переді мною виник тихий, казковий пейзаж. Наче розсіявся туман і знову заяскріли всі фарби життя, сонце позолотило ідилію ранніх сутінків, і тиха фата-морґана витала над невтомним містом. Усвідомлення близької розлуки все ідеалізувало та просвітлювало. "Прощання й розлуки існували завжди", — думав я. І життя, сповнене розставань, на якусь мить здалося мені схожим на мрію про вічне життя, от тільки замість нестерпних монотонних Агасферових поневірянь тут виникло повноцінне буття щасливих, просвітлених небіжчиків. Кожен вечір був для мене останній.

Я вирішив сказати Наташі про моє повернення вже в останній момент. Відчував, що вона про все підозрює, але нічого не каже, тому вирішив, що краще взяти на себе роль зрадника та дезертира, ніж терпіти муки довгого прощання з докорами, образами, короткими примиреннями та рештою труднощів. Інакше я просто не міг. Усі мої сили було зосереджено на іншій меті. Я не міг гайнувати їх на марний сум, сварки та пояснення.

То були світлі дні, наповнені коханням, немов стільники медом. Травень переріс у літо і до нас проникли перші новини з Європи. Здавалося, відкрився давно замурований склеп. Якщо я досі уникав новин або реєстрував їх тільки на поверхні власної свідомості, щоб вони не знищили мене, то зараз навпаки — жадібно на них накидався. Тепер вони були безпосередньо пов'язані з моєю метою, яка точила мене зсередини: поїхати. Більше я нічого не бачив і не чув.

— Коли ти їдеш? — раптом запитала Наташа.

Кілька секунд я мовчав, а потім відповів:

— На початку липня. А звідки ти знаєш?

— Не від тебе. Чому ти нічого мені не сказав?

— Я дізнався про це тільки вчора.

— Ти брешеш.

— Так, — визнав я, — брешу. Не хотів тобі казати.

— Ти спокійно міг мені про це сказати. Чому ні?

Я мовчав, а потім пробурмотів:

— Мені важко.

Вона розсміялася.

— Чому? Ми певний час були разом і не давали одне одному фальшивих обіцянок. Ми використовували одне одного. А тепер розстаємося. Що в цьому такого?

— Я тебе не використовував.

— Але я тебе використовувала. І ти мене теж. Не обманюй мене! Це не обов'язково.

— Знаю.

— Було б добре, якби ти хоч раз не збрехав. Принаймні на прощання.

— Постараюся.

Вона швидко глянула на мене.

— Отже, ти визнаєш, що душив мене?

— Як я можу в такому зізнатися? Але й заперечити не маю сил. Можеш вірити, у що хочеш.

— Усе так просто, правда?

— Ні, все зовсім не просто. Я від'їжджаю, це правда. І навіть не можу пояснити тобі чому. Усе, що можу сказати: це ніби хтось повинен іти на війну.

— Повинен? — перепитала вона.

Я був геть змучений, тому мовчав. Але я мусив витерпіти.

— Я не маю що додати, — відповів зрештою. — Твоя правда. Якщо це має бодай якесь значення. Згоден із тобою. Я брехун, шахрай і егоїст. Хоч водночас я і не такий. Хто може збагнути це все за ситуації, коли нема нічого безглуздішого за правду?

— Хіба є щось важливіше, ніж правда?

— Моє кохання до тебе, — відповів я напружено. — Хоч зараз не час про це говорити.

— Ні, — раптом сказала вона ніжно. — Зараз не час, Роберте.

— Чому? — заперечив я. — На таке час є завжди.

Я бачив її страждання, і вони завдавали мені болю, наче я різав руку щербатим ножом. Я б залюбки пережив це прощання інакше, але усвідомлював, що мною керує лише жалюгідний егоїзм.

— Нічого, — мовила вона. — Ми означали одне для одного навіть менше, ніж думали. Ми обоє брехуни.

— Так, — погодився я покірно.

— За цей час я була й з іншими чоловіками. Ти був не єдиний.

— Я знаю, Наташо.

— Ти знаєш?

— Ні, — відповів швидко. — Цього я не знав. У таке я б ніколи не повірив.

— Можеш повірити. Я кажу правду.

У її словах я "вбачав лише безутішний порятунок її гордості. Навіть тепер я їй не вірив.

— Я тобі вірю, — сказав я.

Вона звела вгору підборіддя. Мені дуже сильно подобалося, коли вона так робила. Я теж був у розпачі, але її розпач був сильніший. Тому, кого покидають, завжди гірше, навіть якщо він має будь-які засоби, щоб поранити іншого.

— Я кохаю тебе, Наташо. Я б хотів, що ти це розуміла. Не для мене. А для себе.

— Не для тебе?

Я зрозумів, що знову припустився помилки.

— Я безпорадний, — визнав я. — Хіба ти не бачиш?

— Ми розлучаємося, як геть чужі люди, які випадково разом пройшли шматок дороги і які ніколи не розуміли одне одного. Та й як ми могли одне одного зрозуміти?

Я очікував, що за все знову розплачуватиметься моя німецька вдача, але відчував: вона передбачила мої думки і знає, що я тільки й чекаю таких закидів. Наперед вона не могла знати одного: що я їй не заперечуватиму. Тому вона відступила.

— Добре, що все склалося саме так, — мовила вона. — Я й так хотіла тебе покинути. Просто не знала, як тобі сказати.

Я знав, що повинен відповісти. Але не міг.

— Ти хотіла піти від мене? — запитав я врешті-решт.

— Так. Уже давно. Ми занадто довго були разом. Такі любовні інтриги, як наша, не мають затягуватися.

— Так, — погодився я. — Дякую, що ти зачекала. Інакше я б просто пропав.

Вона обернулася до мене.

— Чому ти знову брешеш?

— Я не брешу.

— Слова! У тебе завжди так багато слів! І вони завжди такі доречні!

— Але не зараз.

— Не зараз?

— Ні, Наташо. У мене не залишилося слів. Мені сумно, і я геть безпорадний.

— Знову слова!

Вона підвелася і схопила свою сукню.

— Не дивися на мене, — сказала вона, — більше не хочу, щоб ти на мене так дивився.

Вона вдягла панчохи і взулася. Я дивився через вікно на вулицю. Вікна були відчинені, надворі тепло. Хтось розучував на скрипці відому іспанську пісню "la Paloma", невтомно повторюючи перших вісім тактів і щоразу помиляючись на одному й тому ж місці. Я почувався жалюгідно і нічого більше не розумів. Відчував тільки одне: навіть якби залишився, тепер нашим стосункам настав кінець. Чув, як позаду мене Наташа надягала спідницю. Почувши, що рипнули двері, я обернувся.

— Не проводи мене, — сказала вона. — Будь тут. Я хочу піти сама. І не приїжджай знову. Ніколи. Ніколи більше сюди не повертайся.

Я залишився у кімнаті. Вдивлявся в її бліде, чуже обличчя, в очі, які дивилися кудись повз мене, дивився на її рот та руки. Вона навіть мені не кивнула, а просто зникла, перш ніж двері встигли зачинитися.

Я не побіг за нею. Не знав, що мені робити. Стояв і дивився в порожнечу.

Я подумав, що на таксі ще встиг би догнати Наташу. Я вже навіть підійшов до дверей, аж раптом згадав про квиток до Європи і повернувся. Я усвідомлював, що все було б марно. Я ще трохи постояв у кімнаті. Не хотів сідати. Зрештою, спустився вниз.

Там був Меліков.

— Ти не провів Наташу додому? — запитав він здивовано.

— Ні. Вона захотіла піти сама.

Він глянув на мене.

— Усе налагодиться. До завтра вона все забуде.

Мене охопила безтямна надія:

— Ти справді так думаєш?

— Звісно. Йдеш спати? Чи вип'ємо по чарці горілки?

У мені ще жевріла надія. До від'їзду залишилося два тижні. Раптом усе перетворилося у нестримну радість. Мені здавалося, що коли я зараз із Меліковим вип'ю, то завтра Наташа подзвонить або прийде. Неможливо собі уявити, щоб ми отак розсталися.

— Добре, — погодився я, — вип'ємо по одній. Як там твій процес?

— Він через тиждень. Отже, можу ще тиждень пожити.

— Чому?

— Якщо мене надовго кинуть за ґрати, я просто не виживу. Мені сімдесят років, і в мене вже було два інфаркти.

— Я знав чоловіка, який у в'язниці видужав, — сказав я обережно. — Жодного алкоголю, легка праця на свіжому повітрі, впорядковане життя. І сон тільки вночі, а не вдень.

Меліков похитав головою:

— Для мене це все гірше за отруту. Але побачимо. Не треба поки що про це думати.

— Так, — погодився я. — Не треба. Але якби ж це було так легко.

Ми випили зовсім трохи. В обох було відчуття, наче нам треба ще багато сказати один одному, і ми зручно всілися, наче попереду в нас іще довга ніч. А потім виявилось, що нам нема про що говорити і ми сиділи майже мовчки. Кожен поринув у свої власні думки, і нам не хотілося ними ділитися. "Не треба було запитувати в Мелікова про процес", — думав я, хоча річ була не в цьому. Врешті-решт я підвівся.

— Мені неспокійно, Владіміре. Піду тинятися вулицями, аж поки стомлюся.

Він позіхнув:

— А я піду спати — хоча невдовзі у мене точно буде на це достатньо часу.

— Думаєш, тебе засудять?

— Засудити можна кожного.

— Без доказів?

— Докази завжди можна знайти, для всіх і кожного. На добраніч, Роберте. Треба уникати спогадів, ти ж це знаєш, правда?

— Так, знаю. Вже навчився. Інакше б мене вже не було.

— Спогади — це з біса важка ноша. Надто, якщо ти за ґратами.

— Знаю, Владіміре. Ти ж це теж знаєш?

Він стенув плечима:

— Думаю, так. Але коли старієш, часто зовсім про них забуваєш. Або вони несподівано знову повертаються. Зараз я пригадую речі, про які не думав уже понад сорок років. Це все дуже дивно.

— Це хороші спогади?

— Відносно. І це найдивніше. Хороші спогади стають поганими, бо вони минули, а погані — приємними, бо вони теж уже в минулому. Думаєш, у в'язниці з таким можна

жити?

— Так, — відповів я. — Це вбиває час. Поки ти про це думаєш так, як оце зараз.

Я блукав вулицями, аж поки смертельно втомився. Пройшов повз Наташин будинок, постояв перед кількома телефонними будками, але не подзвонив їй. "У мене попереду ще два тижні", — думав я.

Найважче пережити першу ніч, бо за таких ситуацій здається, що вона близька до смерті. А на що я сподівався? На буржуазно-зворушливе прощання з поцілунками на трапі брудного корабля та обіцянками писати листи одне одному до кінця днів? Хіба ж так не краще? Як сказав Меліков? Не варто носитися з купою спогадів. Вони — важкий тягар, надто, якщо ти не достатньо старий, бо тоді вони — єдине, що лишається. А як я сам завжди думав? Не варто плекати спогадів, їх треба тримати так далеко, щоб вони не задушили тебе, як ліани в дикому лісі. Наташа зробила все правильно. Чому ж я не міг? Чому метався, наче сентиментальний школяр, вбраний у жалюгідні клаптики тужливого смутку та боягузтва, не здатний ні на що. Я відчував лагідність ночі й несамовитість міста і замість того, щоб легковажно йти по життю своєю дорогою, блукав у велетенській кімнаті з суцільними дзеркалами, шукав вихід, але наштовхувався тільки на самого себе. Я пройшов повз "Ван і Кліф" і хоч не хотів дивитися на вітрину, але змусив себе зупинитися. Під покровом червневої ночі оглядав коштовності мертвої імператриці і пригадував, яка в них була Наташа: взяті на прокат прикраси позиченої на певний час жінки у світі фальшивомонетників. У ті дні оманливого затишку я насолоджувався іронією ситуації. А тепер дивився на сяйво каменів і вже не міг зрозуміти, чи не вчинив я, часом, серйозної помилки, промінявши рештки легкокрилого щастя на жменьку запорошених та смішних забобонів, які не могли призвести ні до чого нового, крім донкіхотської боротьби з вітряками, що їх ніколи не існувало. Я дивився на прикраси і не знав, що мені робити. Тільки усвідомлював, що мені треба якось пережити цю ніч і чіплявся за думку, що пробуду в Нью-Йорку ще два тижні, чіплявся за завтра і за післязавтра, як за рятівний круг. Мені тільки треба пережити цю ніч. Але як, якщо саме цієї ночі я ще міг пробитися до Наташі. А раптом вона тільки й чекає, що я їй подзвоню. Я стояв там і шепотів: "Ні, ні", — знову і знову, я справді шепотів ці слова, вимовляв їх так, що й сам чітко чув власний голос, колись я цього навчився і це мені деколи помагало, я говорив сам до себе, наполегливо, як до дитини: "Ні, ні, ні", — а потім: "Завтра, завтра, завтра", — тепер я знову застосовував цей трюк, геть монотонно промовляючи до себе, я закликав і гіпнотизував самого себе. "Ні, ні! Завтра, завтра!" — аж поки відчув, як притупилося моє хвилювання і я знову можу йти далі, спершу повільно, а потім швидше і швидше, аж поки добіг, захеканий, до готелю.

Я більше ніколи не бачив Наташі. Можливо, ми обоє чекали, що подзвонить інший. Я часто збирався набрати номер її телефону, але щоразу казав собі, що це нічого не дасть. Я не міг переступити через тінь, яка невідступно мене супроводжувала, весь час повторював собі: краще поховати все відразу, таким, як воно було, ніж знову й знову ятрити рани, бо нічого б з цього не вийшло. Деколи в мене виникала думка, що,

можливо, Наташа кохала мене більше, ніж вона показувала. Ця думка забивала подих і породжувала в мені неспокій, але вона зникла у всеохопному неспокої, який щодня зростав і зростав. Коли я ходив вулицями, шукав поглядом Наташу, але так її і не зустрів. Утішав себе найбезглуздішими ідеями, серед яких думка про повернення до Америки була ще найневинніша. Мелікова засудили до року тюремного ув'язнення. І в останні дні я був зовсім сам. Сильверс вручив мені п'ятисот доларів премії. "Можливо, побачимося у Парижі, — сказав він. — Восени я поїду туди дещо купити. Напишіть мені". Я вчепився за цю пропозицію і пообіцяв йому написати. Мене тішила думка, що він приїде до Європи, ще й з меркантильних причин. Від цього Європа переставала бути така смертоносна, якою мені здавалася.

Повернувшись до Європи, я побачив геть незнаний світ. Брюссельський музей зберігся, але ніхто не міг мені сказати, що сталося за цей час. Ще пам'ятали ім'я чоловіка, який мене врятував, але що з ним, — не знав ніхто. Мої пошуки тривали кілька років. Зокрема, в Німеччині. Я шукав убивць свого батька. З болем у серці згадував Канові слова: він мав рацію. Найбільшим розчаруванням було повернення: це було повернення на чужину, у байдужість, приховану ненависть і боягузтво. Ніхто вже не пам'ятав, що колись належав до партії варварів. Ніхто не хотів брати на себе відповідальність за скоєне. Тепер я був не єдиний, хто жив під чужим іменем. Багато сотень людей встигли вчасно поміняти паспорти і тепер утворювали своєрідну еміграцію вбивць. Окупаційна влада була прихильна, але досить таки безпорадна. Інформацію вони діставали від німецьких працівників, а ті, очевидно, боялися майбутньої помсти або жили за кодексом честі, тому старалися не заплямувати власного гнізда. Я так і не зміг поновити в пам'яті обличчя; бачене в крематорії; ніхто не бажав пригадувати ні імен, ні вчинків людей, які там заправляли; багато хто вже навіть забув, що крематорії колись існували. Я наражався на мовчанку, стіну страху та заперечення. Дехто намагався пояснити мені: народ занадто втомлений. Серед німців теж багато жертв війни та загиблих. Кожен і сам достатньо пережив і не міг перейматися ще й іншими. Німці — не нація революціонерів. Це був народ слухняних виконавців наказів. Наказ заміняв їм совість. То була їхня найулюбленіша відмовка. Хто виконував наказ, той не ніс жодної відповідальності.

Чого я тільки не робив за ці роки. Але всі ті події — не тема цих мемуарів. Аж дивно, що з часом я дедалі частіше згадував про Наташу. У моїх спогадах не було жалю чи каяття, але тепер я усвідомив, що вона для мене означала. Тоді я цього не розумів, але зараз, коли все зайве відлущилося від мене чи перетворилося на розчарування, протверезіння та помилки, я відчував це щодня чіткіше. Мені здавалося, наче з неочищеної золотоносної руди виплавляють чистий метал. Це не мало нічого спільного з моїм розчаруванням, але зараз, із відстані, я міг бачити усе чіткіше, ніж колись. Що більше минало часу, то приголомшливіше було для мене відкриття, що, хоч я цього й не усвідомлював, але Наташа була найважливішою подією у моєму житті. Я думав про це без сентиментальності чи жалю, що збагнув це занадто пізно. Навпаки, мені навіть здавалося, що якби я зрозумів це ще тоді, Наташа б мене, напевно, покинула.

Очевидно, вона так довго була зі мною через мою незалежність, через те, що я не сприймав її всерйоз. Деколи я думав, що міг би залишитися в Америці, якби знав, що на мене чекає в Європі. Але ці думки були схожі на вітер, вони не переростали ні в сльози, ні в розпач; я знав, що одне неможливе без іншого, а тому й не дозволяв собі ні того ні того. Шляху назад не існує, бо ніщо не стоїть на місці, ні ти сам, ні інші. Тому все, що мені залишилося, — поодинокі, сповнені печалі вечори, — печалі, яка огортає кожну людину, коли все минає, а вона — єдина істота на землі, яка про це знає, так само, як знає і те, що це — розрада. Хоча й не розуміє чому.